

DOKTORI (Ph. D.) ÉRTEKEZÉS

**A HALOTTI BÚCSÚZTATÓ EREDETE, TÖRTÉNETI
RÉTEGEI**

Sápy Szilvia

DEBRECENI EGYETEM

BTK

2013

A HALOTTI BÚCSÚZTATÓ EREDETE, TÖRTÉNETI RÉTEGEI

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében a néprajz és kulturális antropológia tudományágban

Írta: Sápy Szilvia
okleveles ének-zene-karvezetés szakos tanár, egyházzeneész, etnográfus

Készült a Debreceni Egyetem történelmi és néprajzi doktori iskolája
(néprajz programja) keretében

Témavezető: Dr. Bartha Elek
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr. ....
tagok: Dr. ....
Dr. ....

A doktori szigorlat időpontja: 200.....

Az értekezés bírálói:

Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....

A bírálóbizottság:

elnök: Dr. ....
tagok: Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....

A nyilvános vita időpontja: 200.....

NYILAZKOZAT

Én Sály Szilvia teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletbentartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

I. Bevezető

A jelen értekezés a halotti búcsúztató eredetét, történeti rétegeit mutatja be, s cékitűzése a halotti búcsúztató műfaji meghatározása.

A „halotti búcsúztató” terminust azokra a XVI-XVII-XVIII. századi, verses, pap, kántor vagy más szólóénekes által előadott halotti búcsúztatókra alkalmazza a néprajztudomány, amelyek kezdetben a főúri temetési szertartásban szerepeltek, s a felsőbb társadalmi rétegek temetkezési ízlésének hatására, a XIX. század közepétől a falusi, paraszti közösségek hagyományaiba is beépültek.

Tág értelemben azonban halotti búcsúztatónak tekinthető minden olyan halotti rítushoz köthető műfaj, amely tartalmazza a búcsú-formulát. Ilyen értelemben a siratóének, a vitézi sirató és a XVII. századi halotti prédikáció is a halotti búcsúztató műfaji kategóriájába sorolható. És még lehetne folytatni a sort; az emberiség fennállása óta számtalan műfaj létezhetett már, amelyek bekebeleztek a történeti korszakoktól, műfajoktól független, örökké jelen idejű búcsú-formulát. A magyar hagyományokat képviselő műfajok ennek a mindent átfogó, hatalmas egységnek az alkotóelemei.

Nem tisztázott azoknak a műfajoknak a hovatartozása sem, amelyeknek része volt ugyan a búcsú-formula, de idővel átalakuláson mentek keresztül. Gondoljunk azokra a halotti búcsúztatókra, amelyeket a XVI. századi nyomtatott halottas énekeskönyvek töredékesen közöltek, s a közösségi éneklés színterére kerülve népénekké, virrasztóénekké fejlődtek. Vagy gondoljunk a XII. századi magyar nyelvű Halotti beszéd szerkezeti sémájára, amely eleinte valószínűleg nem tartalmazta a búcsú-formulát, de később a búcsúztató szerkezet alapjává vált.

A műfaj a költői eszközök, a versrendszerek nézőpontjából megközelítve is rétegzettségét mutat. A kötetlen, párhuzamos mondattani szerkezetű búcsúztató típustól hosszú, több évszázadon keresztül átívelő fejlődési folyamat vezet a kötött szótagszámú, rímes, strófákba rendeződő halotti búcsúztató típusig. Tehát nem csupán a végeredmény, a kötött versformájú, strófikus típus képviseli a halotti búcsúztató műfaját, hanem az ősalakzatot megjelenítő kötetlen szerkezet is.

A halotti búcsúztató szerkezeti elemeiben bekövetkező változások is újabb búcsúztató típusok kialakulását eredményezhetik. A reformáció elterjedésével például a protestáns felekezetek gyakorlatában a középkori hagyományokat követő, halottakért könyörgő imádságszakaszt felváltotta a dicsőítő jellegű doxológia. Az imádságszakasz tartalmi átalakulásával a halotti búcsúztató műfaja ismételen különvált, s tovább rétegződött.

A kutatásnak nem az a célkitűzése, hogy a halotti énekköltészet eddig kialakított műfaji határait romba döntse, s terminológiáját gyökeresen átformálja. A siratóének továbbra is siratóének marad, a halotti beszéd pedig halotti beszéd. A műfajok elkülönítése nélkülözhetetlen az időbeli, térbeli folyamatok behatárolásában. A „káosz”-ba történő – rövid ideig tartó – visszatérés csupán arra szolgál, hogy árnyaltabb, átfogóbb képet adjon a halotti búcsúztató fejlődéséről, a búcsú rítusát képviselő műfajok egymásra hatásáról. A határvonalak időleges felfüggesztésével lehetővé válik az elkülönült műfajok egyben látása, érintkezési pontjaik feltárása.

Az értekezés eredményeinek újszerűsége abban ragadható meg, hogy a műfajok közötti választóvonalak felszámolásával nemcsak a verses halotti búcsúztató, hanem a rokon műfajok (halotti beszéd, históriás ének, vitézi sirató, ballada, siratóének) is más megvilágításba kerülnek. A verses halotti búcsúztató eredetének kutatásakor elkerülhetetlen a rokon műfajok származását érintő kérdések felszínre kerülése. Az utódműfajok eredetvizsgálata összekapcsolódik az elődműfajokéval.

A kutatás alapvető feladata az anyaggyűjtés: A témához kapcsolódó szakirodalom összegyűjtése, rendszerezése, eredményeinek az egybevetése. A téma a néprajzon kívül más tudományágak nézőpontjából is megközelíthető, ezért a néprajzi vonatkozású szakirodalom mellett a pszichológiai, biológiai, földrajzi, csillagászati, irodalom- és vallástörténeti, filozófiai, zene- és történettudományi kiadványok is a forrásanyag részét képezik.

A néprajz interdiszciplináris jellegéből adódik, hogy bármely szakterület válhat a néprajzi vizsgálódás tárgyává. Jelen esetben a pszichológiai esettanulmányok is a téma néprajzi szempontú kibontását szolgálják. A tudományágak között nincsenek éles határvonalak; a nyelvezet, a jelrendszer terén elkülönülhetnek ugyan egymástól, gondolati úton azonban bármelyik megközelíthető.

Az anyaggyűjtés a XVII-XVIII. századi verses halotti búcsúztatókon kívül kiterjed a rokon műfajokra (siratóének, halotti beszéd, vitézi sirató, históriás ének, halottas ének) is. Ezek egy része XIX-XX. századi kiadványokban is fellelhető, más részük azonban csak az eredeti kéziratos vagy nyomtatott gyűjteményekről készült mikrofilmek, digitális másolatok által hozzáférhető.

Az összevetések célja: a halotti búcsúztató történeti fejlődésének az áttekintése. A verses halotti búcsúztató és a rokon műfajok felépítésének, szerkezeti, tartalmi elemeinek, formuláinak az egybevetése lehetővé teszi a műfajok közötti genetikai kapcsolat feltárását, s a már nem létező műfajok rekonstruálását is. A formulavizsgálatnak köszönhető például az ősvallások rítusához kapcsolódó siratóének eredeti, párbeszédés szerkezetének a visszaállítása. Az összehasonlító vizsgálatok arra is rávilágítottak, hogy a XVII. századi

verses halotti búcsúztatók, a XVI. századi vitézi siratók, históriás énekek, halotti beszéd jellegű temetési énekek az 1192-95 között lejegyzett magyar nyelvű Halotti beszéd szerkezeti sémájára épülnek, s azzal genetikai kapcsolatban állnak. A genetikai analízis alapja a műfajok közötti azonosságok és különbségek kiszűrése: melyek azok az elemek, amelyek összekötnek egy műfajt a saját műfajával és más különálló műfajokkal, s melyek azok, amelyek elválasztják azoktól. A közelítés és távolítás módszere olykor zavart is okozhat a műfajok meghatározásban. Nehezen lehet például különválasztani egymástól a magyar nyelvű Halotti beszédet a históriás ének műfajától; határvonalaik összemosódnak.

A műfaj tartalmi, szerkezeti elemeinek az átalakulásában a vallási élet változásai, a felekezeti elkülönülések is szerepet játszottak. A halotti búcsúztató másként fejlődött az orthodox és másként a nyugati keresztény egyházak gyakorlatában.

Alkalmazott kvalitatív kutatási módszerek:

1. Esettanulmány: A pszichológiai esettanulmányok által lehetővé válik a búcsúzás változatlan, újra ismétlődő, nemtől, kortól, nemzeti és felekezeti hovatartozástól független gesztusainak, érzelmeinek, s az ezekből megformálódó, műfajt alkotó formuláinak a kimutatása.

2. Terepmunka: A Szatmári Református Egyházmegye területén 1997 és 2003 között végzett gyűjtőmunka eredményeinek (diktálóemberek, kántorok kéziratos énekgyűjteményeinek) a beépítése az értekezésbe.

3. Interjú: A diktálóemberekkel készített, magnószalagra rögzített interjúk, s az azokból leszűrhető ismeretanyag az értekezés énekdiktálás eredetét tárgyaló fejezetének az alapjává váltak.

II. Kutatástörténeti áttekintés

A verses halotti búcsúztató – annak ellenére, hogy nagy múltú műfaj, és évszázadokon keresztül fontos eleme volt a temetési szertartásnak – csak későn, a XX. század második felétől került a tudományos érdeklődés homlokterébe.¹

Kodály Zoltán 1943-ban a *Magyarság néprajza* IV. kötetében, a siratókról írt fejezet végén megjegyzi, hogy a kántorbúcsúztatónak „igen régi hagyománya lehet, tudományos vizsgálója eddig nem akadt”.²

A halotti búcsúztatóról kezdetben csak a temetési szokásokat feltáró néprajzi leírások adtak hírt. Első ezek közül Gál Kálmán *Temetési szokások a Nyárád mellett* című tanulmánya, amely 1895-ben az *Ethnographia* folyóiratban jelent meg.³ Ezt követte 1901-ben Albert István *Halotti szokások a baranyai Hegyhát vidékén* című munkája.⁴ Nagy Jenő és Csete Balázs 1942-ben a *kalotaszegi Magyarvalkó és Nyárszó* halottas szokásainak bemutatásakor életkorok szerint csoportosítva közölt egy-egy halotti búcsúztatót.⁵ Ezek az adatfeltárások, szokásleírások leginkább arról tájékoztatnak, hogy a búcsúztatók hogyan illeszkednek a temetési szertartásba, s milyen apparátussal történik előadásuk.

A műfaj keletkezésének, fejlődéstörténetének problémája a siratók zenetörténeti elemzése során fogalmazódott meg először. C. Nagy Béla *A magyar népdal eredete* című cikkében olyan strófikus dallamokra mutatott rá, amelyek a siratókból vezethetők le.⁶ Csomasz Tóth Kálmán *Halottas énekeskönyveink dallama* című munkájában a XVI. századi dallamok sirató-rokonságára hívta fel a figyelmet, s megállapította, hogy a régi hatos és tizenkettes rubato-dalok egy csoportja – históriás ének, ballada, koldusének, sirató, búcsúztató, templomi vagy temetési ének – szoros egymásközi stíluskapcsolatot mutat.⁷

Széles körű gyűjtés és rendszerezés eredményeként 1966-ban megjelent a *Magyar Népzene Tára* V. kötete, melynek bevezetőjében Rajeczky Benjamin átfogó képet adott a siratóra vonatkozó történeti adatokról, s rávilágított a búcsúztató eredetének kérdésére is.⁸ Az ősvallások rítusához kapcsolódó sirató társadalmi hovatartozástól függetlenül évszázadokon keresztül lényeges eleme volt a halotti rítusnak, s a magyar nyelvű Halotti beszéd megalkotását követően is hosszú ideig gyakorlatban maradt.⁹ A hivatalos és félhivatalos

---

¹ Bartha 1995/a: 9.

² Kodály 1943: 42.

³ Gál 1895: 225-226.

⁴ Albert 1901: 30-32.

⁵ Nagy 1942: 132-143. Csete 1942: 200-215.

⁶ C. Nagy 1947: 211-213.

⁷ Csomasz Tóth 1953: 311-315.

⁸ Kiss-Rajeczky 1966: 15-27.

⁹ Kiss-Rajeczky 1966: 8.

egyházi búcsúztatás azonban fokozatosan háttérbe szorította az egyéni siratást; a műveltebb réteg elhagyta, s visszaszorult a szegényebb társadalmi rétegek temetkezési gyakorlatába. Rajeczky Benjamin meglátása szerint azokra a kérdésekre, hogy a két műfaj együttes élete hogyan alakult, hogy milyen régi a kántori búcsúztató szokása, valamint a halotti beszéd tekinthető-e a búcsúztatók őséneke, akkor kapunk világos választ, „ha a halotti beszédek, énekek, búcsúztató versek gazdag irodalmának is lesz kutatója.”¹⁰

Dobszay László e kutatási irányvonalakat követve 1975-ben védte meg a magyar népzene sirató-jellegű stílusáról írott kandidátusi értekezését, amely 1983-ban önálló monográfiában is kiadásra került, s amely *A magyar népdaltípusok katalógusa* I. kötetének sirató stílusáról írt fejezetének is alapjává vált.¹¹ Dobszay László egyrészt a sirató zenei leírását, a stílus „szótárát és nyelvtanát” kívánta pontosabbá tenni, másrészt szisztematikusan végigvizsgálni mind a nemzetközi népzenei összehasonlító anyagot, mind a szóba jöhető magyar népzenei és zenetörténeti dokumentumokat.¹² A kutatómunka eredményeként nyilvánvalóvá vált, hogy a históriás énekek, halottas énekek, halotti búcsúztató dallamok egy része a sirató dallamkészletéből származik, s hogy a sirató stílus genetikai kapcsolódási pontot képez a fent említett műfajok között. Dobszay László arra is rávilágított, hogy a sirató stílusnak eredetileg összetett funkciója volt: a nagy emlékezet szolgálatában állt, amely a nemzetség, a törzs hőseit gyászolva sirató jelleget, tetteire emlékezve epikus színezetet, őket ünneplve dicsőítő, eulogikus szerepet kapott.¹³ E régi, komplex szerepű dallamtónus valószínűleg a középkor folyamán kezdett szétválni más-más szerepű, más-más társadalmi és életkörülményre jellemző műfajokra.¹⁴

Károly S. László „Jaj nekem, szomorú életem!” című tanulmányában megállapítja a siratóéneke szövegformuláinak főbb típusait, s felveti a sirató tipológiai, funkcionális és genetikai rokonságának kérdését.¹⁵ Szükségesnek tartja a formulák párhuzamainak, történeti kapcsolatainak vizsgálatát, s rámutat néhány műfaj (siralom, virágéneke, keserves, sirató vagy búcsúztató ballada) siratóra gyakorolt hatására. A búcsúztató ballada véleménye szerint összekötő láncszem lehet (visszaulva a hősekre) a siratóéneke és a (kántori-papi) halottbúcsúztató között.¹⁶

Katona Imre *Halottas énekköltészetünk tiszta és átmeneti műfajai* című tanulmányában a magyar halottas énekköltészet típusait mutatja be. A műfajok felsorolásakor időbeli

---

¹⁰ Kiss-Rajeczky 1966: 8. 25-26.

¹¹ Dobszay 1983. Dobszay-Szendrei 1988: 233-323.

¹² Dobszay-Szendrei 1988: 235.

¹³ Dobszay-Szendrei 1988: 242.

¹⁴ Dobszay-Szendrei 1988: 243.

¹⁵ Károly 1977: 307-328.

¹⁶ Károly 1977: 310-312.

sorrendet is feltételezve négy fő műfajt különít el: az egyéni előadásban elhangzó alkalmi *halottsiratót*, az előénekes vezetésével csoportosan előadott alkalmi-szertartásos *halottvirrasztót*, az egyéni előadásban elhangzó szertartásos *halottbúcsúztatót*, és az előénekes nélkül, csoportosan előadott, de szólóban is felhangzó, alkalmi jellegű *sirató* vagy *búcsúztató* balladát.¹⁷

Szabó Csaba *Adalékok a népzene-prozódia kérdéséhez* című könyvében a sirató műfaji sajátosságainak (beszédritmus, beszédhanglejtés, dallamformák, szubjektív előadói tulajdonságok, tempó, metrum, ritmus) és a gyász jellemző érzelmi attitűdjeinek az összefüggéseit vizsgálja. A szomorúság, panasz, kétségbeesés, szorongás, ijedség, rémület, öröm, gyengédség alapérzései a sirató dallamában is kifejeződnek.¹⁸

Kunt Ernő *Az utolsó átváltozás* című munkájában a magyar parasztság halálhoz fűződő viszonyát vizsgálta, s a halotti búcsúztatók pszichikai hátteréről is szólt. Véleménye szerint a búcsúztatás „pszichikai stratégia” a parasztságnál, amely egyrészt lehetőséget teremt az érzelmek felszabadítására, másrészt „a hagyomány erejével nyomban formába is igyekszik kényszeríteni e kitöréseket”.¹⁹

Polcz Alaine pszichológus tanatológiai írásaiban több helyen kitér a gyászmunka és a temetkezési hagyományok kapcsolatára, s megállapítja, hogy egy-egy szokáselem hátterében komoly pszichológiai tapasztalat áll. A modern világban azonban a megváltozott életkörülmények, a szemléletváltás a gyász megélésének évszázadok, évezredek alatt kikristályosodott, hagyományos formáit is visszaszorították ill. kiszorították. A meggátolt vagy elfojtott gyász depresszív tüneteket, pszichoszomatikus betegségeket eredményezhet, emiatt a jelenkor emberének is szüksége van arra, hogy valamilyen formában megélje fájdalmát. A Gestalt-pszichoterápiás módszernek ugyanaz a szerepe, mint a halotti búcsúztatónak, segíti a gyászolót a veszteség feldolgozásában.²⁰

A halottaktól való elköszönés, a gyász megélésének hagyományos formáit mutatja be K. Kovács László a kolozsvári hóstátiak temetkezési szokásairól írt monográfiája.²¹

Csiszár Árpád a Beregi-Tiszahát halotti kultuszával foglalkozik a *Gyógyítás emberkoponyával*,²² *A halál oka Kelevény*,²³ *A hazajáró lélek*,²⁴ a *Szájról szájra...*²⁵ és *A régi*

---

¹⁷ Katona 1982b: 135.

¹⁸ Szabó 2003: 13-114.

¹⁹ Kunt 1987: 162.

²⁰ Polcz 1989. Polcz 1995. Polcz 2000. Polcz 2005.

²¹ K. Kovács 2004 (1944).

²² Csiszár 1965: 602-603.

²³ Csiszár 1969-71: 93-99.

²⁴ Csiszár 1965-66: 159-201.

²⁵ Csiszár 1984.

*nemzeti rend nyomai a Felső-Tisza vidéki templomokban és temetőben*²⁶ című tanulmányaiban.

Felhősné Csiszár Sarolta *Temetkezési szokások a Beregi-Tiszaháton* című monográfiájában kiemeli, hogy a temetés valójában egy „népi dráma”, amely a veszteségből eredő indulatokat a faluközösség által elfogadott szokásrendbe szorítja, s amely az emberi lét utolsó fordulójának egészére vonatkozik, kezdve a halálra való felkészüléstől és a haldoklástól egészen a temetés utáni megvendégelésig, a torig. E folyamatban a „szereplőknek” kerülniük kell azokat a spontán érzelmeket és cselekedeteket, amelyek túlmutatnak a hagyomány által megszabott kereteken, mert az „érzékeny fülű közönség” kiveti az oda nem illőt. A temetés rendjét nem a felekezethez való hovatartozás, hanem az egyes falvak hagyományai szabják meg.²⁷

Molnár Ambrus *Adatok temetési szokásaink eredetéhez: a virrasztás mai gyakorlata a Kükküllő és Nyárad menti református és unitárius gyülekezetekben* című írásában azt mutatja be, hogy a reformáció hatására hogyan módosult az egyház által szervezett temetési szertartás mellett paraliturgikus elemként megjelenő búcsúztató, sirató, virrasztó és tor szokása.²⁸

Balázs Lajos *Menj ki és lelkem a testből* című munkájában azt vizsgálja, hogy a csíkszentdomokosi elmúlás mennyiben magyar és mennyiben egyetemesen emberi.²⁹ Megállapítja, hogy „mind az elmúlás, mind a temetés rítussora és szokásmozzanatai tartalmuk által erősítik a közösség összeforrottságát; egyén- és közösségintegráló hatásuk van. A rítusok humanizálják, gondozzák a társadalmi kapcsolatokat, csillapítják majd elrendezik a halál, az átmenetel okozta kis- és nagyközösségi, nyilvános és belső lelki zavarokat.”³⁰ Az elmúlás közösségi hagyománya biztosítja az „otthoni halál” fölényét emberségben, emberi méltóságban a kórházival szemben.³¹

Virt István *Elszakasztottad a testemtől én lelkemet* című könyvében a moldvai és a Baranya megyei csángók halottas szokásait és hiedelmeit dolgozta fel.³² A moldvai falvakban élő archaikus kultúrájú közösségek kereszténység előtti időkben gyökerező hitvilágot és szokásrendszert őriznek.³³ A közösségi szokásrend utat mutat az emberi élet minden helyzetében, segítséget ad tagjainak az életükben bekövetkező krízishelyzetekben, így az ember sosem marad egyedül.³⁴

²⁶ Csiszár 1985: 157-197.

²⁷ Felhősné Csiszár 1986: 10-11.

²⁸ Molnár 1993: 79-84. Molnár 1994: 21-39.

²⁹ Balázs 1995: 265.

³⁰ Balázs 1995: 266.

³¹ Balázs 1995: 267.

³² Virt 2001.

³³ Virt 2001: 11.

³⁴ Virt 2001: 12.

Deák Ferenc Lóránd *Temetkezési és halottas szokások Csernátonban és környékén* című munkájában a háromszéki Csernátonban élők valamint Kézdiszék lakosságának a halálhoz és elmúláshoz kapcsolódó szokásaival és megnyilvánulásaival foglalkozik.³⁵

Szendrei Janka és Tátrai Zsuzsanna a Magyar Néprajzi Lexikon második kötetében a *halott búcsúztatása* szócikkben bemutatja a műfajt, s egy 1707-ből fennmaradt adatból arra következtet, hogy a szokás hosszú ideig a felsőbb társadalmi rétegek temetési szertartásában szerepelt: „Ha Isten mostani terhemet elvonná, kérem ne hagyjon imitt-amott parasztul eltemettetni, hanem Isten parancsolatja szerint becsületes temetésem legyen, verseket mondasson betévéen beléjük sok keserves sorsomat s gyermekségemtől való keserves nyomorúságimat...”³⁶

Ujváry Zoltán a 70-es években a gömöri Turóc-völgy falvaiban jelentős néprajzi gyűjtést végzett, és különösen két falu, Lévárt és Deresk népi kultúráját vizsgálta. 1993-ban jelent meg a *Születéstől a halálig* című monográfia, amely az emberélet fordulóihoz kapcsolódó szokásokat mutatja be, s amely a halál és temetés szokáskörére vonatkoztatva halotti búcsúztatókat is tartalmaz.³⁷ A szerző felhívja a figyelmet a műfajra, s társadalmi jelentőségét hangsúlyozza.³⁸

A halotti búcsúztató kutatását a néprajkutatók közül elsőként Kríza Ildikó és Bartha Elek kezdeményezte.

Kríza Ildikó *Felsőnyéki halotti búcsúztatók* című forráskiadványában ismerteti a műfaj magyarországi történetét, társadalmi hátterét, elemzi az énekek szerkezetét, s felvázolja a műfaj fejlődésével, történeti rétegeinek kialakulásával kapcsolatos főbb kutatási irányvonalakat.³⁹ A szerző *In persona defuncti* című tanulmányában feltárja a temetés költészetének archaikus elemeit, s négy réteget elkülönítve kísérletet tesz a műfaj tagolásra. 1. A halott nevében elmúlásra felkészítő ének kapcsolatot mutat a „circumdederunt me” latin antifonával. 2. A megszemélyesített halállal folytatott beszélgetés, az ún. „Kaszásének” a halott haláltól való félelmét, vele való szembenállását mondja el. 3. A memento mori énekek hatására is több halotti búcsúztató készült. 4. A halott intelmei, tanácsai és személyes üzenetei, a halott nevében való éneklés speciális műfajcsoportot hozott létre.⁴⁰

Bartha Elek *Halotti búcsúztatók a dél-gömöri falvak folklórájában* című kétkötetes monográfiájában a Tornalja és Rimaszombat között húzódó vidék falvainak búcsúztató

---

³⁵ Deák 2009.

³⁶ Szendrei-Tátrai 1979: 437.

³⁷ Ujváry 1975: 137-155. Ujváry 1993: 173-254.

³⁸ Bartha 1995/b: 413.

³⁹ Kríza 1993: 9.

⁴⁰ Kríza 2001: 374-377.

hagyományait dolgozza fel.⁴¹ A szerző a műfajt nem elsősorban a szövegek tartalmából kiindulva, hanem a szokáskörnyezet összefüggésrendszerében vizsgálva közelíti meg, s kiemeli, hogy az esztétikai vonások, a szöveg tartalmi jellegzetességei hordoznak ugyan önálló funkciókat, de összességükben a szokásfunkciónak vannak alárendelve.⁴² A búcsúztatók műfaji sajátosságaival foglalkozó fejezet a műfaj szerkezetét, formuláit, tartalmi, formai vonásait vizsgálja, s rámutat a búcsúztató és a rokon műfajok (sirató, virrasztóének, halotti prédikáció, sírfelirat, menyasszony-búcsúztató, temetési menet) kapcsolatára.⁴³

Kríza Ildikó és Bartha Elek példáját követve több monográfia, tanulmány is megjelent. A homoród-menti halotti búcsúztatókat Balácsi Dénes,⁴⁴ az aranyos vidéki búcsúztatókat Keszeg Vilmos⁴⁵ és Fodor Attila,⁴⁶ Lukács Sándor unitárius lelkész ravai búcsúztatóit Adorjáni Rudolf Károly gyűjtötte össze és tette közzé.⁴⁷

Gyöngyössy Orsolya „Adom végbúcsúzásom, a legutolsó szólásom...” című kötete 2010-ben jelent meg, amelyben Knapék Dezső csanyteleki kántor halotti búcsúztatóit közli, és elemzi azok szerkezetét, motívumkincsét. A szerző a szövegelemzés mellett fontosnak tartotta a halotti búcsúztatás történetének, a „műfaj életének” ismertetését, a kántor életútjának felvázolását is.⁴⁸

Voigt Vilmos *Az érzelmek és a fájdalom eltávolítása (Menyasszonysirató)* című tanulmányában alapvető megállapításokat tesz a menyasszonysiratók és a halottsiratók tartalmi, stiláris összetartozásáról.⁴⁹

Keszeg Vilmos *Aranyosság népköltészete. Népi szövegek, kontextusok* című kétkötetes monográfiájában szól a halottbúcsúztató versek és a menyasszony- illetve vőlegény-búcsúztatók családszerkezetet követő szerkezeti hasonlóságáról, a két szertartáshoz kapcsolódó szövegek közel azonos képeiről, formuláiról.⁵⁰ A szerző véleménye szerint a formulák, képek azonossága azzal magyarázható, hogy ugyanazok a szerzők állították elő mindkét esemény költészetét.⁵¹

---

⁴¹ Bartha 1995/a.

⁴² Bartha 1995/a: 148-150.

⁴³ Bartha 1995/a: 129-136. 138-142. A szerző további közleményei a témában: Bartha 1985: 149-162. Bartha 1994: 391-402. Bartha 1995/b: 413-417. Bartha 2002: 185-187.

⁴⁴ Balácsi 2000: 363-384.

⁴⁵ Keszeg 2002a: 172-212. Keszeg 2002b: 205-256. Keszeg 2004/ II: 292-328.

⁴⁶ Fodor 2008: 1-16.

⁴⁷ Adorjáni Rudolf 2006.

⁴⁸ Gyöngyössy 2010.

⁴⁹ Voigt 2000: 341-359. A tanulmány korábban 1983-ban a Novák László és Ujváry Zoltán által szerkesztett *Lakodalom* című kötetben, valamint 1992-ben a *Theológiai szemle Új folyamában* (XXXV (1992/5) is megjelent.

⁵⁰ Keszeg 2004 II: 229.

⁵¹ Keszeg 2004 II: 229.

Móra Ferenc író, újságíró, muzeológus szépirodalmi írásaiban több néprajzi vonatkozású adat is fellelhető.⁵² Munkájának a néprajztudományában betöltött jelentőségét mutatja, hogy ő hívja fel a folkloristák figyelmét arra, hogy még a huszadik század elején is szokásban volt a koporsó nélküli, gyékénybe temetkezés. „A szegény ember, különösen télvíz idején, ha halomás történt a tanyán, nem törtette magát papért a városba, hanem ha volt deszkája, koporsót ácsolt belőle a halottjának, ha nem volt, akkor gyékénybe csavargatta, különösen a kicsit, s bedugta valamelyik halomba, ahová már odaszoktak a halottak. De azért, ahogy a régi öregektől hallottam, akkor is csak megadták a módját a temetésnek. Még tömjénfüstöt is juttattak neki, hogy megrövidítve ne érezze magát. Valamelyik koma vagy sógor tömjént tett a pipájába s azzal füstölte körül a megboldogultat.”⁵³

A halotti búcsúztató motívumai, szimbólumai rokonságba állíthatók a sírfelirat-költéssel.⁵⁴ A sírfeliratok földrajzi típusainak kutatására *Balassa Iván* hívta fel a figyelmet.⁵⁵

Marjai Márton és Bartha Elek a hajdú-bihari temetők sírfeliratait rendszerezték, s rávilágítottak arra, hogy a sírfeliratok sajátos, formailag és tartalmilag heterogén műfajt alkotnak.⁵⁶ Önálló műfajjá a nagy változatosság mellett meglévő közös jellemzőik alakítják őket. Legfőbb közös tulajdonságuk a funkció, amelyet a temető rendszerén belül betöltenek.⁵⁷

*Faggyas István*⁵⁸ és *Molnár Mihály*⁵⁹ a magyarországi gömöri falvak sírfeliratait gyűjtötte össze és dolgozta fel. A sírjeleken található feliratokat jellegüknél fogva három csoportba sorolhatók: 1. a sírversek, melyek legtöbbször rímelnek, ha csak kétsorosak is. 2. a sírfeliratok, ezek egy-két mondatos prózai szövegek. 3. a vallásos tárgyú feliratok, idézetek.⁶⁰

Novák László Ferenc *Fejfa monográfia* című könyvében a fejfakultusz vizsgálatát, a fejfák különböző típusainak tájankénti számbavételét végzi el, s említést tesz a vitézi temetések során alkalmazott fából faragott, ezüstlemezzel borított, díszes epitáfiumról, amelyen az elhunyt érdemeit dicsőítették, s amelyet a temetési menetben vittek, majd a temetés végeztével a templom falára erősítettek.⁶¹ Ezek – az elsődlegesen református templomokban fellelhető – epitáfiumok a halotti búcsúztatókhoz hasonlóan röviden

---

⁵² Ujváry 2004.

⁵³ Ujváry 2004: 13-14.

⁵⁴ Bartha 1995/a: 140-141.

⁵⁵ Balassa 1973: 225-242.

⁵⁶ Marjai-Bartha 1980: 286.

⁵⁷ Marjai-Bartha 1980-286.

⁵⁸ Faggyas 1988.

⁵⁹ Molnár 2000.

⁶⁰ Molnár 2000: 7.

⁶¹ Novák 2005: 116.

tájékoztatnak az elhunyt életének fontosabb mozzanatairól, házasságáról, túlvilági pályájáról.⁶²

A jelen dolgozatban a halottbúcsúztatás interetnikus kapcsolatainak a széleskörű vizsgálatára nem került sor, azonban érintőlegesen több, ehhez a területhez fűződő tanulmány is a kutatómunka részévé vált.

A halottbúcsúztató énekek a román ortodox temetési szertartásnak is fontos kellékei. A magyarországi román halottbúcsúztatókra elsőként Domokos Sámuel figyelt fel, aki összegyűjtötte és közreadta a méhkeréki származású Száva Tivadar énekeit.⁶³

Nagyné Martyin Emilia *A magyarországi románok halottkultusza* című tanulmányában megemlíti, hogy a halottsirató, valamint a halottbúcsúztató énekek a temetés elmaradhatatlan részei. A román népköltészeti gyűjteményekben a halottsiratók és a búcsúénekek elnevezésre egyaránt a halottsirató („bocet”) kifejezést alkalmazzák.⁶⁴ Száva Tivadar, az első ismert magyarországi román halottbúcsúztató ének szerző, elnevezésében is különbséget tesz a kétféle népköltészeti alkotás között, a búcsúéneket a „halott éneke”-ként (hora mortului) említi.⁶⁵

Lucia Borza *Hora mortului la chiteghăzeni* című tanulmányában a kétegyházi halottbúcsúztató énekek tartalmi elemeit, szerkezeti felépítését vizsgálja.⁶⁶

A halottbúcsúztató ének a magyarországi szlovákok temetkezési hagyományainak is része. Krupa András a *Békéscsaba néprajza* c. monográfiában bemutatja a starejši -t (sztárejşi: gyásznagy), akinek a szerepköre többrétű: a virrasztáson nemcsak az előénekes (diktáló) feladatát látja el, hanem imádkozik, búcsúztat és vigaszbeszédet is mond.⁶⁷ A békéscsabai evangélikusoknál azoknak a nevé, akiktől a halott búcsúzik, a lelkész csak adatszerűen sorolja fel. Az egyház 1835-ben tiltotta a tanítók verses halotti búcsúztatóit. A katolikusoknál a kántor verses énekes szöveggel búcsúzik.⁶⁸

Dedinszky Gyula *Írások Békéscsaba történetéből, néprajzából* című munkájában megjegyzi, hogy míg Békéscsabán a virrasztást mindig a starejši vezette, addig Orosházán és Békésen siratóasszonyokat is fogadtak, akik általában nem énekeltek, csak az előénekes énekét kísérték jajgatásukkal.⁶⁹

---

⁶² Novák 2005: 116-118.

⁶³ Domokos 1979: 7-39. Domokos 1989.

⁶⁴ Nagyné Martyin 2002: 331-333.

⁶⁵ Nagyné Martyin 2002: 331.

⁶⁶ Borza 1993: 96-113.

⁶⁷ Krupa 1993: 751-760.

⁶⁸ Krupa 1993: 760.

⁶⁹ Dedinszky 1993: 173-174.

A békéscsabai halotti szokásokról ad átfogó képet a *Temetők Békéscsabán* című tanulmánykötet, amelyet Somogyi Józsefné szerkesztett.⁷⁰

Horváth Sándor *A négy végsőről* című tanulmányában a Nardán élő horvátok temetkezési hagyományait összegzi.⁷¹ A halotti búcsúztató (spričanje) hasonlóan a magyar búcsúztatókhoz néven nevezi azokat, akiktől a halott egyes szám első személyben búcsúzik.⁷² Nardán a plébános prédikációit is szokás „spričanje”-nak nevezni. Eredetileg azonban a kántor írt – gyakran minden halotthoz külön-külön – egy-egy búcsúztatót.⁷³

A baranyai délszlávok temetkezési hagyományait Sarosáczy György dolgozta fel.⁷⁴ A drávamenti katolikus sokácoknál és bosnyákoknál is él a halotti búcsúztatás szokása. A háznál végzett szertartás utolsó mozzanatában a kántor a halott nevében búcsúzik, s név szerint szólítja meg a hozzátartozókat.⁷⁵

Agnjica S. Lanković a kópházai horvátok temetkezési hagyományait bemutató tanulmányában (*Pogrebni običaji u Koljnofu*) halotti búcsúztatókat is közöl.⁷⁶

Székelyi-Orovicza Erzsébet *A halotti és temetkezési szokások összehasonlító vizsgálata a Baranya megyei Pogány községben* című tanulmányában a katolikus felekezetű bosnyákok és a részben lutheránus részben nazarénus németek hagyományait állítja párhuzamba.⁷⁷ A szerző a függelék részben a háznál és a sírnál elhangzó halottbúcsúztató énekeket és egy templomi búcsúztatót is közlétes.⁷⁸

Sax Ibolya *A halál a temetés és a temetkezési kultúra a pilisvörösvári németeknél, különös tekintettel a német nyelvű feliratokra* című tanulmányában a sírfeliratok mellett sirató és halottbúcsúztató énekeket is közread.⁷⁹

A verses halotti búcsúztatók fejlődéstörténetének, eredetének a vizsgálatokor elkerülhetetlen a rokon műfajokkal való összevetés. A kutatást jelentős mértékben segítik a halotti beszéd és a históriás énekek műfajával foglalkozó irodalomtörténeti munkák.

Ifj. Horváth János *A Halotti Beszéd történetéhez* című tanulmánya a magyar nyelvű Halotti Beszéd szerkezeti felépítését vizsgálja.⁸⁰

Balázs János *Magyar deákság* című könyvében a Pray-kódex latin és magyar sermójának retorikai alakzatait, stílussajátosságait tárgyalja.⁸¹

---

⁷⁰ Somogyi 2001.

⁷¹ Horváth 1990: 323-347.

⁷² Horváth 1990: 339.

⁷³ Horváth 1990: 339.

⁷⁴ Sarosáczy 1971: 153-168.

⁷⁵ Sarosáczy 1971: 158.

⁷⁶ Lanković 1987: 149-205.

⁷⁷ Székelyi-Orovicza 2003: 163-193.

⁷⁸ Székelyi-Orovicza 2003: 184-187.

⁷⁹ Sax 2000: 90-92.

⁸⁰ Ifj. Horváth 1970: 421-429.

Benkő Lóránd *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeleméi* című kötetében a Halotti Beszéd szövegtagolási, szövegdíszítési sajátosságait is feltárja.⁸²

Madas Edit *Középkori prédikációirodalmunk történetéből* című könyve a prédikációirodalom kezdeteitől a XIV. század elejéig mutatja be a magyar és európai forrásokat.⁸³

A 17-18. századi halotti beszédek irodalomtörténeti és irodalomszociológiai kutatásainak az eredményeit összegzi Kecskeméti Gábor és Nováky Hajnalka.⁸⁴ Kecskeméti Gábor *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet* című monográfiájában a prédikáció műfajának irodalomtörténeti, műfajelméleti, kommunikációelméleti és retorikai feltárását végzi el.⁸⁵

Erdélyi Pál *A XVI. és XVII. századi magyar históriás énekek* című tanulmányában a históriás ének történetével, műfaji sajátosságaival foglalkozik.⁸⁶

A magyar szóbeli hősi epika kutatásának történetében újat hozott Vargyas Lajos 1960-ban megjelent tanulmánya, amelyben valószínűsítette, hogy négy ballada (a Molnár Anna, a Barcsai, a Budai Ilona és a Kerekes Izsák) és három balladai formula a honfoglalás előtti hősi epikából származik.⁸⁷

Demény István Pál *Hősi epika* című könyvében kiemeli, hogy a magyar hősi epika nemcsak létezett, hanem számos eleme fenn is maradt latin nyelvű tartalmi kivonatok, magyar nyelvű töredékek, históriás énekek, balladák formájában. Összehasonlító vizsgálataival arra mutatott rá, hogy a magyar hősi epika valamikori, legalábbis 13-17. századi létezése bizonyítottan tekinthető.⁸⁸

Jankovics Marcell *Csillagok között fényességes csillag* című könyvében a László király kerlési kalandját ábrázoló középkori falfestmények képsorozatait, a legenda cselekményét, szerkezeti elemeit párhuzamba állította az évkör kozmikus történéseivel, s megerősítette László Gyula fölvetését: „ezeknek az ősidőkből öröklött képeknek mélyebb tartalma kell legyen, mint egyik, nevezetes királyunk hősi tetteire való emlékezés. (...) e képsor a világosság és a sötétség erőinek harcát ábrázolja, jóval a honfoglalás előtti, jóval László királyunk előtti időkből. Ezt az ősi mondát 'keresztelték meg', amikor Szent László tisztelete kialakult és mindenféle régebbi, csodás történet gyűlt össze személye körül.”⁸⁹

---

⁸¹ Balázs 1980: 451-486.

⁸² Benkő 1980 362-378.

⁸³ Madas 2002.

⁸⁴ Kecskeméti-Nováky 1988.

⁸⁵ Kecskeméti 1998.

⁸⁶ Erdélyi 1887: 119-179.

⁸⁷ Vargyas 1960: 479-523.

⁸⁸ Demény 2002.

⁸⁹ Jankovics 2006: 24.

A sárospataki diákok halottbúcsúztató verseit tartalmazza Nagy Júlia *Mennyei parnasszus* című könyve, amely irodalomszociológiai, kánon-, recepció- és műfaj történeti, nevelés- és oktatástörténeti szempontú vizsgálatra ad lehetőséget.⁹⁰

A halotti és szerelmi szimbólumok összehasonlító vizsgálatához Lükő Gábor *A magyar lélek formái* című könyve szolgált alapul, melyben a szerző a magyar népköltészeti és népművészeti alkotások jelképrendszerét ismerteti.⁹¹

Tánczos Vilmos *Szimbólikus formák a folklórban* című munkája a hagyományos magyar népi kultúra jelképeit az egyetemes képi kifejezésmód archetípusos szimbólumainak viszonyrendszerében tárja fel.⁹²

A téma kutatói között többen is vannak, akik a tanáraink voltak, és ha nem is alakult ki közöttünk kutatói kapcsolat, a szellemiség mégis működött, s ösztönzői voltak annak, hogy az érintett terület összefüggéseiben elmélyedjek. Bartha Elek, Dobszay László, Szabó Csaba, Szendrei Janka, Ujváry Zoltán útjelzői, formálói tudományos érdeklődésemnek. Külön köszönöm témavezető tanáromnak, Bartha Elek professzor úrnak segítő útmutatásait. Köszönöm opponens tanáraink, Kríza Ildikó, Ujváry Zoltán szakmai munkáját, építő, gondolatébresztő megjegyzéseit, emberségét. És mivel minden mindennel összefügg, ahhoz, hogy a kutatómunka útján elinduljak, alapvető érdeme van Köteles Györgynek, a Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ (korábban Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola) főiskolai docensének, aki elsőként mutatta meg, hogyan kell elkészíteni egy tudományos dolgozatot. Köszönettel tartozom Déri Balázsnak, az ELTE BTK Latin Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanárának, aki elősegítette írásaim megjelenését, s a dolgozat énekdiktálás részéhez kapcsolódó jótanácsaival támogatta munkámat. Köszönöm P. Szalay Emőke muzeológusnak, a Református Teológiai Doktorok Kollégiuma egyházi néprajzi szekciója elnökének, hogy bekapcsolódhattam a szekció munkájába, s részt vehettem a Délvidéken, Horvátországban, Vajdaságban, Felvidéken folytatott kutatómunkában.

Ezek mellett hatással volt még munkámra egy számomra ismeretlen eredetű belső szervező erő, késztetés, amely nem hagyja, hogy egy adott téma elárvuljon, magára maradjon, amely gondoskodik arról, hogy valaki mindig mellé álljon, s foglalkozzék vele. Van ebben valamiféle sorsszerű. Úgy érzem, mintha már a születésem előtt „ruhát” készítettek volna számomra, s most az a feladat, hogy belenőjék.

---

⁹⁰ Nagy 2004.

⁹¹ Lükő 1942.

⁹² Tánczos 2007.

III. A búcsú rítusa, a halotti búcsúztatás pszichológiai összetevői

Bárki, aki a születésekor átlépi a „küszöböt”, és a változó világ részévé válik, a búcsú állapotába kerül. Szinte észre sem vesszük az apró időegységeket, a pillanatban megformálódó mozdulatokat, hangokat, gondolatokat, érzeteket. Hirtelen elmúlnak, eltűnnek, feledésbe merülnek anélkül, hogy tudatosodna bennünk az elválás. Olykor úgy tűnik, mintha a mozdulatlanság állapotában lennénk. Semmi sem történik, semmi sem változik, mintha megállt volna az idő. Ez azonban csak látszat. Minden változik, minden mozgásban van.

A változás akkor érint meg igazán bennünket, ha az új élethelyzet, amit megélünk, a korábbihoz képest gyökeresen más. A kettő közötti különbség érzelmi feszültséget eredményez, amely a változás irányától és minőségétől függően számos formában kifejeződhet. Érezhetünk örömet vagy szomorúságot, megkönnyebbülést vagy szorongást, meglepedést vagy hiányérzetet, biztonságot vagy bizonytalanságot. Lehetünk bizakodók vagy lemondók, elfogadók vagy visszautasítók... Akár kedvező, akár kedvezőtlen a változás, a felszínre kerülő érzelmek a világhoz való kötődésünket igazolják. Mi mindannyian kötődünk ehhez a világhoz, részei vagyunk ennek a világnak. Az örömteli események, a boldogságérzet, a harmonikus élethelyzetek erősítik ezt a köteléket, s fokozzák a ragaszkodást. A kötődés akkor is fennáll, ha fájdalmat, szomorúságot élünk át. Ilyenkor valami miatt távol kerülünk attól, ami boldoggá tesz bennünket, ami örömet, meglepedést jelent számunkra, de vágyunk arra, hogy újra megtapasztaljuk, és közel kerüljünk hozzá. A fájdalom forrása az egyidejű vonzás és taszítás. Ha csak tehetnénk, ha megőrizhetnénk testi-lelki épségünket, fizikai erőnlétünket, szellemi teljesítőképességünket, ha megfelelőek lennének a körülményeink, mi mindannyian itt maradnánk ebben a világban, és nem szakadnánk el tőle. Megrendítő élmény az, amikor valaki kiszakad a világból. A szakadás zavart, bizonytalan, kérdésekkel teli állapota nyomot hagy az eltávozóban és a hátramaradóban egyaránt. Mindazok az érzelmek, gondolatok, viselkedésformák, amelyek ilyenkor a felszínre törnek, a búcsú rítusát képezik.

III. 1. A haldokló, a halott búcsúja

A rítus már akkor elkezdődik, amikor a halálfélelem megjelenik az ember életében. Ennek gyökerei az éntudat kifejlődése előtti időszakra, a csecsemő és kisgyermekkorba nyúlnak vissza, s az anyától való elválás félelmében ún. „szeparációs félelemben” nyilvánulnak meg.⁹³

---

⁹³ Polcz 1995: 47-55.

A gyermekek halálról alkotott elképzelése fejlődésen megy keresztül. A 3 és 5 év közötti gyermek még nem képes felfogni a halál végességét, visszafordíthatatlanságát, ezért a halált olyan átmeneti állapotnak tekinti, amely nem tart örökké és nem okoz nagy változást. Az animista gondolkodásnak megfelelően a halálban életet lát, és a halottakat élettel ruházza fel. Azok nem csak gondolkodnak és éreznek, de bármikor visszajöhetnek, mint testi élőlény.⁹⁴ E korszak végén a gyermekekből szorongást válthatnak ki az életveszélyes helyzetekről, földbe temetésről, s más halállal kapcsolatos történetekről hallott, fel nem dolgozott, meg nem beszélt események.

A perszonalifikáló, megszemélyesítő felfogás az 5 és 9 év közötti gyermekekre jellemző. Az animista gondolkodástól eltérően a gyermekek ebben az időszakban már nem a halottat, hanem a halált tekintik élő, gondolkodó lénynek, s személyes külsővel, tulajdonságokkal ruházzák fel. Kaszás, szellem, éjjeliőr, angyal, ördög, cirkuszi bohóc formájában képzelik el.

A reális felfogás a gyermekkor végén, 9 éves kortól alakul ki, amikor a gyermek ráébred arra, hogy a halállal a test véglegesen elpusztul, s ez a folyamat visszafordíthatatlan. A gyermekek már tudják azt, hogy a halál fájdalommal jár. Mivel a szüleikhez érzelmileg erősen kötődnek, a legfájdalmasabb számukra a családtól való elszakadás. Tisztában vannak azzal, hogy az elszakadás mindenkinek fáj. Nemcsak nekik fáj a szülők halála, de a szülőknek is az övék.⁹⁵ Általában 4-6 éves kor között figyelhető meg a gyermekeknél egy olyan szorongásforma, amely közel azonos a felnőtt ember halálfélelmével.⁹⁶

A halál gondolata az idő múlásával fokozottabban jelentkezik. 20-40 éves korig az emberek 10-15%-a gondol a halálra, többnyire betegségek, balesetek, mások halála kapcsán. 40 éves korra ez az arány 20-25%-ra emelkedik. Hatvan év felett az emberek 50%-át, hetvenen túl pedig 90%-át foglalkoztatja a halál közelsége.⁹⁷ A betegségek gyakorisága, a testi-szellemi állapot fokozatos romlása egyre inkább arra kényszeríti az embert, hogy szembe nézzen az elmúlással, saját halálának közelségével. Ez egyben az előkészület ideje is, melynek jelei, olykor csak utólag, a halál beálltát követően tudatosodnak a hátramaradókban.

H. I. 80 éves édesapja egyik napról a másikra új, tőle szokatlan viselkedésformákat vett fel. Lefekvés előtt például minden nap imádkozott, s amikor megjelent a családi ünnepeken, megállt az ajtóban, és széttárt karokkal áldást mondott az ott lévőknek. Az Isten áldása szálljon rátok! – mondta, és olyan szépen formálta a szavakat, hogy a hozzátartozói meglepődtek. Talán újra éli a gyermekkorát. – gondolták. Talán a gyermekkori emlékei tértek

---

⁹⁴ Polcz 1995: 53.

⁹⁵ Kárpáty 2002: 21. Nagy 1997/1936: 19. Polcz 1995: 53.

⁹⁶ Polcz 1995: 52.

⁹⁷ Kárpáty 2002: 26-27.

vissza. A kisöreg akkoriban gyakran mesélt arról, hogy az iskolatársaival együtt elkísérték a papot a temetésekre, s ott halottas énekeket énekeltek. Az áldásmondás, az esti és reggeli ima részévé vált az életének, s azokat a későbbiekben is megtartotta. Ahogyan telt az idő, és betöltötte a 90. életévét évről-évre romlott az állapota. Nem betegeskedett, csak egyre gyengébb lett, egyre öregebb. Egyre kevesebbet mozgott az udvaron, nem adott enni a tyúkoknak, nem figyelte a kertet, nem járt át a szomszédba beszélgetni, nem olvasott újságot, nem tartotta számon az időjárást, az évszakok és a napszakok összemosódtak számára, nem hallgatott zenét, egyre kevesebbet evett, étvágytalanná vált, egyre többet aludt a hátán, a csecsemőkre jellemző testtartásban. A mozgástere beszűkült, csak a tévé és az ágy között járkált a botjára támaszkodva, vagy a bútorokba kapaszkodva. 94 éves volt, amikor egy téli reggelen rosszul lett és gyomorvérzés gyanújával az orvos tanácsára beszállították a kórházba. A sürgősségi osztályra került, ott megállapították, hogy nincsen gyomorvérzése, haldoklik, a máj és a vese működése fokozatosan leáll, oxigénmaszkot kapcsoltak rá. Amikor a rokonai meglátogatták, megismerte őket, s csak ennyit mondott darabosan, légzési nehézségekkel küzdve: *Az Isten áldása szálljon rátok! Ezt ismételte újra és újra: Az Isten áldása szálljon rátok! Ezek voltak az utolsó szavai. Hajnalban, 5 órakor megpihent.*⁹⁸ Az esetleírás egy hosszú, 14 éves előkészületi időszakot mutat be. Az áldáskívánás megjelenése, mint új, szokatlan viselkedésforma az idős ember életében üzenetértékű, s a jelentése a következő: *El fogok szakadni tőletek, s szeretném, ha a halálom után is boldogulnátok az életben.*

A halál közelségét leginkább azok érzékelik, akik hosszan tartó, gyógyíthatatlan betegségben szenvednek. Ez bármelyik életkorban bekövetkezhet. Nemcsak a súlyos állapotban lévő idősek, hanem a gyermekek is tisztában vannak azzal, hogy meg fognak halni, s ezt valamilyen formában közlik is környezetükkel. Egy édesanya a következőket mondta öt éves rákbeteg fiáról: *Megdöbbsentő, hogy a gyerekek időnként mit tudnak. Tessék elképzelni, mikor behoztuk a kórházba, azt mondta a kisfiam – pedig még nem is jár iskolába -, amikor a rekamié mellett térdeltem, és húztam fel a cipőjét: 'Anyu, én utoljára vagyok itt.' 'Miért kisfiam?' – kérdeztem, és úgy éreztem, hogy eláll a lélegzetem. Reszketni kezdett a kezem, alig tudtam tartani magam. Azt mondta mosolyogva, mintha nem is volna különösebb jelentősége: 'Mert lehet, hogy a kórházból én többet nem jövök vissza.' Nem tudtam tovább kérdezni, másról kezdtem beszélni.*⁹⁹

---

⁹⁸ Saját gyűjtés 2008.

⁹⁹ Polcz 1989: 79.

A betegség utolsó szakaszában, amikor a halál bekövetkezése várható, a betegek többsége életáttekintést végez.¹⁰⁰ Belső igény számukra, hogy összegezzék életüket, feltárják hibáikat, erényeiket, örömteli pillanataikat, sérelmeiket. Még a gyermekek is keresik az alkalmat, hogy beszéljenek az életükről. Megdöbbenő pontossággal emlékeznek vissza apró sérelmekre, kudarcokra, azokat többször is elmondják. Azt is számba veszik, hogy ők milyen hibákat követtek el, kit bántottak meg. Egy tíz éves kislány a halála előtti napon bocsánatot kért az egyik nővértől, akivel hónapokkal azelőtt türelmetlen volt, kérte, hogy ölelje és csókolja meg.¹⁰¹ Az életáttekintés, az életmérleg elkészítése a közös, archaikus tudattalan igénye.¹⁰² A halálra készülő ember hagyatkozik, köszönetet mond, bocsánatot kér, jókívánságokat, kéréseket fogalmaz meg, elköszön. Éppen úgy, ahogyan ez Bethlen Sámuel 1708-ban írt halotti búcsúztatójában is megtörténik:

Kedves feleségem, Nagy Borbálátul

Szerelmetes társam, kedves Nagy Borbálám,
Sűrű könnyhullásod kevése ne szórd rám,
Hallgasd meg melyeket szerzett végső óráim,
Melyen szép napodat nagy homályba zárám.

Huszonnégy esztendőim immár folydogáltak,
Igaz férjed voltam, kik már múldogáltak,
Noha bánat nélkül azok is nem voltak,
De párosan mégis csak könnyebben múltak.

Ugyan, társ, ellened ezekben vétettem,
Noha azt akarva ritkán cselekedtem,
Gyarlóság volt, abban és nem mesterkedtem,
Hogy szíved mindennap új búval sebezzen.

Mutasd hűségedet ebben vég órában,
Temesd el vétkeimet énvelem a sírban,
Ne hozzád napfényre, még idő jártában
Hogy te is csendesen szállhass koporsóba.

Hogy gondot viseltél reám nyavalyámban,
Körülöttem voltál súlyos kínjaimban,
Vagy egy jó szót szóltál terhes bánatomban,
Az mellyel újultam bágyadt tagjaimban.

Azért szálljon áldás Istentől fejedre,
Nyújtsa ki jobb karját özvegyi éltedre,
Enyhítő olaját öntse sérelmidre,
Derítse fel napját bús esztendeidre.

---

¹⁰⁰ Polcz 1989: 254.

¹⁰¹ Polcz 1995: 144.

¹⁰² Polcz 2005: 108.

Kérlek, viselj gondot szegény árváimra,
Neveletlen maratt jeles Farkasomra,
Engem vidámító kedves kis fiamra,
Ezt bízom tereád, igaz hív Társomra.

Az Isten áldjon meg mégis hűségédért,
Hogy most is fáradtál érettem, Társadért,
Adjon jó segítő helyettem, Férjedért,
Isten hozzád, dolgom mindenben véget ért.¹⁰³

A búcsú-formula kódolt megnyilvánulási forma, amely kortól, nemtől, társadalomban betöltött szereptől, vallási hovatartozástól, világnézettől függetlenül minden ember sajátja.

A búcsú pillanataiban a fizikai kapcsolatnak jelentős szerepe van. Az érintés, a simogatás, az ölelés nemcsak a fájdalmat és a félelmet oldja, hanem hidat képez a haldokló és a hozzátartozók között, s az „itt vagyok, még kapcsolatban vagyok veled” érzését erősíti. A haldokló viselkedésében időnként kettőség figyelhető meg. Egyrészt eltávolodik a világtól, kezd elszakadni tőle, már csak távolról szemléli azt, másrészt a halál közelsége félelemmel töltheti el, s megpróbál belekapaszkodni az életbe, küzd az elmúlás ellen. Ilyenkor a jövőt tervezgeti, és meglepő kívánságokkal lép elő. Például kedvenc ételeit kéri, amikor már enni sem tud. Az élni akarás ebben a szakaszban a halál közelségét jelzi.¹⁰⁴

A halál beálltával a test változást szenved. A pulzus és a légzés eláll, az arcszín sápadt lesz, a végtagok elernyednek, a pupilla kitágul, a test kihűlése megindul, kékesszürke, kékesvörös foltok jelennek meg a felszínén. A rágóizmok a halál után 1-2 órával megmerevednek, majd a merevség 1-2 nap alatt átterjed az egész izomzatra. Ezután ugyanolyan sorrendben, ahogyan elkezdődött, oldódik a merevség.

Megrendítő élmény a test halála annak is, aki elszenvedi, annak is, aki a külső szemlélőjévé válik. A halott és a hátramaradók már nem tudnak kapcsolatot teremteni. Az ajtó bezárul, és többé nincsen rajta átjárás. A családtagok kétségbeesetten szólítják a halottat, de ő már nem válaszol. Azok, akik a klinikai halál állapotába kerültek, s átélték a testen kívüliség élményét, hasonló helyzetről számoltak be. Világosan érzékelték az élők szavait, gondolatait, tetteit, de hiába próbálkoztak, nem tudtak kapcsolatba lépni velük.¹⁰⁵

A Tibeti halottaskönyv ekképpen mutatja be ezt az állapotot: „Látod rokonaidat és hozzátartozóidat, és szólsz hozzájuk, de feleletet nem kapsz tőlük. Ha te azután őket és családodat sírni látod, így gondolkozol: „Halott vagyok, mit is tehetnék? – és oly nyomorúságosan érzed magad, mint hal, (melyet a vízből) vörösen izzó szénre dobtak. (...)”

---

¹⁰³ Jankovics 1991: 445. 14/131.

¹⁰⁴ Polcz 1989: 250-253.

¹⁰⁵ Moody 1986: 38-57. Bartus: 2008: 17. Polcz 1989: 191.

Megállás nélkül és akaratod ellenére bolyongsz ide-oda. Mindazoknak, akik itt zokognak, mondd: „Itt vagyok, ne sírjatok.” Mivel azonban azok téged nem hallanak, ezt gondold: „Halott vagyok.” És ismét nyomorúságosan érzed magad. (...) Látod házadat, a szolgákat, rokonokat és a holttestet is, és (így) gondolkodol: „Halott vagyok, mit is tehetnék?”, és a bánat nehéz súlya ezt a gondolatot ébreszti föl benned: „Ó, mit nem adnék (azért), ha testem lehetne!” E gondolat nyomán bolyongsz ide-oda, és testet keresel magadnak.¹⁰⁶

Az élők és a halottak már nem tudják oly módon fenntartani a kapcsolatot, ahogyan azt korábban tették. Egyikük az ajtó egyik oldalán áll, másikuk a másikon, ami elválasztja őket egymástól.

A halál kezdeti szakaszában a halott átmeneti állapotban van, és különleges, addig nem tapasztalt, szavakkal nehezen kifejezhető lelki élményeket él át. Elszakad ugyan a testétől, de az érzékelését nem veszíti el. Ugyanúgy lát és hall, mint életében. Látja önmagát, amikor a műtőasztalon fekszik, s hallja, amint az orvos halottnak nyilvánítja. Az élmény alatt szokatlan zajokat, kellemetlen dübörgést, zengést, csengést, robajt, reccsenést, süvítést, ritkábban kellemes zenét vagy harangzúgást hall, amely a sötét alagúton való átkelés közben tapasztalható.¹⁰⁷ A sötét alagúton vagy termen, folyosón, csövön, ürességen nagy sebességgel rohan át. Aztán hirtelen a saját testén kívül találja magát, s a tér egy különálló pontjánál (leggyakrabban felülről) érzelmileg zavaros állapotban figyeli önmagát. Később ráébred arra, hogy még mindig testtel rendelkezik, ami tulajdonságait tekintve eltér a korábbitól, és más erőkkel bír. Ezt követően szellemlényekkel találkozik, akik segítő szándékkal közelednek hozzá. Korábban meghalt rokonait, ismerőseit látja újra, majd egy szeretetet és melegséget sugárzó Fénylényt pillant meg, akivel korábban még sohasem találkozott. A Fénylény jelenléte boldogságérzettel tölti el, aki szavak nélkül beszélget vele, és megkéri, hogy értékelje saját életét. Ebben segít neki azzal, hogy pillantok alatt lejátszódó, panorámaszerű visszatekintést mutat be életének fontosabb eseményeiről. Az élmény során világosan látja, hogy milyen jótetteket és hibákat követett el. Érzelmileg újra átéli az eseményeket. Ha valakit megbántott, annak helyébe lépve átérzi azt. Általában minden emlékkép hihetetlen gyorsasággal, ugyanabban az időben, a másodperc töredéke alatt jelenik meg, nem pedig egymás után sorrendben. Pár másodperc alatt milliónyi életkép villanhat fel. A halott egy bizonyos pontnál úgy érzi, hogy egy határhoz, vagy sorompóhoz közelített, amely a földi élet és a következő élet közötti határvonalat jelenti. Felismeri, ha átkel a határvonalon, nem térhet vissza a testébe. Azt is világosan látja, hogy vissza kell térnie, mert a halál ideje még nem jött el számára. Küszködik ellene, mert a „túlvilági életben” oly mértékű öröm, szeretet, és béke

---

¹⁰⁶ Hetényi 1993: 225-228.

¹⁰⁷ Ács- Pilling- Zatik 1992: 32-51. Polcz 1989: 188-217. Moody 1986: 27-29, 30-84.

töltötte el, amelyhez hasonlót a földi élete során sohasem tapasztalt. Belső ellenállása ellenére – anélkül, hogy tudná, hogyan – újra egyesül a fizikai testével, és tovább él.

Megrendítő, különleges élmény az, amikor valaki megízleli a halált. Ez abban is lemérhető, hogy hasonlóan megrendítő visszatérni is belőle. Többen a halálközeli élményt követően dühöt, szomorúságot éreztek, és lehangolt kedélyállapotba kerültek. Sokak számára gondot okozott, hogy hogyan illeszkedjenek be újra a régi életükbe, hogyan feleljenek meg egy korlátozottabb világ követelményeinek.¹⁰⁸

Carl Gustav Jung (1875-1961) 1944-ben egy szívinfarktust követően, élet és halál között lebegve látomásokat tapasztalt. Amikor visszanyerte az eszméletét csalódottságot érzett. Önéletrajzi írásában így emlékezik vissza erre az időszakra. „Valójában még jó három hétbe telt, míg rá tudtam szólni magam, hogy visszatérjek az életbe. Nem bírtam enni, mert undorodtam minden ételtől.(...) Csalódottan gondoltam: No, most megint visszamehetek a „skatujarendszerbe”! Úgy láttam ugyanis, mintha a kozmosz láthatára mögött mesterségesen felépített háromdimenziós világ állna, és ott minden egyes ember külön-külön üldögélne egy ládikában. És most megint el kell majd hitennem magammal, hogy ez ér valamit! Börtönnek éreztem az életet és az egész világot, és mérhetetlenül bosszantott, hogy majd megint rendjén levőnek fogom találni. Hiszen már örültem, hogy minden lehullott rólam, és most megint olyan az egész, mintha én is – akár a többi ember – zsinórokon függnék egy ládikában. Amíg a világűrben tartózkodtam, súlytalan voltam, és semmi sem húzott vissza. És most tessék, vége mindennek! (...) Sajátos ritmusban telt az életem azokban a hetekben. Napközben többnyire deprimált (lehangolt) voltam. Pocsékul éreztem magam és gyöngének, és alig mertem megmozdulni. Bánatos szívvel efféle gondolatok jártak a fejemben: most újra mehetek vissza ebbe a szürke világba.”¹⁰⁹

III. 2. A gyászoló búcsúja, a gyász fázisai

Az elválás a hátramaradókban is mély érzelmi folyamatokat indíthat el. Különösen akkor, ha szeretetkapcsolatban éltek az elhunyttal, és kötődtek egymáshoz. Nem minden veszteség okoz fájdalmat, az is előfordul, hogy a halál megkönnyebbülést hoz. A kapcsolat minősége, a felek egymáshoz való viszonya határozza meg azokat az érzelmeket, amelyek a halálesetet követően kifejeződnek. A távoli rokonok, barátok, ismerősök halála nem idéz elő olyan mély bánatot, mint a közelállóké. A rossz, megüresedett, terhes kapcsolatban élők számára

---

¹⁰⁸ Ács-Pilling-Zatik 1992: 65-77.

¹⁰⁹ Jung 2006: 369-379.

szabadulást jelenthet a másik halála.¹¹⁰ Minél közelebb állt valaki ahhoz, akit elveszített, s minél fontosabb volt számára, annál nagyobb lelki megrázkódtatáson megy keresztül.

A gyász összetett több szakaszból álló lelki folyamat, amely során a gyászoló a halállal való szembesülést követően, az elutasítás, a kétségbeesés, a talajvesztettség érzésén keresztül képessé válik arra, hogy elszakadjon attól, akit elveszített, elfogadja a veszteséget, s az új lehetőségek, az új kapcsolatok felé fordulva, tovább tudjon élni nélküle úgy, hogy az elveszített kapcsolat emlékét beépíti a további életébe.

III. 2. 1. Az elutasítás fázisa

A halálhír érkezése utáni percek, órákat, ritkán napokat, heteket a sokk, az elutasítás fázisának nevezik.¹¹¹ A gyászoló nem tudja elhinni a halálhírt, és a döbbenet bizonyos mértékig elkábítja. Fásultság, közönyösség, érzéketlenség lesz úrrá rajta. Az érzéketlenség nem érzelmi szegénységből, hanem érzelmi megrázkódtatásból fakad. A gyászoló az erős érzelmektől dermed meg, és olyan erős érzelmek kerítik hatalmába, amelyekkel nem tud megbirkózni.¹¹² Az érzéketlenség megvédi attól, hogy a veszteség okozta fájdalmat teljes egészében átérezze.¹¹³ A haláleset és az értesítés körülményeitől függően a halállal való szembesülésnek többféle módja lehet. Vannak, akik pánikba esnek, kiabálnak, sírnak. Vannak, akik kapkodó tevékenységbe kezdenek, esetleg csendes elfogadással válaszolnak.¹¹⁴

*K. S. középkorú férfi egy téli estén rosszul lett, és szívinfarktus gyanújával beszállították a kórházba. A sürgősségi osztályra került. A felesége és a fia is elkísérte. Az állapota hirtelen súlyossá vált, és a családtagokat kiküldték az osztályról. Már két órája várakoztak, amikor K. S. felesége halk, sírós hangon a férje nevét ismételte: Sanyikám! Jaj, Sanyikám! Aggódott az állapota miatt, s talán megérezte, hogy baj van. Nem volt tudatában annak, hogy a siratóének ősi kezdő formuláját ismételte. A halottakat szólítják így a siratóasszonyok. Kis idő múlva nyílt az ajtó, behívták az osztályra, és közölték vele a halálhírt. Az orvosok hiába küzdöttek a férfi életéért, már nem tudták megmenteni. K. S. felesége hangos sírásba kezdett. Jaj, Istenem! Drága Istenem! – kiabált sírós hangon, később már a szavait sem lehetett érteni.*¹¹⁵

---

¹¹⁰ Polcz 2000: 7.

¹¹¹ Kast 2009: 65-66.

¹¹² Kast 2009: 65-66.

¹¹³ Tatelbaum 1998: 29-31.

¹¹⁴ Kárpáty 2002: 38.

¹¹⁵ Saját gyűjtés 2008.

III. 2. 2. A felszakadó érzések fázisa

Az érzéketlenség fázisát a felszakadó érzelmek időszaka követi, amelyben a harag, a düh, a bánat, a levertség, az öröm, a kétségbeesés, a szorongás, a tehetetlenség érzése váltakozik egymással.¹¹⁶ A gyászoló sokat foglalkozik az elhunyt életével, halálának körülményeivel, s a „miértek” határozzák meg a gondolatait. Gyakran felteszi a kérdést: Miért éppen neki kellett meghalnia? Miért tette ezt? Hogy mert meghalni? Ezek a kérdések, mint műfajt formáló alkotóelemek a siratóénekek motívumkincsében is jelen vannak.¹¹⁷

„Mér hagyta el engöm, kedvös párom?”¹¹⁸

„Hogy hagyta el te itten egy kis nevetlen árvát?”¹¹⁹

„Jaj, mér nem maradt meg köztünk valameddig,

Jaj, miben nagy szükségünk lett volna rá még?”¹²⁰

III. 2. 3. A keresés, a megtalálás és az elválás fázisa

A halálhír közlését követően a gyászolóban többször is felmerül, hogy találkozzék az elhunyt hozzátartozójával. Az elszakadást nehéz az érzelmekkel és a tudattalannal megértetni. A tudattalan egy ideig nem képes elfogadni a szeretett személy halálát, ezért a gyászoló látni szeretné, visszavárja, és a keresésére indul.¹²¹ A halott keresése a siratóénekek egyik kifejező motívuma.

„Mejjik uton indújak meg édesanyám, hogy mi még ketten megtalálkoznánk?”¹²²

„Ides, kedves Gáspárkám, mere menjek, honnan várjalak én tizedet?”¹²³

„Hiába várlak, hiába kereslek, és sehol se találalak.”¹²⁴

„Hol vagy ilyen messzi?”¹²⁵

A gyász elválaszthatatlan a lehangoltságtól. Ez az állapot együtt jár az ingerlékenységgel, szomorúsággal, nehézkességgel, érdektelenséggel, apátiával, figyelemhiánnyal, erőtlenséggel, önbizalomhiánnyal. A fájdalom, a heves érzelmek oly

¹¹⁶ Kast 2009: 66-71.

¹¹⁷ A gyászra jellemző érzelmi magatartásformák: szomorúság, panasz, szorongás, kétségbeesés, paroxizmusig fokozódó fájdalom, derű a bánatban, kétségbeesés a siratóének dallami elemeiben is visszatükröződnek. A beszédben kifejeződő érzelmi attitűdök és a siratóének szövegi-dallami összetevőinek a kapcsolatáról lásd bővebben: Szabó 2003: 13-27.

¹¹⁸ Kiss - Rajeczky 1966: 361/76. Károly 1988: 611-632.

¹¹⁹ Kiss - Rajeczky 1966: 325/66.

¹²⁰ Kiss - Rajeczky 1966: 721/212.

¹²¹ Polcz 2000: 22-23.

¹²² Kiss - Rajeczky 1966: 711/196.

¹²³ Kiss - Rajeczky 1966: 196/18.

¹²⁴ Kiss - Rajeczky 1966: 333/67.

¹²⁵ Kiss - Rajeczky 1966: 357/75.

mértékben felemésztik a gyászoló energiáit, hogy egy ideig nem tudja ellátni a szokásos feladatait. Üresnek, sivárnak, távolinak érzi magát. Hangulata a sírós-szomorú és az üres-közömbös között váltakozik. Lelkileg legyengül, elszegényedik.¹²⁶ A lehangoltság hatással van a gyászoló fizikai állapotára is. Kimerültség, izomfeszültség, szédülés, remegés, levegőhiány, fejfájás, gyomorégés, különféle fájdalmak, étvágytalanság vagy krónikus éhség, álmatlanság léphetnek fel. A gyászoló úgy érzi, hogy az elhunyt kiszakadt belőle, s egy láthatatlan rés, seb maradt utána. Hasogató fájdalmat érez a szív, a gyomor tájékán, a köldök vonalában.

A haláleset után gyakori a magányosság. A gyászoló visszahúzódik, eltávolodik a világtól, kilép belőle. Váratlan halál esetén felmerülhet az öngyilkosság gondolata is, amely egyrészt a halottal való újratalálkozás vágyából ered, másrészt képzeletben így próbál megszabadulni a gyász okozta fájdalomtól.¹²⁷

A halálvágy, az utána halás gondolata a siratóénekekben is nyomon követhető.

„Jaj, csak és is veled mehetnék, jaj, de örömetst mennék!”¹²⁸

„Jaj, de szívesen meghalnék vele, hogy egy koporsóba tehetnének!”¹²⁹

„Mikor mehetek e hozzád, mer itt nagyon-nagyon fáj a szívem érted!”¹³⁰

Az elhagyatottság érzése fokozottan van jelen ebben az időszakban. A gyászoló cserbenhagyottnak, tanácstalannak, tehetetlennek érzi magát. A siratóénekekben ez az érzés a következőképpen fogalmazódik meg:

„Akarmerre megyek, akarmerre fordulok, nekem senkim sincsen, csak tebenned vót minden boldogságom.”¹³¹

„Jaj, de magamra hagytál, de itt hagytál örökre!”¹³²

„Jaj, árva életem, jaj árva életem, jaj árva, szerencsétlen, bánatos, bánatos napjaim!”¹³³

„Hogyan fogok nálad nélkü megmaradnyi?”¹³⁴

„Hová legyek, mi csinályak, kítő kérjek tanácsot?”¹³⁵

A gyász alatt a büntudat érzése is megjelenhet. Ha a hozzátartozó és a haldokló között egyetértés volt, ha megfelelően elbúcsúztak egymástól, és rendezték a problémáikat, a büntudat kialakulásának a lehetősége is kevesebb. Ha viszont a búcsú elmarad, és nem tudják

---

¹²⁶ Tatelbaum 1998: 33.

¹²⁷ Polcz 2000: 27.

¹²⁸ Kiss - Rajeczky 1966: 314/61.

¹²⁹ Kiss - Rajeczky 1966: 294/ 51.

¹³⁰ Kiss - Rajeczky 1966: 245/36.

¹³¹ Kiss - Rajeczky 1966: 510/134.

¹³² Kiss - Rajeczky 1966: 451/109.

¹³³ Kiss - Rajeczky 1966: 608/162.

¹³⁴ Kiss - Rajeczky 1966: 170/9.

¹³⁵ Kiss - Rajeczky 1966: 152/1.

tisztázni a kapcsolatot, a problémák megoldatlanok maradnak, és a büntudat fokozottabban van jelen a gyászfolyamatban.¹³⁶ Gyakori a büntudat akkor, amikor a hozzátartozó nincs ott a halál pillanatában, vagy nem vesz részt a haldokló gondozásában. Az önvád többnyire az utolsó percekre, napokra, hetekre összpontosul. A gyászoló megbánhatja azt, amit mondott, vagy nem mondott, amit megtett vagy nem tett meg. A halálesetet követően a kapcsolat hiányosságai is egyre jobban előtérbe kerülnek, és felmerülnek a „kellett volna”, a „bárcsak” gondolatok, amelyek a kapcsolat egészére kiterjednek.¹³⁷

A siratóénekekben a büntudat a bocsánatkérő formulákban nyilvánul meg, amely egyúttal oldja a büntudatból eredő lelki feszültséget, és segít a befejezetlen ügyek rendezésében.

„Bocsássál meg, mer nem tudtam gondodat viselni!”¹³⁸

„Bocsáss meg, ha valamit vétettem neköd!”¹³⁹

„Megbocsáss drága menyem, sose vétettél nekem, soha egy rossz gondolatot se mondtál reám.

Édes, jó menyem, Anna, megbocsásd, ha nem tudtalak meggyógyítani!”¹⁴⁰

„Én igazán akartam, drága, jó idesanyám, hogy boldoggá tudjam kedet tenni, de nem tudtam, kedves idesanyám, bocsásson meg nekem!”¹⁴¹

„Jaj megbocsásson, édesanyám, aki mellett nem tudtam állni, Jaj nem vótam a halálán, jaj, se temetésin!”¹⁴²

A gyászoló a bánat, a düh, a harag mellett örömet is érez, amiért kapcsolatban lehetett az elhunytal. A közösen megtett út felett érzett öröm éppúgy hozzátartozik a gyászfolyamathoz, mint a nézeteltérésekből, a nehézségekből származó büntudat.¹⁴³ A gyászoló ilyenkor gyakran foglalkozik a múlttal, összegzi az elvesztett személyhez fűződő kapcsolatát, felidézi a közös emlékeket, a halott alakját, szavait, cselekedeteit, viselkedését, a halál beálltának a körülményeit, s hálával gondol az eltöltött időkre.

A siratóénekekben szintén megtalálhatók azok a motívumok, amelyek a halottat dicsérik, a személyével, halálával kapcsolatos eseményeket feltárják, a szavait idézik.

„Jaj, de nem bírom elfelejteni azt a sok jóságát, hűségét, azt a sok fáradozását, amit és utánam fáradott.”¹⁴⁴

---

¹³⁶ Kast 2009: 68-71.

¹³⁷ Tatelbaum 1998: 36-38.

¹³⁸ Kiss - Rajeczky 1966: 506/132.

¹³⁹ Kiss - Rajeczky 1966: 585/155.

¹⁴⁰ Kiss - Rajeczky 1966: 673/181.

¹⁴¹ Kiss - Rajeczky 1966: 579/153.

¹⁴² Kiss - Rajeczky 1966: 639/187.

¹⁴³ Kast 2009: 70-71.

¹⁴⁴ Kiss - Rajeczky 1966: 340/69.

„De nagyon szerettük mi egymást, harmincnyóc évet etőtöttünk együtt, de igen keveset bántottuk meg egymást.”¹⁴⁵

„Szíp furmájó, szíp ábrázató, szíp termető, kedves testvirkém, aki olyan szíp vót, hogy én olyan furmájót ezen a környíken seholsen látok.”¹⁴⁶

„Szép szavó fiam, aki engem olyan nagyon szeretett, aki engem minden szépre bízottatott.”¹⁴⁷

„Hiszen nem gondoltam és ezt vasárnap este, amikor elindultam hazúrúl. Még akkor nagy örömmel köszöntél nekem, még is már a hétvégén jött a távérat, hogy: Azonnal jöjj haza, mert meghalt a lejányod.”¹⁴⁸

„Hijába, nyócvanhárom éves vót, de mindég megvót az ereje, Egy hétig kellett gondozni.”¹⁴⁹

„Jaj, de rossz hírt halottam felüled, hogy meghaltál a legelőn,a csorda mellett.”¹⁵⁰

„akármerre mentél, mindig csak aszontad, hogy: Én nem gyógyulok meg.”¹⁵¹

„Mindig, ha találkoztam vele, mindig aszonta: Édösanyám, ne sirgyon ke, majd én viselöm kének gondját.”¹⁵²

„De boldog vótam, mikor sokat elmondtad, hogy: Édes mamám.”¹⁵³

A köszönetmondás formulája a halott és a hátramaradók közötti kapcsolatot összegzi.

„Jaj, édesanyám, kedves jó édesanyám, köszönöm a jóságát!”¹⁵⁴

„A jó Isten fizesse meg, lelkem, társacsakám, hogy ken velem nem csufolkodott ezt a sok szép időt ketten ojan jól eltötetik!”¹⁵⁵

„Köszönjük szípen kedves öreg idesanyám, hogy mennyit fáradt, mennyit küzdött, még kilenc gyermeket felnevet.”¹⁵⁶

„Nem tudjuk magának visszaszógányi az apai hűségét, kedves édesapám, hogy nevelgetett bennünket, a más tallójárul szedte jössze a számunkra ja kenyeret.”¹⁵⁷

A keresés és az elválás fázisában a gyászoló összegzi, hogy mit jelentett számára a halott, és beépíti a saját életébe. Ilyenkor gyorsan változó hangulat, érzelmi káosz, belső párbeszéd jellemzi a gyászolót, s az elhunyt a belső kísérőjévé válik. A keresés gyakran belső

---

¹⁴⁵ Kiss - Rajeczky 1966: 488/125.

¹⁴⁶ Kiss - Rajeczky 1966: 181/12.

¹⁴⁷ Kiss - Rajeczky 1966: 249/37.

¹⁴⁸ Kiss - Rajeczky 1966: 571/150.

¹⁴⁹ Kiss - Rajeczky 1966: 489/125.

¹⁵⁰ Kiss - Rajeczky 1966: 446/108.

¹⁵¹ Kiss - Rajeczky 1966: 362/76.

¹⁵² Kiss - Rajeczky 1966: 320/65.

¹⁵³ Kiss - Rajeczky 1966: 244/36.

¹⁵⁴ Kiss - Rajeczky 1966: 272/43.

¹⁵⁵ Kiss - Rajeczky 1966: 732/ 200.

¹⁵⁶ Kiss - Rajeczky 1966: 558/147.

¹⁵⁷ Kiss - Rajeczky 1966: 412-413/94.

párbeszéd formájában mutatkozik meg, amely nemcsak az elhunytat helyettesíti, de lehetőséget teremt arra is, hogy bizonyos kérdéseket újra megvitassanak. A belső partner idővel változáson megy át, a gyászoló már egy új belső alakkal áll szemben, aki kevésbé hasonlít elveszített partnerére. A belső párbeszéd által lehetővé válik, hogy a gyászoló újra rátaláljon az elveszített hozzátartozójára, viszont a belső párbeszéd fejlődése, átalakulása elősegíti a szeretett személy egykori alakjától való elszakadást. Előfordulhat, hogy a gyászoló görcsösen ragaszkodik a belső partneréhez, összefonódik vele, ami azzal jár, hogy a későbbiekben nem lesz képes új kapcsolatok kialakítására. Az elhunyt belső kísérővé válása kórossá is válhat, ha a gyászoló minden gondolatát, cselekedetét alárendeli az elhunyt személyiségének. Eközben ugyanis nem érzékeli a saját lehetőségeit, vágyait, az elhunyt szinte második személyiségként telepszik rá.¹⁵⁸

A siratóénekekben gyakoriak azok a motívumok, amelyek a halottal való kapcsolatot, párbeszédet ösztönzik. A gyászoló vagy kérésekkel fordul a halotthoz, vagy a kapcsolatteremtés nehézségeit érzékelteti.

„Csak még egyet szólnál én hozzám, csak még egyszer vetnéd rám mosolygó két szemed!”¹⁵⁹

„De arra könyörgök anyámé, jussak eszedbe, Gondolj rejám, anyámé, hogy egyedül való vagyok!”¹⁶⁰

„Felejthetetlen, kedves, jó párom, szójjál még egy szót utójjára hozzám, vigasztald meg az én bánatos szívemet!”¹⁶¹

„Gyere majd el megbízgatnyi, maj várlak, maj leslek, csak gyere jel!”¹⁶²

„Ha még eccer megláthatnálak, jaj, de nagyon boldog volnék, ezt a sok keserű kenyeret megoszthatnám veled, amit harmincegy év óta eszek, amit harmincegy év óta nálad nélkül eszek.”¹⁶³

„Három napjától könyörgünk kennek, hogy kellyen fel, szóllyon vaj egyet nekünk!”¹⁶⁴

„Jaj, jere haza lelkem, hogy panaszkodjam meg neked, mondjam el, hogy annyi üdőtől mi panaszom vóna, lelkem, jó kicsi társom.”¹⁶⁵

„Gyere, nézd meg mennyi sok szép virágokat hoztak, gyere, nézd meg, mijen díszbe jöttek a leányok a temetésedre!”¹⁶⁶

---

¹⁵⁸ Kast 2009: 71-72.

¹⁵⁹ Kiss - Rajeczky 1966: 408/92.

¹⁶⁰ Kiss - Rajeczky 1966: 703/191.

¹⁶¹ Kiss - Rajeczky 1966: 410/93.

¹⁶² Kiss - Rajeczky 1966: 260/39.

¹⁶³ Kiss - Rajeczky 1966: 515-516/134.

¹⁶⁴ Kiss - Rajeczky 1966: 700/190.

¹⁶⁵ Kiss - Rajeczky 1966: 597/160.

¹⁶⁶ Kiss - Rajeczky 1966: 572/150.

„Hugyan mondjam, hugyan mondjam, hugyan magyarázzam?”¹⁶⁷

„Jaj, de hogy is sírassalak, jaj, de hogy is mondjam, hogy is mondjam?”¹⁶⁸

„Jaj, mit mondjak, jaj hugyan mondjam, mikép magyarázzam?”¹⁶⁹

„Legalább csak egy hónapba eccer beszélhetnék veled, vagy legalább esztendőbe eccer!”¹⁷⁰

Az álmok, a hallucinációk is a halott keresését jelzik. A gyász időszakában többekkel megtörtént már, hogy valamilyen formában érzékelték az elhunytat. Voltak, akik a lépéseit hallották, vagy üzenetet kaptak tőle. Voltak, akik előtt megjelent, láthatóvá ált, vagy az érintését érezték. Olykor az álmokban is kapcsolatba léptek vele.¹⁷¹

Az álom általi kapcsolat igénye a siratóénekek motívumkincsében is megfogalmazódik.

„Jaj, mennyit gondolok reád, s mennyit látlak álomba, s be boldog vótam. Reggel, mikor felébredtem csak a szívem el vót fogyva me nem vótá mellettem.”¹⁷²

„Jaj, be nagyon elfeledkezté rólam tizenhárom esztendő, kedves jó párocskám, drága jó tárocskám, jaj még csak álomban sem tudató rólam.”¹⁷³

„Gyere vissza, legalább álomba, vigasztaljál meg!”¹⁷⁴

Az álmok gyakran utalnak arra, hogy a gyászoló hol tart a gyász folyamatában. A halálélmény közelségében, illetve a keresés-elválás szakaszaiban fokozott mértékben előfordulnak. A tudattalan útmutatást ad a gyászmunkához és segít a veszteség feldolgozásában.

III. 2. 4. Az élet újjászervezésének fázisa

Az elhunyt hozzátartozóval megélt kapcsolat elfogadásával, belsővé válásával a gyász lassan lezárul. Az élet újjászervezésének időszakában az emlékezés mértéke csökken, az elhunyt már nincs a gyászoló gondolatainak középpontjában. A gyászmunka végét jelzi, ha a gyászoló heves érzelmek nélkül, csendes szomorúsággal tud visszagondolni a szeretett személyre. Étvágya újra visszatér, alvászavarai megszűnnek, tevékenysége fokozódik, új szokásokat, kapcsolatokat alakít ki, és képessé válik nyitottan, büntudat nélkül a jövő felé fordulni. A

---

¹⁶⁷ Kiss - Rajeczky 1966: 161/5.

¹⁶⁸ Kiss - Rajeczky 1966: 400/88.

¹⁶⁹ Kiss - Rajeczky 1966: 185/13.

¹⁷⁰ Kiss - Rajeczky 1966: 208/22.

¹⁷¹ Tatelbaum 1998: 42.

¹⁷² Kiss - Rajeczky 1966: 601/160.

¹⁷³ Kiss - Rajeczky 1966: 158/5.

¹⁷⁴ Kiss - Rajeczky 1966: 544/144.

szeretet az elhunyt személy iránt örökre megmarad, de a fájdalom enyhül, feloldódik.¹⁷⁵ Az új életminták megjelenése nem jelenti azt, hogy a gyászoló teljesen elfelejtette a halottat. Az emlékek, a felkavart érzelmek kiújulhatnak, és ilyenkor számítani kell a gyászmunka korábbi szakaszaiba való visszaeséssel.

A siratóénekekben a búcsú és a jókívánságok motívumai képviselik a gyász lezáró szakaszát.

„Búcsúzzunk el most már örökre, mert már többé nem látjuk egymást!”¹⁷⁶

„Isten veled, kedves idős párom!”¹⁷⁷

„Most az utolsó búcsúnál vagyunk, most már itt kell hagynunk, mert már csak a sírhalmosat látjuk. Isten veled, drága kis leányom, alügyál csendesen az örök nyugalomba!”¹⁷⁸

„Adjon a jó Isten csendes nyugodalmat, csendes pihenést!”¹⁷⁹

„Adjon az Úristen örök nyugodalmat, nyugodjék békeességben, a Jézus, Mária szent nevében!”¹⁸⁰

„Adjon Isten nyugodalmas jó éccakát!”¹⁸¹

„Az Úristen bocsássa meg kének minden bűneit!”¹⁸²

„Áldja meg a jó Isten minden lépését!”¹⁸³

„Áldja meg a mindenható Isten még a porait is!”¹⁸⁴

„Nyügossa meg a jó Isten, a sok kínja után!”¹⁸⁵

Ha a gyászoló maradéktalanul átélte a különböző gyászfázisokat, akkor a gyászmunka egészségesen zajlik le, és kb. 6-12 hónapig tart. A gyászfolyamat kezdeti szakaszában a gyászolónak át kell adnia magát a veszteség okozta érzelmeknek, és ki kell fejeznie azokat. A későbbi gyászfázisokban fel kell adnia a halottal való kapcsolatot, és a veszteség okozta fájdalmat, hogy felgyógyuljon és visszanyerje az élet iránti érdeklődését. Egészségtelen, sikertelen gyászhoz vezethet, ha ezekről a szakaszokból valamelyik kimarad.¹⁸⁶ A gyász valamennyi stádiuma azt a veszélyt hordozza magában, hogy a gyászoló benne felejtkezik, és a gyászmunka elakad. Modern világunk egyre kevésbé teszi lehetővé a gyász okozta lelki történések őszinte kimutatását. A gyászolótól ma leginkább azt várják el, hogy ne engedje

¹⁷⁵ Tatelbaum 1998: 46-48. Kast 2009: 76-82.

¹⁷⁶ Kiss - Rajeczky 1966: 576/151.

¹⁷⁷ Kiss - Rajeczky 1966: 353-354/73.

¹⁷⁸ Kiss - Rajeczky 1966: 573/150.

¹⁷⁹ Kiss - Rajeczky 1966: 414/94.

¹⁸⁰ Kiss - Rajeczky 1966: 364/77.

¹⁸¹ Kiss - Rajeczky 1966: 238/33.

¹⁸² Kiss - Rajeczky 1966: 200/19.

¹⁸³ Kiss - Rajeczky 1966: 490/125.

¹⁸⁴ Kiss - Rajeczky 1966: 752/207.

¹⁸⁵ Kiss - Rajeczky 1966: 578/152.

¹⁸⁶ Tatelbaum 1998: 49.

eluralkodni a fájdalom, a düh, a félelem érzését, hanem helyette legyen erős, és mielőbb zökkenjem vissza a régi kerékvágásba. A mai társadalom az erő jelének tartja, ha valakinek sikerül a gyászon nagyon gyorsan túljutnia.¹⁸⁷

III. 2. 5. A kóros gyász

A meggátolt vagy elfojtott gyász depresszív tüneteket eredményezhet. A gyászoló az életet tartalmatlannak, értelmetlennek érzi, a jövőjét remény nélkülinek. Fizikai jelei lehetnek a fejfájás, álmatlanság, állandó fáradtság, légszomj, szívpanaszok. Ha a gyászmunka az elutasítás fázisában reked meg, a gyászoló úgy érzi, hogy belül teljesen kiürült, és ez az üresség semmivel sem tölthető ki. Azok, akik a gyászmunka későbbi szakaszában akadtak el, nem képesek kijutni a gyászból, és betegesen gyászolnak, a fájdalom szinte megsemmisíti őket. A feloldatlan büntudat is a gyászmunka elakadásához vezethet. A felek nincsenek mindig abban a helyzetben, hogy rendezzék a megoldatlan ügyeiket. Különösen akkor, ha a haláleset hirtelen következik be. Az embereknek úgy kellene élniük, egymáshoz viszonyulniuk, hogy megkíméljék önmagukat a későbbi büntudattól:

S. középkorú férfi harmonikus családi életet él. Néha azonban előfordul, hogy vitába keveredik tizenéves lányával. Az egyik reggel nézeteltérésük volt, és a lány feldúltan, köszönés nélkül akart elindulni az iskolába. Az apa utána kiáltott, hogy forduljon vissza, ne menjen így el, köszönjenek el egymástól, mert nem tudni, lehet, hogy utoljára látják egymást, és ez az utolsó együttlétiük. Mindig úgy kell elbúcsúzniuk, mintha az az utolsó lenne, és nem mindegy, hogyan válnak el. El kell kerülniük a későbbi büntudat lehetőségét. A lány visszafordult a kapuból, elbúcsúzott az apától.¹⁸⁸

A problémák tisztázása azonban nem mindig sikerül, és az elrendezetlen dolgok nyitva maradnak. A gyászolónak a halálesetet követően már nincs lehetősége a jóvátételre, és a halottól sem tud elszakadni addig, amíg nem bocsátott meg önmagának. A büntudatot kiváltó tényezők feltárásában hatékony lehet a hangos búcsúzás. Az elhunyt hozzátartozóhoz fűződő viszony rendezésében segíthet a Gestalt-pszichoterápiás módszer, amely a páciens beszélteti a halottal.¹⁸⁹ Az „üres szék” módszerével a gyászoló az elhunytat képzeletben odaülteti a székre, és beszélgetést kezdeményez vele. Eközben megfogalmazhatja a benne rekedt, el nem mondott szavakat, bocsánatot kérhet tőle, és egy „mintha világban” újra együtt lehet vele. A terápia segít a gyászoló és a halott közötti szakadék áthidalásában, a büntudat oldásában, és az

---

¹⁸⁷ Kast 2009: 85.

¹⁸⁸ Saját gyűjtés 2008.

¹⁸⁹ Perls 2004

egészséges gyászfolyamat kibontakozásában. Az alábbi esettanulmány a terápia kedvező hatásait szemlélteti:

Az osztályfőnöke küldte hozzám a tanév végéhez közeledve egyik diákját. Az iskola folyosóján kolléganőm a következőket mondta: „Valami nincs rendben ezzel a kislánnyal. Most májusban tudtam meg az édesapjától, hogy februárban meghalt az édesanyja, semmi nem látszott rajta.”

A megbeszélte időpontban egy alacsonyabb, hosszú hajú, kislányos arcú lány kopogtatott be a szobába. Illedelmes, mosolygós lány ült le mellém, arra kért, hogy Ilinek szólítsam, mert ez a beceneve. És már bele is kezdett a mesélésbe. Szinte könnyedén beszélt, gyorsan, mintha semmi problémája sem lenne, alig hagyta, hogy bekapcsolódjak a beszélgetésbe. Amikor arról kérdeztem, mi az oka annak, hogy mégis eljött hozzám, azt felelte, hogy mostanában nem tud figyelni az órán, nem tud úgy tanulni, romlanak az eredményei az iskolában, a tanulás pedig eddig nem okozott gondot neki.

Ili 16 éves, szorgalmas, jó tanulónak, csendes lánynak tartják a tanárai. Édesapja nagyon sokat dolgozik, gépkocsivezető, külföldre szállít árut. Mivel nagyobb összegű tartozásuk van, édesapja hétvégeként is munkát vállal. Anyai nagyszülei már sajnos évek óta nem élnek, nagyon szerette őket. Nagynénikéjével van még szorosabb szeretet kapcsolatban, aki a mellettük lévő utcában lakik. Édesapja rokonságával tartja a kapcsolatot, akik egy nagyvárosban élnek, de nem kedveli igazából őket. Őszintétlen embereknek tartja őket, akiket csak a pénz érdekel. Szerinte a két rokonság között nagy a szemléletbeli különbség.

Első találkozásunkkor lendületesen, szinte folyamatosan beszélt, mintha félne attól, hogy én bármikor is megszakítanám, és jövetele tényleges, de rejtett okára kérdeznék. Mivel látszott, hogy erősen hátrítja az édesanyjáról való beszélgetést, így én jegyeztem meg, sajnálom, hogy elveszítette édesanyját, biztosan nehéz édesapjával átrendezniük az életüket ezután a nagy veszteség után. Elhallgatott, lefelé nézett, aztán azt mondta, jól megvannak az édesapjával. Mikor azt kérdeztem tőle, hogy sikerült-e megsiratnia édesanyja elvesztését, lehajtotta a fejét, az ölében lévő kezét nézte, és azt válaszolta, hogy nem. Közben a könnyeivel küszködött, már folyt is a könnye, de még mindig megpróbálta tartani magát. Azt mondta: „Most sírok igazából először az Anyu miatt.”

Számomra úgy tűnt, mintha Ili nem búcsúztatta, nem siratta volna meg az édesanyját, nem vállalta volna fel az ezzel járó fájdalmas érzéseket. Ebben teljesen megerősített az is, amikor azt mesélte, hogy édesapjával nem nagyon szoktak beszélni az édesanyjáról. Nyilvánvalóan egy elakadt, szinte el sem indított gyászfolyamatról volt szó Ili esetében. Feltehetően ez a sírás, ami az első találkozásukkor kiváltódott belőle, vált a gyászmunka kiindulópontjává.

A tanácsadás elsődleges célja ennek az elakadt gyászmunkának a végigkísérése, másodlagos célja pedig egy olyan jövőkép kialakítása, megfogalmazása, aminek része az édesanya emlékének megőrzése.

Mivel az első beszélgetésünkre a tanév végén került sor, és nyáron nem tudtuk megoldani találkozásainkat, arra kértem, próbáljon édesapjával vagy nagynénikéjével beszélgetni édesanyjáról. Próbálja meg emlékeit és a velük kapcsolatos érzéseit – ha fájdalmasak is azok – felidézni, felszínre hozni.

Ősszel az első beszélgetésünkkor megemlítette, hogy nagyon keveset, de azért beszélgettek a nyár ideje alatt édesanyja haláláról főleg édesanyja húgával. A következő két-három találkozásunk alkalmával összeálltak az édesanyja halála körüli történések.

Ili elmondása alapján anyukája éveken keresztül nagyon sokat betegeskedett. Sokat volt kórházban. Le is volt százalékolva az utolsó években, így otthon volt. Úgy láttam számára is ködös, nem egyértelmű, hogy milyen betegségei voltak édesanyjának, és végül mibe is halt meg. De az is látszott Ilin, hogy az utóbbi évek tartós betegségei miatt, nem is szükséges számára a tényszerű tudás, nem keresi a pontos okokat, nincs szüksége pontos diagnózisra. Felsorolt fájdalmas gerincpanaszokat, cukorbetegséget, ekcémás betegségeket, hajhullást, szívgyengeséget. Úgy láttam, ezek a tünetek számára elegendőek voltak ahhoz, hogy elfogadja a halál bekövetkezésének lehetőségét, illetve tényét. Az utolsó hónapokban már intenzív ápolásra szorult az édesanyja. A kórházi kezelés során Ili szerint rosszabbodott az állapota, ezért hazahozták. A cukorbetegség említésekor némi indulatot éreztem a hangjában, ezért külön rákérdeztem, mennyire volt súlyos ez a betegsége. Ili szinte indulatosan válaszolta, hogy édesanyja minden orvosi utasítás ellenére sem tartotta be az előírt diétát. Ezért nagyon sokat veszekedtek. Mikor azt válaszoltam, hogy ez a veszekedés a részéről teljesen érthető volt, hiszen édesanyja betegségének javulását remélte tőle, Ili elcsendesedett, lehajtotta a fejét, lefelé nézett. Kis szünet után szaggatottan azt mondta: „Mi egyébként is rengeteget veszekedtünk, kiabáltunk egymással. Sokszor nem is tudtunk máshogy beszélni egymással, csak kiabálva.” Ilinek nagyon erős büntudata volt édesanyjával való viharos, haragos kapcsolata miatt. Mikor azután érdeklődtem, hogy mi volt a gyakori veszekedések oka, csendesen annyit mondott: „Én nem viselkedtem ám azelőtt ilyen normálisan.” Szerinte az öltözködése miatt sokszor haragudott rá a mamája, fekete ruhákat hordott, fekete nagy fémbetétes bakancssal, szöges karkötőkkel, a haja hosszú és rendezetlen volt. Mogorván viselkedett mindenkivel, későn járt haza. Miközben ezeket mesélte, ránéztem és egy egészen más kép tárult elém, elbeszéléséhez, a közelmúlthoz képest egy teljesen kicserélődött külső. Nem is volt szükséges rákérdezni, anélkül is mesélni kezdte, hogy a változások az öltözködésében, külsejében – és nyilván személyiségében is – már édesanyja halála előtt

elkezdődtek. Az utolsó hónapokban ő ápolta. Az iskolából egyből hazasietett, mert az édesanyja délelőtt egyedül volt, néha tudott csak ránézni az orvos vagy a húga, és délután ő volt vele. Megetette, beadta a gyógyszereket, tisztába rakta. Azt mondta, az áporodott vizelet szagát még ma is érzi az orrában. Tisztelettel néztem erre a lányra, aki reggelente ezzel a nagy teherrel, egy haldokló édesanya mellől járt be nap mint nap az iskolába.

A következő alkalommal azt mesélte, hogy a napokban derült ki, hogy édesanyja közel kétmillió forint tartozást halmozott fel az utóbbi években. És ezt most az édesapjával ki kell fizetniük. Elmesélte, hogy ők nem is tudtak ekkora adósságról. Mivel az édesanyja már jó ideje le volt százalékolva és otthon volt, megpróbált otthoni munkát keresni. Egy ügynökségtől kapott árut, ruhát, ékszert, kozmetikumot, használati cikkeket, és ezeket adta el a faluban. Jöttek hozzá az ismerősök, akik általában hitelre vásároltak nála. Ilin látszott, hogy így utólag is haragszik a mamájára emiatt. A haragja miatt viszont szégyellte magát. Az édesanyja halála utáni harag is büntudatként nehezedett rá.

A temetés utáni hetekben nagyon ritkán ment ki a temetőbe édesanyja sírjához. Kötelességből néha kísértált, vitt virágot, de egyből el is jött. Bízgatásomra nagynénikéjével nyáron rendszeresen kijárt a sírhoz, már több ideig tudott ott maradni, gyertyát gyújtott és az édesanyjával folytatott belső párbeszédet is el tudta indítani. Ő maga jegyezte meg, hogy sokat segít ez a beszélgetés édesanyjával, olyan mintha még egy kicsit itt lenne vele, megtalálta újra. Később azt is mesélte, hogy változik a sírnál folytatott beszélgetésének tartalma, már sokkal inkább búcsúzik az édesanyjától.

A következő héten rosszkedvű és szomorú volt. Mutatta a kezét, mind a két kézfejen egészen kiterjedt, gyulladt ekcémás foltok voltak. Elmesélte, hogy édesanyja is sokáig szenvedett az ekcémái miatt. Mikor megkérdeztem, hogy neki hol volt az ekcémája, rámutatott a saját kezére, és szinte büszkén mondta: „Hát itt, ahol nekem!” A rákövetkező héten a haját mutatta, hogy van egy folt, ahol kihullott a haja, épp ott, ahol korábban az édesanyjának. Mondta, hogy jár bőrgyógyászhoz, kapott krémekeket a kezére, de hajhullással kapcsolatosan nem tudott mit mondani az orvos. Kivizsgálják, hogy mi lehet az oka a betegségeinek. Azoknak az embereknek, mint Ili is, akik mellőzik a tudatosan vállalt gyászt, erősnek akarnak látszani és a könnyeket szinte megengedhetetlennek tartják, a kóros gyász munka során gyakran vannak pszichoszomatikus panaszai. Úgy gondolják, hogy az őket ért veszteséget anélkül is fel tudják dolgozni, hogy gyászolnának. Ilivel is ez történt.

A következő héten Ili nem volt iskolában, osztályfőnöke szólt, hogy betegség miatt hiányzik. Két hét múlva találkoztunk, mikor kérdeztem, mi történt az elmúlt két hét alatt, azt válaszolta, az orvosok nem tudják a betegségeinek okát. Megkérdeztem, ő mit gondol ezekről a betegségekről, illetve arról, hogy ugyanolyan tünetei jelentkeztek, mint az édesanyjának. Azt

mondta, hogy tudja, hogy nem ezektől halt meg az édesanyja, de bizonyára azért ezek a tünetei neki is, mert az egész család az anyai ágon gyenge egészségű, a nagynénje is sokat betegeskedik. A gyász igen erős fájdalmát lehet valóban szomatizálni és tényleges fizikai betegséggé alakítani. Ebben az esetben a lelki fájdalmakat helyettesítik a testi betegségek. Főleg olyan szeretett személy elvesztésekor, aki nagyon közel állt a gyászolóhoz, mint Ili esetében az édesanyja. Ili gyásza még oldatlan gyász, aminek következtében a szervezet hajlamosabb a megbetegedésre. Az, hogy Ili ugyanazokból a betegségek közül mutat be tüneteket, mint az édesanyja, az édesanyjával való összefonódás, büntudata miatti vezeklés jele.

A következő alkalommal azt kérdeztem tőle, vajon az édesanyja mit mondana neki ezekre a tünetekre? Nagyon meglepődött a kérdésemre, nagy szemekkel nézett rám, szinte hátrahőkölt. Teljes lendülettel szakadt ki belőle: „Azt mondaná, gyógyuljak meg!” Csendben néztem rá (talán kicsit bólinthattam is önkéntelenül), vártam, hogy leülepedjen benne az általa kimondott mondat. Először lenézett a kezére, lesütötte a szemét, majd rám nézett. Csendben voltunk. Egy kis idő után én halkán megismételtem az előbb általa mondott mondatot: „Azt mondaná az édesanyád, hogy gyógyulj meg.” Ő még mindig merengve hozzátette: „Igen, biztos, hogy azt akarná, hogy gyógyuljak meg.”

Két hétig az iskolai szünet miatt nem találkoztunk. A rákövetkező héten összetalálkoztunk a folyósón. Odaszaladt hozzám, felém fordította a kezét, mutatva, hogy elmúltak a foltok. A haja is nőni kezdett. Rámosolyogtam, vele együtt nagyon örültem a javulásnak. A testi tünetek múlását fordulópontnak tekintettem Ili gyázmunkájában. Az édesanyjával kapcsolatos érzelmek újraélése, az érzelmi nyíltság lehetővé tette Ili elakadt, elfojtott gyászának felszínre hozását, oldását.

A következő találkozásunkkor megint nagyon rosszkedvűnek tűnt. A hétvégén a falujukban ünneplés volt, most ment először ünnepségre az édesanyja halála óta, szerinte nagyon sokan őt nézték, hogy szomorú-e és hogyan viselkedik. Amikor megemlítettem neki, hogy az emberek nagyon sokszor nem igazán tudják, hogyan viselkedjenek azzal, aki elveszített egy szeretett személyt, ő ingatta a fejét és azt mondta: „Nem, ez nem erről szólt. Mindenki tudta, hogy sokat veszekedtünk, arra voltak kíváncsiak, szomorú vagyok-e, az anyuval történt ennyi veszekedés után.” Mesélte, hogy el is jött az ünnepségről, rövid ideig tudott csak maradni. Megkérdeztem, hogy mit gondol arról a több hónapról, amikor erején felül, sok lemondás mellett is szeretettel ápolta az édesanyját. Azt válaszolta, hogy próbált mindent megtenni, hogy ő nagyon igyekezett. Sajnos nem tudtak minden előző veszekedésükről beszélni az édesanyjával, de visszahelyezkedve ebbe a pár hónapig tartó odaadó ápolás időszakába, Ili megértette, hogy ezalatt az időszak alatt rengeteg általa okozott sérelmet fel

tudott oldani az édesanyjában, illetve, hogy mindezek ellenére az édesanyja nagyon szerette őt. El tudta fogadni, hogy az ápolással szeretetet adott és ezt az édesanyja biztosan tudta. Az „üres szék” módszerével erősítettük meg ezt az elfogadást. Illet elég erősnek éreztem már ehhez a technikához. Ily módon képzeletben „odaiültetve” édesanyját a mellé húzott székre, együtt lehetett vele ismét, bocsánatot kérhetett tőle, megfogalmazhatta az el nem mondott szavakat. Már képes volt arra, hogy elmondja édesanyjának, mennyire szereti őt, hogy bocsánatot kér minden mondatért, amivel bántotta. Édesanyja „helyére” átülve képes volt válaszolni is magának: „Hiszen tudod, hogy mennyire szeretlek.” Az ezt követő rövid csendben úgy éreztem, sikerült a büntudatát és a benne lévő ellentétes érzéseket feloldani.

A következő beszélgetésünkön azt mesélte, hogy nagyon fél a karácsonytól, hiszen ez az első karácsony az édesanyja nélkül. Visszaemlékezett, hogy az édesapja rokonai milyen gonoszak voltak az édesanyjával, mert a karácsonyi ebédet nem akarták a szobában, a beteggel együtt elfogyasztani, összeveszett velük, és csak ő evett bent az édesanyjával a szobában. A február szintén nehéz volt Ili számára, mert ez a hónap volt édesanyja halálának egyéves évfordulója. Találkozásaink során ezekben a hónapokban visszaemlékeztünk, ő mesélt múltáról és jelenről, én mellette voltam, kísértem őt. Mesélte, hogy nemigen álmodik édesanyjáról, illetve nem emlékszik ezekre az álmokra. Egyre viszont tisztán emlékezett, amikor hazafelé a vonaton elaludt, és az édesanyjáról álmodott. Nagyon lelkesen mesélte el nekem ezt az álmot. Édesapjával a napokban rengeteget kerestek egy papírt, ami igazolna egy tartozást, amivel nekik tartoznak. Nem találták meg, pedig sok helyen megnézték a lakásban. Az álomban édesanyja megmondta a papír helyét. Miután hazaért egyből megnézte ezt a helyet és megtalálta a papírt. Nem volt szüksége, hogy bármit is mondjak én ehhez, szinte büszkén mondta, hogy ebből az álomból is látszik, hogy az édesanyja egész életében vele lesz. Azt válaszoltam: „A mama mindig ott lesz benned.” Ili bólintott.

Már csak kéthetente találkoztunk, elsősorban a jelen kapcsolatairól, jövőbeli terveiről beszélgettünk. Az adósság törlesztésével elég jól haladnak, édesapjával jó, harmonikus a kapcsolata, édesapja rokonsága viszont továbbra sem áll közel hozzá. Nagynénje igazi támasz a számára, vele hetente kimegy az édesanyja sírjához. Úgy tűnt a régi közösségbe már sikerült visszatalálnia.¹⁹⁰

A szakadás állapotában az eltávozonak és a hátramaradónak sem mindegy, hogyan válnak el. Szerencsés esetben még a haláleset bekövetkezése előtt el tudnak búcsúzni egymástól, és ki tudják egyenlíteni a kapcsolat hiányosságaiból eredő hézagokat. Gond akkor van, ha a szakadás felkészületlenül éri a feleket, és nincs lehetőségük a búcsúra. A búcsúvételre, a megoldatlan problémák rendezésére ekkor már csak a halálesetet követően

---

¹⁹⁰ Brassóiné 2008: 43-49.

lehet sort keríteni. Az egészséges életvezetés szempontjából nagyon fontos, hogy a búcsú valahol, valamilyen formában teret kapjon. A halálesetet követő búcsúvételnek kedvező hatásai lehetnek akkor is, ha a felek korábban már elbúcsúztak, hiszen a gyász hosszú folyamat, és az újraismételt búcsú tovább oldja a felhalmozódó érzelmi feszültséget, elősegíti a lelki felépülést.

A Gestalt - pszichoterápiás módszernek ugyanaz a szerepe, mint a temetési szertartáson elhangzó halotti búcsúztatónak, és a kiterített halott mellett recitált siratóénekeknek.¹⁹¹ Mindhárom esetben egy búcsúfolyamat játszódik le, amely egyrészt a távozó lélek vezetését, támogatását szolgálja, hogy el tudjon szakadni a földi kapcsolataitól, hogy a problémái már ne kössék ehhez a világhoz, másrészt a gyászolóknak lehetőségük nyílik arra, hogy kifejezzék a fájdalmukat, és a közösség jelenlétében megsirassák a halottat. Ez segíti őket a gyász feldolgozásában, a halott lelkének útjára engedésében.

III. 3. A rítus és a műfaj kapcsolata

Ha összehasonlítjuk a gyászfázisok lelki folyamatait a siratóénekek motívumkinccsével, megfigyelhető, hogy azok összhangban vannak egymással. Ugyanazok a lelki folyamatok játszódnak le a siratóénekekben is, mint a gyászfázisokban. A gyászszakaszok formulái, a szavakban kifejeződő érzelmek pedig hasonlóak a siratóénekek motívumaihoz. A siratóének tehát rítusszerű, gyászfolyamathoz illeszkedő elemekből áll. A rítusban pedig – ami egyenlő a gyászfolyamattal – megtalálhatók a műfaj építőelemei. Amikor a rítus és a műfaj egységben van, ugyanazok a kifejezőeszközök jellemzik mindkettőt, s oly mértékben összefonódnak, hogy nem lehet érzékeltetni a közöttük lévő határvonalat. A különválás akkor következik be, ha a rítus és a műfaj kifejezőeszközei megváltoznak. Ilyenkor a rítus és a műfaj között rés keletkezik. A műfaj kiválik a rítusból, s mint rítus-töredék él tovább, amit rendszerint az idő, az egymásra épülő korszakok tovább tördelnek. A siratóének is ilyen rítustöredéknek tekinthető. A búcsú rítusa ugyanis a gyászoló és a halott párbeszédén alapszik, amely a kettőtört kapcsolatot próbálja helyreállítani. A siratóénekek viszont túlnyomórészt a gyászoló érzésvilágát közvetítik, s csak elvétve beszéltek a halottat.¹⁹² A XVII-XVIII. századi halotti búcsúztatóknál fordított a helyzet. A párbeszédes forma csekély mértékben itt is fellelhető, de leginkább a halott búcsúszavait tolmácsolják.¹⁹³ A párbeszédes szerkezet a rítus őstípusa, mivel a jelenben is ez a kapcsolatteremtés legtermészetesebb, legkézenfekvőbb módja. A rítus közöttünk van, a jelenben van, amely minden egyes halálessel, veszteséggel újra születik, s

---

¹⁹¹ Polcz 2000: 105.

¹⁹² Sály 2008: 37. 57.

¹⁹³ Sály 2008.

archaikus vonásai a jelenkori ember lelkivilágában is visszatükröződnek. A búcsú rítusát az élet, a lelki történések egymásutánisága hozza létre, a műfaj pedig a rítusban gyökerezik. Mivel a műfaj előbb-utóbb különválnak a rítustól, egy időszávbán többféle műfaj is egymásra rétegződhet. Az archetípúsus érzelmek, viselkedés- és kifejezésformák azonban egységbe szervezik a búcsú rítusához köthető, térben és időben különálló műfajokat. Ha rajzban fejeznénk ki e gondolatokat, akkor a búcsú rítusa egy hatalmas körhöz hasonlítható alakzat lenne, amely sokszínű arccal s számtalan megnyilvánulási formával létezik. A továbbiakban a halotti búcsúztató műfajok rétegeinek feltárására, a közöttük fennálló kapcsolat vizsgálatára kerül sor.

IV. A halotti búcsúztató műfajok szerkezeti elemei

IV. 1. A búcsú-formula

A búcsú-formula kódolt megnyilvánulási forma, az archaikus tudattalan igénye, ezért az elválás pillanatában az emberek hasonlóan viselkednek, s közel azonos formában fejezik ki érzéseiket. A búcsú-formula részévé válhat az egyszerű elköszönésnek, az emberi élet fordulóinak, változásainak, a hosszabb-rövidebb életszakaszok lezárásának. Az életáttekintés, az életmérleg elkészítésének igénye nemcsak a halálra készülés időszakában jelentkezik, hanem minden olyan élethelyzetben, amely az egyén és a közösség számára erőteljesebb, jól körvonalazható változással jár. Az átmeneti rítusok búcsúztatói ily módon ugyanarra a sémára épülnek. A köszönetmondás, a bocsánatkérés, a jókívánságok, kérések megfogalmazása, az elköszönés éppúgy hozzátartozik a menyasszony (később a vőlegény búcsúztatásához), mint a halotti búcsúztatóhoz. Mivel a búcsúzás gesztusa egyetemes emberi megnyilvánulási forma, és az embereknek szükségük van arra, hogy a lezárás, az elválás pillanatában kifejezzék érzéseiket, összegezzék élményeiket, mérlegeljék kapcsolataikat, a búcsú-formula akkor is helyet kap a különböző élethelyzetekben, ha annak nem alakultak ki rituális formáik, s nincsenek műfaji kereteik.

A búcsúzás kölcsönösségen alapuló esemény. Egy élethelyzet lezárása több embert is érinthet. A búcsú-formulát ezért nemcsak azok alkalmazzák, akik befejeztek egy életszakaszt, hanem azok is, akik valamilyen formában részesei voltak annak. A „próza” siratóénekekben a halottat sirató női hozzátartozó a halotti búcsúztatókban megszólaltatott halotthoz hasonlóan búcsú-formulával köszön el az elhunyttól. A siratóénekek záró szakaszaiban éppúgy megfogalmazódik a köszönet, a bocsánatkérés, a kívánság, az áldás, a viszontlátás utáni vágy,¹⁹⁴ mint amikor a halotti búcsúztatókban a halott búcsúzik.

Édesanyám Isten velem, édesanyám!
Jaj, Isten velem, a viszontlátásig, édesanyám (...)
Édesanyám, megköszönöm a drága jó szüleimnek a feőlnevelésit, édesanyám.
Az árvákat is nevelte, édesanyám, akik nem ösmerték az apjokot, édesanyám.
Nagyon szépen köszönöm, édesanyám.¹⁹⁵

Hogy köszönjük meg azt a sok jószágát, kedves édesanyánk (...)
Nyugosssa meg a jó Isten, mert nyughatatlankodott e földön eleget. (...)
Kedves drága jó idesanyánk, engedjen meg nekem, ha nem tudtam egondozni,
ahogy érdemelte vóna! Nyugosssa meg a jó Isten, kedves édes édesanyám!¹⁹⁶

---

¹⁹⁴ Voigt 2000: 356.

¹⁹⁵ Kiss - Rajeczky 1966: 429/102.

¹⁹⁶ Kiss - Rajeczky 1966: 577/152.

A búcsú-formula a menyasszonysírató szövegébe is beékelődik, amikor az édesanya lányától búcsúzik:

Iszten fizessze, mámám, hogy ingem nem kacagott senki mihánnad, mámikám.
Iszten fizessze, mámájé, hogy ingem nem kacagattál, megadra ügyeltél,
mámámnak jó szótfogadó leánkája, mámám.
Megbocássz, mámikám, annyi sokszor megvertelek, mámám, sz megszidtalak.
Ugy szajnálalak, mámám, megesz nem tudtam egy jó szót adni neked,
Mert úgy féltem a kitudjától, mámámnak Annájo, mámámnak jo leánkájo.
Iszten fizesse, mámájé, hogy nekem olyan szótfogadtál, szingem nem keszergettél,
Megbocássz, mámikám, ha sokszor megkeszergettél, mámámnak Annájo, mámámnak
jo leánkájo.¹⁹⁷

A búcsú-formula tehát nem műfajfüggő alkotóelem, csupán a búcsúzás rituáléja szabja meg határait.

IV. 2. A párbeszédes szerkezet

A belső párbeszéd, amely a gyászoló és a halott között zajlik le, lényeges eleme az egészséges gyászfolyamatnak, s számos búcsúztató műfaj alapsémájává vált. A görög siratóének is erre épül. A siratóasszony exhumálás alkalmával éneкли az én és a te kapcsolaton alapuló párbeszédes a siratóéneket:

My partridge, my little partridge,
Where did you sleep last night?
„Last night I slept int the black earth,
but tonight I have come to my mother.
I have come to my father and to my dear brothers and sisters.”

(Fogoly, kicsi fogoly, hol aludtál a múlt éjjel?
A múlt éjjel a fekete földben aludtam, de ma az anyámhoz megyek.
Az apámhoz megyek és a drága fiútestvéreimhez, lánytestvéreimhez.)¹⁹⁸

The boats from Zagora have departed.
Eleni has departed also, she has gone to a foreign land.
She sent me no letter, she sent me no reply.
She only sent a kerchief, a black kerchief.
„Mother, I will go away. I will go away to a foreign land,
Far away to a distant land, and I will never return.
Put on your black clothes! Put on dirty clothes!
Whenever I set out for home, I meet rain and mist;
And whenever I turn back to that foreign land, I find sunshine and good roads.”

---

¹⁹⁷ Seres-Szabó 1991: 75-76.

¹⁹⁸ Danforth -Tsiaras 1982: 88-89.

(A csónakok Zagorából indulásra készek.
Eleni is elutazik, idegen országba távozik.
Már sohasem küld nekem levelet, már sohasem válaszol nekem.
Már csak egy fejkendőt küld, egy fekete fejkendőt.
„Anyám, elmegyek, idegen országba megyek, távoli országba megyek,
és sohasem térek vissza.
Vedd fel a fekete ruhádat! Vedd fel a szennyes ruhádat!
Akármikor elindulok otthonról, esővel és köddel találkozom,
Akármikor visszatérek abból az idegen országból, napfényt találok és jó
utakat.”)¹⁹⁹

A halottbeszélgetés szokására, a párbeszédés siratóénekekre utaló töredékek a magyar hagyományokban is fennmaradtak. A bélzerindi siratóban a család női hozzátartozója a halott nevében búcsúzik: *Drága két gyermekem most már itt hagylak benneteket. Erresszettek útimra, vised gondját drága jao feleségem, ne hagyd el a két gyermeket! Te legyél igaz szívű édesanya hozzájuk!*²⁰⁰

A halottal való találkozás, beszélgetés igénye, az egykori kapcsolat újra átélése párbeszédre ösztönzi a gyászolót, s ez a lelki viszonyulás a halotti énekköltészet műfajaira is kihatással van. A népnyelv a siratást egyes vidékeken a „beszél”, „beszélget” igével jelöli,²⁰¹ ezek mellett gyakran használják még a „beszélgetve sirat”, „beszélve sír”, „siratva beszél” elnevezéseket is.²⁰² A halott női hozzátartozója vagy a siratóasszony olyan formulákat használ a siratás során, amelyek arra ösztönzik a halottat, hogy megszólaljon és a beszédhelyzet részévé váljon:

Jaj, ha elmegyek a temetőhöz, szójj hozzám, Jaj, drága egy kedves néném...²⁰³
Jaj, mondja meg, hogy mi csinájak ezután...²⁰⁴
Édes egy jó anyám, ugyan mit is mondjak neked...²⁰⁵

Ezt a viselkedésmódot olykor a halott költögetése is kiegészíti:

Három napjától könyörgünk kennek, hogy kellyen fel, szóllyon vaj egyet nekünk...²⁰⁶
Jaj, lelkem, lelkem, gyermekem kejj fel, én mon meg, hogy éjje meg...²⁰⁷

A gyászolók, hogy a halottaikat kapcsolattartása sarkallják, üzeneteket is küldenek a régen elhunyt szeretteiknek:

---

¹⁹⁹ Danforth -Tsiaras 1982: 59.

²⁰⁰ Kiss - Rajeczky 1966: 420/ 95. Gyűjtötte Szendrei Janka 1963-ban. A halotti búcsúztató és a sirató összehasonlítását lásd Gyöngyössi 2010: 27-28.

²⁰¹ Kiss - Rajeczky 1966: 16.

²⁰² Károly S. 1988: 615.

²⁰³ Kiss - Rajeczky 1966: 462/ 113.

²⁰⁴ Kiss - Rajeczky 1966: 562/147.

²⁰⁵ Kiss - Rajeczky 1966: 498/128.

²⁰⁶ Kiss - Rajeczky 1966: 700/190.

²⁰⁷ Kiss - Rajeczky 1966: 603/161.

Ó, mondja meg a kedveseknek, akik már rígen elmentek: az én drága jó ídesanyám, az én drága jó testvérejm, mondja el az én bánatos, keserves íletemet!²⁰⁸

Má ha odamégy Jancsi bátyádhoz, mondd meg neki, hogy igen szépen tisztelem!²⁰⁹

A verses halotti búcsúztatók egyes szám első személyű búcsú-formuláiban a halott válaszol a gyászolók közléseire:

Hat neked mit szollyak Ohajtozo Sara?
Hideg tetemen kesergő Susanna...²¹⁰

Kisebb Venter Mátyás, tenéked mit mondjak...²¹¹

Hát szomorú szívem tenéked mit adhat,
Horváth János uram, mert már szám nem szólhat...²¹²

Mégis jut eszembe, jaj! Semsej János...²¹³

Szerelmes jó atyam, hogy kezdjem, nem tudom...²¹⁴

Veselenyj Anna, beszédem ha hallod...²¹⁵

Pogány Anna, szom ha hallod...²¹⁶

Nagyságod hallya meg rendit beszédimnek...²¹⁷

A halotti búcsúztatók formuláiból kitűnik, hogy a kapcsolat helyreállítása, a kommunikáció éppúgy fontos a halottnak, mint a gyászolónak. A halott ugyanúgy keresi a gyászoló szeretteit, mint ahogyan a gyászoló hozzátartozók is keresik elhunyt családtagjaikat:

Jaj, Istenöm, Istenöm, Jóska, hol vagy ijén messzi...²¹⁸

Kedves bátyám uram, Nemes Tamás, hol vagy...²¹⁹

Jaj, hol vagy, nem látlak, kedves atyámfia...²²⁰

²⁰⁸ Kiss - Rajeczky 1966: 554/146.

²⁰⁹ Kiss - Rajeczky 1966: 464/115.

²¹⁰ Varga 1986: 473/165. 45. vers. Köleséri Sámuel halotti búcsúztatója.

²¹¹ Jankovics 1991: 221/68. 4. vers Venter Sámuel halotti búcsúztatója.

²¹² Jankovics 1991: 531/144. 9. vers Püspöki János halotti búcsúztatója.

²¹³ Jankovics 1991: 484/134. 89. vers Csomaközi László halotti búcsúztatója.

²¹⁴ Jankovics 1991: 419/118. 4. vers Simonfi György halotti búcsúztatója.

²¹⁵ Jankovics 1991: 136/44. 17. vers Lónyay Anna halotti búcsúztatója.

²¹⁶ Jankovics 1991: 466/132. 28. vers Szécsényi Mária halotti búcsúztatója.

²¹⁷ Varga 1986: 359/128. 8. vers Némethi Pál halotti búcsúztatója.

²¹⁸ Kiss - Rajeczky 1966: 357/75. siratóének.

²¹⁹ Jankovics 1991: 354/106. 38. vers Béli Kelemen halotti búcsúztatója.

²²⁰ Jankovics 1991: 355/106. 42. vers. Béli Kelemen halotti búcsúztatója.

A halottaknak – hasonlóan a gyászoló családtagokhoz – heves érzelmi megnyilvánulásai is vannak, melyeket a kettőtört kapcsolatból eredő feszültség gerjeszt. Több halotti búcsúztatóban is megfigyelhető a síró halott alakja:

Szivem keseríti gyamoltalanságom,
Szemem meg könnyezj tülled el válásom,
Aluvásom...²²¹

Siralomban merült szemem ha meg álhat,
Meg száradot nyelvem beszédre indulhat,
Jot kívánhat,
Mint harmatot szorhat...²²²

Keserves tülled válásom,
Szemem apasztya sirásom...²²³

El badgyadok most is, látván banatodat...²²⁴

El fáradtam az sok siralom miatt,
Hogy el hagyom en jó akaroimat...²²⁵

A siratóénekek és a verses halotti búcsúztatók formuláinak azonossága, valamint a halott és a hozzátartozók közötti kapcsolat fenntartására való törekvés arra utal, hogy a búcsúztatás egykor a siratóének részét képezte, s a siratást végző női hozzátartozók vagy siratóasszonyok feladata volt. A halott egyes szám első személyű megszólalása és búcsúzása a siratóének stílussajátosságaihoz, kifejezőeszközeihez igazodott. A gyászoló érzéseit, gondolatait közvetítő siratóének ily módon nem különült el műfajilag a halott személyes búcsúvételétől. Ugyanez elmondható a menyasszony búcsúztatás rítusával kapcsolatban is; a „próza” sirató archaikus nyelvezete egységbe szervezi az édesanya és a menyasszony búcsúzását.²²⁶

Vajon mi az oka annak, hogy a párbeszéd szerkezetű siratóénekek csak szórványosan fordulnak elő? A magyarázat abban rejlik, hogy a búcsúztatás feladata idővel egy másik specialistára (pap, énekmondó, kántor, előénekes, diktálóember) hárult, s a halott egyes szám első személyű megszólalását, búcsúzását egy másik műfaj (halotti beszéd, vitézi

---

²²¹ Jankovics 1991: 477/134. 36. vers. Csomaközi László halotti búcsúztatója.

²²² Jankovics 1991: 26. vers.

²²³ Jankovics 1991: 165/132. 16. vers. Szécsényi Mária halotti búcsúztatója.

²²⁴ Jankovics 1991: 359/108. 19. vers. Vay Ábrahám halotti búcsúztatója.

²²⁵ Jankovics 1991: 544/146. 40. vers. Tarczali Ádám halotti búcsúztatója.

²²⁶ Seres-Szabó 1991: 75-81.

sírató, verses halotti búcsúztató) olvasztotta magába.²²⁷ A síratóénekek búcsúztató szerepköre így módon háttérbe szorult, elcsökevényesedett.

A búcsúzás rítusa olyan kétoldalú folyamat, amely nemcsak a gyászolók, hanem a halott lelki élményeit is összekapcsolja, s amely természetes úton teremti meg a két fél közötti párbeszéd lehetőségét. Ez a séma már ősidők óta létezik, az ember pszichés sajátosságai keltették életre, s az évezredek során már sokféle műfaj illeszkedett bele. A forma – a párbeszédre, a kapcsolatfelvételre való hajlandóság – változatlan marad, csupán a kifejezés, a felfogásmód változik, emiatt a halottakkal való kapcsolatnak – az egyszerű belső párbeszédétől a túlvilági közvetítésig – számos értelmezési lehetőségei vannak. A párbeszéd tehát értelmezhető az élők és a holtak közötti szakrális kommunikációnak is, de kívül is állhat a szakralitáson. Példa erre a szakralitáson kívüli Gestalt-pszichoterápiás módszer, amely a pácienszt beszélgeti a halottal, és a táltos (sámán) szakrális közegben mozgó túlvilági közvetítő szerepköre. Mindkettő ugyanazon az alapon nyugszik, a megközelítésük viszont különböző, s másféle kulturális közeget képviselnek. Különös, hogy a modern világban az emberi lélekkel való foglalkozás (pszichológiai tanácsadás, gyógyítás, kutatás) kívül került a szakralitáson, holott a lélek már önmagában is titokzatos, nehezen kiismerhető és megfejthető szakrális alkotóelemnek tekinthető.

Itt felmerül a közvetítői szerepkör problémája is. Vajon a halottat sírató női hozzátartozó közvetítőnek tekinthető-e? A magyar síratókban annak ellenére, hogy azok átalakultak, megkoptak kimutatható a síratóasszonyok lélekvezetői (pszükhopomposzi) szerepe.²²⁸ A kapcsolatfelvétel, az újratalálkozás igénye, az üzenetküldés, a halott nevében történő egyes szám első személyű megszólalás ezt igazolja. A közvetítői szerepkört a virrasztóénekek is tovább hagyományozták. A diktálóember, az előénekes hasonló feladatot lát el, mint a síratóasszonyok, azonban ezek az énekek több olyan gesztust is fenntartottak, amelyek már a síratókban nincsenek meg. A diktálós énekek egyik típusában a közvetítő személy a halottat szólítja meg, bemutatja neki a halál állapotát, s felkészíti a túlvilág befogadására, útnak indítja:

Kihűlt a szív, ajkad bezárult,
Halálos ágyra dőlt fejed.
Nagy útra készülsz, más hazába.
Most búcsúzunk, Isten veled.
Szép arcodról eltűnt a rózsa,
Elszállt a tűz, mely éltetett.
Elmégy te is, angyalok jöttek,
Hogy véled égbe térjenek.

---

²²⁷ Kodály 1943: 42.

²²⁸ Rezessy 2007: 334.

Kihűlt a szív, kebled nem dobog,
Égő szemed már nem ragyog.
Kedveseid, akit itt hagytál,
Zokognak ravatalodnál.
Édesen pihenj e sírágyon,
Nem zavar már gond és bajok.
Majd békén alszol angyalok között.
Vár reád a sötét sírbolt.²²⁹

Menj jó anya (apa), vár ott fenn a menny,
Vedd el érdemlett részed,
Te pedig leroskadt test pihenj.
Nyugalmad mindjárt eléred.²³⁰

A közvetítő a halott üzeneteit, jókívánságait is átadja a hozzátartozóknak:

Bocsássátok hát, kik szerettétek,
Jó szülei azt kívánja néktek,
Hogy éltetek boldog legyen itten,
S áldó kézzel áldjon meg az Isten.²³¹

Előfordul, hogy az üzenetküldés a halott nevében egyes szám első személyben történik. Veres János (Nagyecsed) *Gyászravatal van itt közöttünk* kezdetű diktálós énekében a közvetítő nemcsak a halott, hanem a gyászolók nevében is megszólal:

Ints még egyet drága, jó apánk,
Szíveinkre balzsamot adjál,
Nem tehetem, mert a szívem nem vér,
Ereimbe megfagyott a vér.

Már a lelke lebeg köztetek,
Szomorúan tekint felétek.
Hű családom áldás atyánktól,
Szálljon rátok az ég Urától.
(...)
Drága apánk, fájdalmas a seb,
Mely átjárja gyenge szívünket,
Roskadásig sújta bennünket,
Hogy nem látjuk többé szülönket.

Mert már elmentsz, édes, jó apánk,
Ki értünk sokat fáradtál,
Kívánjuk hát, legyen jutalma,
Jézus jobbján örök nyugalma.²³²

²²⁹ Nagy József, Dióverő István diktálólönyve, Vámosoroszi. Sály 2000: 162. 165.

²³⁰ Sály 2000: 174.

²³¹ Kiss András diktálókönyve, Kiszekeres. Sály 2005: 61. 300.

A kérdés az, hogy csupán a siratókból vezethető le a lélekvezetői szerepkör vagy más háttere is van? Esetleg mindkettő közös forrásból táplálkozik? Ha összevetjük a siratóéneket a diktálás énekekkel, akkor megállapítható, hogy a kapcsolatteremtés érzelmi háttere mindkét műfajnál adott, viszont míg a siratók esetében a közvetítés a gyászoló női hozzátartozó és a halott között megy végbe, tehát a kapcsolat a hozzátartozó gyászmunkájába illeszkedik bele, addig a diktálás énekeknél a közvetítés egy kívülálló harmadik személy irányítása alatt áll, aki a saját érzésein túl képes a gyászoló és a halott nevében is megszólalni, gondolataikat közvetíteni. A diktálás énekek közvetítői szerepköre tehát teljesebb, mint a siratóénekeké. A siratóasszony megpróbálja ugyan bevonni a családtagjait a siratásba, de leginkább a saját fájdalmát helyezi előtérbe, és a többiek gyászáról csak érintőlegesen szól:

Sírjatok kedves drága jó testvéreim, me nincsen nekünk már jó ídesanya...²³³
Zsófi, eridj csak, tegyél a tűzre (...) Eridj csak, Julim, adjál a disznaonak enni, (...) Gyertek csak, fiuk, oszt sirassátok apátokat...²³⁴

További kérdés, hogy a siratóasszony és a diktáló ember valóságos lélekvezetőknek tekinthetők-e vagy csupán egy régen letűnt szerepkör imitátorai? Valamilyen szinten minden embernek igénye van arra, hogy kapcsolatba lépjen a természetfeletttel. A halottakkal (a múlttal) való kommunikáció azonban egy sajátos pszichés állapot eredménye, amelyet az emberek életük során csak ritkán és rövid időre tapasztalnak meg. A természetfeletttel történő érintkezésnek is megvannak a fokozatai, melyre az emberek – pszichés adottságaik alapján – különböző mértékben fogékonyak. A mindenkori halottlátás, jövendőmondás képességét egy különleges, átlagostól eltérő pszichés állapot, érzékenység teremti meg, melynek egykor a táltos is birtokában volt.

Az osztják sámán (tatár) például a gyógyító tevékenységét a közösség előtt vallásos szertartás keretében végzi, melynek középpontjában egy megelevenített cselekmény áll. A sámán szerepeket játszik, és különböző alakokká változik át. A cselekményt hordozó jelenségeket egyes szám első személyes megnyilvánulásokkal érzékelteti. Egyes szám első személyben imádkozik, mintha ő lenne a beteg, a túlvilági vándorlásai közben önmagát játssza, majd megeleveníti a környezetét is: az ugató kutyákat, az üvöltő vadakat, a szellemeket, a lovat, a vadlibát, a madarakat, stb.²³⁵ Nincs ez másként a lélekvezetés esetében sem. A vogul-osztják hősi énekek ugyanazt az első személyes formát őrizték meg, mint az áldozati és gyógyító szertartások szellemidéző énekei. A hősök a sámán száján keresztül

---

²³² Sápy 2006/2007: 84-85. 101.

²³³ Kiss - Rajeczky 1966: 568/149.

²³⁴ Kiss - Rajeczky 1966: 466/117.

²³⁵ Hont 1940: 65-74.

önmagukról szólnak, elmondják saját tetteiket, bemutatják nagyságukat, hatalmukat, intézményeiket.²³⁶ Az egyes szám első személyű közlés ebben az esetben a búcsú rítusának túlvilági közvetítéssel kapcsolatba hozható típusát jeleníti meg.

A siratóasszony és különösen a diktáló ember a táltoshoz hasonló szerepkört tölt be, azonban már nem tekinthetők sem lélekvezetőknek, sem halottlátóknak, (persze véletlen egybeesések azért adódhatnak, egy-egy siratóasszonynak, diktáló embernek is lehetnek ilyen képességei) inkább egy régi közvetítői szerepkör átörökítőinek, egy távolba nyúló hitvilág, halotti rítus tovább éltetőinek.

A búcsú rítusának többféle megnyilvánulási formája, műfaja élhet egymás mellett egyidejűleg. Ezek a párhuzamos világok részben elkülönülnek egymástól, részben pedig kölcsönhatásban állnak egymással. Az is gyakran előfordul, hogy a búcsú rítusa már egy-egy településen belül sem egynemű, tehát más-más, egymás nyelvezetétől, kifejezésvilágától eltérő műfaj képviseli a gyászolók és a halott megnyilvánulásait, ill. az is megtörténik, hogy a búcsú rítusa, vagy annak valamelyik része műfaj nélkül marad, s csupán a belső lelki történések sémái szakadnak fel szabályozatlanul. Azzal, hogy a halotti beszéd és a verses halotti búcsúztató átvette a siratóéneke búcsúztató szerepkörét, a siratóéneke műfajában törés következett be, s már nem tudta betölteni eredeti rendeltetését. Viszont a halotti beszéd és a verses búcsúztató műfaja sem tudja lefedni teljes mértékben a búcsúzás rítusát, mivel azok leginkább a halott életútjának méltatására, búcsúzására korlátozódnak. A párbeszédes verses búcsúztató csak kevés számban fordul elő, melynek egyik típusában a hozzátartozók a „beszélgetés” kezdeményezői, a másikban a halott (III/ a, b. melléklet).²³⁷ A halotti beszédek a gyászolók és a halott megszólításával próbálják áthidalni ezt a hézagot. Ekkor azonban a búcsúztató részből a halott személyes búcsúzése elmarad:

Méltóságos Gróf Uram
Öltözzél- fel hamar gyászba a' szomorú szurkos vázba:
Sírj 's Fejedre a' port hintsed: mert oda van drága kincsed,
Im a' Halál 'SU'SÁNNÁDAT el-ragadta Koronádat.
Sirassad kegyes Sárádat, szemérmes Rebekádat,
Eszes Abigailodat, szorgalmatos gyors Márhádat,
Istenfélő Máriádat: VESSELÉNYI 'SU'SÁNNÁDAT.²³⁸

²³⁶ Jakubovich 1931: 265-276; Demény 1997: 302-303; Munkácsi 1892: 1.

²³⁷ Jankovics 1991: 379/110. Révai Erzsébet halotti búcsúztatója. Varga 1986: 467/165. Köleséri Sámuel halotti búcsúztatója.

²³⁸ Erdélyi főúri halotti beszédek: Vesselényi Zsuzsanna halotti beszéde, melyet Györgyi Sámuel a Tiszán innen lévő református egyház Superintendense, a rimaszombati gyülekezet lelkipásztora mondott el 1739-ben Szent György havának 28. napján. Jelzet: Országos Széchenyi Könyvtár 170. 617/1-17.

Halott megszólítása:

Te pedig az Urban bóldogult, már Lelkedre nézve a' Mennyei bóldogságban örvendező Asszonyi állat! Készülj Testedre nézve-is bé-szállani, megkeseredett Férjednek kebeléből, szerelmes gyermekeid, és Méltóságos Familiád elől a' te Ágyas-házadba, míglen bé-helyezetnél az örökösebb *Mausoleumba*, holott kevés ideig tartott, de néked halált okozott kínjaidban való nyughatatlanságid után nyúgodjál, aludjál tsendesen; mind addig míglen az igazaknak feltámadásoknak napján Luk. 14: 14. az Ark-Angyalnak szavára fel-költetel, Mennyei ditsőségben öltöztetel, és az Istennek örökké való örömében lelkestől, testestők bé-vitetetel, és az Isten jobbjá felől való gyönyörűségekkel meg-elégítettel, ÁMEN.²³⁹

A halotti beszédekben az egyes szám első személyű búcsúztató helyett gyakran az egyes szám harmadik személyűt alkalmazzák:

Szólni kezdvén, mindjárt elfogódik Szíve, Tégedet Szívének Felét említvén, Méltóságos Széki TELEKI ÁDÁM (...) ditséri és köszöni Házassági tökéletes Szeretetedet; és Grófi Két Tsemetét lelkedre kötvén, kívánja: hogy az ISTENi Gondviselés' és a' TSÁSZÁRi Kegyelmisség' Szárnyai alatt Háltzióni Tsendességben töltsed életedet...²⁴⁰

Az elhunytakkal való kapcsolat alapvető, ősi igénye az embernek. Az én-te viszony, a párbeszéd szerkesztés már a III. uri dinasztia első királyának, Ur-Nammu (Kr.e. 2112-2095) temetési énekének is szerves része. Ur-Nammu – hasonlóan a keresztény halotti búcsúztatókhoz – egyes szám első személyben a sírból szól vissza a földre, és sorsát panasolja:

Ez történt velem, énvelem! – kiáltja.
Az isteneket szolgáltam,
a Ki'urt mindennel elláttam,
az Anunna isteneknek bőséget teremtettem,
ragyogó füvel vetett ágyukra lazurkő ajándékokat raktam:
nem állt mellém az isten,
szívem nem vigasztalta;
jaj nekem, jaj a királynak,
kedvező jósjelem messze van, mint az ég!
Éjjel, nappal az isteneket szolgáltam –
s vajon nyugtázták-e buzgóságomat?
Éjjel, nappal az isteneket szolgáltam,
s álom nélkül ért véget napom –
s most, mint az eső, ha aláhull az égből,
jaj, én sem mehetek vissza Ur tégláihoz.
Mintha hitvestársam pusztult volna el,
gyászban, kínban telnek napjaim,
erőm elhagy...²⁴¹

²³⁹ Erdélyi főúri halotti beszédek.

²⁴⁰ Erdélyi főúri halotti beszédek: Vesselényi Zsuzsanna halotti orációja, melyet Csepregi T. Ferenc mondott el a Kendi Lonai Udvarháznál.

²⁴¹ Komoróczy 1983: 284. 452-453.

Innin válaszképpen az alvilágban sírva, zokogva szab sorsot Ur-Nammunak, s elbeszéli az uralkodó földi tetteit, melyek megalapozták hírnevét:

Király vagy, neved emlegetni fogják,
(tetteidet) déltől északig ismerni fogják.
Odahívom palotádhoz Sumer és Akkád népét:
csatornáid, melyeket kiástál,
nagy szántóföldjeid, melyeket (megműveltél),
a mocsár, melynek vizét lecsapoltad,
téres gabonaföldjeid, melyeken (arattál),
a városok, a falvak, melyeket (építettél) –
ezt mutatom meg az embereiségnek,
hadd ámuljanak.
Neved, Ur-Nammu, örökké emlegetni fogják...²⁴²

A halottakkal való kapcsolattartásnak számos módja alakult ki az ókori Egyiptomban is. Az egyik ilyen az írott szöveg volt; a halott a sírjában elkészített feliratokkal üzent a földön maradt élőknek.²⁴³ Az élőkhez szóló feliratok az Óbirodalom második felében jelentek meg a sírokban, melyekkel a halottak felszólították az arra járókat, hogy végezzék el számukra az áldozatot, vagy mondják el a felhívást követő áldozat szövegét, melyért cserébe jótékony közbenjárást ígértek a túlvilágon.²⁴⁴ A feliratok a halott életrajzi adatait, életében véghez vitt tetteit is tartalmazták, amelyek érdemessé tették őt a túlvilági életre.²⁴⁵ Az élők pedig leveleket küldtek a túlvilágon élő családtagjaiknak, ha azoknak a földi ügyekbe való beavatkozásra, vagy éppen attól való távolmaradásra tartottak igényt.²⁴⁶

A megszakadt kapcsolat helyreállításának szándéka a tárgyi emlékek által is kifejeződhet.

Az ókori görögöknél Kr.e. VIII. századtól kezdve általános jelenség volt, hogy az élettelen tárgyakat egyes szám első személyű feliratokkal látták el. Ezek az ún. "beszélő tárgyak", amelyek a felolvasás idejére "kölsönveszik" az olvasó hangját, és "életre kelnek". Az olvasó az írás szolgálatában áll, hozzá tartozik, és a felolvasás időtartamára egyesül vele. Glaukosz sírkövén az alábbi felirat olvasható: "Én Glaukosz sírköve vagyok." Egy VI. századi amfórán a következő: " Kleimakhosz készített engem, s én az övé vagyok, ekeinon eimi"²⁴⁷

Beszélő tárgyra, a temetési szokásokhoz kapcsolódóan a magyar nyelvterületen is vannak példák. A tárgyak itt nem önmagukról beszélnek, hanem a halott ember helyett szólnak, közvetítik a búcsúszavait. Ilyen közvetítő szerepe van a gyászkendőnek, amellyel a

²⁴² Komoróczy 1983: 285-286.

²⁴³ Kóthay-Gulyás 2007: 96.

²⁴⁴ Kóthay-Gulyás 2007: 140. 142.

²⁴⁵ Kóthay-Gulyás 2007: 111-112. 140. 228-231.

²⁴⁶ Kóthay-Gulyás 2007: 96. 144-146. 414-415.

²⁴⁷ Svenbro 2000: 44-70

halál beálltakor letakarják a tükröt. A kendőn egyes szám első személyben jelennek meg a halott szavai: "Isten veletek, én már elmegyek."

A beregi temetők fejfái nem csupán a sírjel funkcióját töltik be, hanem emberi tulajdonságokkal rendelkeznek, a halott megszemélyesítői, s az a feladatuk, hogy minden fontos dolgot elmondjanak róla:

"Fáradt testem pihenni tért
Itt megszűnt a földi lét
Lelkem szálljon jobb hazába
Jézus fogadjon jobbjára
Lackó Ilona volt a nevem
Seri Dezső meg a férjem
Éltem 70 éveket
Itt várom Jézusom
Dicső feltámadásom
B.P."²⁴⁸

Az első személyes közlésnek ugyanez a szerepköre a türk, ó-török nép Kr.u. VII-VIII. századi szibériai – Orkhon- és Jenyiszej-melléki – sírkőfeliratainak is. A feliratok a sírkövek alatt nyugvó fejedelmek, kagánok, hadvezérek trónra lépését, tetteit, hadjáratait, diadalait, törvényeit, legfontosabb intézkedéseit, az utókor számára megfogalmazott intelmeit, rokonsági viszonyaikat mondják el közvetlen beszéd formában.²⁴⁹

A búcsú rítusa a tárgyi emlékeken megjelenő egyes szám első személyű közlésre is kiterjed. A beszélő sírjeleknek ugyanaz a szerepköre, mint a halotti búcsúztató műfajának, kapcsolatfelvételre ösztönzik olvasóikat, a halottak ezeken keresztül feltárhatják önmagukat, röviden bemutatják életútjukat, elbúcsúzhatnak. Mindez a búcsú rítusát képező életút-áttekintés, életmérleg elkészítésének igényéből ered. S miért éppen az egyes szám első személyű közlést választják erre a célra? A hitelesség és az életszerűség miatt. A közlési folyamat ugyanis akkor a leghitelesebb, amikor a közlő egyes szám első személyben mondja el a gondolatait. Az énfeltárásnak ez a legteljesebb, legtisztább formája, másrészt az emberi kapcsolatok is ezáltal építhetők. Amikor az egyén gondolatai, az egyénnel kapcsolatos események egyes szám harmadik személyben hangzanak el, az egy másik ember szubjektív hozzáállását is feltételezi, s a torzítás lehetőségét is magában hordozza. Az egyes szám első személyű közlés egyetemes emberi örökség, amely nemcsak a jelenkor alapvető kifejezőeszköze, hanem a múlté is, lenyomatai a múltban is fellelhetők, ezért alkalmas arra, hogy összekapcsolja az egymástól eltávolodott, elszakadt világokat. Az egyes szám első

²⁴⁸ Felhősné Csiszár 1985: 432-461. Marjai- Bartha 1980. Faggyas 1988. Molnár 2000.

²⁴⁹ Jakubovich 1931: 265-276.

személyű közlés nem csupán a halottak és az élők között alkothat hidat, hanem a múlt és a jelen évezredekben mérhető távolságait is átívelheti, ily módon a múltat jelen idejűvé teheti. A múlt és a jelen egyetlen közös pontban találkozik ekkor, a közvetítő személyben vagy tárgyban, aki vagy ami alárendeli magát az eredeti közlő szándékának, s megnyitja az idő kapuit. Az egyes szám első személyű közlés több, egymásnak ellentmondó szerepkört is betölthet; egyidejűleg ösztönözhet a búcsúra és a kapcsolatfelvételre, a felejtésre és az emlékezésre, egyidejűleg zárhatja és nyithatja a kapcsolatokat.

A párbeszédese alakzatok az eposzok siratószakaszaiba is beékelődtek.²⁵⁰ Az Iliászban Bríszéisz üzen a meggyilkolt Patroklosznak: *S Bríszéisz, ki hasonló volt arany Aphroditéhez, látván Patrokloszt hegyes ércről szétkaszaboltan, ráomlott nyomban, sír élesen, és a kezével tépte a két keblét, szép arcát, gyöngye nyakát is: Patroklosz, te szegény szívemnek legszeretettebb, életben voltál, amikor én elhagytam e sátrat, most pedig, ím, holtan lellek, népek vezetője, visszajövet: baj után így sújt a baj engem örökké...*²⁵¹

A sirató gyakran megelőzi a halálesetet, ami a fájdalom előre megfogalmazása. Amikor Hektór az Ackhileusz elleni küzdelembe indul, apja és anyja nagy zokogás közben vissza akarják tartani, de Hektór hajthatatlan marad: *de hiszen sokkal jobb lesz nekem akkor megverekednem Akhileusszal s haza győztesen érnem, vagy pedig ottveszнем, ha dicsően küzdök a várért...*²⁵²

Az elősirató, a csatajelenetek formulaszerű leírásainak is része. A siratóénekek és a halott búcsúzásának Hol vagy?- kereső formulája a magyar hősi epikában is jelen lehetett. E motívum – amikor az életveszély, a fenyegetettség helyzetében az egyik vitéz kétségbeesve keresi a másikat – már Bonfininél is megtalálható.²⁵³ A kenyérmezei csatában Kinizsi Pál Báthory Istvánt keresi: *Kinizsi Pál két kardot vesz kezébe s üvöltő oroszlánként mindenütt vérben gázol. Amerre ront, feltartóztathatatlanul, mindent amit talál letipor, széles sorban hatalmas öldöklést és mérszárlást visz végbe. (...) Mikor már látta, hogy megsegíti őt Jézus Krisztus szentséges neve, s feltűnt előtte a győzelem reménye, megkettőzött erővel és bátorsággal az ellenség seregén át széles utat vág s így kiáltozik: Hol vagy, hol vagy Báthory? Hol vagy, tiszta tisztaság tükre, a hit bástyája s a megingathatatlan becsületesség mintaképe? Bárhol vagy, felelj, ha élsz még, Báthory! Én vagyok itt, Pál, érted és a haza üdvéért életre-halálra kész! Megtudta vajda, inkább ugyan az ellenség szilajságának lankadásából, mint a kiáltástól, hogy társa idejében megérkezett. És bár sok sebe miatt már*

---

²⁵⁰ Hughes 2004: 20.

²⁵¹ Homérosz 1984: 343.

²⁵² Homérosz 1984: 377-378.

²⁵³ Demény 1997: 286-291. Demény 2002: 231-235.

*kimerült, mégis, minthogy inkább mások vére szennyezte be, a halomban heverő holttestek közül így szólt: Itt vagyok, Pál, itt vagyok, s még élek...*²⁵⁴

A kereső-formula a Bonfini leírásával rokon Nikolsburgi Névtelen²⁵⁵ és Temesvári István deák²⁵⁶ históriás énekébe, a Cantio de militibus pulchrába – ahol Beke Pál keresi Hegedüs Jánost – és a Szigeti veszedelemben – ahol Zrínyi keresi Deli Vidot – is beépült.²⁵⁷

Az archaikus népi imádságok Krisztus-Mária párbeszédei is tartalmazzák a kereső-formulát:

Hol valál, hol valál, én áldott szent fiam?
Hol valék, hol valék, én áldott szent anyám?
Fekete föld szinyin,
Harmadnapig kergettek,
Negyedik nap lefogtak,
Kúoszlophoz kötözték...²⁵⁸

Erdélyi Zsuzsanna középkori liturgikus színjáték-hagyományok, apokrif irodalmi hatások nyomát látja a párbeszédes részben.²⁵⁹ Már a kereszténység kezdeti időszakában felmerült az az igény, hogy a Bibliába bekerült, kanonizált szövegeket az emberek saját képzeletviláguk szerint kibővítsék, emberibb vonásokat – pl. nagypéntek esetében a szenvedő anya keservei – mutassanak be.²⁶⁰ Ezt találták meg az ókeresztény apokrif írásokban, apokrif evangéliumokban, melyek motívumai, toposzai éltek tovább az évszázadok során.²⁶¹ A szent doktorok – Canterbury Szent Anzelm (1033-1108), Clairvaux-i Szent Bernát (1090-1153), Szent Bonaventura (1221-1275) – ápolták, terjesztették ezeket a motívumokat. Prédikációkat, elmélkedéseket, énekeket írtak a népszerű történetek alapján.²⁶² A középkori Európa légkörében benne voltak ezek a főként nagypéntekhez, a szenvedéshez kapcsolódó legendák, énekek, misztériumok, imádságok.²⁶³ Ebben a korban, 1209-ben alakult meg Itáliában a ferences rend, melynek egyik legfőbb tevékenysége a prédikálás, a szent drámák előadása, a szegény, írástudatlan, a latinul zajló liturgiát nem értő emberek tanítása volt. A IV. Lateráni Zsinat (1215) tette lehetővé, hogy a prédikációba népnyelvű részeket is beilleszessenek.²⁶⁴ Ebben az időben keletkezett Itáliában a drámai lauda és a dramatikus prédikáció.²⁶⁵

---

²⁵⁴ Bonfini 1995: 846-847.

²⁵⁵ Dézsi 1930: 36.

²⁵⁶ Dézsi 1930: 120.

²⁵⁷ Demény 2002: 231.

²⁵⁸ Erdélyi 1976: 511.

²⁵⁹ Erdélyi 1976: 513.

²⁶⁰ Schmikli 2000: 44.

²⁶¹ Schmikli 2000: 44.

²⁶² Schmikli 2000: 44.

²⁶³ Schmikli 2000: 44.

²⁶⁴ Schmikli 2000: 44.

²⁶⁵ Schmikli 2000: 44.

Magyarországon a ferences rend 1225-ben jelent meg.²⁶⁶ A XIII. századból származó, magyar nyelvű Ómagyar Mária-siralom, amely a fiát sirató anya fájdalmát jeleníti meg, valamelyik ismeretlen nagyheti dramatizált passió töredéke lehet.²⁶⁷ Az Ómagyar Mária-siralomban egyetlen szereplő jelenik meg a színen, s a nézők a szörnyű tragédia néma résztvevői.²⁶⁸ Mária a népi siratók hangján panaszolja el fájdalmát, s szólítja meg gyermekét, az emberiség megváltóját. A planctus, amely a X-XI. században terjedt el Európában, s a XIII. században élte virágkorát, nem azonos ugyan a népi siratók műfajával,²⁶⁹ de hasonló formulákból építkezik. A búcsú rítusának meghatározó, mélyről jövő, időtlen formulái törnek elő a Mária-siralomban és a népi siratóénekekben is.²⁷⁰ A kapcsolatteremtés igénye, az együtthalás vágya, a keresés-mutívuma egy műfajfüggetlen séma alkotóeleme. Az már más kérdés, hogy mi az, ami beszivároghatott az őskor halottsirató gyakorlatából, s mi az, ami a két különálló műfajt összefűzheti.

A kereszténység felvétele előtt a misztériumvallások meghaló és feltámadó isteneit siratták úgy, mint ahogyan a planctusban Mária siratja Jézust.

Ózirisz gabonaisten halálának és feltámadásának ünnepén a gabonaisten földből és gabonából gyúrt képmását temetési szertartással földelték el a mezőn, hogy miután ott meghalt, az új termésben ismét életre keljen.²⁷¹ Aratás idején, amikor az egyiptomi aratók levágták az első szárazakat, letették azokat a földre, és jajgatva, Iziszhez kiáltozva mellüket verték, s elsiratták a sarló alatt halált lelt gabonaszellemet.²⁷² Babiloniában a férfiak és az asszonyok évente, nyár közepe táján gyászolták meg Tammuzt. A siratókat a halott isten képmása fölött énekelték el.²⁷³ Nyugat-Ázsiában és a görögöknél az Adonisz-ünnepeken az isten halálát évenként keserves jajgatással gyászolták meg, főként az asszonyok.²⁷⁴ Asztarté nagy föníciai szentélyében, Búbloszban évente meggyászolták Adonisz halálát. Az asszonyok a fuvola éles sirató hangja mellett sírtak, jajgattak és verték a mellüket.²⁷⁵ Adoniszhoz hasonlóan Attisz halálát és feltámadását is évről évre megsiratták és megünnepelték.²⁷⁶ Démétér kétségbeesetten keresi elrabolt lányát, Peszephonét, aki a télen meghaló, és tavasszal újjáéledő gabona (növényzet) megszemélyesítője.²⁷⁷ A sirató-formula a Démétér és

---

²⁶⁶ Dobszay- Galambosné Száraz 2009: 15.

²⁶⁷ Kilián 1981: 4.

²⁶⁸ Kilián 1981: 4.

²⁶⁹ Schmikli 2000: 45. 9. jegyzet.

²⁷⁰ Schmikli 2000: 44-64.

²⁷¹ Frazer 2005: 250.

²⁷² Frazer 2005: 256. 288.

²⁷³ Frazer 2005: 222.

²⁷⁴ Frazer 2005: 224.

²⁷⁵ Frazer 2005: 224.

²⁷⁶ Frazer 2005: 231.

²⁷⁷ Frazer 2005: 267.

Perszephoné mítoszát elbeszélő legrégebbi irodalmi emlékekbe, a homéroszi Démétér-himnuszba is beépült (Kr. e. VII. század):

...zúgtak a hegycsúcsok meg a tenger mélye az éles isteni hangtól s meghallá azt anyja, az úrnő.

Éles kín szorította szívét el s drága kezével ambróziás fürtjén szétmarcangolta a fátylat, kék köpenyét mindkét válláról földrevetette s úgy sietett el, mint a madár, lányát kikutatni tengeren és földön s az igazságot nem mondta meg neki isten, sem rövidéletű földi halandó s nem jött biztos hírral a jósmadarak közül egy sem. Hosszú kilenc napon át kószált a mezőkön az úrnő, Déó, két lobogó fáklyát hordozva kezében. Ambroziát s édes nektárt nem ivott ezalatt, mert búbamerült és fürdővel sem szórta be testét.²⁷⁸

A meghaló és feltámadó istenek siratása az évkör váltópontjain következik be, az emberi elme ekképpen válaszol a ciklikus folyamat hangsúlyosabb történéseire. Ez azonban több mint rácsodálkozás a Föld felszínén évenként végbemenő nagy változásokra, a növényvilág újbóli csodálatos átalakulására. Az ember együtt mozdul a ciklikussággal, s ebben az emberi élet ciklikus természetére is ráérez; emberi módon, emberi adottságokkal, érzésekkel fejezi ki örömét és bánatát, amelyek a változás törvényszerűségeit ragadják meg. A váltópont egyidejű kilépés és belépés, elszakadás és egyesülés, temetés és lakodalom, halál és feltámadás.²⁷⁹

A misztériumvallások nagy hatással voltak a korai kereszténységre is. A kialakulóban lévő katolikus ősegyház nem pusztította ki, és nem is akarta kipusztítani a pogányok őshitét. Nem is tehetette meg, hiszen az ősvallásokhoz hasonlóan felismerte, hogy a kozmikus hatásokat, törvényszerűségeket nem lehet figyelmen kívül hagyni, együtt kell mozdulni azokkal. Jézus születését, halálát és feltámadását ezért a többi meghaló és feltámadó istenhez hasonlóan az évkör ciklikusságába illesztették bele. Attisz halálát és feltámadását Rómában hivatalosan március 24-én és 25-én ünnepelték. Régi, széles elterjedt hagyomány szerint Krisztus is március 25-én halt kínhalált, ezért egyes keresztények ezen a napon ünnepelték meg a keresztre feszítést, tekintet nélkül a Hold állására.²⁸⁰ Ezt a szokást tartották Frígiában, Kappadókiában, Galliában, és egy időben Rómában is.²⁸¹

²⁷⁸ Homérosz –Devecseri (ford.) 1941: 163.

²⁷⁹ Lásd bővebben a VI. 5. 5 és VI. 5. 6 fejezetet.

²⁸⁰ Frazer 2005: 240-241.

²⁸¹ Frazer 2005: 241.

Azokban a műfajokban, amelyekben a sirató-formula, a búcsú-formula és a búcsú rítusának párbeszédes alakzatai megtalálhatók, azok valamely ciklus váltópontjainak a történéseit jelölik, s részévé válnak nemcsak az emberi élet fordulóinak, hanem az évkör ünnepeihez kapcsolódó jeles napok szokásainak is. A világosság és a sötétség örökös küzdelme, a telési és fogyási időszakok körkörösen ismétlődő jellege, az évszakok váltakozása a mítoszok, eposzok, hősi énekek tárgykörének is az alapját adják, amely műfajok ezáltal a búcsú rítusának a formuláit is magukba olvasztották. Az emberi élet és az évkör ciklikusságát képviselő műfajok tehát nincsenek egymástól elszigetelve. A halotti rítushoz kapcsolódó siratóének az alvilágjáró istenekről, hősökéről szóló történetek részévé válhatott. Az emberi élet ciklikusságát képviselő vitézi sirató viszont az évkör körkörösségére épülő ősmondák, hősi ének műfajából bontakozott ki.

A búcsú rítusának az alkotóelemi az ősi epikus énekekből áthagyományozódtak a népballadákba is. A ballada cselekményébe illesztett siratás, a hős halálakor érzett fájdalom kifejezése több balladatípusban megtalálható.²⁸² A Démétérrel és leányáról, Koréről szóló mítosz párhuzamba állítható a *Júlia szép leány* balladatípussal, amelyben a lány elbúcsúzik az anyjától, aki siratóének hangján mondja el lányának égbe menését.²⁸³

Sirass, anyám sirass, éltömbe hadd halljam,
Hadd halljam éltömbe, hogy siratsz hótomban!
– Leányom, leányom! Virágos kertömbe
Első raj méhömnek gyöngé lépecskéje,
Gyöngé lépecskének sárguló viasza,
Sárog viaszának főgön futó füstje,
Fődön futó füstje s mennybe ható lángja!
A mennyei harang huzatlan szólalék,
A mennyei ajtó nyilatlan megnyilék,
Jaj! Az én leányom oda bévezeték.²⁸⁴

A Júlia szép leány típushoz tartozó *Márton Szép Ilona* balladában a leánynak anyjától való búcsúzása megegyezik a lakodalmi leánybúcsúztatókkal:²⁸⁵

...Vegyek bocsánatot
Apámtól s anyámtól,
Apámtól s anyámtól
Leány-barátimtól.
Leány barátimtól
Legény szeretimtől,
Isten megfizesse,

²⁸² Ortutay-Kríza 1968: 161-163. Kríza-Kríza 2005.

²⁸³ Dömötör 1983: 178-191.

²⁸⁴ Ortutay-Kríza 1968: 161-163.

²⁸⁵ Dömötör 1983: 185-186.

Lelkem édesanyám,
Hogy kilenc hónapig
Méhivel hordozott,
Kilenc hónap múlva
E világra hozott,
Rengő bölcső mellett
Sokat virradozott.²⁸⁶

A balladák a keresés motívumokat is átörökítették. A két kápolnavirág típusú balladában Lázár Erzsébetet keresi, s a lány anyjához fordul:

Jó napot, jó napot,
Isméretlen anyám!
Isten hozott, isten,
Isméretlen fiam!

Há hol van, há hol van
Szép Erzsébet mátkám?
Ő el van, ő el van
E rózsza mezőbe...²⁸⁷

A balladákban a siratókhoz hasonlóan a költögetési motívumok is fellelhetők. A három árva balladatípusban a gyerekek halott édesanyjukat költögetik, az anya a kérésüket elutasítja:

Keljen, keljen iedeszanyám!

Kelljen, keljen, iedeszanyám
Met elszakadt a gyócskendőm.
Nem kelhetek, iedesz fiam,
Elrohdadtam, elhivadtam.

Vagyan nektek mosztohátok,
Ki fejért adjan rivátok,
Mikor fejért ad rivátok,
Vérvel virágzik arcátok.²⁸⁸

Az apja-anyja szavára szótlán, a szerelmese hangjára megszólaló halott története széles körben ismert balladai tárgy, a halott legény faggatása is állandósult balladai formula:

Odamegy az apja, Kőti de nem hallja:
Kelj fel, kelj fel, édes fiam, Gyere véllem haza!

Nem megyek, nem megyek, Mer meg vagyok halva.
Gesztenyeszin göndör hajam Vállamat takarja.

Odamegy az anyja, Kőti, de nem hallja:
Kelj fel, kelj fel, édes fiam, Gyere véllem haza!

---

²⁸⁶ Ortutay-Kríza 1968: 165.

²⁸⁷ Kallós 1974: 15.

²⁸⁸ Kallós 1974: 156.

Nem megyek, nem megyek, Mer meg vagyok halva.
Gesztenyeszin göndör hajam Vállamat takarja.

Odamegy babája, Kőti, de nem hallja:
Kelj fel, kelj fel, édes rózsám, Gyere véllem haza!

Kiterítel-é hát Valami deszkára?
Kiterítlek, kis angyalom, Fehér hat párnára.

Meghuzatod-é hát A hármas harangot?
Meghuzatom, kis angyalom, Mind a tizenhatot.

Kisiratol-é hát Apám-anyám előtt?
Kisiratlak, kis angyalom, Egész világ előtt.

Kisiratol-é hát A kapufélfáig?
Kisiratlak, kis angyalom, Sírod oldaláig.²⁸⁹

A költögetési jelenet a hősi énekek kezdőmotívuma is, melynek legrégebbi előfordulása az Enki és Ninmah sumér mitológiai eposzban található.²⁹⁰ Az alvó Enkihez anyja, Nammu odaviszi az istenek könnyeit, és fiát költögeti:

Fiam, te alszol? Gúzsba kötött az alvás?
(...)
Az isteneket, kezed műveit, ostor kergeti!
Fiam, ágyadból kelj ki!
Hozza létre leleményed a mesterségeket,
alkoss helyettest az isteneknek...²⁹¹

A költögetés tehát, amely a siratás egyik legősibb kísérő gesztusa, már évezredek óta alkalmazott költői motívum az epikus műfajokban. Az sem véletlen, hogy a sirató szakasz részévé vált az ember teremtéséről szóló Enki és Ninmah mítosznak. Az egységből, a harmóniából való kiválást, a váltóponton való áthaladást, legyen az születés, nász vagy halál, sírás követi. Sír az újszülött, amikor a világra jön, sír a menyasszony, amikor lezárul lányságának, gyermekkorának időszaka, sírnak a hozzátartozók, amikor halott szeretteiktől búcsúznak, és lehetne tovább folytatni a sort, még számtalan különböző mélységű és erősségű váltópont létezhet egy ember életében. Ezzel magyarázható a sirató műfajok sokszínűsége is. Nemcsak halott- és menyasszonysiratók léteznek, hanem város- és országsiratók, beteg-, katona- és kivándorló siratók, jószág-, tűzkár- és pénzsiratók, egyéni panaszdalok, keservesek is.²⁹²

---

²⁸⁹ Vargyas 1979: 73-74.

²⁹⁰ Demény 1980: 52.

²⁹¹ Komoróczy 1983: 46-47.

²⁹² Katona 1982b: 135. Dobszay 1983: 150.

A költögetési motívum a magyar népballadák kezdő motívumai között is megtalálható. A *Kerekes Izsák* balladában a hőst az apja, az anyja és a mátkája is költi, aki azonban csak a kedvese kérésére ébred föl:

Harmadszor kimene szép gyönyörű mátká
A tornácba, s mindjárt lenéz a határra.

Hát jó az ellenség igen hamarjában, –
És leszalada ő a lovak jászlyához,
És így kezd beszélni a kedves urához:
– Kelj fel, szívem, kelj fel, itt van az ellenség.
Nem tudjuk, miféle, kurucz-e vagy labanc,
De mégis gondoljuk: a szebeni rácok.

És ekkor felugrék jó Kerekes Izsák.²⁹³

A virrasztóban, temetésen énekelt *Kis csecsemő hová költözöl* kezdetű diktálós énekben a halott szintén elutasítja az élők kéréseit. A diktálósének párbeszédese szakasza abban különbözik a balladákétól, hogy a kapcsolat nem közvetlenül a gyászoló és a halott között jön létre, hanem egy harmadik, közvetítő személy által, aki a két fél közléseit továbbítja:

Kis csecsemő, hová költözöl innen?
Hiszen gyenge szíved könnyen megretten.
Talán a sír sötét tájkára?
Bölcső helyett feküdni porára?
Ilyen nagy bánatot ne szereztek,
Csak maradj itt, szeretnek (szeresd) születek (szüleidet).
Maradjál itt csak hát örömükre,
Hogy kettős gyász ne szálljon a szívökre.

De ugyebár lehetne itt maradni,
Nem lehet, meg kell a haláldíjt adni.
Meg osztán azért nem maradhatok,
Az Úr hívatott, azért utazok.
Ha rendelve van,
Óh hát csak elmegyek.
Kedvesei azért ne keseregjetek.
Lelkők a menny lakosul fogadá,
Testök csak nyugodni száll föld alá.²⁹⁴

A balladákba az egyes szám első személyű búcsú-formulák is beépültek. Kőmíves Kelemenné a halála előtt asszony barátitól és gyermekétől búcsúzik:

---

²⁹³ Demény 1980: 25-26.

²⁹⁴ Sápy 2006/2007: 84-85. 101.

Várjatok, várjatok
Tizenkét gyilkosok,
Amíg búcsút veszek,
Csak addig várjatok!

Hogy búcsút vehessek
Asszony barátimtól,
Asszony barátimtól,
Szép kicsi fiamtól.²⁹⁵

A megesett leány mielőtt a börtönbe vinnék virágaitól, ruháitól, majd édesanyjától búcsúzik:

Édesanyám, lelkem,
Most hozzád fordulok:
Búcsúszavat mondok,
Egy pár halotti szót.

Vékony vessző vótam,
Mégsem hajlítottál,
Édesanyám vótál,
Mért nem tanítottál.

Tanítottál vóna,
Édesanyám lelkem,
Nem borult vóna el
Gyászba az életem.²⁹⁶

A siratóballadák a szerencsétlenül járt (balesetet szenvedett vagy meggyilkolt) férfi hősökrol szólnak, akik többnyire egyes szám első személyben mondják el tragikus esetüket, és el is siratják önmagukat.²⁹⁷ Bilibók János miután meglőtték, a sógorát kéri meg, hogy vigye el a feleségéhez, a kisfiához és az édesanyjához:

Szökjél, sógor, me meglőtték! A világról bé-eltettek.
Fogg járomba marháimot, Vigy el ingem magad haza!

Vigy el ingem Ilonámhoz, Kicsi, árva Istvánkámhoz!
S az én jó édesanyámhoz, Hogy lássanak meg életbe!
Met többet nem látnak élve.²⁹⁸

Hasonlóan hagyatkozik Vitéz Kádár István is, amikor megkéri Szabó Pált, hogy temesse el:

---

²⁹⁵ Kallós 1974: 10.

²⁹⁶ Kallós 1974: 120-121.

²⁹⁷ Katona 1982 b: 140-141.

²⁹⁸ Vargyas 1979: 68-69.

Szabo Pál, szerelmes kedves kenyeresem,
Az kit hadnagyságra íó szivel emeltem,
Ted az sirban kérlek megh hidegült testem,
Honnan elő kéri Christus, és el hiszem.

Nem kérlek engemet hogy vigy meszsze földre,
Amaz cifra pomopás temető helyekre,
Hanem hol testemnek ki csorgot az vére,
Czak ót légyen közzel el temető helye.²⁹⁹

Báthori Gábor Báthori Andrásához fordul ugyanazzal a kéréssel:

Oh Bathory Andras, en jo uitez oczem,
Ueled nem szolhatok, mert el fogiot eltem,
Szany megh, utessed fol en viteszj fejem,
Temesd tisztessel en ki mulot testem.³⁰⁰

IV. 3. A sirató-formula

A „próza” siratóénekek archaikus kifejezőeszközeibe ágyazódott búcsú-formula arra utal, hogy a búcsúztatás már a kereszténység felvétele előtti időkben is része volt a lakodalmi és a temetési szertartásoknak.

A halotti búcsúztatás, siratás írásos emlékei a király-temetésekről beszámoló középkori krónikákban, legendákban bukkannak fel először.

István király egyetlen fia, Imre királyfi 1031-ben halt meg. Az esetről István király Nagyobb Legendájában (XI. század vége) olvashatunk. A legenda írója rímes prózában fogalmazta meg a sirató-formulát: *Quantus luctus omnium, sed maxime principum, inter quos desolatus grave traxit suspirium. Videns enim se solum, sine spe posteritatis derelictum, pietatis affectu doluit. (Ó, mekkora volt a gyásza mindeneknek, de legfőként a fő-embereknek; közöttük az atya egyedül maradva, súlyosan sóhajtozva. Mert látván, hogy egymagára maradt, reménye nélkül az utódnak, atyai fájdalomban szenvedett.)*³⁰¹

Szent István legendájának Hartvik-féle változata (1112-16) szerint a király halálakor, amely 1038-ban következett be, *övéinek nagy siralma támadt.*³⁰²

Az I. Károly király haláláról (1342) szóló beszámolóban, amely azonos szövegezésben, három műben – az 1473-ban, Budán, Hess András nyomdájában megjelent Budai Krónikában (Chronica Hungarorum impressa Budae 1473), a Budai Krónikát másoló

²⁹⁹ Varga 1977: 411/161. (Vitét Kádár István históriája).

³⁰⁰ Bisztray-Klaniczay-Nagy-Stoll 1959: 455/103.

³⁰¹ Ifj. Horváth 1970: 421-429.

³⁰² Kiss- Rajeczky 1966: 16.

ún. Dubnici Krónikában, és Thuróczi János Krónikájának Schwandtner-féle kiadásában – maradt ránk, a királyt név szerint, az akkori társadalmi elvárásoknak megfelelő sorrendben siratják gyászolói. A krónika írója először a főpapok, főnemesek, bárók, nemesek rendjét említi meg, majd a családtagok, I. Károly király feleségének Erzsébet királynénak, és fiainak, Lajosnak és Istvánnak a gyászáról ír:

*Mekkora sírás, mekkora siralom volt a főpapok, főnemesek, bárók és nemesek, a hajadonok és az úrasszonyok, meg bármely rendű és állapotú emberek részéről, meg Erzsébet úrasszony, a felséges királynő és kedves hitestárs részéről, meg Lajos mostani királyunk és István herceg, a megholt fiai részéről! Mekkora jajgatás (eiulatus), mekkora üvöltözés (ululatus) és jajongás (ploratus) tört ki a király halálának a napján!*³⁰³

A gyász, az elhagyatottság, a veszteség érzésének kifejezésére az énekmondók is alkalmazták a sirató-formulát. Feltehetően Csicsery András, a szepesi káptalan ügyvédje írta 1476-ban a Szabács viadalát, amelyben elsiratja az ostrom halottait.³⁰⁴ Név szerint két személyt említ meg: Várady Simont és a cseh vitéz /Hag/ Francz főtisztos hadnagyot:

„Halált es vallottak hát némellyek
Királi nagy tisztességet mellett.
Első egy iffju, Várady Simon,
Kinek anyja é-naponkéd sírhon!
Bizon, ő kegyes úrfiú vala,
Ki pattantyú miá ott hala.
Más cseh vitéz, Francz, főtisztos hadnagy,
Kik bizon kegyes istennél vadnak.
Ebbe sonha senkinek nincs kétség-
Vagy tisztül ott helen őket ércsék;
És az többi, ott ralylyal kik haltak,
Isten... szeretetesek kik voltak.
Ma imár őérettek imágyon,
A felett istennek nagy hálát agyon”³⁰⁵

Szintén Mátyás király idejéből, 1490 előtről származik Gergely deák Siralomének Both János veszedelmén című éneke, amelyben maga a király gyászolja a követét:

„Így betelék én uramnak az nagy gondolása,
Kiből vala királnak igen nagy bánatja,
Mert szemével az kevetet tebbé sem látja.”³⁰⁶

³⁰³ Ifj. Horváth 1970: 423.

³⁰⁴ A 150 sornyi töredéket, amelynek az eleje hiányzik Vég helyi Dezső fedezte fel Csicsery család levéltárában, 1871-ben. Szilády Áron nem tartotta lehetetlennek, hogy az eredeti szerzője Csicsery András, aki az 1477. évi Szent Mihály napi törvényszakon, Budán Mátyás király személyes törvényszéke előtt megjelent. Dézsi 1927: 10-11.

³⁰⁵ Szilády 1877: 23-27, 285-300.

³⁰⁶ Szilády 1877: 28-29, 302-303.

A veszedelem műfaját gyarapítja Szabadkay Mihály 1515-ben keletkezett éneke (Cantio Petri Berizlo) is, amely Beriszló Péter veszprémi püspök és horvát bán halálát mondja el. Szabadkay országos veszteségnek tünteti fel hőse halálát, ezért hallgatóit már a vers első sorában siratásra szólítja:³⁰⁷

„Mind ti népek bánkódjatok pisppek veszedelmén,
Mert tudjátok, míg isten segélé az ő jó szerencsáját,
Nem uralkodék terek császár soha az ő fején.”³⁰⁸

Tinódi Lantos Sebestyén vitézi siratóiban is állandó elem a sirató-formula, melyet vagy az ének főrésze és az imádságszakasz közé ékel (I/a. melléklet):

Vala nagy bánatja szép asszon társának,
Fiját hogy megérté vinnék az császárnak,
Erő szakaszkodék kezének, lábának,
Földhöz öté magát, ott sokan sírának.

Sokat szép fiának ő nem szólhat vala,
Mert nagy keserőség szívét folta vala,
Ölelgeti, sírva apolgatja vala,
Egy hintó-szekérben úgy öltette vala.³⁰⁹

vagy a főrészbe illeszt, s ezáltal a történet szerves részévé válik:

Lón halála szegín Príni Pétörnek,
Az testét megköldék feleségének,
Lón keserősége szép gyermekinek,
Vélök öszve asszon-feleségének.³¹⁰

Ottan úrfi Egör várába bémene,
Varkucs kezét foga, szépön köszöne,
Ura halálát siratá, könnyvezé,
Az kulcsokat ő előtte letevé.³¹¹

Az énekek főrésze és az imádságszakasz közötti sirató-formuláknak különböző változatai figyelhetők meg Tinódinál. Vannak énekek, amelyekben nem említi meg a sirató személyeket, csupán általánosságban szól a csatavesztést követő siratásról:

Rémölés, nagy sírás mind utczánként vala,
Az sok holt test széllel ott feköszik vala,
Két halomot az testben nagyot raktak vala,
Az sok drága kincsöt széllel takarják vala.³¹²

³⁰⁷ Ábel 1888: 529-534.

³⁰⁸ Szilády 1880: 365-367, 482-487.

³⁰⁹ Szilády 1881: 277-281. 455. (Príni Péternek, Majláth Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról. 1542.)

³¹⁰ Szilády 1881: 305. (Varkucs Tamás idejébe lött csaták Egörből. 1548.)

³¹¹ Szilády 1881: 306. Lásd még: Egri históriának summája 175; Szulimán császár Kazul basával viadaljáról 260, 261.

³¹² Szilády 1881: 64. 419. (Szegedi veszedelem. 1552.) Lásd még: Szegedi veszedelem II-III. rész. 68. 69; Szitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak megvevése I. rész (1549) 215.

Máshol a siratást Tinódi személyhez köti, és a halott hozzátartozóit is felsorolja. A Losonczi István halálát elbeszélő énekben a halotti búcsúztatók sorrendiségét követve szerkeszti meg a sirató-formulát:

Csudáját király hogy hallotta vala,
Jó Losonczinak vesztét szánja vala,
Igyében hogy meg nem segélhette vala,
Mert békeség dolgát akkor futja vala.

Ezen Baptista Bátori Andrásval,
Igen bánkódék sok könnyhullatásval,
Hogy segítségvel nem leheté hadával,
Mert ellensége Moldvában lón nagy hadva.

Mondjam az Pökri Annának csudáját?
Vitéz Losonczi szép társa sírását.
Öt árvájával özvegygyé maradtát,
Mikort megérté urának halálát.

(...)

Az Ország Kristóf két hajadon hűgával,
Príni Gárbielnek szép mátkájával,
Terek Ferencznek es szép mátkájával,
Ország Lászlónak megmaradékival...³¹³

Az egyes szám harmadik személyű sirató-formula mellett egy alkalommal, a Príni Péternek és társainak fogságát elbeszélő nagy három részes siratóénekekben az egyes szám második személyű formulát is alkalmazza Tinódi bensőséges hangon szólítja meg Török Bálintot, s elmondja, hogyan keseregnek sorsán családtagjai, barátai, szolgálói.³¹⁴

Fohászkodik mostan sok gyakor sírásval
Asszony-feleségöd az két szép fiadval,
Mert ők élnek mostan az nagy árvaságval,
Nagy sok bosszúságval, gyámoltalanságval.
Örömök soholt nincs te jó szolgálidnak,
Kik szível szeretnek, gyakran fohászkodnak,
Egynéhán közülök tétova búdosnak,
Ha megszabadulnál mégis sokan várnak.

Csuda mint ohítanak az te jó barátid,
Még azok is hogy kik voltak ellneségid,
Lennének nagy somma kincscsel segítségid,
Csak kiválthatnának az te szeretőd.³¹⁵

³¹³ Szilády 1881: 77-88. 424. (Az vég Temesvárbán Losonczi Istvánnak haláláról. 1552.) Sály 2008: 34-61.

³¹⁴ Sály 2008: 38. 46.

³¹⁵ Szilády 1881: 280.

Az ének érdekessége, hogy 1542-ben Török Bálint halála (1550) előtt keletkezett.³¹⁶ A sirató-formulák vizsgálatakor az is feltűnik, hogy Tinódi – néhány kivételtől eltekintve – múlt időben fogalmazta meg azokat. Vajon mi a funkciója Tinódi Sebestyén vitézi siratóinak? Énekelte-e ezeket a temetés alkalmain? Hiszen a temetési szertartás mindig jelen időhöz kötött. Az egyes szám első, második, harmadik személyű, jelen idejű szerkezeteknek van szertartás jellegük, a múlt idejű alakzatok viszont inkább az emlékezést, az emlékeztetést szolgálják. (Tinódinál a *siratják vala, ohítják vala, kesergik vala* kifejezések az összetett múlt időnek azt a típusát képviselik, amely folyamatos, befejezetlen múltbeli történést jelöl.)³¹⁷ Mindezek arra világítanak rá, hogy Tinódi a vitézi siratóit már nem énekelte a temetéseken. A probléma azonban ennél összetettebb. A vitézi siratók és a XVII-XVIII. századi halotti búcsúztatók felépítése ugyanis párhuzamba állítható az 1192-95 között lejegyzett magyar nyelvű Halotti beszéd szerkezetével. A két műfaj öt szakaszra tagolható: egy bevezető részre, egy főrészre, a sirató-formulára vagy búcsú-formulára, imádságsszakaszra (ami alkalmanként elmarad), és egy záró szakaszra.³¹⁸

IV. 4. A vitézi sirató és a XVII. századi verses halotti búcsúztató szerkezeti elemei

Tinódi a siratóit a hallgatóság megszólításával, témájának rövid bemutatásával kezdi:

Sok csudák közzül halljatok egy csudát,
Mint elvesztétök az vég Temesvárat,
Benne vesztétök jó Losonczi Istvánt
Sok jó vitézzel; szánjátok halálát.³¹⁹

A XVII. századi halotti búcsúztatókat általában egy elmélkedő, tanító jellegű rész vezet be, amely keresztényi gondolatokat fogalmaz meg a halálról, elmúlásról, a világ változásáról. A bevezető kezdődhet a jelenlévők megszólításával:

Uri tekintettel s-nemesi erkölcsel,
Kik fénletek Isten s-világ előtt nével,
Ez gyászos orára gyűltetek sereggel,
Emberi nem sorsát nézhetitek szemmel.

Nemzetes szent sereg halandóságodnak,
Jól hallottad okát ez nagy változásnak,
Törvénye romla meg az mennyej Urnak,
Ezért kel koporsó urnak és szolgának.³²⁰

³¹⁶ Dézsi 1912: 32-37.

³¹⁷ Sáy 2008: 46.

³¹⁸ Sáy 2008: 34-35, 43-47.

³¹⁹ Szilády 1881: 72. (Az vég Temesvárbán Losonczi Istvánnak haláláról.)

³²⁰ Varga 1981: 10/115. 416. Járm András halotti búcsúztatója (1671). Nádasdy Ferenc 1604. január 4-én halt meg. A temetésekor elhangzó prédikáció az alábbi formulával kezdődött: *Okat, az mellyert mostan ide gyűletkeztunc ily szamoson, teketetes es Nagysagos vrac es Aszszonyoc, Nemzetes főfo nepec, Neuezetes vitezec,*

Felső, közép s alsó rendü keresztyének,
Kik ide gyűltetek nagyok es kitsinyek,
Tisztességet hogy ez halotnak tegyetek,
Kérlek, figyelmesek minnyajan legjetek.³²¹

Vagy megszólítás nélkül is:

Arnyékhoz hasonló világh dicsössége,
Oh melly hamar mulik ennek ekesseghe!
Nem volt soha eddig olly gyönyörűséghe,
Mellynek nem lett volna siralommal veghe.³²²

A második szerkezeti egységben, a terjedelmes főrészben Tinódi részletesen leírja a hős halálának a körülményeit, beszámol csatáiról, vitézi cselekedeteiről, dicsőíti személyét, bemutatja külső és belső tulajdonságait. A XVII. századi egyházi, tanító jellegű halotti búcsúztatókban ez a szakasz rövidebb. Általában itt közlik a halott személyes adatait: a nevét, életkorát, a halál dátumát, hány évig élt házasságban, ki ápolta, hogyan halt meg, hány gyermeket hagyott maga után, milyen pozíciót töltött be. Ezek az adatok alkalmanként a búcsú-formulába is átkerülnek.³²³

Míg Tinódi a vitézi siratókban az eseményekre, a hőstettekre összpontosít, addig az egyházi, tanító jellegű halotti búcsúztatókban a halott személyes adatai, emberi kapcsolatai kerülnek előtérbe. A főrésznek vannak olyan elemei, amelyek a vitézi siratókban és a halotti búcsúztatókban is megtalálhatók. Ilyen például a hős, a halott dicsőítése, külső és belső tulajdonságainak a leírása. Tinódi például így jellemzi Török Bálintot:

Terekek csudálják szépön termött voltát,
Mert régön hallották ő jó vitéz voltát,

Termetét, szömélyét basa megszömlélé,
Udvara népit es széllal megszömlélé,
Szebben termött embört soholt ő nem lele.³²⁴

Tinódi szellemi utódai közül az egyik névtelen énekes a következőképpen ábrázolja vitéz Turi György alakját:

Kevélység ő benne semmi nem vala,
Isteni szolgálatra gondja vala,
Gondviselő és józan ember vala,
Minden dolgában állhatatos vala.

---

es böczületes egyházi személyec, es Nemes Vraim, ferfiac es Aszszonioc, es minden rendbelyec, hogy meg magyarázzam, az szükseg nem kiuannya... Kecskeméti-Nováky 1988: 93.

³²¹ Jankovics 1991: 14/65. 212. 206. Rákóczi Borbála halotti búcsúztatója (1690)

³²² Varga 1986: 11/89. 263. Tholnai Dániel halotti búcsúztatója (1674)

³²³ Sály 2008: 44.

³²⁴ Szilády 1881: 271.

Tisztes öreg és vastag ember vala,
Idejének szintén jobbában vala,
Vitézi fejében szép két szem vala,
Mindennemű jószág ő benne vala.³²⁵

Hasonló ábrázolásmód figyelhető meg Keczer Menyhért halotti búcsúztatójában, amelyet 1683-ban egy ismeretlen evangélikus lelkipásztor írt:

Genealogiája fel mene sokara,
Fel vihetnök nevezetes nagy vrakra,
De az halál mind ezt el szakasztotta,
Hallyatok mint fenlik keresztényi volta.

Kicsinységtül fogvas telte vegeiglen
Alhatatoskepen meg marat az hitben,
Az atyafiui buzgó szeretetben,
A szegény rendelís élt igen kedgyessen.

Mind nagynak, kicsinnek sok helyeken szolgált,
A szegény arvakat, gyamoltalanokat
Mindenkor oktata, forgata dolgokat,
Nem szanta senkitül jambor szolgálattyat.

Böcsületes, kegyes, eszes, okos, csendes,
Dolgaiba rendes, igaz tökéletes,
Hazaja szerető, mindenben istenes,
Volt lelki dolgokban buzgó s igen szives.³²⁶

A halott személyes adatai a XVII. századi egyházi, tanító jellegű halotti búcsúztatók sajátossága, néha azonban Tinódi siratóiban is megfigyelhetők. Az Erdélyi história V. részében Czecei Lénárd siratójából kiderül, hogy 15 esztendeig volt kassai kapitány, 51 éves korában hirtelen megbetegedett, és az Izabella királyné távozását követő ötödik napon meghalt.³²⁷ Az egyházi, tanító jellegű halotti búcsúztatókról csak a XVII. századtól kezdve vannak írásos emlékeink. A vitézi siratókkal való kapcsolatuk viszont arra enged következtetni, hogy ezeket már a XVI. században is alkalmazták a temetéseken.³²⁸

A halotti búcsúztatók búcsú-és sirató-formuláit a vitézi siratókhoz hasonlóan a főrész és az imádságszakasz – ill. ennek hiányában – a záró rész közé helyezik. A sirató- és búcsú-formula helye mindkét műfajban a temetési szertartás folyamatának megfelelően alakul. A sirató-és búcsú formulák elhelyezkedése rítusszerű (I/a, b. melléklet).³²⁹

---

³²⁵ Dézsi 1930: 208-209.

³²⁶ Varga 1986: 11/163. 454.

³²⁷ Szilády 1881: 58-59. Bisztray -Klaniczay -Nagy -Stoll 1959: 1/103. 455. 641

³²⁸ Sály 2008: 45.

³²⁹ Sály 2010: 74.

Az imádságszakaszok helyét tekintve a XVII századi halotti búcsúztatóknak két fő típusa van. Az elsónél a históriás énekek, a vitézi siratók szerkezeti, stílusbeli sajátosságai figyelhetők meg (II/a, c, f. melléklet). Ide sorolható például Báthori Gábor halotti búcsúztatója,³³⁰ és Vitéz Kádár István históriája.³³¹ Az imádságszakaszok az énekek végére kerülnek. A vitézi siratókhoz képest ez annyi eltérést jelent, hogy az énekszerzés dátumát, helyét közlő záró rész megelőzi az imádságszakaszt. A másik fő típus, az egyházi, tanító jellegű halotti búcsúztatók további három csoportra bonthatók aszerint, hogy az imádságszakaszok megvannak-e az énekekben, ill. milyen liturgiai mozzanathoz kapcsolódnak. Az első csoporthoz tartoznak azok, amelyekben az imádságszakaszok – a vitézi siratók szerkezetének megfelelően – a búcsú-formula után következnek. Czerey János énekeskönyvében találhatunk erre példát (II/g. Melléklet).³³² A másik csoportnál az imádságszakasz egybeolvad a záró résszel, amelyben a halott, vagy a halott nevében valaki arra kéri a gyászolókat, hogy vegyék fel a koporsót, és vigyék a temetés helyére (II/h. melléklet).³³³ A harmadik csoport esetében az imádságszakasz teljesen hiányzik (II/i).³³⁴ Ez utóbbiaknál a temetésre felszólító záró formula arra utal, hogy a halotti búcsúztató nem a koporsó sírba helyezésekor, hanem előtte hangzott el. A műfaj a liturgiában bekövetkezett változásokhoz alkalmazkodott. Az imádságszakaszok helyzete ily módon támpontokat adhat a vitézi siratók, halotti búcsúztatók történeti rétegeinek behatárolásához.

A középkori temetési szertartás legrégibb leírása a Pray-kódexben olvasható, amelyet a későbbi források a XVI. század végéig lényegében változatlanul közöltek.³³⁵ A rítus hat eseménysorozatra tagolható: *Commendatio animae* - Lélekajánlás, *Vesperae mortuorum* – Halotti vecsernye, *Vigilia defunctorum* – Halotti virrasztás, *Absolutio* – Feloldozás, *Depositio corporis* – Eltemetés, *Consolatio* – Vigasztalás. A rítus lényegét az elföldelés cselekménye adja, melyet a pap halkan mondott könyörgései, és a halott nevében énekelt (*in persona defuncti*) antifonásor kísér. Az antifonák az elhantolás cselekménysorát is követték és értelmezték. Amikor a temetési menet a sírhoz ér, a holttestet leteszik a földre, és az antifona a halott nevében kéri a sírhely megnyitását: „Nyissátok meg nekem az igazság kapuit, bemenvén azokon hálát adok az Úrnak” (*Aperite mihi* és a 117/118. zsoltár). A sír megáldásakor: „Bemegyek a Csodálatos lakóhelyére, föl, egészen az Isten házáig” (*Ingrediar in locum* és a 41/42. zsoltár) hangzik. Ezután megkezdik a holttest lebocsátását: „Itt az én nyugodalmam örökkön-örökké, itt lakom, mert ezt választottam” (*Haec requies mea* és a

³³⁰ Bisztray -Klaniczay -Nagy -Stoll 1959: 455, 641.

³³¹ Varga 1977: 411.

³³² Varga 1977: 516, 529.

³³³ Varga: 1986: 263, 1977: 532.

³³⁴ Varga: 1977: 317.

³³⁵ Dobszay 1986: 204.

131/132. zsoltár). Amikor a koporsó eléri a sírbolt fenekét, megkezdődik az elföldelés: „A földből alkottál engem, és testbe öltöztetél, én Megváltóm és Uram, támassz fel engem az utolsó napon” (De terra plasmasti me és a 138/139. zsoltár) Az elföldelés alatt: „Ne szállj ítéletre a te szolgáladdal, Uram, mert egy élő sem áll meg igazként színed előtt” (Non intres in iudicium és a 101/102. zsoltár). A temetés befejezéséül a feltámadásról szóló antifona (Ego sum resurrectio) következett. Az énekléssel váltakozva könyörgések hangzottak el, a középpontban pedig a Halotti beszéd és könyörgés állt, amelyet a pap a koporsó sírba lebocsátásakor, a Haec requies antifona után mondott el (II/b. melléklet). A XVI. század második felében ez a hagyományos szertartásrend fokozatosan összezsugorodott. Először a sírnál végzett szertartási elemek kezdtek eltűnni; a szerkönyvek ekkor már az „in persona defuncti” antifonasort sem közölték.³³⁶ Megváltozott a magyar nyelvű halotti beszéd helye is. 1583-ban Telegdi Miklós irányításával Nagyszombatban jelent meg az a szertartáskönyv, melynek temetéssel foglalkozó fejezete, az Ordo sepeliendi mortuos a következőképpen jelöli meg az anyanyelvi gyászbeszéd helyét: „Sepulto corpore, vel priusquam illud in sepulchrum deferatur”.³³⁷ Ennek alapján két választási lehetőség is adott: a pap v. bárki más a klérusból a beszédet elmondhatja a test eltemetése után (vagyis a sírnál), illetve mielőtt a testet a sírba helyeznék (vagyis a test felvétele, az In paradisum deducant antifona és a De profundis 129/130. zsoltár előtt).

A néprajzi szempontú vizsgálatok is azt támasztják alá, hogy a halotti búcsúztató vagy a sírnál, vagy a háznál végzett szertartás során, a halotti beszédet követően hangzik el.³³⁸ A Gyimesben például a halott jelenlétében mondott gyázmise végeztével, a sírnál csak egy néhány szóból álló papi beszéd, egy kántorbúcsúztató, és egy könyörgés hangzott el.³³⁹ A kalotaszegi Magyarvalkón – ahol többnyire református felekezetűek élnek – a háznál és a sírnál is mondtak búcsúztatót.³⁴⁰ A háznál mondott halotti búcsúztató a katolikus, és a protestáns felekezeteknél is gyakorlatban van.³⁴¹ A búcsúztató eredetileg a háznál végzett pogány szertartás részét képezte, majd a kereszténység felvételét követően, a középkori halotti rítus kialakulásával a sírnál végzett szertartás részévé vált. A reformáció időszakában bekövetkezett liturgiai változás folytán azonban a búcsúztató ismét átkerült a háznál végzett temetési szertartáshoz. A halotti búcsúztató rítusbeli elhelyezkedésének különbségei a temetési szertartás évszázadok alatt végbemenő átalakulásaiból eredeztethetők.

³³⁶ Dobszay 2000: 218-225. Dobszay 2005/2006: 265-292.

³³⁷ Agendarius Nagyszombat 1583, Szabó 1879. (RMK I. 204.); Borsa 1971.(RMNy I. 528.) Idézi: Kecskeméti 1998: 143.

³³⁸ Kríza 1996: 975-983.

³³⁹ Dobszay: 1986: 195.

³⁴⁰ Nagy 1942: 133-143.

³⁴¹ Sámuel 1918: 91-104; Bartha: 1995: 140; Liszka 1986: 118-125.

A történeti tárgyú históriás énekek, a vitézi siratók, a bibliai históriák, a halotti beszéd jellegű temetési énekek szerkezetében egyértelműen a középkori temetési szertartás mozzanatai mutathatók ki. A XVII. századi halotti búcsúztatók között viszont vannak olyanok, amelyek szakítottak a középkori hagyománnyal, és a XVI. században bekövetkezett liturgiai átalakulás nyomait hordozzák.

Mindezekből az következik, hogy a vitézi siratókat egykor a temetési szertartáson énekelték. Tinódinak ugyan már nem az volt a feladata, hogy lebonyolítsa egy temetési szertartást. Szerepköre elsősorban arra korlátozódott, hogy tudósítsa az ország helyzetéről, tényeket közöljön a fontosabb politikai eseményekről, és emléket állítson a haza hőseinek. A vitézi siratók szertartásjellege mégis arra utal, hogy Tinódi tisztában volt azokkal a formai követelményekkel, amelyek a temetési szertartás részét képezték, s továbbhagyományozta az énekmondó generációk által fenntartott szerkezetet. A vitézi sirató valaha a temetési szertartás részét képezte, az idők folyamán azonban elszakadt a liturgiától és önállósodott. Amikor a vitézi sirató kivált a liturgiából funkcióját veszítette, de a továbbiakban alkalmassá vált a tragikus kimenetelű történelmi események, emberi sorsok hírüladására, bemutatására.³⁴²

A vitézi siratók írásos emlékei ugyan csak a XV-XVI. századból maradtak fenn, szájhagyományos formában azonban már a korábbi századokban is léteztek.

Ezt a megállapítást erősíti az a tény, hogy a vitézi siratók párhuzamba állíthatók az 1192-95 között lejegyzett magyar nyelvű Halotti beszéd stílussajátosságaival, és formálásmódjukra a középkori egyházi retorika kifejezőeszközei is hatással voltak.³⁴³

IV. 5. A Halotti beszéd és a halotti énekköltészet műfajainak közös retorikai kifejezőeszközei

Az egyházi szónoklattan (*ars praedicandi*) a XIII. századtól kezdve alakult ki, és ebben az időszakban jelentek meg Franciaországban, Angliában azok a művek, amelyek az egyházi beszédek megszerkesztésének módjaival foglalkoztak. Az egyházi szónoklattan sokat merített az ókori görög-latin *ars rhetorica* módszertanából, amelyet a hitszónokok már Szent Ágostontól kezdve felhasználtak prédikációikban. Az ókorban a szónoki beszédeket négy részre tagolták: *exordium* (bevezetés, kezdet), *narratio*, *confirmatio* (megerősítés, alátámasztás), *peroratio* (befejezés). Az első és utolsó szakasz érzelmi jellegű, amelyekkel a szónok megpróbálja kedvezően befolyásolni hallgatóit. A középső két rész értelmi jellegű. Itt kerül sor a tények ismertetésére, és a témával kapcsolatos érvelésre, logikai okfejtésre.³⁴⁴ Ezek a szerkezeti elemek a Halotti Beszéd, a vitézi siratók, históriás énekek, halottas énekek

---

³⁴² Sáy 2008: 47. Sáy 2010: 81.

³⁴³ Sáy 2010: 76-78.

³⁴⁴ Balázs 1980: 453-460.

esetében is kimutathatók. A Halotti beszéd és a vitézi siratók (históriás énekek) a hallgatók megszólításával indítják mondanivalóikat:

- *Látjátok, feleim, szemetekkel (Halotti Beszéd)*
- Szertelen vesződelm *lám* gyakran érközik,
Istennek ostora fejönkön jelönik,
Az kegyötlen pogán rajtunk döhösködik,
Mert az mi életönk *lám* soha nem jobbodik. (Tinódi Sebestyén)³⁴⁵
- *Látjátok, hogy én igazat szólok (Ilosvai IV/289)*
- Sok csudák közzül *halljátok* egy csudát (Tinódi Sebestyén)³⁴⁶
- Nosza keresztyén nép *hallgass* nagy dolgokra (Batizi András)³⁴⁷

A látottak, hallottak hiteles bemutatására való törekvés már a legenda műfajában is felfedezhető. A 1060-as évek közepén Mór pécsi püspök Szórárdról és Benedekről írt legendájában Szórárdot ekképpen mutatja be: *én, Mór – ki most Isten kegyelméből püspök vagyok – láttam egykor, még mint tanulógyerek, a jó férfit, ám arról, hogy valójában milyen is volt az életvitele, nem szemtanúként, hanem csak hallomásból szereztem tudomást, méghozzá Szórárd tanítványa Benedek, valamint Fülöp zabori apát elbeszéléséből.*³⁴⁸

A halottas énekek egy részében is megtalálhatók azok a retorikai eszközök, amelyeket már a Halotti beszéd írója is alkalmazott. A halottas énekek gyakran megszólítással kezdődnek:

*Illik nekiünk erről emlékeznünk, miként jutot halalra mi igyünk...*³⁴⁹
Emlekezzünk mi keresztyén nepek, hogy meghal-
*lyunk testünkben vetkünknek...*³⁵⁰
*Jer temessük el az testet...*³⁵¹
*Hagyatok el hú keresztyenek, faidalmat ti sziveteknek...*³⁵²
*Halando emberek kik most jelen vadtok...*³⁵³
Christusnak hú keresztyeni, illik ezt nektek meg tudni,
*Az bünert hogy meg kel halni, Halál által üdvözülni...*³⁵⁴
*Im látod világ voltát, Hirtelen változását...*³⁵⁵
Minnyájan kik jelen vattok, Halálomon
siránkoztok; beszédemet halgassátok:
*Megholt élőknek így szóllok...*³⁵⁶

³⁴⁵ Szilády 1881: 61. (Szegedi veszedelem)

³⁴⁶ Szilády 1881: 72.

³⁴⁷ Szilády 1880: 89.

³⁴⁸ Kristó 2002: 20-21.

³⁴⁹ Szilvás-Újfalvi 1598 (1602): 5.

³⁵⁰ Szilvás-Újfalvi 1598 (1602): 6.

³⁵¹ Szilvás-Újfalvi 1598 (1602): 8.

³⁵² Szilvás-Újfalvi 1598 (1602): 10

³⁵³ Szilvás-Újfalvi 1598 (1602): 10.

³⁵⁴ Szilvás-Újfalvi 1598 (1602): 16.

³⁵⁵ Illyés 1693: 95.

³⁵⁶ Illyés 1693: 119.

Az emlékezzél, emlékezzünk formulákat a históriás énekszerzők is alkalmazták. Demény István Pál a hősi énekek kezdőformuláival kapcsolatban megemlíti, hogy ezek a formulák eredetileg a prédikációk formulái voltak, s onnan kerültek az epikus költészetbe, mivel a hősi epikai szövegekre ezek nem jellemzők.³⁵⁷

- *Emlekezzenk* régiekrel,
Az Szythiából kijüttekrel, (Ének Pannónia megvételéről)³⁵⁸
- *Emlekezzel* meg ember az halálról, mert nem késik, (Halotti prédikáció)³⁵⁹
- Ez elmúlt gonosz üdöket beszélöm,
Vitéz Terek Jánosról *emlékzöm*, (Tinódi Sebestyén)³⁶⁰
- *Emlekezzel* elő ember, neked szol az holt ember, (Temetési ének)³⁶¹

Az előadók hitelessé akarnak válni a hallgatóik előtt. A Halotti Beszéd szerzője a halott szemmel látható példáján keresztül kívánja meggyőzni hallgatóit:

Ahogy is ti látjátok szemetekkel:
Bizony egy ember sem kerülheti el ez vermet,
bizony, mind ahhoz járó vagyunk.

A halottra mutató a halottas énekeknel is kimutatható retorikai elem:³⁶²

Serkeny fel mar ember búneidből, vegy értelmet Isten igi-
jeből, intettetel az holt példajabol, ki kel mulnod hid-
gyed ez vilagbol...³⁶³

Az egyes szám első személyű énekekben a halott a saját példáján keresztül tanítja a temetés résztvevőit:

Mostan kik itt jelen vattok, koporsóm
mellett állotok, En meg-holt néktek
így szólok.

Tudgyátok, meg-kel halnotok, kopor-
sóba bé szálnotok: Szemetekkel jól láttyátok.³⁶⁴

A históriás énekszerzők az igazság bemutatására törekszenek.³⁶⁵ Tinódi is erre építi költészetét. A CRONICA előszavában elmondja, hogy „Igazmondó jámbor vitézöktül, kik ez

³⁵⁷ Demény 1997: 297-298. Demény 2002: 240.

³⁵⁸ Szilády 1887: 3.

³⁵⁹ Pusztai 1987: 69-83.

³⁶⁰ Szilády 1881: 177. (Enyingi Terek János vitézsége)

³⁶¹ Szilvás Újfalvi 1602. 8/b. Borsa 1983. (RMNy II. 886.)

³⁶² Balázs 1980: 468.

³⁶³ Szilvás-Újfalvi 1598 (1602): 14.

³⁶⁴ Illyés 1693: 60.

dolgokba jelön voltak, értéköztem; sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat be nem írtam,- az mi keveset írtam, igazat írtam.”³⁶⁶ A hitelesség kedvéért megnevezik a forrásaikat:

- Biblia mondja királyok könyvében
Elsőben, tizönhetedik részében (Tinódi Sebestyén)³⁶⁷
- Dániel ezt írja, minden meghallgassa (Batizi András)³⁶⁸

A halotti beszéd műfajához hasonlóan a halottas énekek bibliai hivatkozásai is a retorikai érvelés alapjává váltak. Mózes I. könyvének 3. része, amely a bűnbeesés történetét mondja el, feltehetően a legkorábban idézett bibliai hely a halotti beszédekben. Az *Illik nekünk arról emlékeznünk* kezdetű ének bibliai utalása a második versben, a hallgatóság megszólítását követi:

A' mint írja Moyses Könyvében, Első
ember teremtett éppen, Alhatatos, és ár-
tatlan testben; De meg-csalá ördög kígyó kép-
ben.

Tiltott fának gyümölcsében evék, Az I-
stennek ellene vétkezék: Az halálra ott köte-
letteték: mi reánk is halál ugy származék.³⁶⁹

A bibliai idézetek következő csoportja a világ változását, mulandóságát, az emberi élet törekenységét szemlélteti. Az *Ember emlékezzél utolsó napodról* kezdetű énekben³⁷⁰ több igehelyet is idéz az énekszerző:

A' Szent Irást nézzed mit szöll életedről,
Bizonyossá tészten tégedet az erről: A' mit az
Írás mond, hidd-el kétség-nélkül.

Szent Dávid Próféta életről azt mond-
gya, olyan mint az árnyék az embernek nap-
ja; mert hamar el-múlik, azt minden jól lát-
tya.

Szent Job Patriarcha életről azt mond-
gya; Hogy ember ideje olly, mint béres nap-
ja: melly hamar el-telik, és jutalmát várja.

---

³⁶⁵ Erdélyi 1887: 119-179.

³⁶⁶ Szilády 1881: 3.

³⁶⁷ Szilády 1881: 224. (Dávid király mint az nagy Góliáttal megvívott)

³⁶⁸ Szilády 1880: 81. (Az istenfélő Zsuzsánna asszonnak históriája)

³⁶⁹ Illyés 1693: 14.

³⁷⁰ Illyés 1693: 19-20. Szilvás-Újfalvi 1598 (1602): 12.

Melly kicsiny a' csepp-víz, olyan a' mi napunk, A' vagy mint a' mák szem világi életünk: mint Bölcs irásából³⁷¹ erről mi érthetünk.

Mint a' füst a' szélől hamar el-oszlatik, Es mint a' köd napnak fényével veretik; A' mi életünk is hamar végesztetik.³⁷²

Ollyan mint harmat világ dicsősége, melly reggel a' földnek le-esik színére; de ottan el-szárad a' nap fel-költére.³⁷³

Micsoda az élet? Szent Jakab azt kérdi. Ollyan mint a' pára, maga azt feleli: Mellynek maradása csak kevés üdöni.³⁷⁴

Az ének annak ellenére, hogy bekerült Szilvás-Újfalvi Imre halottas énekeskönyvébe, feltehetően nem protestáns szerzőtől származik. Erre utalnak a másodkanonizált (deuterokanonikus) könyvek idézetei Jézus, Sirák Fiának Bölcsessége és a Salamon Bölcsessége könyvéből. A protestánsok a másodkanonizált iratokat átminősítették apokrif iratokká, és így azok nem kerültek bele a protestáns Biblia ószövetségi részébe.³⁷⁵ Az ének valószínűleg egy már jól kiforrott gondolatsort őrzött meg, amely a középkori halotti beszédek építőkövévé vált.

Az Emlékezzünk mi keresztyén népek kezdetű ének³⁷⁶ Pál apostol leveleire hivatkozik:

A' Szent Irás vigasztal bennünket, szomorúság ne törje elménket: Ne sirassuk ugy mi halottinkat, mint pogányok régen pogányokat.³⁷⁷

Hogy miképpen Adámban meh-halunk; A' Krisztusban ugy mind fel-támadunk: Mert a' Krisztus első támadásunk, Ő általa mi is megújulunk.³⁷⁸

Az ének vigasztaló jellege, Krisztus megváltó halálának hangsúlyozása, a feltámadás reménységének megfogalmazása protestáns szellemiségre vall.³⁷⁹ A középkori sermók a korai

---

³⁷¹ Sirák bölcsessége 18. 8-11.

³⁷² Zsoltárok könyve 101/102. 4.

³⁷³ Bölcsesség könyve 11. 23.

³⁷⁴ Jakab 4. 14.

³⁷⁵ Denzinger-Hünemann 2004: 372-373.

³⁷⁶ Illyés 1693: 17. Szilvás-Újfalvi 1598 (1602): 6.

³⁷⁷ Pál apostol Thessalonikabeliekhez írt levele I. 4/13.

³⁷⁸ Pál apostol Korinthusbeliekhez írt levele I. 15/22.

protestáns gyászbeszédekkel szemben nem kívánnak vigaszt nyújtani, legfeljebb az Isten irgalmasságába vetett reményt táplálják.³⁸⁰ Egyfelől az ember halandóságát és a földi élet értéktelenségét hangsúlyozzák, és tanulságként gyakran az erényes életre, mint az örök halál elkerülésének egyetlen lehetőségére biztatnak. Másfelől imádságra szólítanak fel Isten irgalmának elnyeréséért. Ehhez viszont nagy felelősség hárul a temetés résztvevőire, akik könyörgésükkel a szentek pártfogásába ajánlják a halottat, hogy azok közbenjárásukkal kieszközöljék számára az isteni megbocsátást, az üdvösséget.³⁸¹ A halottas énekek imádságszakaszai ezen a téren is kettőséget mutatnak. Ugyanaz az ének másként fejeződik be egy protestáns és másként egy katolikus gyűjteményben. Az *Emlékezzünk mi keresztyen népek* kezdetű ének Szilvás-Újfalvi Imre énekeskönyvében doxológiával (szentháromságos záradék) zárul:

Dicsirtessek az Attya Ur Isten, ő igije az Fiu Ur Isten,
egyetemben szent Lelek Ur Isten, szent Haromság egy bizo-
ny Ur Isten.³⁸²

Míg Illyés István halottas énekeskönyvében a hívek Jézushoz könyörögnek:

Kérjük azon az istennek Fiát, E' világ-
nak Itlő Biráját: Adgya nekünk az ő Sz: ma-
lasztyát; Hóltunk után lelkünk nyúgodalmát.
Amen.³⁸³

A protestáns énekszerzők átalakítják ugyan az imádságszakaszokat, de a halottas énekek szerkezetén nem változtatnak, s folytatják a középkori hagyományokat.

A zsidó és keresztyén vallás tanítása szerint az első ember nem volt halandó, hanem csak a bűnbeesést követően lett azzá. A Halotti beszéd szerzője ezt a tanítást a bibliai történettel támasztja alá, s a halál tényét a holttest szemmel látható példájával szemlélteti.³⁸⁴ A históriás énekszerzők is arra ösztönzik hallgatóikat, hogy okuljanak az elbeszélte történetből. Példáikat a magyar történelem múltjából, jelenéből, a Bibliából és a külföldi regényes irodalom költeményeiből merítik. Tinódi a történelmi személyiségek, a vitézek cselekedeteit, a sikeres és sikertelen kimenetelű csaták, várostromok eseményeit valóságúen ábrázolja. Ami történt, az megtörtént, abból elvenni és hozzáadni már nem lehet. A hibákat éppúgy feltárja, mint az erényeket, és rávilágít az azokból leszűrhető erkölcsi tanulságra:

---

³⁷⁹ Alszeghy 1916: 5-8.

³⁸⁰ Madas 2002: 88.

³⁸¹ Madas 2002: 88.

³⁸² Szilvás-Újfalvi 1598 (1602): 6.

³⁸³ Illyés 1693: 18.

³⁸⁴ Balázs 1980: 462, 470.

Az Fráter György lehet néktek példátok,
Kik másan tanulnak, nagy bódogok azok;
Kik magokon tanulnak, bódogtalanok,
Ez miá vesztenek urak, és sok országok.³⁸⁵

A példára való utalás Szkhárosi Horvát András *Az fejedelemségről* írt énekének is alkotóeleme:

Salamon király mindeneknek példa,
Ki nem gazdagságért istenhöz kiálta,
De csak bölcsességet istentül kívána,
Hogy jó és gonosz közt választani tudna.³⁸⁶

Szegedi Veres Gáspár a *Titus és Gisippus* történetét példaként állítja a hallgatóság elé:

Czuda szép példákról már bölczec irtac,
Cronicákat históriákról hattac,
De ez egy dologról még nem szólтанac,
Kit ha meg hallatoc Maida czudáltoc.

Az igaz barátságáról Példát mondoc,
Egymás szeretökröl eneket íroc,
Tökellelességekröl két Iffiaknac,
Publius Titusnac, es Gisuppusnac.³⁸⁷

A halotti búcsúztatókban a halott a saját példájával tanít:

Méltán is mondotta Szent Jób vitézségnek
Az ember életét, mert példája ennek
Mindnyájan voltak, kik már az életnek
Végső bucsút adtak s e földi lételnek.

Én is e dologban jeles példa voltam,
Negyvenkét esztendő köztetek számláltam,
Inségek s nyavalyák közt sokat forgottam,
Szent Pállal e földön jó harczot harczoltam.³⁸⁸

Ez a retorikai elem a személytelenített halotti búcsúztatók esetében is megfigyelhető:

Tuis mind fejenket ez sorson el iutok,
Az kire en iuttam, im vagiok peldatok,
Kik minniaian méltán attinkon sirhattok,
El holtak gyermeki, eököt szanjhattiatok.³⁸⁹

---

³⁸⁵ Szilády 1881: 57. (Erdélyi história V. rész)

³⁸⁶ Szilády 1880: 168.

³⁸⁷ Visnovszky 1907: 70.

³⁸⁸ Varga 1986: 460/164. Kornis Gáspár halotti búcsúztatója.

³⁸⁹ Varga 1977: 510/200. Czerey János énekeskönyve.

A halotti búcsúztatókban a halott példájára vonatkozó utalás átvezető résznek tekinthető, amely összeköti a főrészt a búcsú-formulával. Az egyes szám első személyű átvezető részek mellett az egyes szám harmadik személyűek is gyakoriak:

Itt vagyon az példa: oh, mely szomoru hir,
Mely busult sziveket emészt, mint fene ir,
Hogy halál pálczája mindenekkel bir,
Végső szám adásra minden testet bé ir.³⁹⁰

Ezt a szerkezet a halottas énekekben is többször feltűnik:

Talám az halálról akartok érteni, keserűségéről néki tudakozni: Ihon e' példából könnyen ki-hozhatni, A' halálnak mérge mit szokott mivelni.³⁹¹

A tragikus eseményből levonható erkölcsi tanulságra – többnyire a történet végén – a népballadák is utalnak:

Takard gyenge gyócsba, s úgy tedd koporsóba,
Vegyen példát róla minden apa s anya.³⁹²

A vitézi siratók, históriás énekek, halotti beszéd jellegű temetési énekek, verses halotti búcsúztatók közös szerkezeti, retorikai sajátosságai arra utalnak, hogy az idézett műfajok genetikai kapcsolatban állnak a magyar nyelvű Halotti beszéddel. A szerkezet, amely a halotti énekköltészet műfajainak és rokon műfajainak az alapjává vált, nem a XVI. század alkotása; már évszázadokkal korábban is létezett. A protestáns énekszerzők egy már jól kiforrott szerkezetet, retorikai nyelvezetet örökítettek tovább históriás énekeikben.

IV. 6. A hősi ének és a vitézi sirató tematikai elemei

Annak ellenére, hogy a vitézi siratók a középkori egyházi retorika hatása alá kerültek, számos olyan formulát is átörökítettek, amelyek a hősi énekek kifejezésvilágát jellemzik. A hősi

---

³⁹⁰ Jankovics 1991: 474/134. Csomaközi László halotti búcsúztatója.

³⁹¹ Illyés 1693: 85. A' Krisztus Jézusnak vérével nyert népek kezdetű halottas ének.

³⁹² Kallós 1974: 70 Nagy hegyi tolvaj.

énekek jellegzetes kezdő képe a hősi álom, amely a harmonikus világregdet jelképezi.³⁹³ Az énekekben a hősoket akkor ébresztik fel, ha ellenség közeledik, ami megzavarja a kezdeti harmóniát.³⁹⁴ Az vég Temesvárbán Losonczy Istvánnak halálát bemutató énekekben Tinódi a hősi álom és a költögetés motívumát már nem alkalmazza, helyette Ferdinánd király parancsáról ír, amelyet Losonczy István teljesít, és Temervárra indul, hogy a várat megvédje a török támadástól.³⁹⁵ A harmónia felbomlását, a fenyegetettséget a király parancsa jelzi. A hősi epikában gyakori, hogy a hősok összegyülekezésével kezdik a cselekmény elbeszélését.³⁹⁶ Losonczy a király által összehívott pozsonyi gyűlésen vesz részt, ahol esküt tesznek:

Nagy fogadások lőnek köztetők
Urak, hogy egymást ti megsegéllitők,
Hogy ha ellenség jönne kerőletők,
Halálíg egyött halnátok, élnétők.³⁹⁷

A búcsúzás motívuma szintén fellelhető a vitézi siratóban. Losonczy annak tudatában, hogy talán sohasem tér vissza, és nem találkozhat többet a szeretteivel, elköszön tőlük a Csejte várában.³⁹⁸ A búcsúzás pillanatát a Szent László-legendát bemutató bögzői, rimabányai, karaszközi, gömörriakosi, zsegrai, és tereskei falfestmények (XIV-XV. század) is ábrázolják.³⁹⁹

A hősi énekek hősei általában nagy erejúek, rátartiak, bátrak, az életüket sem szánják.⁴⁰⁰ Losonczy István alakjának a megformálásakor vitézsége, hűsége, bátorsága domborodik ki:

Nagy engödelmes lőn parancsolatnak,
Mert híven akar szolgálni királnak,
Szép hazájának, ez szegén országnak,
Csak ez lőn oka szőrnýű halálának.⁴⁰¹

Nem szánja vélők az önnün halálát,
Minden kéncsének nékik kiosztását,
Holtíg szolgálja az ő szép hazáját,
Jó szolgálának ígéri jószágát.⁴⁰²

---

³⁹³ Demény 1980: 24. 47.

³⁹⁴ Demény 1980: 59.

³⁹⁵ Dézsi 1912: 87-88.

³⁹⁶ Demény 2002: 226-228.

³⁹⁷ Szilády 1881: 76.

³⁹⁸ Dézsi 1912: 87. Demény 1980: 33-34.

³⁹⁹ Jankovics 1987: 13.

⁴⁰⁰ Demény 2002: 212-221.

⁴⁰¹ Szilády 1881: 73.

⁴⁰² Szilády 1881: 78.

Ezen Losonczi meg sem rettent vala,
Egynéhány ezör terekben elhulla,⁴⁰³

Csuda vakmerő jó Losonczi vala,
Mindenekelőtt hegyes tört ragada,
Ő egy szancsákot ott által nyársola,⁴⁰⁴

A hősi énekek és a vitézi siratók hősei között az a különbség, hogy míg a hősi énekek hősei emberfeletti erejűek és elpusztíthatatlanok, addig a siratóké – a nagy erejük, bátorságuk, vitézségük ellenére is – törekenyek, sebezhetőek, halandók.⁴⁰⁵ A hősi ének átalakulása során létrejöttek, rögzültek azok a formulák, amelyek a vitézi siratók elemeivé váltak. A siratók hőseinek esendőségére utal a hadi vállalkozások előtti eskü:

Vitéz Losonczi az községöt száná,
Nékik megesködt vélök élne halna,
Reggelre hagyá, hogy vélök indulna,
Éjjel készölne, minden készen várna.⁴⁰⁶

Az eskü motívuma Anonymus Gesta Hungarorum-ában is megtalálható, amikor „a hét fejedelmi személy” fogadalmat tett Álmos vezérnek, *hogy ameddig csak az ő életük, sőt az utódaiké is tart, mindig Álmos vezér ivadékából lesz a vezérük.*⁴⁰⁷ A Gyalú haláláról szóló részben pedig Tétény és vitézei Gyalú halálát követően *eskiüvel erősítették meg hűségüket.*⁴⁰⁸

A csaták előtti buzdító beszédek is tartalmaznak olyan motívumokat, amelyek a hősök halandóságára utalnak. Az egyik ilyen motívum a vitézek jóhíre. Anonymus ekképpen idézi Árpád vezér beszédét: *Szittyák, kik a bolgárok dölyféből Hung várától a hungárus nevet kaptatok, a görögöktől való félelem miatt ne feledkezzetek meg kardotokról, és el ne veszítsétek jó hírneveteket.*⁴⁰⁹ A jó hírnévhez az is hozzátartozik, hogy a vitézek az ütközetben készek az életüket is feláldozni, és nem futamodnak meg.

Anonymus leírja, hogy amikor Álmos vezér elérte Kiev városát, a kievi vezér összehívta minden főemberét, és tanácsot tartva azt választották, hogy hadra kelnek Álmos vezér ellen, és *inkább meghalnak a harcban, mintsem hogy elveszítsék országukat, és kényük-kedvük ellenére Álmos vezér uralma alá kerüljenek.*⁴¹⁰

A Képes Krónika 137. fejezete szerint László király a kunokkal vívott egyik csata előtt a következő szavakkal biztatta katonáit: *Jobb nekem meghalni veletek együtt, mint*

---

⁴⁰³ Szilády 1881: 82.

⁴⁰⁴ Szilády 1881: 84.

⁴⁰⁵ Vargyas 1962: 212. Demény 1980: 11.

⁴⁰⁶ Szilády 1881: 83. (Az vég Temesvárbán...)

⁴⁰⁷ Anonymus 1993: 61-62.

⁴⁰⁸ Anonymus 1993: 81.

⁴⁰⁹ Anonymus 1993: 90.

⁴¹⁰ Anonymus 1993: 63.

*feleségeiteket és fiaitokat rabságban látni.*⁴¹¹ Bonfini a kenyérmezei diadal leírásakor Báthori Istvánt is megszólaltatja, aki az örökös rabságot a halálnál sokkal szörnyűbb nyomorúságnak tartja: *Ma tehát azzal az elszánással vívjatok, hogy vagy halálra gyilkoljátok a bős ellenséget, vagy ha a balsors arra kényszerít, gyönyörű halált haltok, hogy ne kelljen elszenvednetek mindazt a bajt, amelyről szóltam, s még sokkalta többet; Báthori mindenütt veletek lesz, a sűrűben harcol, és hogy az atyai dicsőségből ne engedjen, ma vagy győztesként látjátok, vagy talán az istenek asztaltársaként.*⁴¹²

Tinódi a Budai Ali basa históriájában leírja, hogy amikor 1552-ben Nyáry Lőrinc szolnoki várkapitány katonái megszöktek, ő is elhagyja Szolnok várát, és ekképpen vívódik magában:

Keserög magában, megállá utában
Gondolkodni kezd az ő nagy bűvában,
Jobb néki meghalni Szolnoknak várában,
Hogy nem szégyönére élni itt ez világban.⁴¹³

Az odaszánás, a hadakozás következményeinek bátor felvállalása Báthori Gábor halotti búcsúztatójában (1613) és Vitéz Kádár István históriájában (1658) is kifejeződik:

Biszonj erettetek eltemet s holtomat
Soha en nem szantam az en halalomat,⁴¹⁴

Ki ontom véretem én szegény hazámért,
Ezentúl meghalok édes nemzetemért,
Nem szánok érette bizony ontany vért,⁴¹⁵

A vitézi sirató műfajalkotó elemei közé sorolható a rossz előjel, amely a vitéz halálát sejteti. Az előjel háttérében „babonás” képzetek állnak, amelyekből a keresztény szellemiség elzárkózott. A siratók halálra utaló előjelei feltehetően a pogány korszak maradványai. Báthori Gábor álmodt látott, mielőtt halála bekövetkezett:

Jouendolt wolt nekem akor almom,
Sas kesellő fejemre lasd mely hamar szallion,
Két szerniaual ueruen engem le tagollion,
Uilagos ket szemem kormeuel ki rugion.⁴¹⁶

Tragikus történéseket vetít előre *A gyermekgyilkos anya* balladatípus álom motívuma is:

---

⁴¹¹ Demény 2002: 230-231.

⁴¹² Bonfini-Kulcsár (ford.) 1995: 843-845.

⁴¹³ Szilády 1881: 103.

⁴¹⁴ Bisztray-Klaniczay-Nagy-Stoll 1959: 459.

⁴¹⁵ Varga 1977: 413.

⁴¹⁶ Bisztray-Klaniczay-Nagy-Stoll 1959: 457.

Bácsim, édes bácsim,
Mit álmodtam éjen,
Bácsim, édes bácsim
Azt álmodtam éjen:

Két fekete holló
Fejem felett sétált,
Két sing sinor vala
Körmik között varrva.
Húgom, édes húgom,
Szegény Szabó Erzsi,
Holló az halálod,
Sinor az te ágyad!

Akkor erre szóra
Mehótt Szabó Erzsi,
Kiadta az lelkit
Szegény Szabó Erzsi.⁴¹⁷

Az álom motívuma – igaz nem halálesethez, hanem Álmos születéséhez kapcsolva – Anonymusnál is megtalálható: *Azonban isteni, csodás eset következtében nevezték el Álmosnak, mert teherben levő anyjának álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében, és mintegy reá szállva teherbe ejtette őt. Egyszersmind úgy tetszett neki, hogy méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem a saját földjükön sokasodnak el.*⁴¹⁸

Baljós előjel a ló megbotlása, a lóval való elbukás csata előtt. Bonfini a kenyérmezei csata bemutatásakor leírja, hogy Báthori István, amikor lovát megsarkantyúzza, és az az első lépésnél vele együtt elbukik; társai a baljós jeltől megrémülve úgy vélekednek, hogy vissza kell vonulni a Gyulafejérvártól öt mérföldre fekvő Szászbányára vagy a közeli hegyekbe. Erre a vajda megjegyzi: *Hogyan indulhatna rossz előjellel csatázni az, aki a jóságos és mindenható istenért és az istenanyáért küzd? Hagyjátok hát a félelmet, bajtársaim, és kövessetek bátran; a ló a várható sebesüléstől hőkölt vissza, ami nélkül nincs háború; de higgyétek el nekem, győztesen hoz ma vissza engem veletek együtt.*⁴¹⁹

A ló megbotlása a balladák egyik legelterjedtebb motívuma, amely a Kerekes Izsák balladában is fellelhető, és a betyárballadák is részévé vált. A formula itt nem előjelként szerepel, hanem közvetlenül a hős halálához kapcsolódik:

De ekkor megbotlék a lovának lába,
Ő meg a lováról a földre borula.
Jó Kerekes Izsák így járt a lovával,
A rácok pediglen karddal és dárdával

---

⁴¹⁷ Kallós 1974: 101.

⁴¹⁸ Anonymus 1993: 60.

⁴¹⁹ Bonfini-Kulcsár 1995: 846.

Vágják, ölik ötet s mindaddig göbödik,
Amíg egyet sem rúg s nem is vergőlődik.⁴²⁰

Lova lába megbotlott egy gödörbe,
Kilenc zsandár ott nyomta el fektébe.⁴²¹

A rossz előjel *A hajdúkkal útnak induló leány* balladájának is kifejező motívumává vált:

Sem szél nem fuvintatta, sem ág nem ágingatta,
Mégis selyemruhája kettéhasadatt.
Anyám, idesanyám, mi annak az oka?
Szél nem fuvintotta, ág nem ágingatta,
Mégis az én ruhám kettőbe hasadatt!
Anyámé, anyámé, ne menj el, ne menj el,
Mert jel mutatódott, hogy tíged megölnek
Hosszú rengetegben, nagy sűrű erdőben.⁴²²

A bemutatott formulák időbeli előfordulása arra utal, hogy a vitézi sirató elődműfaja, a búcsúsiralom jellegű hősi ének már a XII. században is létezett,⁴²³ s a Halotti beszéd stíluselemeivel átítatódva beépült a keresztény temetési szertartásba.

IV. 7. Az öröm-formula

A hősi énekek záró motívuma, az ének végi álom a megbomlott harmónia helyreállításának kifejezője.⁴²⁴ Tinódinál ez a motívum már nem található meg, helyette az öröm-formulát alkalmazza, melynek legrégebb írásos nyoma Anonymus *Gesta Hungarorum*-ában (1210 körül) található meg. Anonymus a szájhagyományos, énekmondói gyakorlat hagyományait követte akkor, amikor a sikeres kimenetelű várostromok, területfoglalások bemutatásakor felhasználta művében az öröm-formulát. Zágráb, Pozsega és Valkó várak elfoglalását követően, mikor *Lél, Bulcsú, Botond és a többi vitézek a második esztendőben nagy diadallal és sértetlenül visszatértek Árpád vezérhez, nagy öröm támadt a vezér egész udvarában. Csaptak nagy vendégséget, s mindennap pompásan lakmároztak a magyarok együtt a különféle nemzetekkel. Midőn a szomszéd nemzetek hallották véghezvitt jeles cselekedeteiket, Árpád vezérhez özönlöttek; igaz hűséggel hódolva szolgáltak neki, de volt részük a jó gondviselésben; így aztán igen sok vendég háznéppé vált.*⁴²⁵ Az öröm-formulát a későbbi

⁴²⁰ Demény 1980: 42-43. Ortutay-Kríza 1968: 611.

⁴²¹ Ortutay-Kríza 1968: 611.

⁴²² Kallós 1974: 142. Ortutay-Kríza 1968: 200. 204.

⁴²³ A búcsúsiralom formájában megszólaló hősi ének terminológia Dobszay László nevéhez kötődik. Dobszay 1983: 150.

⁴²⁴ Demény 1980: 126.

⁴²⁵ Anonymus 1993: 94.

századok történetírói is megtartották. A Képes krónika több fejezete is végződik azzal, hogy a király (vagy a kalandozó sereg) a sikeres hadjárat befejezésével vidáman hazatért.⁴²⁶ A Gesta Ladislai regisben a kerlési csata leírása után következik az öröm-formula: *A király tehát és a dicső hercegek, miután csaknem az összes pogányt megölték, s az összes keresztényt kiszabadították a fogságból, az egész Magyarország szerencsés seregével győzelmi diadalban örvendezve tértek vissza. Lett tehát nagy vigasság egész Magyarországon, s himnuszokkal és imákkal áldották az Istent, aki győzelmet adott nekik.*⁴²⁷

A krónikák, legendák, vitézi siratók öröm-formulái párhuzamba állíthatók a népmeséket záró lakodalmi jelenetekkel. A *tizenkét rabló* című népmese záró formulája például a következő: *De aztán lett még egy vendégség, igazi. Papokat, püspököket hívtak, akkor csaptak egy lakodalmat, hetedhét országra szólót. Sírt örömben a király, jaj, jaj, hogy örvendett, jó Isten! Nem tudta melyiket csókozza jobban, a gyermekit vaj a feleségit.*⁴²⁸

Jankovics Marcell rávilágít arra, hogy a mesei szerkezet a meghaló és feltámadó istenek (Ozirisz, Tammuz, Adónisz) mítoszainak és számos mitikus elbeszélésnek (Perszeusz, Héraklész, Thészeusz és más héroszok) néhány bibliai regének (Sámson), a közép-ázsiai hőselemek jó részének, nagyeposzoknak (Rámájana, Iliász, Nibelung-énekek) a felépítésére emlékeztet, melyek háttérben a világosság és a sötétség harcáról szóló mítoszok állnak.⁴²⁹ A László-legendát ábrázoló falfestmények képeiben László Gyula is „ősidőkből öröklött”, mélyebb tartalmú képeket lát meg, melyek a világosság és a sötétség erőinek harcát ábrázolják, s melyeket a kereszténység előtti ősmondákból származtat.⁴³⁰ A László-legendát sokkal korábbi eredetű, mint ahogy László király élt, mert egyes jelenetei a szkíta kortól kezdve ismertek, s keleten a késői középkorban is ábrázolták a perzsa miniaturákon.⁴³¹

Az öröm-formula ezeknek az ősmondáknak a hagyatéka, melyet nemcsak az énekmondók, hanem a gesták, krónikák írói is áthagyományoztak. Tinódi vitézi siratóiban az öröm-formula már elvesztette eredeti jelentését, már nem a megbomlott harmónia helyreállításának a kifejezője; átalakuláson ment keresztül. Különösen igaz ez azokra az énekekre, amelyekben az öröm-formula mellett a sirató-formula is megtalálható.⁴³² Az *Erdélyi história* V. részében a két formula együttes jelenléte Fráter György jellemábrázolásának és a politikai erőviszonyok érzékeltetésének az eszköze:

---

⁴²⁶ Demény 2002: 237.

⁴²⁷ Gyurgyák-Pótó 2004: 70.

⁴²⁸ Dégh 1955: 320.

⁴²⁹ Jankovics 1987: 26. Jankovics 1980: 48.

⁴³⁰ László 1967: 136. Jankovics 1987: 24.

⁴³¹ László 1967: 136-140.

⁴³² Sály 2011: 81.

Rettenetös lőn halála az barátinak,
Kin lőn nagy siralmok sok jó szolgálainak,
Jelesben ohítás az horvát uraknak,
Nagy sok jóval vala, mint atyjafiainak.

Oly igen örülik nagy sok városokban,
Kik voltak miatta gyakran kárvallásban,
Mert kinél mit érzött, volt ólalkodásban,
Vagy fogsággal, vagy szép szóval azt kivonyásban.⁴³³

Az öröm-formulával a csatákban résztvevő felek győzelmét és veszteségét is érzékelteti. Ami a törököknek dicsőség és öröm, az a magyaroknak gyász és fájdalom:

Ezen lőn öröme ott az fő basának,
Hogy Szolnok vára lőn kezében császárnak,
Örömökben Alláht, Alláht kiáltának,
Sok szerszámot váríváshoz ott találának.⁴³⁴

Ugyanez fordítva is megfigyelhető Tinódinál. Az *szalkai mezőn való viadalról* szóló énekben a magyarok örömről és a törökök gyászáról egyidejűleg ír. Az ének a magyarok sikeres kimenetelű viadalát mondja el, ez azonban felfogható a törökök siratójának is:

Vala nagy bánatja az Memhet basának,
Hogy jobb része veszött császár szolgálainak,
Félelmet hoztanak az otthon valóknak,
Bátor szívet adtak mind az magyaroknak.

Kár nélkül magyarok haza indulának,
Az szép nyereségön nagy hálát adának,
Felségös királnak ajándékot adának,
Az többivel vitézők megosztóznak.

Ezután Balassa az Nyári Ferenczvel,
Nagy vígan lakának mind az vitézőkvel,
Isten lássa őket sok jó szerencsével,
Hogy ők élhessenek jó hírrel, jó névvel.⁴³⁵

A népmesékben is előfordul a boldog és tragikus vég egyidejűsége. Az *égig érő fa* mesében a történet végén az öreg király az áldásmondást követően meghal, a fiatalok pedig összeházasodnak.⁴³⁶ Anonymus *Gesta Hungarorum*-ában, a Lél és Bulcsú halálát bemutató részben is megfigyelhető ez a kettősség. Zolta vezér és a főemberei felháborodtak Lél, Bulcsú

---

⁴³³ Szilády 1881: 56. (Erdélyi história V. rész. 1553.)

⁴³⁴ Szilády 1881: 104.

⁴³⁵ Szilády 1881: 295. (Az szalkai mezőn való viadalról 1544.)

⁴³⁶ Dégh 1955: 193.

és a többi vitéz halálán, emiatt bosszút forraltak. Ezt követően Anonymus Zolta vezér fiának, Taksonynak a születéséről ír, amely örömteli esemény.⁴³⁷ Ezen a helyen nincsen öröm-formula, de korábban, amikor Pannónia elpusztítását beszélte el, Zolta születéséről is írt, s ekkor az öröm-formulát is beillesztette.⁴³⁸ A Margit-legendában, amelyet föltehetően Marcellus írt 1276-1300 között, Margitot a temetésen megsiratják a rendtársnői, a szerzetesek, az érsek, a püspök, a prépost, az érsek azonban vigasztaló szavakkal fordul hozzájuk: *Nem kell tinéktek sírnotok ez örök királynak leányán, de inkább örülnötök kell, mert immár a mennyei örök örökségnek jutalmát őtet vennie nyilván látjuk.*⁴³⁹ Ez a motívum Imre herceg legendájában (1083 után) is fellelhető: (...) *azoknak, akik a királyi városban tartózkodtak, ahol (Imre herceg) szent testét eltemették, ez nem a bánat és a gyász, hanem az öröm napja volt. És ekkor már atyját sem a fia halála feletti bánat aggasztotta, hanem öröm árasztotta el egészen az örök élet koronája miatt, amit fia kétségtelenül megkapott.*⁴⁴⁰ A legendák öröm-formulái itt már a keresztény szellemiség, az örök életben való hit kifejezői.

Az öröm-formula Losonczy István siratójában két alkalommal is megfigyelhető, ami arra utal, hogy az ének több részből tevődik össze; az öröm és a sirató-formuláknak szakaszt lezáró szerepük van. Az első rész öröm-formulája a magyarok sikeres hadi vállalkozását jelöli,⁴⁴¹ a másik közvetlenül Losonczy siratójához kapcsolódik:

Vala öröme az Amhát basának,
Véle egyemben az császár hadának,
Ott mind fejenként Alláht kiáltának,
Ez nyereségön nagy hálát adának.⁴⁴²

Tinódi megőrzi az ősi epikus hagyományokat, de átalakítva alkalmazza azokat. Ez az átalakítási törekvés hozta létre a vitézi sirató elődműfaját, a búcsúsíralom jellegű hősi éneket is, amely azonban a Tinódit megelőző énekmondó-generációk tevékenységéhez köthető. Az ősi epikus énekek átformálása siratóvá feltehetően már a kereszténység elterjedése előtti időszakban végbe ment, a magyar történelem mindig bővelkedett tragikus eseményekben, és a hősi halottak, vitézek búcsúztatásának is kialakultak az átlagos temetkezési gyakorlattól eltérő, sajátos tartalmi, formai keretei. Az emberek – még azok is, akik különleges képességeik által a biztonság, a sérthetlenség látszatát keltik – halandók, mindig is azok voltak. A halhatatlanság vágya az életöszön túlműködésének a következménye, a

---

⁴³⁷ Anonymus 1993: 106-107.

⁴³⁸ Anonymus 1993: 101.

⁴³⁹ Érszegi 1999: 135.

⁴⁴⁰ Érszegi 1999: 60.

⁴⁴¹ Érszegi 1999: 74.

⁴⁴² Érszegi 1999: 87.

halhatatlanság képzete pedig összekapcsolódik az Isten-élménnyel, ami a (mindenkori) mitológiai gondolkodás alapját adja.

Mivel a hősök búcsúztatásának mély gyökerei alakultak ki a pogány korban, azt a keresztény egyház sem hagyhatta figyelmen kívül, s létrehozta az egyház által jóváhagyott búcsúztató műfajokat. A búcsúsiralom jellegű hősi ének beépülése a keresztény temetési szertartásba egy új műfaj, a vitézi sirató kialakulásához vezetett. E átalakulási folyamat kezdete a klasszikus latin retorika anyanyelvi formáinak a meghonosodásához köthető, vagyis feltehetően a Halotti beszéd lejegyzésének a dátumához. Sőt akár korábbra is, hiszen Ifj. Horváth János véleménye szerint a Halotti beszéd sémája már a Pray-kódexbeli megfogalmazása előtt is megvolt.⁴⁴³ A búcsúsiralom jellegű hősi énekek létezését támasztják alá az egyes szám első személyű búcsú-formulát, valamint a halott és a gyászolók közötti párbeszédet tartalmazó, szájhagyományos formában fennmaradt, népballadák, siratóballadák is, amelyeknél az egyházi retorika hatása nem mutatható ki. Ha a rítusszerűség szempontjából összehasonlítjuk a balladákat Tinódi Sebestyén vitézi siratóival, akkor megállapítható, hogy a két műfaj eltérő módon rítusszerű. Míg Tinódi siratóinál kimutathatók a temetési szertartás elemei, az egyházi retorika kifejezőeszközei, addig a népballadából mindezek hiányoznak. A siratóballada műfaja nem kapott helyet a gyászszertartások ill. a különböző ünnepi alkalmak során sem; jóval azokat követően éneklék a fonókban, az egyéb társas összejöveteleken.⁴⁴⁴ A búcsú rítusának jelen idejű alakzatai viszont Tinódi siratóiban már nincsenek meg. A két műfaj tehát különböző módon rítusszerű és nem rítusszerű. Mindez arra utal, hogy a siratóballadák, búcsú-formulát tartalmazó népballadák egy másik, a históriás énekektől különálló (azok hatásától független) fejlődési útvonalon haladtak, s hogy az egyes szám első személyű forma is időben korábbra nyúlik vissza, jóval túlhaladja a XV-XVI. századot.

IV. 8. Az imádságszakasz

A következő elem, amely segítheti az időbeli behatárolást, a középkori temetési liturgiához köthető imádságszakasz, vagyis a Halotti beszéd imádkozásra felszólító része. Az imádságszakasz feltehetően a XII. században még nem olvadt össze a búcsúsiralom jellegű hősi énekkel, és a liturgia részeként létezett. Ezt támasztja alá, hogy a XIII. századi gesták, krónikák írói nem alkalmazták leírásaik zárásaként. Tinódi és elődei tehát nem a gesták, krónikák mintáit követték, s az imádságszakasz sem ezek hatására lett a vitézi sirató

---

⁴⁴³ Ifj. Horváth 1970: 429.

⁴⁴⁴ Katona 1982 b: 141.

alkotóeleme. Az első imádságszakaszra utaló részek a XIV. századi krónikákban figyelhetők meg először. Kálti Márk a Képes krónikában (1358) leírja, hogy a kunok elleni győzelmet követően László király *valamennyi katonájával együtt hálát adott a mindenható Istennek, aki kiragadta őket ellenségeik kezéből, és a folyót a pogányok miatt Pogányosnak nevezte el.*⁴⁴⁵ Az imádságszakasz a későbbiekben is feltűnik. Bonfini A magyar történelem tizedei (1488-1496/97) című munkájában bemutatja, hogyan aratott győzelmet II. Béla király a Sajó folyó mellett Borisz és hívei, valamint a mellettük felvonult orosz és lengyel hadak fölött. A sikeres kimenetelű csatát követően *Béla nagyon boldog lett, az ország érdekében helytálló tiszteket megdicsérte, és nemcsak a zsákmány nagyobb részével jutalmazta meg őket, hanem falvakkal és mezővárosokkal is. Azután hálát adott az istennek, minden oltárnál misét tartott, minden városban könyörgéseket rendelt el.*⁴⁴⁶ Figyelemreméltó, hogy Tinódi imádságszakaszai mindig jelen idejűek, a krónikáké viszont múlt idejűek. A másik különbség, hogy a krónikákban az imádságszakasz csak az öröm-formulát követően szerepel, tehát csatavesztés, haláleset alkalmával nem része a történetnek. Mindez arra utal, hogy a gesták, a krónikák és a szóbeli epikus énekek kölcsönhatásban álltak ugyan egymással az évszázadok során, de különböző fejlődési útvonalat jártak be. Míg a vitézi siratók imádságszakaszai a középkori temetési szertartásból származnak, addig a krónikáké feltehetően a XIV. századi epikus énekek hatására keletkezett. Az, hogy az imádságszakaszok a XIV. századi krónikákban jelentkeznek először, az azt is jelzi, hogy a szóbeli epikus énekekben feltehetően ekkor állt össze az a szerkezet, amely az énekmondóknak és a krónikaíróknak is mintát adott, s amelyet a későbbiekben Tinódi Sebestyén is követett. Az imádságszakaszok egyházi hatásra történő elterjedését támasztja alá a Margit-legenda (1276-1300) is, amelyben a siratás és a temetés leírását imádságra utaló rész zárja: *Ó, mennyi nagy siralom vala ez időben, nemcsak prédikátor szerzetbeli frátereknek és szororoknak, kik ott jelen valának, de még ennek felette sok egyéb szerzetesnek is, kik jönnek vala mind az ő eltemetésének napjaiglan, mígnem az ő tisztelendő szent teste tisztelendő atyáknak és uraknak kezek miatt, azaz esztergomi érseknek és váci püspöknek kezek miatt, Szent ferenc fráterinek és prépost szerzetinek fráterinek jelen voltokra, plébánosoknak, férfiaknak, asszonyállatoknak, szegényeknek és nemeseknek nagy sokaságának előtte és jelen voltára nagy tisztelességgel eltemetteték dicsérvén és áldván az Úristent a nagy sokaságú nép.*⁴⁴⁷

Figyelemre méltó Thuróczy János krónikájának (A magyarok krónikája 1487) imádságszakasza, amely a Károly király haláláról (1342) szóló részben található, és amely a

---

⁴⁴⁵ Gyurgyák-Pótó 2004: 91.

⁴⁴⁶ Bonfini-Kulcsár 1995: 359-360.

⁴⁴⁷ Érszegi 1999: 135.

Csanád érsek által mondott halotti beszédhez kapcsolódik.⁴⁴⁸ Thuróczy Károly király halálát a krónikaírók előadásmódjában mutatja be, viszont a halotti beszédet és az azt követő imádságot – mint múltat idéző jelen idejű darabkákat – jelen időben közli: *Kérjük tehát egy szívvel-lélekkel a mindenható Istennek kegyelmét Károly király úr számára, hogy lelke fölött kegyelmesen ítéljen, és bocsásson meg neki, és lelkét a szentek és hitvallók sorába, István és László király társaságába kegyeskedjék helyezni, hogy amiként a jelen világban királyi dicsőségben élt, a túlvilágon is együtt örvendezhessen az angyalokkal.*⁴⁴⁹ Ez a rész is azt igazolja, hogy a jelen idejű imádságszakasz nem a krónikák, hanem a középkori halotti beszédek szerkezeti eleme, s hogy a vitézi siratók imádságszakaszai is ebből vezethetők le. Ha összehasonlítjuk a vitézi siratók, históriás énekek imádságszakaszait a halotti beszédek, halottas énekek és XVII. századi egyházi, tanító jellegű halotti búcsúztatók imádságszakaszaival, akkor megállapítható, hogy a vitézi siratók imádságszakaszai átalakuláson mentek keresztül. Tinódinál a halottakért mondott könyörgéseket felváltják a hálaadó, dicsőítő, megmaradásért esdeklő imádságszakaszok (II/a. melléklet). Hasonló változás következett be a halottas énekek esetében is; a könyörgő részeket felváltják a dicsőítő jellegű imádságszakaszok (II/e. melléklet). Míg azonban a vitézi siratók imádságszakaszainak átalakulása egy hosszabb, temetési szertartástól fokozatosan eltávolodó folyamat eredménye, addig a halottas énekek imádságszakaszainak változását a XVI. században bekövetkező felekezeti különválás idézi elő. A vitézi sirató feltehetően a XIV. század folyamán szakadt el fokozatosan a liturgiától. Ezt igazolja, hogy az imádságszakaszra utaló részek csak a XIV. századi krónikákban figyelhetők meg először. Az imádságszakasz tehát a korábbi századokban valószínűleg nem volt alkotóeleme a szóbeli epikának. A XIV. században azonban olyan változás következhetett be, amely a krónikák leírásaira is kihatással volt. A vitézi siratók XIV. századi önállósodása mellett szól az is, hogy erre az időszakra esik a világi literátus műveltségű énekmondó réteg kialakulása is.⁴⁵⁰ I. Károly király (1301-1342) jelentős gazdasági reformokat léptetett életbe, amely lehetővé tette az értelmiségiek nagyobb számban történő elhelyezkedését. A literátus műveltséget a világi pályára készülők éppúgy elsajátíthatták, mint azok, akik egyházi szolgálatra készültek. A Halotti beszéd több évszázadon át változatlanul megőrzött szerkezete így módon alapjává válhatott a XV-XVI. századi elbeszélő költészetnek is.

---

⁴⁴⁸ Thuróczy-Horváth (ford.) 1980: 231.

⁴⁴⁹ Thuróczy-Horváth (ford.) 1980: 231.

⁴⁵⁰ Sáy 2010: 81-82.

IV. 9. Az I. Károly király temetésére írt „két” halotti beszéd

Thuróczy János krónikájának leírása több szempontból is érdekes, amely számos értékes ismeretet hordoz a halotti búcsúztató eredetével, fejlődéstörténetével kapcsolatban. Telegdi Csanád halotti búcsúztatója mind érvelési menetét, mind szerkezeti felépítését tekintve pontos mása a Pray-kódexben a XII. század végén lejegyzett Halotti beszédnek.⁴⁵¹ Százötven év telt el a Halotti beszéd lejegyzése és Károly király halálának időpontja között, a temetési beszéd sémája azonban változatlan maradt. Telegdi Csanád halotti búcsúztatója ugyanazt a gondolatmenetet követi, mint a Pray-kódex latin Sermo-ja és a magyar nyelvű Halotti beszéd:

1. A halál az első ember, Ádám bűne következtében, a bűn „fizetéseként” vált az ember büntetésévé.
2. Az ember eredeti hazája a paradicsom, a mennyország volt, ahonnan bűne következtében került „e munkás világ belé”.
3. Ádámot a gonosz lélek, az ördög csalta meg és vette rá a bűnre, hogy egyék a tiltott gyümölcsből.
4. Az első ember bűnéért utódai is halállal lakolnak.
5. A halál nem ismer kivételt: minden élővel szemben egyetemes érvényű.
6. A beszéd érvelő részét imaszerű könyörgés zárja.⁴⁵²

A két búcsúztató könyörgő része között csak annyi különbség van, hogy míg a Pray-kódex könyörgése azt kéri, hogy az Úristen kegyelme a megholt lelkét „ábrahám, Izsák és Jákob pátriárkák kebelébe helyezze el”, addig Csanád érsek Könyörgése” a magyar szent királyok, István és László társaságába” akarja iktatni Károly király megboldogult lelkét.⁴⁵³ Thuróczy leírása azonban nemcsak egy, hanem két temetési beszédet is tartalmaz,⁴⁵⁴ valószínűleg mindkettő elhangzott a király temetése alkalmával, hasonlóan a XVII-XVIII. századi főúri halotti szertartások gyakorlatához, amikor több beszédet is elmondtak. A főúri temetések állomásaihoz különböző műfajok kapcsolódtak. A halál utáni napon a fölrvatalozott test mellett a katolikusok zsoltárokat énekeltek, gyakran misét mondtak, a protestánsok könyörgést, prédikációt tettek.⁴⁵⁵ Az ideiglenes temetés alkalmával a katolikusoknál ismét misét mondtak, prédikáltak, protestánsoknál prédikáció és éneklés kísérte a szertartást. A temetési menet megindulásakor, majd a sírba tétel helyén a katolikusoknál mise, prédikáció, oráció hangzott el, a

---

⁴⁵¹ Ifj. Horváth 1970: 426-427.

⁴⁵² Ifj. Horváth 1970: 426-427.

⁴⁵³ Ifj. Horváth 1970: 427.

⁴⁵⁴ A tudósok Thuróczy János krónikájának vizsgálatakor ez ideig csupán Telegdi Csanád halotti beszédére hivatkoztak. Ifj. Horváth 1970: 426-427. Geréb-Kardos 1959: 217-224. 238. 56. jegyzet. Thuróczy-Horváth 1980: 225-232. 513. 511-516. jegyzet. A leírás azonban két beszédet is tartalmaz, ezt támasztja alá a két sirató-formula, melyeknek az a szerepe, hogy a beszédeket tagolják, lezárják. Másrészt az első beszédben is felismerhetők a XVI. századi halotti beszédek, XVII-XVIII. századi verses halotti búcsúztatók sajátos tartalmi, szerkezeti elemei.

⁴⁵⁵ Kecskeméti-Nováky 1988: 17.

protestánsoknál pedig könyörgés, prédikáció, oráció és a diákok által szavalt versek. A prédikációk, orációk, dicsőítő és búcsúztató versek nagy száma a temetés fényét emelte.⁴⁵⁶

Az első beszéd, melynek szerzőjét nem nevezi meg Thuróczy, mindjárt a leírás elején, a krónikás stílustól eltérő, a népi siratóénekek kezdőmotívumaira emlékeztető „Jaj, hogy e világ dísze és dicsősége” sorral kezdődik, s a sirató-formulával végződik.⁴⁵⁷ A második beszéd, melynek szerzője Telegdi Csanád esztergomi érsek, a temetés részletes bemutatásába ékelődve, a leírás záró részében kapott helyet.⁴⁵⁸

Az első beszéd szerkezetileg a XVI. századi halotti beszédek, orációk felépítésével, és a XVII-XVIII. századi verses halotti búcsúztatók bevezető szakaszaival is párhuzamba állítható. A latin nyelven közölt beszéd (a krónika leírásából nem derül ki, hogy latinul vagy magyarul hangzott-e el a beszéd) kezdő motívuma a világ mulandóságáról, változékonyságáról elmélkedik: (...) *e világ dísze és dicsősége az idők kezdetétől fogva nem marad meg ugyanabban az állapotban, hanem állandóan változik (...) Mert széthullik és földdé válik minden, ami csak van a kerek világon.*⁴⁵⁹ Rendszerint ugyanezzel a gondolattal nyitnak a halotti búcsúztatók is:

Ez arniek uilagon semmi nincz allando,
Eleitol figua minden leöt halando,
Szepnek ha mi tetczik, azis mind mulando,
Porrá es hammua azis változando.⁴⁶⁰

A halotti beszéd következő gondolata a halál kegyetlensége: *És mivel a kegyetlen halál semmit sem kímél, nem a béke ösvényén jár, és semminek sem irgalmaz: elhullik az emberi élet a tőle való félelemben: még virulni látszik, mint a virág, majd egyszerre elszárad.*⁴⁶¹

Ez a motívum is visszatérő eleme a halotti búcsúztatóknak:

Nem keduez az halal, mar lattiuk senkinek,
Szembe szal mindennel, iffial es vennem,⁴⁶²

A következő közös motívum az Ádám bűnere való hivatkozás: *Ó, Halál! Te, aki a sárból gyúrt ősatyánk bűneinek vétke miatt, azáltal, hogy ők az ördögi csalárdság megfontolt*

⁴⁵⁶ Kecskeméti-Nováky 1988: 17-18.

⁴⁵⁷ Thuróczy-Horváth (ford.) 1980: 225-227.

⁴⁵⁸ Thuróczy-Horváth (ford.) 1980: 229-231.

⁴⁵⁹ Thuróczy-Horváth (ford.) 1980: 225.

⁴⁶⁰ Varga 1977: 498/194. Személytelenített halotti búcsúztató Czerey János énekeskönyvéből.

⁴⁶¹ Thuróczy-Horváth 1980: 225.

⁴⁶² Varga 1977: 512/202. Bencze Ferencné halotti búcsúztatója.

*gonoszságának az ösztönzésére beléharaptak a kárhozatos almába, behoztad a bűn mérget a világba...*⁴⁶³

Adam vetke miat fizetyük ezt az bert,
Amaz egy eretlen alma harapasert,
Sok ember ez mia az föld gyomraba tert,
Az tiltot gyümölcznek az megh kostolasaert.⁴⁶⁴

A haláltánc műfajának egyik központi gondolata, a halál előtti egyenlőség szintén beépült a Thuróczy által közölt halotti beszédbe és a verses halotti búcsúztatókba is: *Mert nem lakodalmas házba és a vigasság ünnepére, hanem inkább a gyász helyére sietsz te, amúgy vaktában sietve; nem félsz belépni sem a szegények kunyhójába, sem a királyok udvarába vagy palotájába – minden bejelentés nélkül; nem rettensz vissza tőle, hogy az igaz szeretetben házassági kötelékkel kölcsönösen egymáshoz kötött házastársakat az elválás bilincsbüntetésébe verjed, s hogy fiút az apától, apát a fiától elválassz.*⁴⁶⁵

Keméletlen mindent vág eles kaszája,
Nincsen tavul tőle asoja s kapája,
Az koronás királt székből ki hja,
Minden rendet elegy föld gyomraba zárja.⁴⁶⁶

Az elmélkedő, tanító jellegű bevezető részt követően Károly király személye kerül előtérbe. Ez a szakasz a halotti búcsúztatók főrészének felel meg, amelyben általában a halott személyes adatairól, érdemeiről, az elhalálozás körülményeiről közölnek adatokat. A halotti beszédből kiderül, hogy Károly király uralkodásának 42. évében, 1342. július 16-án hunyt el, aki *boldog emlékezetű kegyes, híres-neves és hatalmas*, uralkodó volt, akinek hatalmas parancsszavától *rettegett Dalmácia, Horvátország, Róma, Szerbia, Galícia, Lodóméria, Kunország, Bulgária és az egész Magyarország meg Salerno és a Szent Antal-hegy.*⁴⁶⁷ A halott életrajzi adatai, a dicsőítő részek a halotti orációk sajátosságai, a Pray-kódexben lejegyzett Halotti beszéd nem tartalmaz személyes adatokat, mondanivalója kizárólag az igehely leírására, rövid magyarázatára korlátozódik.

A halotti beszéd írója ezt követően siratásra szólítja hallgatóit, (...) *a katolikus hit valóban igaz és szeretett követőinek, s a hit ösvényeihez ragaszkodóknak az a kegyes kötelessége, hogy Károly király urat megsirassák*, majd pedig a sirató-formula következik, amelyben a kor társadalmi elvárásainak megfelelően felsorolják a halottat sirató személyeket: *Micsoda siralomban, micsoda siránkozásban vannak itt a főpapok, főnemesek, bárók és nemesek, hajadonok és úrasszonyok, minden rendű és rangú emberek, de különösen Erzsébet*

⁴⁶³ Thuróczy-Horváth 1980: 225.

⁴⁶⁴ Varga 1977: 317/ 121. Jármí Ferenc halotti búcsúztatója.

⁴⁶⁵ Thuróczy-Horváth 1980: 225.

⁴⁶⁶ Varga 1977: 407/159. 5. vers. Toroczkai Zsigmond halotti búcsúztatója.

⁴⁶⁷ Thuróczy-Horváth 1980: 226.

*úrasszony, a felséges királyné és kedves hitvestárs, meg Lajos, mostani királyunk, és István herceg, a megholt fiai.*⁴⁶⁸

A halotti beszéd záró része is megegyezik a verses egyházi, tanító jellegű búcsúztatók felépítésével. A nagymértékben elterjedt, egyes szám első személyű búcsúztatók mellett megtalálható az a búcsúztató típus is, amely a krónikák, vizéti siratók sirató-formuláihoz hasonlóan, leginkább a hozzátartozók gyászát jelenítik meg:

Sírnak Gyermekei néznek az Egekre,
Kezeket kotsolták Bánatos Fejekre
E' Világban élni vagyon már terhekre:
Mert holtig való Gyász borult vig Fejekre.

Sírnak két Vejei sírnak sok Szegények.
Szemeikből folynak árdó örvények;
Mert oda vagyon már zöldellő Remények
Setétségbe merült tündöklő Nap-fények.

Benn az oltár mellett a Papok is sírnak,
A nagy Bánat miatt magokkal nem bírnak.⁴⁶⁹

A főrészt lezáró és a sirató-formulát bevezető átvezető rész az egyes szám első személyű verses búcsúztatókban is megtalálható, annyi különbséggel, hogy ott helyzetváltás történik; nem a gyászolókat szólítja siratásra, hanem a halott búcsúszavait vezeti be:

Kiki közzületek szavait megh hallya.

Végh butsut most vészen edes feléitül,
Közelebb, távolyab való vereitül,
Világon véle élt jó isméröitül,
Ercséterek mondandó beszéde rendibül.⁴⁷⁰

Kedves édes fiad hogyha most szólhatna,
Utolsó szavait hozzád így folytatna.⁴⁷¹

Az holt test kepiben illy szot halliatok.⁴⁷²
Vekso buczuuzasat kezdi most ez keppen.⁴⁷³

És ő néma nyelve ezt neki engedi,
A mint következik, ime, ő elkezdi:⁴⁷⁴

⁴⁶⁸ Thuróczy-Horváth 1980: 226.

⁴⁶⁹ Veselényi István és Bánfi Kata siratója. Nagy Sámuel énekeskönyve (1757) Nagyenyed, Bethlen Könyvtár jelzet: K. 292. Mikrofilm: MTAK A 199/VII. Stoll 2002: 144/254. Sápy 2008: 38-39.

⁴⁷⁰ Jankovics 1991: 212/65. 2-3. vers.

⁴⁷¹ Jankovics 1991: 421/118. 3. vers. Simonfi György halotti búcsúztatója.

⁴⁷² Varga 1977: 523/209. 2. vers.

⁴⁷³ Varga 1977: 513/202. 11. vers.

⁴⁷⁴ Jankovics 1991: 351/106. 14. vers. Ifj. Béli Kelemen halotti búcsúztatója.

Az átvezető rész a XVIII. századi halotti beszédek esetében is műfajalkotó elem. Tsepregi T. Ferentz 1739-ben a Kendi Lónai udvarháznál mondta el Vesselényi Zsuzsanna halálára írt vigasztaló beszédét, amelyben az egyes szám harmadik személyű búcsúztató szakaszt ekképpen vezet be: *Halljátok meg utolsó szavait, melyeket nyújt hozzátok általam.*⁴⁷⁵ Verestói György püspök halotti orációjában Vesselényi Zsuzsanna egyes szám első személyű búcsúszavait szintén átvezető rész előzi meg: *Halld meg azért még egyszer, nem az én szavaimat, hanem szerelmes Zsuzsannádnak szavait, melyekkel így vigasztalja majd ketté hasadó szívedet és így búcsúzik.*⁴⁷⁶

Thuróczy János leírásából egyértelműen kiderül, hogy a sirató-formula mindkét beszéd szerves részét képezi, nem különül el azoktól. Telegdi Csanád halotti beszédét, töredékesen közli ugyan a krónika, de a halotti búcsúztatók szerkezeti felépítése ennek ellenére is kirajzolódik. A beszédet követően Thuróczy betold egy rövid részletet, amelyben beszámol arról, hogy a káptalan és más egyházak a király temetése napján milyen adományokban, ajándékokban részesültek, majd a sirató-formulában Kázmér lengyel király s a morva őrgróf gyászáról ír, valamint megemlíti, hogy a király halálának harmincadgyásznapiját ünnepélyes misével ülték meg Fehérvárott és Visegrád városában, s a búcsú-formula sorrendiségében felsorolja a gyászszerzés résztvevőit: *a királyné úrasszony kedves fiával, az akkor királyné koronázott Lajossal, meg a többi főpappal, püspökkel, pappal és báróval meg sok-sok keresztény hívővel ájtatosan megtartották a gyászünnepséget. És az országnak minden népe országszerte ugyanolyan ünnepélyes misékkal ülte meg és teljesítette a halotti ájtatosságot.*⁴⁷⁷ A krónika leírása az imádságsszakasszal zárul, amely valójában a gyászszerzés egykorú tartozéka. A halotti búcsúztató szerkezete tehát már 1342-ben, Károly király halálának évében rögzítve volt, sémává merevedett, amely a későbbiekben mintát adott a halotti beszédek, búcsúztatók szerzőinek. A halotti beszéd váza évszázadokon keresztül változatlan maradt, csupán tartalmi elemekkel bővült. A Pray-kódexben lejegyzett Halotti beszéd és könyörgés közé még nem ékelődött be a búcsúztató rész. Ez valószínűleg azt jelzi, hogy a búcsúztató szakasz ekkor még nem volt szerves része a Halotti beszédnek, nem olvadt egybe azzal. Ez viszont nem jelenti azt, hogy egy másik műfaj ne képviselte volna. Az, hogy a búcsúztató szakasz a későbbiekben a halotti beszéd részévé vált, az annak a jele, hogy igényt tartottak rá, s egyesíteni kellett azt a halotti beszéd műfajával.

---

⁴⁷⁵ Erdélyi főúri halotti beszédek tartalmazó kolligátum. XVIII. század. Lelőhely: Országos Széchényi Könyvtár: OSZK 170. 617./ 1-17. Vesselényi Zsuzsanna halotti orációja 1739. Kríza 1993: 9-32. Kríza 2001: 372-382.

⁴⁷⁶ Erdélyi főúri halotti beszédek tartalmazó kolligátum. Vesselényi Zsuzsanna halotti orációja.

⁴⁷⁷ Thuróczy-Horváth 1980: 231.

A középkori temetési szertartáson a Halotti beszéd a koporsó sírba bocsátása és szentelt vízzel meghintése után hangzott el.⁴⁷⁸ A beszéd után a pap a szentháromság nevében háromszor földet hint a sírba, elmond egy antifonás zsoltárt latinul, és könyörgésre hívja fel a népet. Ez a Halotti beszédhez szervesen kapcsolódó magyar nyelvű Könyörgés. A siratás egyik csúcspontja is a koporsó sírba helyezésének időszakára esik. A Székelyudvarhelyi kódex (1528) szerint első sírás leszön, mikoron méglen a halott a házban vagyon, másodsor leszön a siralom a halotton, mikoron az kapun kívül vitetik, harmadsor leszön a siralom, mikoron a halott eltemettetik.⁴⁷⁹ Mindez azt jelenti, hogy a különböző rítusok párhuzamosan vannak jelen, egyidejűleg két szertartást végeznek.⁴⁸⁰ A rítusok egyidejűsége napjainkban is megfigyelhető azokon a vidékeken, ahol a halottsiratás élő gyakorlat. A Kis-Küküllő menti Magyarkirályfalván az egész temetési szertartást végigkíséri. Az asszonyok az istentisztelet alatt is siratóznak, és a lelkipásztor hiába kéri őket, hogy hagyják már abba, felhívása csak kevés sikerrel jár.⁴⁸¹ Ha a rítusok egyidejűsége napjainkban is élő gyakorlat, mennyire erős lehetett ez a kereszténység korai időszakában. E különös helyzet hatással van a különböző rítusokat képviselő műfajokra is. A keresztény temetési szertartáshoz tartozó halotti beszéd idővel magába olvasztotta a pogány korból örökölt siratóéneket, amely nemcsak a gyászolók érzésvilágát, fájdalmát közvetítette, hanem a halottat is megszólaltatta.

IV. 10. Az egyes szám első személyű közlés

Az egyes szám első személyű közlés a halotti búcsúztató műfajok egyik ősi kifejező eleme. Vargyas Lajos a népballadákról írt munkájában megjegyzi, hogy az elsőszemélyes fogalmazás egy széles körben elterjedt, és hosszú időn keresztül alkalmazott, jól beidegzett gyakorlat volt.⁴⁸²

Jakubovich Emil a Képes Krónika feljegyzései alapján arra következtetett, hogy a magyar szóbeli hősi epika előadásmódja is egyes szám első személyű lehetett. A gesztaíró arról tudósít, hogy a hét vezér saját magáról énekeket szerzett, s azokat a nép között terjesztette.⁴⁸³ Ebben a regösök, énekmondók, később a kereszténység felvételét követően a jocularok vettek részt.⁴⁸⁴ Demény István Pál sem zárja ki az egyes szám első személyű

---

⁴⁷⁸ Dobszay 2000: 204.

⁴⁷⁹ Kiss - Rajeczky 1966: 17.

⁴⁸⁰ Sály 2010: 80.

⁴⁸¹ György Horváth 1994: 60. (unitárius felekezet)

⁴⁸² Vargyas 1976: 592.

⁴⁸³ Jakubovich 1931: 268.

⁴⁸⁴ Szabolcsi 1928: 219-236; Falvy 1961: 86. 106.

magyar hősi epika meglétét, azonban megjegyzi, hogy a népköltészetben fennmaradt bizonyítékai nem elég egyértelműek: Mivel hősi ének egyetlen egy sem maradt fenn, közvetett bizonyítékokra szorulunk. A XV-XVI. századi epikus verseink között nincs ilyen. A balladánk sem ilyenek, még a hősi epikából származtathatók sem. Az új balladák egy típusa, a siratóballada, első személyes ugyan, de kérdésre válaszolva beszélnek, és csaknem teljesen hiányzik belőlük a narratív elem. A XVI. század végétől kimutatható halotti búcsúztatók valóban első személyűek, de ezek meg nem epikusak. A XVII. századi vitézi siratókban a búcsúzkodás, hagyatkozás első személyben van ugyan elmondva, de maga az esemény, ha egyáltalán arra is kitérnek, harmadikban. Szóbeli epikus énekeink közül egyetlenegy van első személyes, Rákóczi Sámuel balladája (eredetileg alighanem Thökölyről szólt), már amennyiben ez elbeszélő éneknek tekinthető. Ennek is vannak harmadik személyben fogalmazott versszakai. A sírfeliratok között vannak első személyesek, de ez meg még csak nem is énekelt műfaj. Az írásbeliség elterjedése előtt nem is lehetett általános...⁴⁸⁵

Valóban, fennmaradt epikus énekeink zömükben egyes szám harmadik személyűek, s általában a XVI-XVII. századi halotti búcsúztatókban nincsenek epikus elemek, de 1613-ból fennmaradt egy első személyben írt halotti búcsúztató, amely epikus elemeket is tartalmaz, s a históriás énekek szerkezeti, stilisztikai elemeit követi.⁴⁸⁶ Báthori Gábor halotti búcsúztatója teljes mértékben egyes szám első személyű, s epikus elemekben is gazdag.⁴⁸⁷ Báthori beszámol a havasalföldi hadjárat történéseiről, elmondja mikképpen foglalta el Szebent a szászoktól, és tette Erdély székhelyévé, hogyan támadt ellene Bethlen Gábor, aki a törökök cinkosává vált, hogyan csalták ki Váradról Abaffy Miklós emberei, s lett gyilkosság áldozatává.⁴⁸⁸ A búcsúztatónak az elbeszélő jellegén kívül hősi énekre utaló motívumai is vannak. Ezek a veszélyek semmibevétele, az odaszánás⁴⁸⁹ és a rossz előjel.⁴⁹⁰

Zavarba ejtő példa Báthori Gábor halotti búcsúztatója; stilisztikai elemeit tekintve sem nem búcsúztató, sem nem históriás ének, mindkettő egyidejűleg.⁴⁹¹ Tinódi Sebestyén elődei, a literátus műveltségű énekmondók tehát ismerhették és alkalmazhatták egykor az egyes szám első személyes formát, amely a keresztény temetési szertartásnak is része lehetett vitézek, hősi halottak búcsúztatásakor. Báthori Gábor halotti búcsúztatója időben ugyan későbbi, mint

---

⁴⁸⁵ Demény 2002: 242-243.

⁴⁸⁶ Sáy 2008: 46.

⁴⁸⁷ Bisztray-Klaniczay-Nagy-Stoll 1959: 455/103.

⁴⁸⁸ Bisztray-Klaniczay-Nagy-Stoll 1959: 642.

⁴⁸⁹ Bisztray-Klaniczay-Nagy-Stoll 1959: 457. 19-20. vers. 459. 35. vers.

⁴⁹⁰ Bisztray-Klaniczay-Nagy-Stoll 1959: 16. vers.

⁴⁹¹ A halotti búcsúzó és a históriás ének műfajának keveredése figyelhető meg Sárkány István, Vitéz Kádár István, Semtsei Ferenc halotti búcsúztatójában. Komlovszki-Stoll 1976: 58. példa., Varga 1977: 161. példa, Varga 1986: 42. példa. Mikó József, Fodor Pál halotti búcsúztatójában Varga 1977: 60. 66. példa.

Tinódi vitézi siratói, azonban rítusszerűsége által mégis ez a búcsúztató-szerkezet képviseli a vitézi siratók eredeti alakzatát, évszázadokkal megelőzi Tinódi korát.

Az egyes szám első személyű közlés a búcsú rítusának a kapcsolat-helyreállító természetéből ered, tehát nem elsősorban a hősi ének műfaji sajátosságaiból vezethető le, hiszen vannak harmadik személyű hősi énekek is. Az első személyes megfogalmazás leginkább azokban a műfajokban tűnik fel, amelyekben az emlékezés, az emlékeztetés ill. egy hajdani jelenkori helyzet hiteles rögzítése, majd újra előhívása a cél.

A voguloknál például az első személyes közlés a hősénekeken kívül megfigyelhető még a sorsénekek, a bálványok magadicsérő énekei, a medveénekek, a medveünnepi színjátékok monológikus énekei esetében is.⁴⁹² Az ősök szellemei (bálványszelleme) úgy tudnak a leghatékonyabban segíteni, jóakatukat, támogatásukat úgy lehet elnyerni, ha a jelenben a leghitelesebb eszközökkel idézik újra alakjukat, s erre az egyes szám első személyű közlés a legalkalmasabb. Hasonló elv alapján működnek a varázsigék, ráolvasások, bájoló imádságok is, amelyeknél a hiteles ismétlés a hatékonyság feltétele. Az epikus szerkezetű ráolvasások részletesen elmondják, hogy a bájolás hasonló esetben egyszer már megtörtént; akkor közvetlenül valamilyen istenség (Jézus) vagy más hatalmasság (Mária, szentek) hozta létre a jelenleg is kívánatos eredményt. A bájolás elmondója ezek gyógyító hatalmát akarja jelen időben is alkalmazni, ezért a ráolvasási formulával azokat a szavakat ismétli el, amelyeket annak idején a megnevezett személyiségek is használtak.⁴⁹³

Az egyes szám első személyű közlés olyan műfajfüggetlen alkotóelem, amely elsősorban a búcsú rítusából nő ki, s amely a jelen és a múlt, az evilág és a túlvilág illeszkedési nehézségeit próbálja kiküszöbölni. Egyrészt segít az elválás feldolgozásában, hogy a hozzátartozók és a halott el tudjanak válni egymástól, másrészt olyan helyzetet teremt, amely visszaállíthatja a kapcsolatot, az elhunyt ősökkel való kommunikációt. A bálványimádás hátterében az áll, hogy a hátramaradók továbbra is számítanak az őseik támogatására. Minden jószándékú cselekedet, amely az egyén vagy a közösség boldogulását szolgálta, hiányérzetként lép fel a szeretett személy elvesztésekor. Az ősök szellemeinek a megidézése ezt az ürességet tölti ki.

Annak ellenére, hogy a nyugati keresztény egyház nem támogatta a halott egyes szám első személyű megszólalását – a pásztori levelek, püspöki leiratok tiltották – a középkori antifónákban, s a nép- (gyülekezeti) énekeskönyvek halottas énekeiben is megtalálható ez a szerkesztésmód.⁴⁹⁴

---

⁴⁹² Munkácsi 1892-1902: 224-281. Munkácsi 1893; Munkácsi 1897: 24.

⁴⁹³ Bolgár 1934: 6.

⁴⁹⁴ Csomasz Tóth 1952: 11-19. Dobszay 1986: 189-209. Nagy 1990: 124-131. Kríza 2001: 380.

A halottas énekek közül a legkorábban feljegyzett a *Megszabadultam már én a testi haláltól* kezdetű ének, amely az 1566-os Váradi énekeskönyvben jelent meg először,⁴⁹⁵ s amely egy ismeretlen keresztény pap éneke, akit 1550-ben máglyán égettek meg.⁴⁹⁶ A katolikus és protestáns énekeskönyvek eltérően közlik az éneket. Illyés István halottas énekeskönyvében az utolsó versszak a halott búcsúzását, kéréseit is tartalmazza:

Semmit azért rajtam ti ne siránkozzatok,
Magatokra inkább kérlek jól vigyázzatok: És
hogy velem legyen örök nyugovástok; Azért
imádkozzatok. Amen.⁴⁹⁷

A Váradi énekeskönyvben ez a versszak hiányzik; helyette doxológia található, amely a protestáns énekeskönyvek által közölt halottas énekek jellegzetes záró formulája:

Diczsőség teneked menyben Atya Vr Isten es
tisztesseg neked meg valto fiu Isten, tellyes szent ha
romsag eg bizony Istenseg az örök diczöseben.⁴⁹⁸

A *Jaj mely hamar múlik e' világ ereje* kezdetű ének Kájoni János Cationale catholicumában a halott intéseit és jókívánságait is tartalmazza:

Példát vegyen töllem minden ki jelen van,
A' pohárt meg-itta, nékie-is így kell menni
Föld gyomrában.

Adjon az úr Isten minnyájan ki-múlást,
Bóldog fel-támadást, és jobb-keze-felől
Velem együtt állást.⁴⁹⁹

Losontzi István halottasában ez a szakasz hiányzik,⁵⁰⁰ a Nagyenyedi temetési énekeskönyvből pedig a halott intése maradt ki, s a záró verset átfogalmazták:

Adjon az Úr Isten szép tsen-
des ki-múlást; Boldog meg-nyugovást;
földből fel-támadást; Mennyben egy-
gyüt lakást.⁵⁰¹

---

⁴⁹⁵ Sápy 2008: 47.

⁴⁹⁶ Csomasz Tóth 1971: 213.

⁴⁹⁷ Illyés 1693: 16-17. Hangzó anyagot lásd: Dobszay-Németh 1997: 3/B kazetta 304. szám alatt - *Megszabadultam már én a testi haláltól*.

⁴⁹⁸ Varjas 1975: 156-157.

⁴⁹⁹ Domokos 1979/1676: 1091.

⁵⁰⁰ Losontzi 1778: 64.

⁵⁰¹ Debreczeni 1769: 203.

A *Mostan kik itt jelen vagytok* kezdetű ének záró szakasza Kájoni Cantionáléjában és a Nagyenyedi énekeskönyvben egyezést mutat:

Atya Isten dicsértessék,
Es Christussal imádtassék,
Szent Lélekkel tiszteltessék. Amen.⁵⁰²

Illyés István halottasában ez a szakasz eltéréseket mutat:

Engedyed ezt Szent Úr Isten, ki-múlt hí-
veknek kegyessen: Nyúgosztald-meg őket. Amen.⁵⁰³

Érdekes, hogy az imádságszakaszok Kájoni Cantionáléjában több alkalommal is protestáns mintákhoz igazodtak. Illyés István gyűjteménye ezen a téren hagyományörzőbbnek mutatkozik, fenntartotta a búcsúztató-szerkezet középkori formáit.

Hasonlóan a „töredék” hatását kelti az *Emlekezzel elő ember* kezdetű ének is, amely Szilvás-Újfalvi Imre 1598-ban kiadott énekeskönyvében (IN EXEQUIIS DEFVNCTORVM-Halot temeteskorra valo énekek) jelent meg, s amely a halotti beszéd, vitézi sirató, halotti búcsúztató műfajára jellemző formulákból építkezik:

Emlekezzel elő ember, neked szol az holt ember, ne csu-
dalkozzal most en raytam, ki vagy en voltam, tegnapi
napon en eleven voltam, most jol latod hogy meg holtam.⁵⁰⁴

Az ének úgy kezdődik mint egy halotti búcsúztató, azonban a búcsúztatókra jellemző személyes hangvétel csak az ének első versében érzékelhető.⁵⁰⁵ A második verstől egészen az ének végéig a tanító, intő jelleg domborodik ki, s a búcsú-formula is elmarad:

Azt jol tudod meg kel halnod, ez világból ki kel mulnod,
nyavalyas leszen az te dolgoz, míg elsz addiglan, eleted ha
meg nem jobbítod világban, reszetlen lesz boldogsagban.⁵⁰⁶

A középkori halotti beszédek szerkezeti, tartalmi elemeiből következik, hogy a búcsú-formula valószínűleg nem utólagos betoldás Illyés István gyűjteményben, s hogy a Váradi énekeskönyvben közölt ének nem az eredeti változatot képviseli. A búcsú-formulák elhagyása valószínűleg a régi és az új egyház dogmatikai elkülönülésével magyarázható. A halottbúcsúztatásról a protestáns egyházak úgy vélekedtek, hogy az összeegyeztethetetlen a Biblia tanításaival, mely szerint a halottak nem beszélhetnek, búcsúzhatnak. A temetési

⁵⁰² Domokos 1979/1676: 1151. Debreczeni 1769: 115.

⁵⁰³ Illyés 1693: 61.

⁵⁰⁴ Szilvás-Újfalvi 1598 (1602): 8-9.

⁵⁰⁵ Sáy 2006/2007: 82-83.

⁵⁰⁶ Szilvás-Újfalvi 1598 (1602): 9.

istentiszteleten nem a halott személye, a gyászoló és a gyülekezet áll a középpontban, hanem az Ige, melyből a hátramaradók épülhetnek, ezért a temetésen az igehirdetést és az imádságot nem a halottaknak, hanem az élők érdekében kell elmondani.⁵⁰⁷ A XVI. századi protestáns halottas énekeskönyvek összeállítói valószínűleg emiatt hagyták el a búcsú-formulát az énekekből, s alakították át az imádságszakaszokat is.

Teljes, búcsú-formulát is tartalmazó egyes szám első személyű énekeket a katolikus halottas énekeskönyvek csak a XVII. században, a protestánsok a XVIII. században közöltek nagyobb számban. Ilyen felépítése van a *Véletlen embernek utolsó órája*,⁵⁰⁸ *Krisztusnak hívei kik most jelen vattok*,⁵⁰⁹ *Krisztushoz készülök szerelmes szüléim*,⁵¹⁰ *Figyelmes keresztyének, kik ide gyűltek* kezdetű énekeknek.⁵¹¹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy az énekek keletkezése is az első megjelenésük időpontjához kötődik. A halottbúcsúztató-szerkezet már évszázadokkal korábban, a magyar nyelvű Halotti beszéd keletkezésének időszakában kialakult, s az I. Károly király halála alkalmával (1342) elmondott temetési beszédből kiderül, hogy a búcsú-formula már a XIV. században szerves részét képezte a halotti búcsúztató műfajának. A búcsúztató énekek írásbeli megjelenésük előtti létezését igazolja az a tény is, hogy a XVII-XVIII. századi halottas énekeskönyvek személytelenül közlik a halotti búcsúztató énekeket, tehát a halott személyes adatai (neve, elhalálozás dátuma), valamint a gyászoló családtagok nevei hiányoznak az énekekből, amelyek viszont szerves tartozékai a halotti búcsúztatónak.⁵¹² Egyanez elmondható a XVI. századi protestáns temetési énekeskönyvek esetében is; a töredékesen közölt, halotti beszéd jellegű temetési énekek is személytelenítettek. Ennek gyökerei időben még ennél is messzebbre nyúlnak; már a magyar nyelvű Halotti beszéd (1192-95) is személytelenített halotti búcsúztatónak tekinthető, s a „próza” siratóénekeknel is kettősség figyelhető meg; a gyászoló női hozzátartozó a halottat hol a nevén, hol pedig a rokonsági viszonyuknak megfelelően szólítja meg. A halotti búcsúztató őstípusában a halott adatait feltehetően pontosan közölték, s a gyászoló családtagokat is megnevezték, hiszen ez alapján szerzett tudomást egy adott közösség, hogy ki veszi át a halott helyét, s a halálesetet követően hogyan formálódik újra a rokonsági hierarchia.

A halott egyes szám első személyű megszólalását – mivel az pogány hagyományokra vezethető vissza – a katolikus egyház sem támogatta; a pásztori levelek, püspöki leiratok tiltották is.⁵¹³ A halottbúcsúztatás szokásának azonban olyan mély gyökerei lehettek, hogy

---

⁵⁰⁷ Gönczy 1960: 279.

⁵⁰⁸ Illyés 1693: 61. Domokos 1979/1676: 1132. Debreczeni 1769: 94. Losontzi 1778: 122.

⁵⁰⁹ Illyés 1693: 124. Debreczeni 1769: 120. Losontzi 1778: 26.

⁵¹⁰ Illyés 1693: 127. Domokos 1979/1676: 1173. Debreczeni 1769: 140. Losontzi 1778: 28.

⁵¹¹ Illyés 1693: 130. Domokos 1979/1676: 1177. Debreczeni 1769: 157. Losontzi 1778: 31.

⁵¹² Sály 2006/2007: 79-83.

⁵¹³ Kríza 2001: 380. Nagy 1990: 125-126.

valamilyen formában teret kellett adni annak. Ezzel magyarázható, hogy az első személyű közlés megtalálható a középkori antifonákban, a halottas énekekben és a halotti búcsúztatókban is.⁵¹⁴ A katolikus egyháznak minden bizonnyal már a kereszténység elterjedésének kezdeti időszakában szembe kellett néznie a halottsiratás problémájával, s létre kellett hoznia azokat a műfajokat, amelyek kiválthatták a pogány halotti rítushoz kapcsolódó műfajokat. A vitézi sirató és a halotti búcsúztató kialakulása ennek az alkalmazkodási folyamatnak az eredménye, az egyházi retorika magába olvasztotta a halott búcsúszavait, s a halotti beszéd szerkezeti, stilisztikai elemei „új testet” adtak a pogány korszak műfajainak. E sajátosan formált műfajok megléte leginkább a nyugati kereszténységhez köthető. Míg a nyugati kereszténység több zsinat alkalmával (1298-ban és 1326-ban) hivatalosan is elítélte a siratás szokását, addig az orthodox egyház megértőbbnek mutatkozott.⁵¹⁵ Ebből következik, hogy az ősvallások halotti rítusaihoz kapcsolódó műfajokat sem állt szándékában oly mértékben átformálni. Ezzel magyarázható, hogy az egyházi retorika kevésbé érzékelhető például a román orthodox temetési szertartáson elhangzó halotti búcsúztatók kifejezésvilágában, s hogy az egyes szám első személyű közlést is megtartották, nem alakították ki – a nyugati keresztény egyházak gyakorlatához hasonlóan – az egyes szám harmadik személyű halotti búcsúztató típusát.

A méhkeréki származású Száva Tivadar halotti búcsúztatói (*hora mortului*) azonos felépítésűek. A bevezető rész általában az élet forgandóságáról, az ember sorsáról elmélkedik, bemutatva a halott életútját is, a második, terjedelmesebb rész tartalmazza a búcsú-formulát, amelyben a halott egyes szám első személyben elbúcsúzik a család tagjaitól, a temetés résztvevőitől.⁵¹⁶ A halotti búcsúztató énekek beékelődtek a kétegyházi román orthodox temetési hagyományokba is.⁵¹⁷ A kétegyházi búcsúztató első szakaszának három változata van:

- a) Sună clopotile-a jele
La draj neamurile mele,
Sune, sune că m-a trecut
Toate cîte m-au durut.

(Szólnak a harangok
Az én drága rokonaimnak,
Szóljon, csak szóljon mert elmúlt
Minden ami fáj.)

⁵¹⁴ Dobszay 1986: 189-209. Dobszay 1983: 149-155. Bartha 1995/a. Kríza 2001. Bartha 2002: 185-187.

⁵¹⁵ Rezessy 2007: 324-325.

⁵¹⁶ Domokos 1979: 8. Bartha 1995: 130. Nagyné Martyn 2002: 332-333.

⁵¹⁷ Borza 1993: 96.

b) Ascultați, creștinilor,
Tînări și bătrînilor
Ale mele cuvinte
Pînă nu plec la morminte.

(Halljátok, keresztyének,
Fiatalok és öregek
A szavaimat
Addig míg nem megyek a sírba.)

c) Ploieți nori și picurați
Și voi tînări îm cîntaț,
Cîntați-m cu veselie
Trista mea călătorie.

(Felhők esőzzetek, csepegjetek,
És ti fiatalok énekeljetek,
Énekeljétek el nekem örömmel
Az én szomorú utazásomat.)⁵¹⁸

A második (és esetleg a harmadik) szakaszban a halál általános bemutatása történik:

Orișunde-n lumea mare
Moartea-i cea fără-ndurare
Căci ie duce și răpește,
Și pe nime nu jelește.

(Bárhol e nagy világon
A halál nem kegyelmez
Mert elviszi őket és elveszi őket
Senkinek sem kegyelmez.)

vagy:

Moarte, moarte re ș-amară,
Cum veni-ș tu ca ș-o fiară
Și-mi răpești a mea viață,
Cînd fu plină de dulceată.

(Halál, halál keserű halál,
Úgy jöttél mint az epe,
És elveszi az életemet,
Mikor épp a legédesebb.)⁵¹⁹

Majd ezt követik azok a szakaszok, melyek a halál okaira utalnak, mint például a
fiatalkorúak halálára:

---

⁵¹⁸ Borza 1993: 96.

⁵¹⁹ Borza 1993: 96-97.

Ceasul morții m-a venit
Și din lume m-a răpit,
Din porunca celui sfânt,
Astăzi merg de pe pământ.
Că-nduratul Dumnezeu,
De după cuvântul său,
A trimis arhanghelul
Și m-a luat sufletul.

(A halál órája eljött
És elvett engem e világból,
A Szent utasítására,
Ma elmegyek e földről.
Mert a kegyelmes Isten,
Az ő szava szerint,
Elküldte az arkangyalt
És elvette lelkemet.)⁵²⁰

vagy hosszas betegségre:

O boală grea și nemiloasă
Au cuprins a mele oasă
Cînd de lume m-am legat
Moartea viața m-a luat.

(Egy nehéz és kegyetlen betegség
Uralkodott el csontjaimon
Mikor megkötözte életemet
A halál elvette azt.)⁵²¹

A korai halál esetén, a második szakasz az elhunyt sajnálatát fejezi ki:

Jale mi și rău îm pare
Că las lumea asta mare,
Că eu tînără eram,
Și ce bine petreceam.

(Fáj és nagyon sajnálom,
Hogy elhagyom e nagy világom,
Mert fiatal voltam
és mily jól szórakoztam.)⁵²²

vagy:

O se chin, o ce durere
A muri încă-n putere,
A lăsa astă viață
Cînd e plină de dulceață.

---

⁵²⁰ Borza 1993: 97.

⁵²¹ Borza 1993: 97.

⁵²² Borza 1993: 97.

(Ó mily kín, ó mily fájdalom
Még erőben meghalni,
Itt hagyni ez életet
Mikor még a legédesebb.)⁵²³

A kétegyházi halotti búcsúztatók ezt követően a búcsú-formulával folytatódnak, melyben a halott a családtagoktól, a közeli és távoli rokonoktól, a szomszédoktól búcsúzik, és bocsánatukat kéri:

Înainte de plecare
Îm cer încă o iertare
De la grădinița verde
De la ficioori, de la fete.

(Mielőtt elmegyek
Akarom, hogy mind megbocsássatok,
Mindenkinek sorban
Szólok egy szót...)⁵²⁴

Egyes változatokban a halotti búcsúztató olyan sorokat is tartalmaz, melyekben az elhunyt az életben maradottakat arra kéri, hogy járjanak közben – az ő érdekében – Istennél, hogy megbocsássa bűneit:

O draj, frați mei iubiți
Azi de mine părăsiți
Zi și tu lui Dumnezeu
Să ierte sufletul meu.

(Ó drága szeretett testvéreim,
Máról holnapra elhagyottak,
Mondjátok ti el az Istennek
Hogy bocsásson meg az én lelkemnek.)⁵²⁵

vagy:

Unde ești soră iubită.
Și în mormînt mă așezați

Zi și tu lui Dumnezeu
Șa ierte sufletul meu.

(Hol vagy szeretett nővérem,
Máról holnapra elhagyott,
Te is mond az Istennek
Bocsásson meg a lelkemnek.)⁵²⁶

---

⁵²³ Borza 1993: 97.

⁵²⁴ Borza 1993: 97.

⁵²⁵ Borza 1993: 98.

A halotti búcsúztató majdnem minden változata ugyanazzal a két szakasszal zárul, melyekben az elhunyt először mindenkitől, aki részt vett a temetésen kéri, hogy szavukat adják arra, hogy megbocsátottak neki:

Dați cuvînt și mă iertați
Și în mormînt mă așezați
Slobozîndu-mă dîn lume
Cu o vordă dă iertăciune.

(Szavatokat adjátok és bocsássatok meg nekem,
És tegyetek le a sirba engem,
Elengedvén engem e világból
Egy megbocsátó, jó szóval.)⁵²⁷

majd Istenhez fordul:

Iar tu, bune Dumnezeu,
Primește sufletul meu
În raiul tău îl așează
Cu înjeri îl desfățează.

(És te, jó Istenem,
Fogadd be lelkem
Helyezd el a te országodban
Angyalokkal körülvéve.)⁵²⁸

A kétegyházi halotti búcsúztatók is tartalmazznak keresztény tanításokra vonatkozó kifejezéseket, de ezek az orthodox egyház vallási előírásaihoz igazodnak, s eltérnek a nyugati keresztény egyház által létrehozott s jóváhagyott retorikai alakzatok mintáitól.

A históriás ének műfaja sem található meg az orthodox vallású nemzeteknél,⁵²⁹ epikus énekeiket a szájhagyomány tartotta fenn, s azokban egyházi hatások nem mutathatók ki.⁵³⁰ A magyar históriás énekekkel azonos vagy rokon műfaj a németeknél, olaszoknál, horvátoknál, szlovákoknál fordul elő, tehát a nyugati kereszténységet képviselő nemzeteknél.⁵³¹

A magyar históriás ének több szempontból rokonságot mutat a német históriás ének (*historische volkslieder*) műfajával.⁵³² A német históriás énekekben is megtalálhatók a közönség érdeklődését fokozó kezdő formulák (*nu hoeret, nu muget ir horeren, vernemet, nu ir vernemen solt*), amelyek új vagy csodás események feltárását ígérik (*sagen die starken*

---

⁵²⁶ Borza 1993: 98.

⁵²⁷ Borza 1993: 98.

⁵²⁸ Borza 1993: 98.

⁵²⁹ Varjas 1982: 141-142.

⁵³⁰ Székács 1836. Faragó 1960. Domokos 1958: 107-115. Domokos 1959. Domokos 1985: 199-235. Pálffy 1961: 22- 35. Predrag 2005: 13-31.

⁵³¹ Varjas 1982: 142.

⁵³² Petz 1891: 22-31.

nuwen mere; ich mag iu sagen wunder), s a mondanivaló hitelességéről győznek meg (*daz ich uch sage, daz ist war; daz saget uns daz bouch furwar; als ich an einem buoche las*).⁵³³ A bevezető formulákat az események bemutatása követi. A siratóéneknél (*klagelieder*) a siratóformula is részét képezi az éneknek:

Das haupt gar wirtigklichen,
lies er begraben schon,
es klagt noch arm und reiche,
den werden Ritters Mann,
sein Ritterliche thaten,
breist man durch alle Land,
den Fürsten Potentaten,
den Bischoff vu Prelaten,
wirt sein lob hoch erkandt.⁵³⁴

És az énekek többnyire imádságsszakasszal zárulnak:

Geistlich und weltlich Herren,
habt kein verirus daran,
diss Lied sing ich zu ehren
dem werden Ritters Mann,
hilff Got das werd gerochen,
sein Ritterlicher todt,
Sein treu hat er nie gebrochen,
das sey lob jm gesprochen,
Genad jm der Ewige Gott.
AMEN.⁵³⁵

Ez a felépítés teljes mértékben megfelel a magyar vitézi siratók szerkezetének. Az azonosságok mellett azonban a különbségek is megfigyelhetők.

A német históriás énekek imádságsszakasszal zárulnak ugyan, de a bevezető rész nem minden esetben tartalmaz retorikai megszólító alakzatokat, s a záráshoz hasonlóan imádságsszakasszal kezdődik.⁵³⁶ A Terouenne elfoglalásáról szóló históriás ének (1513. augusztus 22.) imádságsszakasszal kezdődik:

O Gott in deinem hochstenn thron,
Ich bitt du wollest dein zorn ablon
Dein gnad wolst du uns senden...⁵³⁷

---

⁵³³ Vogt 1880: 137-139.

⁵³⁴ Körner 1840: 216-217. Drei schöner Klagelieder. Das erst, Von dem Graffen und theuren Ritter, Nicolaus von Serin. 1571.

⁵³⁵ Körner 1840: 217.

⁵³⁶ Roth 1963: 47-49.

⁵³⁷ Körner 1840: 97.

Ugyanez elmondható az olasz históriás énekekről (*cantar*) is. A regényes történetet bemutató Liombruno imádságszakasszal kezdődik:

regni sempiterni,	Imperador de'
bontade infinita	luce del mondo e
mantieni e governi	che tutto il mondo
Madre gradita,	ed incarnasti in la
tal ch'i' discerni	donami grazia, Dio,
rima fiorita.	la bella istoria con
voglio cominciare	Al nome di Dio
secondo cantare. ⁵³⁸	di Liombruno il

és végződik (az éneket záró imádságszakasz az olasz históriás énekeknél olykor elmarad):

Onnipotente	I' priego Gesù Cristo
di valore	e la sua Madre piena
tutta buona gente,	che salvi e guardi
pace e buon umore.	che si mantenga in
dia la gloria.	Al nostro fine Dio ci
è questa storia. ⁵³⁹	Al vostro onor finita

Az ének eleji és végi imádságszakaszok először a XIV. században jelentek meg a német históriás énekekben, a XII-XIII. századiakban ez a szerkezeti elem még nincs jelen.⁵⁴⁰ A XII. század végén keletkezett középfelnémet hősköltemény, az Orendel imádságszakasszal

---

⁵³⁸ Anonimo: Storia di Liombruno. <http://www.classicitaliani.it/trecento/liombruno02.htm>

⁵³⁹ Anonimo: Storia di Liombruno. <http://www.classicitaliani.it/trecento/liombruno02.htm>

⁵⁴⁰ Soltau 1845: 35. 41. 74.

kezdődik és végződik ugyan, de ezek bizonyára utólagos betoldásnak tekinthetők, mivel az eposz első kézírásos rögzítése 1477-ben történt meg.⁵⁴¹

További különbség, hogy a magyar históriás énekekben az érvelés, a mondanivaló példával történő alátámasztása, a tanító szándék nyomatékosabb szerepet kap. Az énekszerzők már a megszólító formulát követően arra ösztönzik a hallgatóikat, hogy felismerjék a történetből leszűrhető tanulságot:

Sőt halljátok Murán romlását,
Az kegyötlen Basónak bolondságát,
Kinek példájúl vehetik ő dolgát,
Ki róla még tanul, megjobbítja ő magát.⁵⁴²

A német és olasz énekszerzők a történetet – a megszólító formulákat vagy a kezdő imádságszakaszt követően – a tanulságra való utalás nélkül mutatják be:

Nun wil ich aber hebe an,
das allerbest und das ich kan,
ich wils gar fölich singe,
hilff reicher Christ vom himmelreich,
das mir nit misselinge.

Von einem König lobesan,
König Lasla ist sein Name,
ein König aus Österreiche,
Ja spricht man in der Christenheit,
man findet nit geleiche...⁵⁴³

Con ciò sia cosa che questo parlare
sia de' primai ch'io mai missi in rima,
però vo' far perfetto incominciare
e ritornare al buon detto di prima,
sicché costor, che mi stanno ascoltare,
piaccia e diletta dal piede alla cima
però avrete d'ascoltare memoria
ch'io vi dirò d'una romana storia.

Nella città di Roma anticamente
Aveva una colonna in Campidoglio,
che v'era scritto ogni uom prode e valente,
saggio e cortese, come legger soglio;
sicché, tornando brieve a conveniente
d'un franco cavalier contar vi voglio,

---

⁵⁴¹ Berger 1888: 1. 141.

⁵⁴² Szilády 1881: 216. Tinódi: Szitnya, Léva, Csábrád és Murán várának megvevése. II rész. Lásd még: Szilády 1881: 7. 53. 191. 208. 252. 276.

⁵⁴³ Körner 1840: 15. Ein hübsch lied von König Lasla. (Des Königs Ladislaus Ermordung. 1457.)

che fu figliuolo di messer Lione,
signor del Patrimonio per ragione.⁵⁴⁴

Ehhez hasonló szerkesztésmód a magyar gyakorlatban is fellelhető:

Sok csudák közzül halljatok egy csudát,
Mint elvesztétök az vég Temesvárat,
Benne vesztétök jó Losonczi Istvánt
Sok jó vitézzel; szánjátok halálát.
(...)
Parancsolatja felséges királnak,
Az ő képenek, János Baptistának...⁵⁴⁵

A nevelő szándék a német udvari költők (*Minnesinger*, *Minnesänger*) alkotásaiban is megmutatkozik. A tanító és a közügyeket bíráló Spruch (példabeszéd)-költészet a XII. század közepén bontakozott ki, s a későbbi századokban is fennmaradt.⁵⁴⁶ Ezekben azonban az énekszerzőknek nincsen közvetlen kapcsolatuk a hallgatósággal, nem szólítanak fel a tanulság megragadására. Ugyanez megfigyelhető az olasz históriás énekeknél is, a kezdő versekben inkább az énekmondó személye domborodik ki, míg a magyar énekek a hallgatóságot célozzák meg, s az énekmondó a háttérben marad.

A német, az olasz és a magyar históriás énekek kezdő formulái, imádságszakaszai az egyházi retorika hatását mutatják. A német és a magyar históriás énekek esetében azonban a klasszikus latin retorika anyanyelvi meghonosodását is figyelembe kell venni, hiszen a retorikai alakzatok első közvetítő műfaja a nemzeti nyelvű halotti beszéd, melyre a XII. században csak német és magyar nyelvterületen találunk példát.⁵⁴⁷ A német és a magyar históriás énekek tehát a halotti beszéd műfaji sajátosságaiból is építkezhetnek. Mégis úgy tűnik, hogy a magyar históriás ének szerkezete a némethez viszonyítva kevesebbet változott, s jobban megőrizte a halotti beszéd hagyományos felépítését. Másrészt a bevezető formuláik is változatosabb képet mutatnak. A német és az olasz históriás énekek leginkább a történet meghallgatására szólítanak fel, ezzel szemben a magyar históriás énekeknél megtalálható az emlékezzél, emlékezzünk, látjátok, lám formulák is, amely a halotti beszédek jellegzetes bevezető motívumai. A bevezető megszólító formulák a német halottas énekeknek is sajátossága, azonban ezek nincsenek közvetlen kapcsolatban a históriás énekek kezdő szakaszaival:

---

⁵⁴⁴ Anonimo: Il Bel Gherardino. <http://www.classicitaliani.it/trecento/gherardino1.htm> Olasz históriás énekeket lásd még: Luigi Pulci: Morgante. <http://it.wikisource.org/wiki/Morgante>

⁵⁴⁵ Szilády 1881: 72.

⁵⁴⁶ Lásd Walther von der Vogelweide (1170 k. -1230 k.) spruch-költeményeit, s a XIV-XVI. századi históriás énekszerzők fennmaradt daradjait. Soltau 1845: 74. 186. 229.

⁵⁴⁷ Madas 2002: 84. Winkler 1967: 19.

Du siehest, Mensch, wie fort und fort
der eine hie, der andere dort,
uns gute Nacht muss geben...⁵⁴⁸

O Mensch! gedenckt aus Ende,
wilst du nichts Uebels thun...⁵⁴⁹

Denket doch, ihr Menschenkinder,
an den letzten Todestag...⁵⁵⁰

Gott Lob! Die Stund ist kommen,
da ich werd aufgenommen ins schöne
Paradeis...⁵⁵¹

Komm, Sterblicher! betrachte mich!
du lebst ich lebt' auf Erden,
was du jetzt bist, das war auch ich;
was ich bin, must du werden...⁵⁵²

O Mensch komm her zu meiner Bahre,
betrachte was die Welt verleiht...⁵⁵³

Ez talán azzal magyarázható, hogy a magyar históriás éneket valamilyen oknál fogva szorosabb, erőteljesebb kötelék fűzte a halotti beszéd műfajához, s a temetési szertartásból történő kiválását követően is lehetett valamiféle kapcsolata a liturgiával.

Az imádságszakaszok XIV. századi felbukkanása azt jelzi, hogy a históriás ének átalakuláson ment keresztül. Epikus énekek léteztek már az anyanyelvű halotti beszédek megjelenése előtt is, de mivel a hősi halottak, vitézek búcsúztatása sajátos eljárásmodot kívánt, a históriás ének is a középkori temetési liturgia részévé vált, s átítatódott a halotti beszéd retorikai alakzataival. Később ezek az alkotóelemek a liturgiától való különválást követően is megmaradtak az énekekben, s mintául szolgáltak a XV-XVI-XVII. századi énekszerzőknek. Annak ellenére, hogy ez a folyamat hasonlóan ment végbe a német és magyar nyelvterületen, a magyar históriás énekek is megvoltak a sajátos, német gyakorlattól eltérő epikus előzményei.⁵⁵⁴

A halottas énekek és a vitézi siratók szerkezeti, stilisztikai elemei a Halotti beszéd műfajából származtathatók ugyan, de vannak olyan sajátosságaik is, amelyek nem vezethetők le onnan. Ilyen például az egyes szám első személyű szerkesztésmód. Egyes szám első személyű halotti beszédek nem voltak gyakorlatban a középkor folyamán, erre vonatkozó

---

⁵⁴⁸ Barth 1776: 438/610.

⁵⁴⁹ Barth 1776: 438/611.

⁵⁵⁰ Barth 1776: 443/618.

⁵⁵¹ Barth 1776: 449/624.

⁵⁵² Barth 1776: 457/638.

⁵⁵³ Schober 1913: 76/31.

⁵⁵⁴ Varjas 1982: 127. 200. jegyzet. Horváth 1953: 199-202.

adatok legalábbis nem maradtak fenn. Ez a sajátosság inkább a sirató vagy a hősi ének műfajából eredeztethető. Dobszay László értekezésében megjegyzi, hogy a XVII. századi énekeskönyvi búcsúztatók voltaképpen sematizált változatai egy korábbi hősenekbe játszó búcsú-siralomnak, sőt esetleg búcsúsiralom formájában megszólaló hőseneknek.⁵⁵⁵ A vitézi siratók és a halottas énekek egykori – XVI-XVII. századi rögzített formáiktól, szerepkörüktől eltérő – alakzatai minden bizonnyal a halotti rítus részét képezték. Ezt igazolja az, hogy az említett műfajok közös dallamcsaládhoz, „a siratóstílus dallamköréhez” tartoznak.⁵⁵⁶ Csomasz Tóth Kálmán a XVI. századi dallamok vizsgálatakor felfigyelt arra, hogy a régi hatos és tizenkettes rubato-dalok egy csoportja – históriás ének, ballada, koldusének, sirató, búcsúztató, templomi vagy temetési ének – szoros egymásközti stíluskapcsolatot mutat.⁵⁵⁷ Rávilágított arra is, hogy ez a stílusbeli rokonság nem lehet véletlen; eredete ősi, kultikus természetű alkalmakra nyúlik vissza.⁵⁵⁸ Ugyanezt az álláspontot erősítette és fejlesztette tovább Dobszay László is. Véleménye szerint a sirató stílus eredeti funkciója összetett volt: a „nagy emlékezet” szolgálatában állt, mely a nemzetség, a törzs hőseit gyászolva sirató jelleget, tetteikre emlékezve epikus színezetet, őket ünnepelve dicsőítő, eulogikus szerepet kaphatott, anélkül, hogy ezek a funkcionális és hangulati különbségek élesen elkülönültek volna egymástól.⁵⁵⁹ A régi, komplex szerepű dallamtónus valószínűleg a középkor folyamán kezdett szétválni más-más szerepű, más-más társadalmi és életkörülményre jellemző műfajokra.⁵⁶⁰ A középkori énekmondásnak (a hősi énekek) legfontosabb és leghagyományosabb énektónusa a sirató formulakészletből származhatott.⁵⁶¹ Ezt igazolja, hogy a XVI. századi, írásban is dokumentált epikus énekanyagban a sirató formulakészlete a stílárisan leginkább egységes dallamcsoport alapja.⁵⁶² A históriás énekek, vitézi siratók tehát a retorikai, szerkezeti átalakulások ellenére is megtartották eredeti, sirató stíusból származó dallamkészletüket.

A hősök búcsúztatásának bizonyára olyan mély gyökerei alakultak ki a pogány korban, hogy azt a keresztény egyház sem hagyhatta figyelmen kívül, s létre kellett hoznia az egyház által jóváhagyott búcsúztató típusokat. A „búcsúsiralom jellegű hősi ének” beépülése a keresztény temetési szertartásba egy új műfaj, a vitézi sirató kialakulásához vezetett. Ennek feltehetően két őstípusa volt: az egyes szám első személyű epikus költemény a hozzá tartozó búcsú- formulával (példa: Báthori Gábor halotti búcsúztatója), valamint az egyes szám

---

⁵⁵⁵ Dobszay 1983: 150.

⁵⁵⁶ Dobszay 1983: 149-155. Dobszay-Szendrei 1988/I: 242.

⁵⁵⁷ Csomasz Tóth 1953: 313-315.

⁵⁵⁸ Uo. 311. 314-315.

⁵⁵⁹ Dobszay-Szendrei 1988/I: 242.

⁵⁶⁰ Dobszay-Szendrei 1988/I: 243.

⁵⁶¹ Dobszay-Szendrei 1988/I: 243.

⁵⁶² Dobszay-Szendrei 1988/I: 243.

harmadik személyű epikus költemény az egyes szám első személyű búcsú-formulával (példa: Vitéz Kádár István históriája, bár az ének nem a tiszta típust képviseli, mert a 3-5. versben a halotti beszédekre jellemző stíluselemek is megjelennek). A vitézi siratók egyes szám harmadik személyű sirató-formulái már arra utalnak, hogy a műfaj idővel elszakadt a liturgiától, s eredeti szerepét veszítve átalakuláson ment keresztül. A vitézi sirató fejlődési vonalát ezáltal tisztáztuk.

További kérdés azonban, hogy az egyházi, tanító jellegű halotti búcsúztató (egyes szám első, második, harmadik személyű) típusai hogyan fejlődtek ki? A XVI. században a históriás énekek népszerűvé válásával valóban több népének jött létre úgy, hogy a sirató-dallamot hordozó históriás ének összekapcsolódott az ekkor kialakuló új gyülekezeti népének szövegekkel, s így a halottas énekek is átvették a sirató-dallamot.⁵⁶³ A halotti búcsúztató szerkezeti sémájának keletkezése viszont jóval korábbra, a Halotti beszéd lejegyzésének időszakára, a XII. század végére nyúlik vissza, amely kimutatható a XVI-XVII. században nyomtatásban megjelent temetési énekek felépítésében is. A katolikus és protestáns halottas énekek összehasonlításával az is kiderült, hogy a protestáns énekszerzők nem új mintákkal dolgoznak, a régieket alakítják át úgy, hogy elhagyják a búcsú-formulát és átírják a középkori temetési szertartás elemeire emlékeztető imádságszakaszokat. A halotti beszéd jellegű halottas énekek keletkezése tehát nem a XVI. századhoz köthető, csupán a népénekké válásuk történt meg ebben az időszakban. A halotti beszéd jellegű halottas énekek egy része valójában halotti búcsúztatók töredékei, amelyeket egykor szóló előadásra szántak, hasonlóan a halotti búcsúztatók néphagyományban fellelhető műfaji, előadói sajátosságaihoz. Elképzelhető tehát, hogy a sirató-dallam nem a históriás ének közvetítésével jutott el a halotti búcsúztató műfajához, hanem egy attól független fejlődési folyamat eredményeként. Merészség azt állítani, hogy a XII. században már létezett valamilyen műfaji keretek között az egyházi, tanító jellegű halotti búcsúztató, de nem zárható ki teljesen ennek lehetősége sem. Miért ne alakulhatott volna ki? Megvoltak hozzá a feltételek. Adott volt a búcsú-formula, a sirató-dallam, a halotti beszéd szerkezeti sémája, az egyes szám első személyű közlés, az anyanyelvi retorikai alakzatok; csupán össze kellett illeszteni azokat. Új műfajok kialakulásához pedig akkor a legideálisabbak a feltételek, amikor a különböző irányzatok a legerőteljesebben hatnak egymásra, s ez leginkább a kölcsönhatási folyamat kezdeti időszakára jellemző. Az egyes szám harmadik személyű, anyanyelvű Halotti beszéd is a pogány halotti rítushoz kapcsolódó siratóének ellenhatásaként jött létre. Az eddig feltárt adatok alapján nem lehet megállapítani pontosan, hogy a siratóének búcsú-formulája mikor csatlakozott a halotti beszéd műfajához. Az első adat, amiből kiindulhatunk, az I. Károly király halálának éve, 1342. A

---

⁵⁶³ Dobszay-Szendrei 1988/I: 243.

király temetésén elmondott egyik beszéd már tartalmazza a sirató-formulát. Az összeolvadási folyamat azonban – annak ellenére, hogy azt más adatok nem bizonyítják – már megkezdődhetett korábban is. Valamilyen formában le kellett bonyolítani a temetéseken a búcsúzás rítusát. Az is elképzelhető, hogy a kezdeti időszakban a búcsúztató a halotti beszéd és az imádság közé ékelődve önálló, különálló műfajként hangzott el, s majd csak fokozatosan következett be a műfajok egybeolvadása. Az egyes szám első személyű búcsúztatást ebben az esetben a család női hozzátartozói, siratóasszonyok vagy más specialisták végezheték, majd lassanként ez a feladat is áthárulhatott a temetést végző papra. Az egyes szám első személyű halotti búcsúztató keletkezési ideje feltehetően a pogány kori siratóének és a középkori halotti beszéd műfaji keveredéséhez köthető, ami az eddig feltárt adatok szerint feltehetően a XIV. században következett be.

A XVI. században nyomtatásban közölt halotti beszéd jellegű temetési énekek arra utalnak, hogy a halotti búcsúztató is eredetileg énekelt műfaj lehetett. Már a magyar nyelvű Halotti beszéd estében is felmerülhet az énekes előadás lehetősége. Szabolcsi Bence hét ritmikus típust fedezett fel a beszédben, melyek közül négy szakaszosan ismétlődő, visszatérő alakzat, s megállapította, hogy ez a szakaszosság – ha nem is szabályos – bizonyos tervszerű tagolást sejtet.⁵⁶⁴ A Halotti beszéd írója – feltételezése szerint – nagyműveltségű zenész-klerikus lehetett, aki szoros kapcsolatba került a XII. századi nyugat-európai kultúrával, s ismerte a korszak divatos zenei formáit is.⁵⁶⁵ A Halotti beszédre a sequentia, a lai-forma és a bar-forma hathatott közvetlenül.⁵⁶⁶ Figyelem reméltó az is, hogy a Halotti beszéd és Könyörgés szövegtagolása tudatos eljárás eredménye.⁵⁶⁷ A szövegíró (másoló) a szövegtagoló jeleket következetességgel alkalmazza. A tagolási rendszerbe a piros nagybetűs megoldás is beletartozik, s a nagybetű és a pont kombinációja lehetővé teszi a mondatok és a tagmondatok szétválasztását. A pont és az utána következő nagybetű a mondatokat, a pont és az utána következő kisbetű a tagmondatokat különíti el.⁵⁶⁸ Ez a tagolási mód alkalmat adhat a Halotti beszéd középkori olvasó-tónussal történő előadásának is /X. Melléklet/.⁵⁶⁹

A halotti búcsúztató és elődműfajai tehát feltehetően énekelt műfajok lehettek. Talán ezzel magyarázható, hogy a szóban elmondott XVI-XVII. századi halotti beszédek mellett jelen voltak a verses halotti búcsúztatók is, melyek egy időben mélyebben gyökerező

---

⁵⁶⁴ Szabolcsi 1956: 125-126.

⁵⁶⁵ Szabolcsi 1956: 126.

⁵⁶⁶ Szabolcsi 1956: 126.

⁵⁶⁷ Benkő 1980: 363.

⁵⁶⁸ Benkő 1980: 363. Békési 1994: 50.

⁵⁶⁹ Lásd: A Halotti beszéd és könyörgés Jáki Sándor Teodóz OSB. előadásában. A középkori liturgikus dallamra énekelt változat elhangzott a „Látjátok feleim...” Magyar nyelvemlékek című kiállítás megnyitóján az Országos Széchényi Könyvtárban 2009. október 29-én. Letölthető az alábbi honlapon: http://nyelvemlekek.oszk.hu/ism/praykodex_halotti_beszed_es_koenyoerges

búcsúztató hagyományt képviseltek, s melyeket a temetési szertartáson többnyire kántorok, rokonok, diákok énekeltek. Az énekelt halotti búcsúztató műfaját éppen ezért nem lehet a XVII. századi halotti prédikációk prózai búcsúztató szakaszaival összefüggésbe hozni, s a halotti prédikáció műfajából levezetni. Annak ellenére, hogy a verses halotti búcsúztatók nem származtathatók a XVII. századi halotti prédikációkból, s mintáik már évszázadokkal korábban készen álltak, a halotti prédikációk hatása kimutatható a verses búcsúztatókban. Ilyen közös stilisztikai elem például a biblikus mitizáció, amely tovább gazdagította a hagyományos búcsúztató szerkezetet. A halott és a gyászolók párhuzamba állítása a bibliai személyekkel, a bibliai szerepek metaforikus, szimbolikus kiosztása a XVII. század gyakori eljárása volt.⁵⁷⁰

Az Arvak Istene légyen te Tutorod,
Gyászban maratt Márám hűséges Ductorod,⁵⁷¹

Gondos életednek kegyes egy hű társa,
Vér Judith, szemednek kedves Thabitája,⁵⁷²

Kedves atyamfia, Dioszeghi Samuel,
A' kit a' Szent lelek nagy bölcsen vezere,
Kerlek, járj szüntelen, mint Enoch Istennel,⁵⁷³

Irgalmas jóltévők voltak mind ketten mint Abdiás és Tábita az Oskolákhoz...⁵⁷⁴

Ím a' Halál 'SU'SÁNNÁDAT elragadta Koronádat. Sirassad kegyes SÁRÁDAT, -
szemérmes REBEKÁDAT, eszes ABIGAILODAT, szorgalmatos, gyors
MÁRTHÁDAT...⁵⁷⁵

A genealógia és a címermagyarázat is a XVII. századi halotti beszédek szerkezetére jellemző. Mindkét elem a halotti beszédek *laudatio* részéhez kapcsolódik, s az elhunyt nemes származásának, erkölcsi örökségének a bizonyítéka.⁵⁷⁶

Abrug bányának vólt Szörös familia,
Ez mellett az Fodor, királyné aszszonya,
Szörös ágból Péter volt Ersébeth atya,
Fodor György peniglen kedves házos társa.⁵⁷⁷

⁵⁷⁰ Hargittay 1996: 731-742. Kecskeméti 1998: 198-209.

⁵⁷¹ Varga 1986: 467/165. 3. vers. Köleséri Sámuel halotti búcsúztatója.

⁵⁷² Jankovics 1991: 138/134. 33. vers. Lónyay Anna halotti búcsúztatója.

⁵⁷³ Varga 1986: 662/209. 13. vers. A „Dioszeghi háznak” egyik tagjának halotti búcsúztatója.

⁵⁷⁴ Erdélyi főúri halotti beszédek: Vesselényi István és Bánffi Kata felett elmondott halotti beszéd 1734. Kiadta Bonyhai Simon György.

⁵⁷⁵ Erdélyi főúri halotti beszédek: Halotti beszéd Vesselényi Susanna felett, elmondta Szentgyörgyi Sámuel a' Tiszán innen lévő Reformata Szent Eklésiáknak Superintendense, és a' Keresztyén Rima-Szombati Szent Gyülekezetben a' Jézus Krisztusnak egyik méltatlan szolgája. 1739.

⁵⁷⁶ Kecskeméti-Nováky 1988: 21.

⁵⁷⁷ Jankovics 1991: 149/45. 75. vers. Szörös Erzsébet halotti búcsúztatója.

E' Régi és Nagy Familiában Édes Atyja lévén Nemzetünk' Ékessége, KEGYELMES URUNK Ő FELSÉGE Status Intimusa, és az Erdélyi Excelsus Regium Guberniumban Belső Tanács Híve, Hazánk' Nemes Statusi Praesidense, Nemes Közép Szólnok Vármegye' Fő-Ispánja, Halhatatlan Emlekezetű Heros, Néh. Mélt. Had. L. B. VESSELÉNYI ISTVÁN Úr Ő Extellentiája; Édes Anyja pedig ama' Gubernatori Fényes Házból Származott, ISTENnek szüntelenül Társalkodó, Buzgó Kegyességű, Jó tselekedetekkel és Alami'snákkal Világ' tsudájára fáradhatatlanul és elfogyhatatlanul Gazdag, Néh. Mélt. Losontzi BÁNFI KATA Gróf-aszszony Ő Excellentiája.⁵⁷⁸

Im azt bizonyította az én Czimerem-is
Sas, Csillag, hóld medve, és zöldellő Fa-is,
Valaki jelen vagy figyelmezz arra-is
Halhat többi között egy szép dolgot itt-is.

Miként saskeselyű a' maga Fiait
Oktattya hogy nézzék fényes nap sűgárit,
Ugy oktattam én-is a' Christus érdemét,
Nézni, 's úgy keresni Lelkünk idvességét.

Zöld Pálma ágatska jelent győzdelmet,
Meg-győztem világot 's én ellenségemet,
Immár velem látom én Idvezítőmet,
Ki gondolhat ennél már nagyobb örömet.

Mindenkor zöldellő Fának szép zöld színe,
Mutattya hogy voltam Christus kegyes híve,
Eltem e' világon töredelmességben,
Örökké zöld lések már örök életben.

Méznek édességét kedvelli a' Medve,
Annyira hogy magos fákra hág érette.
Az én édességem Jézus Christus neve,
Nints ennél édesebb édességnek neme.

Anya-szentegyháznak, sok sanyarúságit,
Jelengeti az hóld változó sorsait,
Az ki bizonyosan felölem bizonyít,
Hogy sokat szenvedtem Christus szent nevéért.

Csillag az én lelkem az ki az Mennyégben
Örökkön örökké Christus érdemében,
Meg-tartya ragyogó fényét nagy örömben,
'S Örökkön örökké vigadni fog Amen.⁵⁷⁹

⁵⁷⁸ Erdélyi főúri halotti beszédek: Halotti oratio Vesselényi 'Su'sanna felett. Elmondta Tsepregi T. Ferencz.

⁵⁷⁹ Jankovics 1991: 378/109. 65-71. vers. Révai Imréné Újfalusi Kata halotti búcsúztatója.

Ki fekszik itt kérded? 'SU'SÁNNA. Mi vólt a' Tzimere? SYREN, mind a' kettő arra mutat, e' vólt ama' Salamontól ditsértetett, és az igaz hitnek Magnes-kövével, a' reménségnek vitorlájával, és a' bizodalomnak erős vas-matskájával jól fel-készítetett kereskedő hajó, a' ki a' hitegető gonosz kivánságoknak édes sipolására füleit bé-dugván, e' Világnak minden szél-veszei között, mind addig evezett, míg a' tsendes rév-partra szerentsésen el-érkezett...⁵⁸⁰

Az, hogy búcsú-formula a prózai halotti prédikációk részévé is vált, az annak a jele, hogy a búcsú rítusát nem lehet kirekeszteni a temetési szertartásból, s nem lehet elhanyagolni a gyászolóknak lejátszódó érzelmi folyamatokat sem. Ahol valamilyen oknál fogva nem tudták megoldani a verses búcsúztatást, ott a közösség igényeinek megfelelően a lelkipásztornak kellett átvállalnia.

IV. 11. Az elbeszélő jelleg

Az összehasonlítás során eddig főként azokat a műfaji sajátosságokat taglaltuk, amelyek elsősorban az elődműfajból, a Halotti beszédből vezethetők le. Az elődműfaj és az utódműfajok vizsgálatokor azonban felmerülhetnek azok a sajátosságok is, amelyek az elődműfaj eredetének a megértésében is segítséget nyújthatnak.

A magyar nyelvű Halotti beszéd, a Pray-kódex szakramentáriumának függelékében, a latin nyelvű temetési szertartás végén kapott helyet. A magyar temetési beszéd után közvetlenül egy hasonló tartalmú latin prédikáció is olvasható. A két szöveg két különböző hallgatóság számára készült: latinul tudó egyháziaknak és csak magyarul értő laikus híveknek.⁵⁸¹ A magyar nyelvű beszéd a latin sermo mintájára készült, de nem szószerinti fordítása annak. A szerző a latin sermoból csak azokat a gondolatokat emeli ki, amelyek az adott beszédhelyzetben a leghatásosabban szolgálják a gyászolóknak lelki épülését. Ezek a beszéd intó és emlékeztető részei:

Látjátok, feleim, szemetekkel, mik vagyunk:
íme, por és hamu vagyunk.⁵⁸²

A bűnbeesés történetét sokkal kifejezőbben ábrázolják a magyar beszédben. Míg a latin sermoban csak utalnak rá, addig a magyar változat elbeszélés jellegű.⁵⁸³ A temetést végző pap újra elmeséli a Paradicsomi eseményeket, mintha tudatában lenne annak, hogy a hallgatói fogékonyak az efféle történetekre, és az ízlésvilágukhoz igazodik. A bibliai történet a magyar beszédben sem teljes, nem közlik például az Évával kapcsolatos eseményeket, ami egyrészt

⁵⁸⁰ Erdélyi főúri halotti beszédek: Halotti oratio Vesselényi Susánna felett. Elmondta: Kármán András a' Losontzi Ref. Oskolának Rectora. 1739.

⁵⁸¹ Madas 2002: 84. Madas 2007: 59-70.

⁵⁸² Galgóczi 1994: 15-32.

⁵⁸³ Galgóczi 1994: 20-21.

arra utal, hogy a gyászolók már több alkalommal is hallhatták a történetet,⁵⁸⁴ másrészt – mivel anyanyelvű bibliáról nincs tudomásunk ebből a korból – a szóbeliség szintjén léteznie kellett egy olyan magyar nyelvű bűnbeesés-történetnek is, amely hűen követi a bibliai eseményeket. A magyar nyelvű beszéd szerzője a latin sermo sémáját követi, a gondolati és szerkezeti azonosságok ezt támasztják alá,⁵⁸⁵ azonban a bűnbeesés történetét sajátos módon, szabadon kezeli, soraiban az elbeszélő költészet stílusjegyeire ismerhetünk rá.

Az elbeszélő jelleg tehát elkülöníti a magyar nyelvű Halotti beszédet a halotti beszéd műfajától, s az epikus műfajokhoz közelíti. A Halotti beszéd nem igazán halotti beszéd, és nem is igazán epikus alkotás, inkább valamiféle köztes műfaj, amely a különböző műfajok keveredésének, egymásra hatásának az eredménye. A XII. században rögzített magyar nyelvű Halotti beszédnek az a rendeltetése, hogy a bibliai ismereteket terjessze és imára serkentse hallgatóit. Hasonló célt szolgál a XVI. századi bibliai história is. Ily módon a Halotti beszéd a XVI. századi bibliai história előképének tekinthető.⁵⁸⁶

A halotti búcsúztató szerkezeti elemeinek az áttekintésével világossá vált, hogy a „halotti búcsúztató” terminus több műfajt is magába foglal, s hogy nem tekinthető állandó műfajnak, az évszázadok alatt sorozatos változáson ment keresztül. Ez az átalakulási folyamat olykor műfajváltással is járt. Gondoljunk itt arra, hogy a kötetlen szerkezetű siratóénektől milyen fejlődési útvonal vezetett a XVII-XVIII. századi verses halotti búcsúztatókig. A halotti búcsúztató két elődműfaj – a siratóének és a halotti beszéd – kölcsönhatásának, egyesülésének az eredménye. A halotti búcsúztató tehát kezdetben két különálló műfajként létezett, majd az idők folyamán ezek ötvözödtek, s a siratóének búcsú-formulája a halotti beszéd sémarendszerébe illeszkedett. A halotti búcsúztató egyesülést követő őstípusa a XII. századi magyar nyelvű Halotti beszéd szerkezetéhez hasonlíthatott, annyi különbséggel, hogy ez a „beszéd-típus” a búcsú-formulát is tartalmazta. Mivel a búcsú-formula eredetileg egyes szám első személyű volt, az egyes szám harmadik személyű „beszéd-típus” mellett az egyes szám első személyűnek is léteznie kellett. A halotti búcsúztatónak valószínűleg két őstípusa volt: a tisztán egyes szám első személyű, és a kevert szerkezet, amelyben az egyes szám első személyű búcsú-formula az egyes szám harmadik személyű főrészhez illeszkedett. A rögzülést követően tehát kialakult a bevezető részből, a tanító jellegű főrészből, búcsú-formulából, imádságszakaszból álló búcsúztató szerkezet, amely feltehetően egészen a reformáció térhódításáig változatlan maradt. A felekezeti elkülönülés következményeként ez a búcsúztató szerkezet változást szenvedett, s a protestáns halottas gyűjteményekbe az énekek egy része töredékesen, búcsú-formula nélkül, az imádságszakaszok módosításával került be. E

⁵⁸⁴ Horváth 1931: 83-89. Galgóczi 1994: 21.

⁵⁸⁵ Ifj. Horváth 1970: 421-429.

⁵⁸⁶ Sály 2010: 80.

folyamat a műfaj szerepkörében, előadásmódjában is változást eredményezett; a szülő előadásra szánt halotti búcsúztatók a közösségi éneklés szolgálatába lépve népénekké alakultak. Az, hogy a halotti búcsúztató teljes, búcsú-formulát is tartalmazó típusai léteztek már a XVI. századi népénekké válásuk előtt is, abból is látható, hogy később a XVII. századi katolikus és XVIII. századi protestáns halottas énekeskönyvekben teljes, személytelenített halotti búcsúztatókat is közöltek, ami szintén azt igazolja, hogy búcsú-formula részét képezte a középkori hagyományokat fenntartó búcsúztató-szerkezetnek, s valószínűleg igény is volt a megjelenésükre. A XVII. századi halotti prédikációk prózai búcsú-formulái csupán tipológiai rokonságban állnak az énekelt halotti búcsúztatókkal, s a kimutatható hatás ellenére genetikailag azok abból nem vezethetők le.

V. Az énekdiktálás eredete

Az énekdiktálás hagyományát 1997 júliusában első gyűjtőutamon, Vámosorosziban ismertem meg. A szatmári Erdőhátat főként azért kerestem fel, hogy felgyűjtssem a népi többszólamúság emlékeit.⁵⁸⁷ Korábban semmiféle ismeretem nem volt az énekdiktálásról. Senki sem beszélt róla, a szűkebb környezetemben már nem gyakorolták, arról sem tudtam, hogy létezik.

Július 26-án reggel esőben indultunk útnak, ami végigkísért bennünket. Az autó szélvédőjéről patakban folyt a víz. A szürkeségből, az úti fák öleléséből váratlanul előbukkant Vámosoroszi; a templomtorony a távolból fehérlett. Megérkeztünk. A parókia udvarán, a templom mögött parányi gyülekezeti ház állt. Homlokzatán felirat: Jöjjetek Krisztust dicsérni, és az ablakok közötti részen az A és az Ω. Beléptünk. Már vártak ránk. A lelkipásztor és a kántor átvezetett bennünket a templomba. Az úrasztalánál nyolc, ünneplőbe öltözött, idős ember állt. Kezükben énekeskönyvet tartottak, gondosan készülődtek. A kántor erőteljes hangon, természetes közvetlenséggel el kezdte soronként előre mondani az énekszöveget, amit az énekesekkel együtt többszólamban újraismételt. Az első pillanattól kezdve a hatása alá kerültem. Minden olyan ismerős volt. Mintha már jártam volna itt. Egyszerűség, harmónia, béke töltötte meg a belső teret. Az éneklést követően visszamentünk a gyülekezeti terembe. Megvendégtük őket. Anyám pogácsát, apám pálinkát kínált, nem szatmári szilvát, de örültek neki. Beszédesebbek lettek, összebarátkoztunk. Minden olyan ismerős volt. Az emberek, a gesztusaik, a Tapolnak patak, ahogyan arcot ad a falunak, a tornácos házak, a mosolygós öregasszony a kapuban, kérte, hogy fotózzam le, a diófaligeteket, almáskerteket, az

---

⁵⁸⁷ Sápy 1997/98: 157-172.

aszaltkörte íze a számban. Minden olyan ismerős volt. Mintha már jártam volna itt, csak valami miatt újra kell ismételnem az utat, hogy rátaláljak az emlékeimre.

Kezdetben az énekdiktálás eredete nem foglalkoztatott. Befogadtam, szépnek, különlegesnek találtam, de ennél tovább nem jutottam. Később egyre inkább megfogalmazódott bennem az az igény, hogy megértsem, közelebb kerüljek hozzá, valóságos ismereteket alkossak róla. Mindehhez az szükséges, hogy kilépjek a hagyomány kereteiből, és egy semleges helyet keressek magamnak. Le kell egyszerűsödnöm, és a hagyománynak is le kell egyszerűsödnie. Ki kell vetköznöm, és a hagyománynak is ki kell vetköznie.

Az énekdiktálás hagyományával való találkozásom további munkára ösztönzött, egyik témából következett a másik, s Vámosoroszi temetkezési szokásainak feltárásán keresztül a halotti énekköltészet műfajaihoz is eljutottam.⁵⁸⁸ A témához kapcsolódó, gondolkodásra ösztönző olvasmányaim – a tudatos és véletlenszerű szakirodalom-választás – egyre inkább megerősítettek abban, hogy az énekdiktálás és a halotti búcsúztató eredetének problémája összefügg. Az énekdiktálás eredetének kérdése azokat a műfajalkotó elemeket is a felszínre hozta, amelyek a halotti búcsúztató elődműfajainak stílussajátosságait alkotják. A halotti búcsúztató történeti rétegeinek feltárása pedig elképzelhetetlenné vált az azokat „genetikai kapocsként” összefűző ismétlés-alakzatok figyelembevételével. A jelen fejezet a halotti énekköltészet ismétlés-alakzatait az énekdiktálás eredetének a tárgykörébe ágyazva mutatja be.

V. 1. Az énekdiktálás és a kommunikáció kapcsolata

Az énekdiktálás lényege az ismétlés. Ha leegyszerűsítjük a hagyományt, az énekdiktálás olyan közlési folyamatnak tekinthető, amelyben a diktálóember, mint közlő, az éneklő közösség, mint befogadó van jelen. A közlő ismeretet közvetít, amelyre a befogadó oly módon válaszol, hogy változtatás nélkül megismétli azt. Ebbe a sémába több, egymástól térben és időben távol eső emberi megnyilvánulási forma is beilleszthető.

Az ismétlés, a közlő által kimondott ismeret megkettőzése az emberek közötti kapcsolatteremtés alapja. Az ősalapotú népek körében általános jelenség, hogy a törzs felnőtt tagjai – legtöbbször csak a férfiak, ritkán a nők – összegyűlnek a faluban vagy egy erdőtisztáson és elmondják a napközben történt eseményeket. Beszámolnak a vadászkalandokról, a tárgyak cseréjéről, és a különböző megfigyeléseikről.⁵⁸⁹ Az amazon-melléki indiánok például az esti összejöveteleiken dalban foglalják össze az aznapi

---

⁵⁸⁸ Sápy 2000: 157-176.

⁵⁸⁹ Solymossy 1906: 6.

eseményeket. Az egyik férfi a hittérítőjükről kezd énekelni: - A pádre beteg volt, nem jöhetett el. A jelenlévők karban ismétlik: -A pádre beteg volt, nem jöhetett el. Utána valami citerafélén játszanak. Majd az előénekes folytatja: - Azt mondta, menjünk holnap megint hozzá, nézzük meg, jobban van-e? A kórus ismétli: - Azt mondta...⁵⁹⁰

A dél-amerikai Gran Chacóban az indiánok az udvariasság megnyilvánulásának tekintik, ha különösen búcsúzás alkalmával a megszólított megismétli a hozzá intézett szavakat. "Egy távozásra felkészült indián gondosan átvetett takarójával és oldalt övébe dugott nyílköteggel odamegy a ház elülső részéhez, ahol a törzsfőnök ül. Miközben könnyedén íjára támaszkodik, beszélgetés kezdődik, lassú, jól átgondolt, nyugodt szavak hangzanak, valahogy ilyen formán:

A: Mennem kell.

B: Menned kell.

A: Az egyenes ösvényen megyek haza.

B: Az egyenes ösvényen mész haza.

A: Ennél és ennél fogok meghálni.

B: Ennél és ennél fogsz meghálni.

A: Halakat látunk majd ott a vízben.

B: Halakat láttok, majd ott a vízben, szavamra, jó, zsíros savalóunt!

A: Jó és zsírosat, szavamra!

B: A szomszédos faluban tököt látsz majd.

A: A szomszédos faluban tököt látunk majd.

B: Teliholdkor otthon leszel.

A: Teliholdkor otthon leszek. A homokos szakaszon talán elcsípek egy őzet.

B: A homokos szakaszon talán elcsípsz egy őzet.

A: (Egy mozdulattal hirtelen összekapja magát, mintha azt mondaná: "No most már itt az ideje!) Megyek!

B: Menj!⁵⁹¹

A modern ember is hasonlóan vesz részt a mindennapi beszédhelyzetekben. A közlő feltárja a gondolatait, amelyekre a befogadó feleletet ad. Ebben az esetben azonban a befogadó csak némán, a gondolataiban ismétli újra a közlő szavait, az előszóbeli megkettőzés általában elmarad. A befogadó a válaszban a közlő szavait csak töredékesen adja vissza, és az is gyakran előfordul, hogy a közlési folyamatban egyetlen szó sem ismétlődik újra. Az

---

⁵⁹⁰ Solymossy 1927: 9.

⁵⁹¹ Lips 1960: 206-207.

ismétlést tehát nem lehet kiiktatni a társas kapcsolatokból, hiszen a gondolatok szintjén is létezik, mint oda-vissza kapcsolat, kommunikációs híd a közlő és a befogadó között. A jelenség olyannyira természetes hogy, szinte már észre sem lehet venni. Az ember akkor is ismételi, amikor nincsen tudatában annak, hogy ismételi, és a közlés tagadásához is az szükséges, hogy a közlemény gondolatban legalább egyszer megismétlődjék. Az ismétlést nem lehet kizárni a közlési folyamatból. Nélküle nincsen közlés. Így van ez már évezredek óta, és valószínűleg így lesz ez a jövőben is. Még nem találtak ki helyette másik lehetőséget, s valószínűleg nincs is másik lehetőség.

Az ismétlés képessége veleszületett, ösztönös hajlam az emberben. Az ősalapítói népeknél megfigyelték, hogy rendkívül fejlett utánzóképeséggel rendelkeznek.⁵⁹² A tűzföldi yagan például minden hallott szót megismételi, miközben a beszélő modorát és mozdulatát is utánozza.⁵⁹³ Az andamani minkopiek a hozzájuk intézett kérdést először mindig megismétlik.⁵⁹⁴ Von den Steinen a dél-brazíliai bakairikról így ír: Ha valami affektusomat előtűk szokatlan hanggal kísértem, azt rögtön utánozták; ha halkán magamban fűtűrészttem, csakhamar hallom, amint valamelyik jó kedvvel utánam fűtűöl. Általános elismerést aratott, kivált, ha hangos nevetés közben combomra csaptam: rögtön rácsaptak meztelen combjaikra.⁵⁹⁵ Az utánzás játékos elemekkel társul, s örömeztetet válthat ki nemcsak az utánzóból, hanem azokból is, akiket utánóznak. Az új, tetszetűs, szokatlan életjelenségek, élethelyzetek, gesztusok felfedezése arra készíteti az ősalapítói embert, hogy azokat tűkűrképszerűen megjelenítse. A világ megismerésének alapja az utánzás. Az ember a hangok, a mozdulatok által megismételt valóságot beépíti a saját közegébe, és azonosul vele. Nincsen ebben semmi különűs. Hasonlóan működik ez a jelenkorban is. Ha nem is olyan nyíltan, mint az ősalapítói ember, ha a kifejezőeszkűzűk megváltoztak is; de nap mint nap újraismételjűk a világot.

A karban ismétlűi utánzás az állatok viselkedésében is felfedezhetű. Humboldt Sándor, amikor az észak-brazíliai őserdűkűn keresztül utazott megfigyelte, hogy a bűgűmajmok (aragatok) éjjelenként hatalmas zajt csapnak, és nem lehet tűlűk pihenni. Az indiánok ezzel kapcsolatban úgy nyilatkoztak, hogy amikor az állatok el kezdenek ordítani, akkor mindig van közöttűk egy „előénekes”, aki először egyetlen erősebb hangot ad ki, majd rákezdik a többiek; utána a kezdűi egy másik eltérű hangon felel, amit ismét utánzó ordítás követ.⁵⁹⁶

Fritjof Nansen is hasonló tapasztalt arktikus utazása alkalmával. Éjjelenként a kutyák feltelepednek az eszkiműk jégkűnyhűira, a tetű kerek nyílásához közel, ahol a fűst és a gűz

---

⁵⁹² Solymossy 1907: 203-205.

⁵⁹³ Solymossy 1927: 11.

⁵⁹⁴ Solymossy 1927: 11.

⁵⁹⁵ Solymossy 1907: 204.

⁵⁹⁶ Solymossy 1927: 12.

eltávozik, és az orrukat melengetik. Ilyenkor üvölni kezdenek. Az egyik elvonítja magát, és a többi kórusban utána vonít. Amint az első húzza és cifrázza, úgy koncertezik a többi is.⁵⁹⁷ Hasonló tapasztalatokat meg lehet említeni a békákkal, varjakkal, vadgalambokkal kapcsolatban is, és sorolhatnánk az egész állatvilágot. Ez az életjelenség az egy fajhoz tartozás, az ős nyájösztön kifejezője.

Az állatok ilyen jellegű viselkedése még inkább alátámasztja azt, hogy az utánzás ösztönselekvés az embernél is. A törzsi társadalmakban a karban ismétlő éneklésben a közösséghez tartozás, az egymásra utaltság érzése nyilvánul meg. Az ősállapotú ember az örömet és a bánatát nem magányosan éli meg. Mindenét megosztja társaival. Az ismétlés által az egyén érzelmeit a közösség tagjai is átérzik, ami megkönnyebbüléssel, a belső idegfeszültség levezetésével jár együtt. A közösség biztonságot ad, összehangolja a tagjait. Ha valaki valamilyen oknál fogva kívül reked rajta, kiszolgáltatottá válik.

V. 1. 1. Ismétlés a tanulási folyamatban

Függetlenül attól, hogy egy népcsoport milyen kulturális fokon áll, az utánzás jelentős szerepet kap a gyermekek oktatásában is. Az ismétlés a tanítás legelemibb módszere.

Az ősállapotú népek körében a gyerekek már egészen kis koruktól kezdve a felnőttek szerszámainak és harci eszközeinek élethű, kicsinyített változatával játszanak. Az észak-amerikai indián törzseknél a család férfi tagjai (apa, nagypapa, idősebb testvér) játék nyilakat, íjakat készítenek a fiúgyermekek számára, akik játékos formában sajátítják el a vadászathoz szükséges ismereteket.⁵⁹⁸ Az afrikai törzseknél a lányok úgy tanulják meg a házak építését, hogy játékházat építenek. A gyerekeknek lehet egy kis földjük, amelyet megkapálnak és bevetnek. Idejük nagy részét ugyan nem kapálással és vetéssel töltik, de figyelik, mikor dugja ki a hajtás a fejét, és büszkén takarítják be saját kis termésüket.⁵⁹⁹ Az utánzás által sajátítják el világszerte a különböző költői alkotásokat: az avatódalokat, a harci dalokat, a munkadalokat, a közösségi élet dalait, a szertartás dalokat, a rítusdalokat is. A szövegek szó szerinti megőrzése különösen fontos a hősmondák, a varázsénekek, imák esetében, hiszen a szentnek tartott szöveg csak eredeti, változatlan állapotában töltheti be szerepét.⁶⁰⁰ Az állandó, hangos ismétlés tartja életben a költészeti alkotásokat és a bennük felhalmozódott ismereteket. A különböző ismétlés-alakzatok a szövegek könnyebb megjegyezhetőségét segítik, és az

---

⁵⁹⁷ Solymossy 1927: 12.

⁵⁹⁸ Pettitt 1946: 40-47.

⁵⁹⁹ Turnbull 1970: 45.

⁶⁰⁰ Rockenbauer 2002: 170-171.

emlékezet folytonos szinten tartását szolgálják. Ezek összefonódása figyelhető meg a tahiti teremtésmítoszok előadásmódjában is. Paora'i, poraporai tanácsos 1822-ben diktálva mondta el a világ teremtése mítoszt. A szövegrészleteket kicsit később többé-kevésbé azonos módon Vai'ai, poraporai főpap, és még később Pati'i mo'oreai főpap recitálta.⁶⁰¹

A hallás utáni ismeretszerzés különösen azokban a kultúrákban terjedt el, ahol az írást még nem alkalmazták, ill. az írásbeliség elterjedését követően is meghatározó maradt, hiszen az írások, írástudók, papok rétegén kívül sokáig senki sem tudott írni, olvasni.

Az ókori Indiában az iskolai tanítás az állandó diktálás és felmondás sorozatából állt.⁶⁰² A hindu művelődés középpontjában a Védák – az óind nyelven írt szent könyvek álltak. A brahmanák ezekből tanulhatták meg az isteneiket dicsőítő himnuszokat, a vallási szertartások szövegeit. Az oktatásban a szigorú emlékezetbe vésés, és a memorizálás uralkodott, amely a szövegek ismételésében öltött alakot.⁶⁰³ A brahmán előre diktálja a tananyagot, amit a gyerekek kórusban ismételnék. Hasonlóan a monszun idején brekegő békák hangjához, amelyet a Rigvéda VII. könyvében a békák dala így mutat be:⁶⁰⁴

1. Egy évnyi csöndes pihenés után a bráhmanák megtartják fogadalmukat: a békák felemelik hangjuk, melyet Pardzsanja⁶⁰⁵ ösztönöz.
2. Midőn a mennyei vizek elborították őt,⁶⁰⁶ aki kiszáradt vizes tömlőként hevert a pocsolyában, ekkor a békák kiáltása kórusban harsant fel, akár a tehennel együtt bőgő borjaké.
3. Ahogy megérkezik az esős évszak, és eső hull rájuk, kik vágyják és szomjazzák, akár az apjához közeledő fiú, az egyik így szól a másikhoz. „Akhkhala”.⁶⁰⁷
4. Az egyik üdvözli a másikat, miközben a bugyogó vízben mulatoznak. A békák ide-oda ugrálnak a szakadó esőben, a pöttyös béka hangja a zöld békáéval keveredik.
5. Midőn az egyik megismétli a másik beszédét, akár diák a tanárét, minden darabjuk⁶⁰⁸ összhangban van, miközben a vizek fölött kántáltak csodás hangokkal.
6. Az egyik bikaként bőg, a másik kecskeként mekeg; az egyik pöttyös, a másik zöld. Ugyanaz a nevük, de alakjuk különböző, és hangjukat is sokféleképp díszítik.
7. Miként a bráhmanák az éjjeli áldozaton, kik a szómával teli tál körül tartanak beszédet, ti békák ugyanúgy ünneplitek egy tócsa körül az eső jöttének napját...

Az ismétlés a zsidó oktatásnak is szerves részét képezte. A gyerekek az olvasást hangosan és egyszerre gyakorolták. Így azonban egymást kölcsönösen zavarták, és a hangzavarban a tanár sem vette észre a hibákat. Ennek kiküszöbölésére a tanító szavait

---

⁶⁰¹ Rockenbauer 2002: 187.

⁶⁰² Fiók 1903: 14.

⁶⁰³ Pukánszky-Németh 1996: 29-31.

⁶⁰⁴ Pék (ford.) 1981: 208-210.

⁶⁰⁵ A zivatar istene.

⁶⁰⁶ Nyilvánvalóan egy béka; ugyanakkor utalhat Vritrára, aki fölött a vizek folynak, melyeket Indra engedett szabadon egy ehhez hasonló és úgyszintén ünnepélyes alkalommal.

⁶⁰⁷ A „Brekeke-kutykuruty” szanszkrit megfelelője.

⁶⁰⁸ Szójáték. A szó (parvan) egy szöveg vagy fejezet egy részét jelenti, melyeknek záró sorait több-vagy egyszólamban éneklük; a békára vonatkoztatva viszont végtagot, testrészt jelent.

éneklésszerűen ismételték. Ebből alakult ki a cantilláció, mellyel a biblia, és a misna szövegét olvasták, s mely a memória hatékony segítőjévé vált.⁶⁰⁹

Kínában az első 7-8 évben az iskolások csak a nyelvet tanulták. A legelterjedtebb módszer a szövegek szó szerinti memorizálása volt. Az olvasástanítás a következőképpen történt:

A könyvet felnyitják, s a tanító minden bevezetés nélkül olvasni kezd. Minden tanuló előtt van egy könyv, s a tanító után mondanak minden szót, mialatt a jeleket az ujjukkal mutatják a könyvben. Egyszerre csak egy sort olvasnak, s ezt addig ismétlik, míg nem a tanulók a jeleket meg tudják jegyezni, s a tanító nélkül is el tudják olvasni. Ezután kívülről is megtanulják, s csak utána kezdenek új sort.⁶¹⁰

A hallás utáni ismétlésre épülő tanítás a gyermekek oktatásában mindaddig fennmaradt, amíg nem állt elegendő tankönyv a diákok rendelkezésére. A tankönyvhiány miatt az ókori görög és római oktatásban is nagy hangsúlyt fektettek a viva voxra, a tanár élőszavára. A homéroszi eposzok tanítása például úgy történt, hogy a tanár felolvasta a verseket, a növendékek pedig utána mondták, emlékezetükbe vették. Ez a módszer az emlékezet állandó szinten tartását kívánta meg, melynek eredményeképpen az emberek kitűnő emlékezőtehetséggel rendelkeztek. Az ismétlő technikát az olvasás tanításakor is alkalmazták. A tanár felírta és felolvasta a betűket, a gyerekek pedig utána mondták. Ezután következett a szótagolás, mely során a tanulók a betűket a tanító segítségével szótagokká formálták, s ezeket szüntelenül ismételték. A szótagolást az egész szavak olvasása és elmondása követte, miközben ügyeltek a pontos kiejtésre és a helyes hangsúlyozásra.⁶¹¹

A középkori diákok is elsősorban az emlékezetükre hagyatkozhattak. A szövegeket, tudományos tételeket, szabályokat könyv nélkül kellett elsajátítaniuk. Pierre de Limoges dicséri a tanítványait, hogy "Amit az iskolában hallottak, azt nem a könyvekre, hanem az emlékezetükre bízzák", ugyanis "a teleírt lap elvész, a tudás viszont megmarad." A kor általános felfogása az volt, hogy az igazi tudás nem a könyvekben, hanem az emberi emlékezetben található. "Pauper libris, dives autem scientia", vagyis "Szegény a könyvekben, de gazdag a tudásban".⁶¹² Hajnal István a virágzó középkor egyetemeiről így fogalmazott: "Noha elképzelhető, hogy a viasztáblák széleskörűen alkalmazták a gyors fogalmazás és rögzítés során, mégis tény, hogy az írástudók iskolázásának időtálló módszerei súlypontját a kemény szóbeli bevésés jelentette... Ismeretes, hogy az egyetemi oktatás miképpen folyt, könyvek és írás nélkül: a lectio publica alkalmával a szigorúan kötelező, hagyományos könyv a tanár kezében, újra és újra ismétlődik a prelegálás s a részletes magyarázat. (...) Maguk a

---

⁶⁰⁹ Bognár 1992: 49.

⁶¹⁰ Bognár 1992: 15.

⁶¹¹ Finánczy 1922: 80-82, 244.

⁶¹² Mészáros 1964: 68-69.

hallgatók is hospíciumaikban előre készülnek a napi lekciónak szövegére, melyet magiszterek és a felsősök hangosan fülükbe recitálnak, s amint a lekciónak vége, a szöveget megint és megint ismétlik.⁶¹³ A hallás utáni tanítás módszerét az énekkoktatásban is alkalmazták. A tanítás úgy zajlott, hogy a tanár szakaszonként előre énekelte a dallamot, a diákok pedig utána énekeltek.⁶¹⁴

A preiszlamikus időkben az arab törzsek az őseik által felhalmozott tudást szóban közvetítették; költemények, mesék és legendák sora szolgált a nevelés alapjául. Mohamed fellépését követően alakult ki az egységes arab irodalmi nyelv, és a próféta halálát követően a Korán vált a nevelés és oktatás alapjává.⁶¹⁵ A 8. századtól kezdve a szóbeli tanítások mellett az írás is egyre inkább elterjedt. Az alapfokú képzés keretében a Korán-olvasás mellett a szúrák recitálása, memorizálása, a hagyományok (hadísz) megismerése, az arab írás és az arab grammatika minél tökéletesebb elsajátítása volt a cél.⁶¹⁶ A Korán-tanítása úgy történt, hogy a tanár előreolvasta a szöveget, és a gyerekek utánamondták kórusban, azután pedig egyenként. A tanulótermek hangosak voltak a szövegek kántálásától, a diákok előre hajlongva ismételték a ritmikailag szervezett szövegegyeségeket.⁶¹⁷

Az alapfokú tanulmányok befejezésével többféle intézményt választhattak a muzulmán diákok. A magasabb szintű képzésnek a medreszék voltak a helyszínei, amelyek a 10-11. századtól kezdve indultak fejlődésnek. A medreszékben folyó tanítás legfőbb módszere a felolvasás és a hallás utáni tanulás volt. A nyelvtani, irodalmi műveket gyakran diktálás útján jegyezték le a tanulók. A hadísz, és a jogi szövegek esetében különösen fontos volt a diktálás, hiszen ezeknél a szöveg pontos rögzítése elsődleges jelentőséggel bírt. A medreszékben – csakúgy, mint más muzulmán iskolákban – bevett szokás volt az állandó ismétlés, amely a memorizálást segítette. Neves jogi szakértők úgy emlékeztek vissza diákkorukra, hogy 5-10 alkalommal is ismételték a jogi szövegeket, hogy jól az emlékezetükbe véssék. Egy muszlim mondás szerint: A tanulás egy olyan város, ahol az egyik tartópillér a memória, a másik a megértés.⁶¹⁸

Egy olyan kultúrkörben, ahol az ismeretszerzés egyedüli forrása az élőszó, ott a hangokra, a hangok által megelevenedett szavakra érzékenyebben reagálnak az emberek. Mivel a tudás hordozója maga az ember, így csak azokra az ismeretekre hagyatkozhatnak, amelyek az emberi emlékezetben elraktározódtak, s amelyeket a szóbeli közlés során

---

⁶¹³ Nyíri 1994: 1-17.

⁶¹⁴ Finánczy 1926: 206-207.

⁶¹⁵ Kéri 1999: 29-39.

⁶¹⁶ Kéri 1999: 29-39.

⁶¹⁷ Kéri 2002: 66.

⁶¹⁸ Kéri 2002: 66.

egymással megoszthatnak. Ez az emberi kapcsolatokban az egymásra utaltságot, az egymásra való odafigyelést, az előszó tiszteletét vonja maga után.

A hangok központi szerepet töltöttek be az írásbeliség elterjedését követően is, hiszen az írásban rögzített ismeretet az ókorban és még a középkorban is "akusztikus képnek" értelmezték. Ezt támasztja alá az a tény, hogy ebben az időben az olvasás és az írás hangos művelet volt; a könyveket hangosan írták a hangosan olvasók számára. Az írás tulajdonképpen "hangjegy", amely lehetővé teszi az élőbeszéd rögzítését, s amely az olvasással ismét életre kelthető.⁶¹⁹ Az ókori görögök úgy vélték, hogy a gondolkodás nem más, mint a léleknek önmagával folytatott belső párbeszéde, és ahhoz, hogy világossá, közölhetővé váljék, a külvilág számára is meg kell formálni. Ezért mindig hangosan olvastak, mert a hangos szóval előadott és érthetően tagolt közlést tartották a gondolkodás és az emberek közötti eszmecsere egyedüli eszközének.

Az írott szót már a legkorábbi sumer agyagtábláktól kezdve hangos kimondásra szánták.⁶²⁰ Az ókori könyvtárakban is hangosan olvastak, morajló hangzavarban dolgoztak. A csöndes olvasás a 6. századtól kezdődően került előtérbe. Az olvasás változásai a könyvtárakban is éreztették hatásukat. A 12. századi kolostori könyvtárak felépítése a hangos és a csöndes olvasás egymás mellett élését tükrözte. A kőfallal elválasztott fülkék lehetővé tették a szerzetesek számára, hogy hangosan vagy félhangosan olvassanak, illetve diktálhassanak titkáruknak anélkül, hogy zavarnák egymást vagy a csöndes olvasást. A 13. század végén a könyvtárak berendezése gyökeres változáson ment keresztül. A könyvtárakat nagy központi termekbe költöztették, és asztalokkal, olvasópultokkal, padokkal rendezték be, az olvasók pedig egymás mellé kerültek, ami a csöndes olvasás általánossá válását eredményezte a nyugati világban.⁶²¹

V. 1. 2. Ismétlés a költészetben

Az ismétlés a költői alkotásmód egyik legrégebbi, legelemibb eszköze. Talán nincs is olyan szeglete a világnak, ahol ne alkalmazták volna. Eredete a mindennapi beszédhelyzetekben, az emberi kapcsolatokban gyökerezik. Az ismétlésalakzatokból építkező költészet nem egy magányos, elszigetelt alkotói folyamat eredménye, hanem a közösségi élet lenyomata; soha sincs egyedül, párban jár, a közlő és a befogadó által határolt kommunikációs közeg biztosít számára mozgásteret. Egyidejűség jellemzi, mivel nemcsak a közlő, hanem a befogadó is

---

⁶¹⁹ Balogh 1921: 23.

⁶²⁰ Manguel 1996: 53.

⁶²¹ Saenger 2000: 148.

aktívan részt vesz a jelen idejű folyamatban. A befogadó hallható szóval újraismétli a közlő szavait, ezáltal az ismeretek visszajutnak a kiindulási ponthoz. A kör bezárul, a közlő és a befogadó között létrejön a kapcsolat, létrejön a harmónia.⁶²² Maga a folyamat csak annyi időeltolódással jár, amennyi az ismétléshez szükséges. Ez az ún. beszédszünet, a két félvers közötti sormetszet (cezúra). Az ismétlésen alapuló ősi költői eljárás mód nem is esik olyan távol a modern ember világától. Nem is olyan megfoghatatlan, hozzáférhetetlen, mint gondolnánk. Itt van közöttünk a jelenben, s anélkül, hogy tudatosodna bennünk, naponta újraszületik a beszédhelyezeteinkben. A költészet ott rejtőzik a gondolatainkban, az emberi kapcsolatainkban, csak fel kell fedoznünk, és ki kell ragadnunk onnan. A gyakorlat újraélesztéséhez az szükséges, hogy a modern ember a közlési folyamat befogadjaként „felhangosítsa” a közlő szavait, amelyek némán visszhangzanak a gondolataiban.

A költészet ősfarmait az emberi kommunikáció, az ismeretszerzés igénye, az egymásra találás öröme, a közösen végzett tevékenység, a közösségi összetartozás hívta életre. Az első közlés az ősalapotú emberre valószínűleg oly mértékben hatást gyakorolt, hogy rácsodálkozásában, önkéntelenül is újraismételte azt, s ehhez a kommunikációs játékhoz a későbbiekben is ragaszkodott, hiszen örömét lelte benne, biztonságérzetet adott számára.

V. 1. 2. 1. Ismétlés-alakzatok a világirodalmi alkotásokban

V. 1. 2. 1. 1. A teljes ismétlés

Ebben a kommunikációs közegben jött létre és rögzült az ismétlés-alakzatok alaptípusa, a teljes ismétlés is, amikor a szöveg minden változás, kihagyás nélkül megismétlődik.⁶²³ A csippeva-indiánok kozmikus töltésű dala erre az alakzatra épül:

Fehér tűzű fénybogár,
fehér tűzű fénybogár!
Tarts lángot, míg aludni megyek,
Tarts lángot, míg aludni megyek.⁶²⁴

Előénekes-kórus váltakozásával éneklik az észak- indiai vallásos éneket:

Előénekes: Hare Rama, hare Rama, Rama Rama, hare
Kórus: Hare Rama, hare Rama, Rama Rama, hare
Előénekes: Hare Krisna, hare Krisna, hare Krisna, Krisna, hare
Kórus: Hare Krisna, hare Krisna, hare Krisna, Krisna, hare...⁶²⁵

⁶²² Sáy 2005: 26.

⁶²³ Jacobi Lányi 1937: 24-29. Komoróczy 1979: 640-676.

⁶²⁴ Tornai 1977: 64.

Az alapforma szerkezetileg két részből áll: a közlésből, az ún. főversorból és a közlés ismétléséből, a ráfelelő sorból.

Korábban már szó volt róla, hogy az ősalapotú képek körében elterjedt gyakorlat a napi események megéneklése. A törzs férfi tagjai esténként összegyűlnek, és karban ismétlik az előénekes közléseit. A kardal – a tömegtájékoztató ősi formája – lehetőséget teremt a közösség tagjainak arra, hogy beilleszkedjenek a kommunikációs folyamatba. A jelen eseményei között mindig vannak olyanok, amelyek hosszú távon nyomot hagynak egy közösség életében, és az emlékezet által újra visszatérnek. Az Andaman szigetlakók a nemrég elhalt férfiak vitézségét éneklik sok ismétléssel.⁶²⁶ A patagóniai indiánoknál az öreg emberek a törzs hagyományaiból hőstetteket énekelnek.⁶²⁷ A Molukkok szigetén a bennszülöttek énekbe foglalják az elődök dicső tetteit.⁶²⁸ A múlt és a jelen bemutatásánál ugyanazokat a költői-előadói technikákat alkalmazzák. A teljes ismétlés ily módon az epikus énekek előadásmódjának is alapvető elemévé vált. Nyomai kimutathatók például a Gilgames eposzban:

Az úr az élő ember hegye felé fordította a vágyát;
Gilgames úr az élő ember hegye felé fordította a vágyát.⁶²⁹

Az abakán tatárok Tögös kánról szóló hősénekében a sorkettőzés a teljes ének szerkezetén végigvonul:

Kan Tögös mit dem Schwarzfalben
Wohnte in seinem Lande,
Vieles Vieh hatte er,
Volk, das das Lande nicht fasste, hatte er.
Einen Vater, der ihn genährt, hatte er nicht.
Eine Mutter, die ihn gesäugt, hatter er nicht.
Keine Schwester war mit ihm geboren,
Kein Bruder war mit ihm geboren,⁶³⁰

Solymossy Sándor rámutatott arra, hogy az énekesrendek intézményessé válásával a hősénekék előadásában változás következett be. Az ősi gyakorlat, az előénekes-kórus felelgető éneklése háttérbe szorult, és helyette a főénekes-kísérő énekes felállás terjedt el.⁶³¹ E régi epikus hagyományokat őrizték meg a finnek rúno előadói is, akik egy lócán ülve,

---

⁶²⁵ Kárpáti 1998. CD lemez melléklet/ 16.

⁶²⁶ Solymossy 1906: 8.

⁶²⁷ Solymossy 1906: 8.

⁶²⁸ Solymossy 1906: 8.

⁶²⁹ Komoróczy 1983: 169. (Gilgames és Huwawa).

⁶³⁰ Radloff 1868: 138-139.

⁶³¹ Solymossy 1927: 14.

egymással szembe fordulva, egymás kezét fogva, folytonos hajlongás közben páros énekekben felelgetnek egymásnak.⁶³² A fő- vagy első énekes a főverssorokat éneklí, a kísérő vagy kontrázó a ráfelelő sorokat. A főénekes elkezd egy sort, s a háromnegyedét egyedül éneklí; amikor a harmadik negyedhez ér, a kísérő énekes csatlakozik hozzá, s a sor végét együtt éneklí, ezt követően a kontrázó a párverset éneklí.⁶³³

Izlandon is két énekes vesz részt a népdalok előadásában, akik soronként váltogatják egymást.⁶³⁴ Az albán hegyek között olykor egy éneket két éneklő ad elő oly módon, hogy szembeülnek egymással, és az egyik az előző, másik az erre következő részét dalolja a zárt egészét képező strófának.⁶³⁵ A felelgető éneklés az indiai hősköltemények: a Mahábhárata és a Rámájana előadásában is megfigyelhető.⁶³⁶

Az epikus énekeknek nemcsak a párban történő bemutatása ismert. Az ókori héber, egyiptomi, asszír-babiloni emlékek között, valamint a vogul, osztyák, ázsiai türk népek gyakorlatában az egyéni előadás is előfordul. A főénekes ilyenkor nemcsak a főverssorokat éneklí, hanem a ráfelelő sorokat is megismétli.

Az énekesrendek kialakulásakor a ráfelelő éneklésnek valószínűleg olyan mély hagyománya lehetett, hogy a hivatásos énekesek sem hagyhatták figyelmen kívül, és alkalmazkodniuk kellett a fennálló költői-előadói gyakorlathoz, s egyedül vagy másik énekessel társulva felvállalták az ismétlés kötelességét.⁶³⁷ Az ismétlés-alakzatokat azért sem lehetett nélkülözni, mert ezek segítették a hallgatóságot abban, hogy eligazodjanak a közlési folyamatban. Mivel ezek a kifejezőeszközök a kommunikáció szerves részévé váltak, a hirtelen megszűnésük zavart, értelmezési nehézségeket okozott volna.

A teljes ismétlést nem minden esetben vezetik végig az epikus énekeken, több ismétlés-alakzatot is felhasználnak egyidejűleg. A ráfelelő sor ilyenkor változtatott formában ismétlődik. Az ismétlő sorok átstilizálását Solymossy Sándor szintén az énekesrendek létrejöttével hozta összefüggésbe.⁶³⁸ Véleménye szerint a hivatásos énekesek művészi hajlamából ered, hogy elhagyták a szószerinti ismétlést, és a gondolati azonosságot megőrizve más szavakkal fejezték ki a ráfelelő sor értelmét.

Az alapforma átalakításával számos ismétlés-alakzat jött létre az egyszerű formáktól kezdve a bonyolultabb szerkezetű gondolatpárhuzamig (parallelismus membrorum).

---

⁶³² Solymossy 1927: 6.

⁶³³ Solymossy 1927: 6.

⁶³⁴ Solymossy 1927: 7.

⁶³⁵ Solymossy 1927: 8.

⁶³⁶ Déri-Négyesi 2007 (Bartók Rádió- Esti kérdés)

⁶³⁷ Solymossy 1927: 14.

⁶³⁸ Solymossy 1927: 14.

V. 1. 2. 1. 2. A változtató ismétlés

Az ismétlés-alakzatok egyszerűbb formái közé sorolhatók azok, amelyekben a ráfelelő sor értelme megegyezik a főverssorral, illetve az eltérés csekély mértékű. A változtató ismétlés során a ráfelelő sorban egy vagy két szó módosul. Egy szó változik az Enki és Ninhurszag eposz bevezető részében:

Ti, akik a fénylő városon osztottok:
Tilmun országa volt a szűzi föld;
Ti, akik a fénylő Sumeren osztottok:
Tilmun országa volt a szűzi föld.⁶³⁹

Az Ajász-falvi isten vogul hősi énekben:

Ez az elterülő, mindenfelé levő hét vidék,
Ez az elterülő, mindenfelé levő hét földrész.⁶⁴⁰

Az egyszavas módosítások esetében olykor csak a számnév cserélődik ki a ráfelelő sorban.

Az Ajász-falvi isten hőséneke:

Egy kötélre kötött hét áldozatot hoznak ők,
Egy kötélre kötött hat áldozatot hoznak ők.⁶⁴¹

Átok Agade fölött:

Öt nap sem telt el, tíz nap sem telt el,⁶⁴²

Két szó változik Innin és Dumuzi nászát bemutató költeményben:

Ideadhatja ízes gyümölcseit:
a szántóvetőnek én vaját adok helyette.
Ideadhatja ízes lepényeit:
a szántóvetőnek én ordát adok helyette.⁶⁴³

A Teekfalvi isten hősénekeiben:

nyilas nőnek egyik menyasszony-díjacskám
hadd kapja meg ő,
íjas nőnek egyik menyasszony-díjacskám
hadd rendezze ő,⁶⁴⁴

⁶³⁹ Komoróczy 1983: 25. 383-389.

⁶⁴⁰ Munkácsi 1892: 2.

⁶⁴¹ Munkácsi 1892: 3.

⁶⁴² Komoróczy 1983: 249. 445-447.

⁶⁴³ Komoróczy 1983: 318. 463-464.

⁶⁴⁴ Munkácsi 1892: 44.

Három szó változik a szoszvaközépi isten hősénekében:

felülről jövő szárnyas isten,
alulról jövő lábas bálvány⁶⁴⁵

Enki és Ninhurszag eposzban:

a Sátorország gyapjút,
jó ércet hozzon neked;
Elam országa gyapjút,
súlyos adót hozzon neked;⁶⁴⁶

V. 1. 2. 1. 3. A bővítő ismétlés

Az epikus énekek felépítésében a bővítő ismétlés is megfigyelhető, amikor a ráfelelő sor a grammatikai szerkezet érintetlenül hagyása mellett új tagot vesz fel, és ezzel együtt ismétlődik.

Ninkaszi-himnusz:

A folyó víz szült meg téged,
Ninhurszag gonddal vigyázott;
Ninkaszi, a folyó víz szült meg téged,
Ninhurszag gonddal vigyázott.⁶⁴⁷

A Jevra-falubeli Tórem-idéző ige:

Nagy Tórem úr-atyám,
Ob szemű nagy Tórem atyám,⁶⁴⁸

V. 1. 2. 1. 4. A parallelismus membrorum

Az ismétlésalakzatok bonyolultabb formáját képviseli a gondolatpárhuzam (parallelismus membrorum), amely úgy jön létre, hogy az ismétlés során a főverssornak csupán a grammatikai szerkezete marad változatlan, a szavai kicserélődnek. A párhuzamos részek értelme ilyenkor csak hasonló, egymáshoz közel álló, de nem azonos.

Tanaoa kérlelése, mítosz (Marquesas-szigetek, Polinézia):

---

⁶⁴⁵ Munkácsi 1892: 161.

⁶⁴⁶ Komoróczy 1983: 26.

⁶⁴⁷ Komoróczy 1983: 118. 412-413.

⁶⁴⁸ Munkácsi 1892: 379.

Ahogy a kókuszdiók növekednek,
úgy nőjenek szellőid szárnyai.
Ahogy a friss hajtások megfogannak,
úgy foganjanak varázslásaid-
Tanaoa!⁶⁴⁹

Dalok (Khariák, Orissa és Csota Nagpur, India):

Ó, szél, ki ne csavard őket!
Ó, víz, össze ne törd őket!⁶⁵⁰

A halak otthona sumér varázsdal:

Akár a csatorna holt ága, melyből nincs elágazás,
akár a meder iszapja, melyet kikotorni nem lehet.⁶⁵¹

Kalevala I. ének:

Kéz a kézbe, kössünk össze,
Ujjat ujjal egybefűzve,
Dalaink javára gyűjtsunk,
Legis-legszépiből nyújtsunk,
Kedveseink hadd, hogy hallják,
Tudnivágyók hadd, tanulják.⁶⁵²

V. 1. 2. 1. 5. A többszörös ismétlés

A főverssornak olykor két, vagy ennél is több ráfelelő sora van. Ezek szintén az alapformából vezethetők le, és az alapforma továbbfejlesztett változatainak tekinthetők. A főverssor változás nélkül, visszhangszerűen ismétlődik a mende-négerék (Nyugat-Afrika) vadász-énekében:

Hiába most már, Tindó.
Hiába most már, Tindó.
Hiába most már, Tindó.⁶⁵³

A többszörösen ismétlődő sorok kialakulása azzal magyarázható, hogy a közlés időtartama túllépi a közlés pillanatát. Minél fontosabb a közlés, minél mélyebb tartalommal bír, annál többet ismétlődik, s ezáltal az időtartama is meghosszabbodik. A közlés

---

⁶⁴⁹ Rákos 1976: 120.

⁶⁵⁰ Tornai 1977: 285.

⁶⁵¹ Komoróczy 1983: 97. 406.

⁶⁵² Vikár 1985: 15.

⁶⁵³ Fónagy 1942: 116.

szétáradásával a befogadónak lehetősége nyílik arra, hogy a közlés által kiváltott érzelmeket, gondolatokat feldolgozza. Kezdetben a közlés gyakrabban ismétlődik, mivel gyakrabban beszélnek róla. Később, az idő múlásával ritkábban ismétlődik, mivel ritkábban beszélnek róla. Amikor a befogadónak sikerül feldolgozni a közlést, az ismétlések között megnő az időbeli távolság. Ebben a szakaszban az is előfordulhat, hogy a közlés véglegesen, nyom nélkül eltűnik, és nem ismétlődik újra.

V. 1. 2. 1. 6. Az epikus ismétlés

A közlés szabad áramlását, szétáradását szemlélteti az epikus ismétlés is, amikor egy terjedelmesebb szövegrész kisebb-nagyobb időeltolódással, több alkalommal is megismétlődik. Az eposzok jellegzetes ismétlési alkalmi: a jósjel és teljesedése, álom és megfejtése, szándék és végrehajtása, parancs és teljesítése, üzenet és átadása, történés és elmondása.⁶⁵⁴

A nagy égből a nagy föld felé, Innin útja az alvilágba:

Mullil atya, lányod ne engedd az alvilágban odaveszni,
nemes aranyod ne engedd az alvilág porában elsüllyedni,
nemes lazúrkőd ne engedd ötvös drágakövének széttörni,
puszpángfád ne engedd az alvilágban odaveszni.⁶⁵⁵

Homérosz: Iliász, Agamemnón álma:

Lónevelő, harcban-kitűnő Átreusz fia, alszol?
Végig az éjt a tanácsbeli férfit át ne aludja,
az, kire rá van bízva a nép, kinek oly sok a gondja.
Hallgasd csak szavamat: Zeusznak vagyok én hírmondója⁶⁵⁶

V. 1. 2. 1. 7. A negatív ismétlés

Az epikus ismétlés sajátos esete a negatív ismétlés, amikor az ismétlésre kerülő versrészlet szóról szóra ismétlődik, csupán az állítmány változik ellenkező értelművé.⁶⁵⁷

---

⁶⁵⁴ Komoróczy 1979: 654.

⁶⁵⁵ Komoróczy 1983: 200. 204-205.

⁶⁵⁶ Homérosz 1984: 43. 44.

⁶⁵⁷ Komoróczy 1979: 654-655.

Gilgames, Enkidu és az alvilág:

Gilgames Enkidunak így mondja a szót:
„Hogyha alászállsz az alvilágba,
Szót mondok neked, szavam hallgasd meg.
Tiszta ruhádat nehogy felöltsd,
Mert a szolgák, mint ellenséggel, elbánnak veled...

Enkidu alászállt az alvilágba,
Királya tanácsát nem fogadta meg.
Tiszta ruháját felöltötte:
A szolgák, mint ellenséggel, elbántak vele...⁶⁵⁸

V. 1. 2. 1. 8. A felsorolás alakzat

A visszhangszerű alakzatok az alapformához hasonlóan változtatva is ismétlődnek.

Vogul medveének:

Ember fia tulajdonát tevő
rénbika-nyelv szélességű kopjával levők
hogyan futkoshatnak melletted úgy?!

Ember fia tulajdonát tevő
rénbika-czomb nagyságú fejszével levők
hogyan futkoshatnak úgy?!

Ember fia tulajdonát tevő
rőfnyi hosszú késsel levők
hogyan futkoshatnak melletted úgy?!⁶⁵⁹

Mahábhárata eposz, Szávitri története:

Hisz párom nélkül magam is halott vagyok.
Hisz párom nélkül az öröm se kell nekem.
Hisz párom nélkül a napot se vágyom én.
Hisz párom nélkül az arany se kell nekem.⁶⁶⁰

A változtató ismétlésből vezethető le a felsorolás alakzat, mely által lehetővé válik egy adott téma sokoldalú, részletes bemutatása. A párhuzamos szerkezet itt a közlési folyamat

---

⁶⁵⁸ Komoróczy 1979: 188. 433-434.

⁶⁵⁹ Munkácsi 1893: 190.

⁶⁶⁰ Vekerdi 1964: 359.

gördülékenységét, egyenletességét biztosítja, ami segíti a befogadót a közlés értelmezésében, és az elmélyülésben.

Krokodil, (Malájföld, besziszi):

Krokodil - feje göcsörtös, dudoros.
Krokodil - farka éles kard.
Krokodil – foga sűrű sövény.
Krokodil – mély folyóban lakik.
Krokodil – nagy étkű, kegyetlen...⁶⁶¹

Enmerkar versengése Aratta urával, eposz:

viszi Arattába a juhhal együtt bárányát is,
viszi Arattába a kecskével együtt gidáját is,
viszi Arattába a tehénnel együtt borját is,
viszi Arattába a nőtényszamárral együtt csikáját is.⁶⁶²

A Víz- szentjének idéző igéje Jugra-faluban:

Terebélyes tetejű cédrusfenyő hét erdeje,
terebélyes tetejű nyírfafenyő hét erdeje,
terebélyes tetejű vörösfenyő hét erdeje,⁶⁶³

A felsorolás egyik elterjedt változata a számsor rendjére épülő felsorolás, a számoló vers.

A titi-játék, polinéziai játékdal (Ellice-szigetek):

Íme, egy kosár gyümölcs, ó nagyurunk,
íme, két kosár gyümölcs, ó nagyurunk,
íme, három kosár gyümölcs, ó nagyurunk...⁶⁶⁴

Enki és Ninhurszag, eposz:

Egy nap volt első hónapja,
két nap volt második hónapja,
három nap volt harmadik hónapja...⁶⁶⁵

Astávakra és Vandin vetélkedése, Mahábhárata:

Egy a tűz, bár sokféle ég a lángja,
egy a nap, bár mindenüvé sugárzik,
egy az ellenség-leverő isten-király,
s Jama, a holt ősök fejedelme szintén.

---

⁶⁶¹ Rákos 1976: 163.

⁶⁶² Komoróczy 1983: 149-150. 416-423.

⁶⁶³ Munkácsi 1892: 381.

⁶⁶⁴ Rákos 1976: 116.

⁶⁶⁵ Komoróczy 1983: 29.

Kettő Indra s Agni, a két örök társ,
Nárada s Parvata, az égi bölcsek,
két Asvin van, kétkerekű a harcokcsi,
kettő a férj s nő, ez az ősi törvény...⁶⁶⁶

A felsorolás alakzatával rokon a litánia-szerkezet, amely végtelenül bővíthető, szabadon rögtönözhető változó sorokból és közösségi előadásra is alkalmas, módosítás nélkül ismétlődő szövegrészekből áll. A refrénes forma a főversorból fejlődik ki oly módon, hogy a főversor második szakasza változatlanul ismétlődik a ráfelelő sorban.

Széppé- varázslás, (Új-Guinea, Trobriand-szigetek):

Arcoddal teszem – simává simítom, fehérre fehérítem, széppé szépítem.
Homlokoddal teszem - simává simítom, fehérre fehérítem, széppé szépítem.
Orroddal teszem - simává simítom, fehérre fehérítem, széppé szépítem.
Nyakaddal teszem - simává simítom, fehérre fehérítem, széppé szépítem...⁶⁶⁷

Damuzi siratása:

A távoli földön levőért	jajszót zokogok,
fiamért, a távoli földön levőért	jajszót zokogok,
az én Damumért, a távoli földön levőért	jajszót zokogok,
kenet-készítőmért, a távoli földön levőért	
a fénylő cédrus mellől, hol anyja szülte,	jajszót zokogok, ⁶⁶⁸

A refrénes szerkezet – a többi felsorolás alakzathoz hasonlóan – annak ellenére, hogy más technika, mint az előzőekben ismertetett teljes ismétlés, és sem tipológiailag, sem pedig genetikusan nem közvetlen párhuzam az énekdiktáláshoz, ugyanabból a kommunikációs közegből bontakozik ki, mint az alapforma, a teljes ismétlés.⁶⁶⁹ A refrénes szerkezet esetében viszont a közösség állandósult szövegrésszel válaszol az előénekes közléseire, és nem ismétli következetesen azokat. A befogadó, a teljes ismétléshez hasonlóan a refrén éneklésével is részévé válik a közlési folyamatnak. Ez azonban könnyebb, mint a szó szerinti ismétlés, a befogadó figyelme és emlékezete nincs oly mértékben megterhelve, „lazíthat” a közlési folyamatban.

Lakodalom utáni ének (Ruanda):

Szóló: Óh, eltöltöttem az éjszakát! Óh, hallgass már, igen, hallgass elmár!
Kórus: Óh, eltöltöttem az éjszakát!
Szóló: Láttad Kalirét? Olyan ő most, mint egy szarvasmarha.
Kórus: Óh, eltöltöttem az éjszakát!
Szóló: Új otthont akar, óh, legyen hát!
Kórus: Óh, eltöltöttem az éjszakát!⁶⁷⁰

⁶⁶⁶ Vekerdi 1964: 299-300.

⁶⁶⁷ Rákos 1976: 20.

⁶⁶⁸ Komoróczy 1983: 236.

⁶⁶⁹ Sápy 2009/2010: 452.

⁶⁷⁰ Biernaczky 1986: 327-328

Az ismétlés ebben az esetben is megtörténik, csak gondolati úton, egy állandósult közlés alátámasztásával, jelezve azt, hogy elért a befogadóhoz az információ és jelen van. A következő fokozat az, amikor az oda-vissza kapcsolat végletesen leegyszerűsödik a közlési folyamatban; példa erre a modern ember kommunikációja. Mi már csak gondolatban, némán ismétlünk, és ezáltal felgyorsultak a beszédhelyzeteink is, de mindezek háttérben még mindig elkerülhetetlenül ott van az ismétlés.⁶⁷¹

A közlési folyamat természetéből adódik, hogy a közlés „fogva tartja” a befogadót, hatással van rá. Elegendő csak körülnézni a jelenben, és megfigyelni egy társas beszélgetést. A közlés résztvevői a téma kifejtése során több, egymáshoz tartozó elemet kapcsolnak össze, amelyek mozgásba hozzák a közlés „légkörét”. Minél hosszabb ideig tart a közlés, minél több gondolat fogalmazódik meg, annál inkább fokozódik a hangulat és elmélyül a beszélgetés. A közlés hatalmába keríti a befogadót anélkül, hogy ez tudatosodna benne. A téma lezárásával a beszélgető felek elcsendesednek, majd újabb témákat vetnek fel. Olykor visszatérnek egy korábbi témához, amit ismét megbeszélnek. Ezt részben azért teszik, mert a téma nyomot hagyott bennük, és az első beszélgetés kevésnek bizonyult a feldolgozáshoz, másrészt a téma által kiváltott érzelmeket szeretnék újra átélni.

Mivel a közlő szavai gondolati szinten újra ismétlődnek a befogadóban, az érzelmi fokozás anélkül is végbemegy, hogy a teljes közlést élőszóban is megismételjük. Ez azt jelenti, hogy a modern ember beszédhelyzetei felgyorsultak ugyan az őállapotú emberéhez képest, de „élettani” sajátosságai lényegében változatlanok maradtak.

Az ember valószínűleg korán felismerte, hogy a szavakkal hatást tud gyakorolni a környezetére, s meglátta az önkéntelen, őszinte beszédhelyzetekben rejlő lehetőségeket. Rájött arra, hogy a közlés által kiváltott érzelmek, hangulatok tudatosan is kialakíthatók, s jótékony hatásuk a közlés időtartamától függ. Minél hosszabb ideig tart a közlés, annál jobban érvényesül a hatása, és ebben az ismétlésnek jelentős szerep jut. Egyedül az ismétlés nyújthatja meg a közlés időtartamát.

A hatáskeltés, a befolyásolás működési elvén alapszik a varázsigékbe vetett hit, és erre vezethetők vissza a ráolvasás, az imádság gyökerei is.

Az ismétlés-alakzatok áttekintését követően azokra a kérdésekre keressük a választ, hogy az énekdiktálás hagyománya milyen messze nyúlik vissza, keletkezése mely időponthoz köthető, milyen igények játszottak szerepet a kialakulásában, és miként kapcsolódik az ismétlő éneklés ősi gyakorlatahoz.

---

⁶⁷¹ Sápy 2009/2010: 452.

V. 2. Az énekdiktálás válfajai*

A diktálás utáni éneklés a római katolikus, az evangélikus, a református, az unitárius, és szórványosan a baptista felekezetek nép- (gyülekezeti) éneklési gyakorlatához kapcsolódik. Lényege az, hogy az előénekes (diktáló) soronként előremondja az énekszöveget, és a közösséggel együtt megismétli.⁶⁷² Ez az előadásforma nemcsak közösségben, hanem egyénileg is megvalósulhat. Ilyenkor az énekes magának diktál, és az énekszakaszokat egyedül ismétli meg.⁶⁷³

A diktálásnak az előreénekel, előremondott, előrerecítált változatai ismertek, de megfigyelhető a különböző változatok keveredése is. Az előreénekel formánál a diktáló a szöveget a dallammal együtt, soronként előre énekl, és a közösség megismétli. Az eddig feltárt adatok tanúsága szerint ez a forma a római katolikus felekezetre jellemző, és a liturgián kívüli alkalmakon: búcsúban, körmeneteken, magánájtatosságokon, virrasztáson, temetéseken, misék előtt és után fordul elő.⁶⁷⁴

Az előremondott változatban a diktáló csak az énekszöveget mondja előre, és a közösség a dallammal együtt ismétli meg.⁶⁷⁵ Hasonló módon megy végbe az előrerecítált forma is, annyi különbséggel, hogy az előénekes nem mondja, hanem recitálja az éneksorokat. A recitált szakasz hangmagassága megegyezhet az ének kezdőhangjával, de olyan előadásra is van példa, amikor különbözik, sőt soronként, és egy recitált soron belül is változhat a hangmagasság /IV. Melléklet/.⁶⁷⁶ Az előremondott, recitált forma a protestáns felekezetek sajátossága.

E változatokon kívül ismert még a csángómagyarok körében az a diktálási forma is, amikor csak az első versszakot énekl, előre, a többi verset előre mondják.⁶⁷⁷ A Szatmár megyei Vámosorosziiban temetéseken a 90. genfi zsoltárt úgy énekl, hogy az első verset nem diktálják, a második verstől viszont az előremondott változatot alkalmazzák; az éneklés többszólamban történik. Előfordul, hogy egy többverses éneket, amelyet „nagy ének”-nek neveznek, összekapcsolnak egy egyversessel („kis ének”) s megszakítás nélkül végigénekl.

---

* A fejezet énekdiktálás eredetére vonatkozó része (V. 2- V. 10.) megjelent a Magyar Egyházzene XVII. évfolyamának 2009/2010. 4. számában. Sápó 2009/2010: 433-454.

⁶⁷² Schram 1974: 373-383.

⁶⁷³ Sápó 2004/2005: 246.

⁶⁷⁴ P. Jáki 1995/1996: 429-433; Bálint-Barna 1994: 248-260.

⁶⁷⁵ Molnár 1994: 41-51; Adorjáni 1995: 187; Finta 1995/96: 238; Sápó 1997/98: 157-172. Az énekdiktálás a derecskei baptista gyülekezetben is gyakorlatban volt. Szigeti Jenő szíves közlése.

⁶⁷⁶ Szabó Csaba-Németh István kárpátaljai gyűjtése (Salánk) 1998. MTA ZTI hangtár; Szücs József tisztabereki lelképásztor szíves közlése 1999. Az énekdiktálás a derecskei baptista gyülekezetben is gyakorlatban volt. Szigeti Jenő szíves közlése.

⁶⁷⁷ P. Jáki 1995/1996: 430.

A „nagy ének”-et mindig diktálják, a „kis ének” éneklése történhet diktálással és diktálás nélkül is /V. Melléklet/.⁶⁷⁸

V. 3. Az énekdiktálás eredetének kérdése a magyar szakirodalomban

Az énekdiktálás gyökereit Molnár Csilla „Énekdiktálás a kárpátaljai Nagydobronyban” című tanulmányában a reformációig vezeti vissza. A szokás kialakulásának okát abban látja, hogy egyrészt a reformáció elterjedését követően az énekeskönyveket nem tudták elegendő példányban kiadni a gyülekezetek számára, másrészt nagyon kevesen tudtak írni és olvasni, viszont gondoskodni kellett arról, hogy az énekek bekerüljenek a gyülekezet istentiszteleti éneklésének gyakorlatába; az énekek megtanítására a templomokban és az iskolákban a szóbeliség elvein alapuló diktálás módszerét alkalmazták; a gyülekezetekben az énekek diktálásával egy jó hangú, írni-olvasni tudó embert bíztak meg.⁶⁷⁹

Jáki Sándor Teodóz megállapításai szerint a diktálás a legősibb népi éneklési mód, amely kialakítója és megőrzője volt a katolikus közösségek népének-tudatának, népének-gyakorlatának.⁶⁸⁰

Pap Ferenc „Graduáltól diktálásig” című tanulmányában az énekdiktálás kialakulását a XVIII-XIX. század fordulójára helyezi. Véleménye szerint a diktálás viszonylag későn, a „reformok idején”, az „új énekek” megírásakor, az egyházi és egyházzenei hanyatlás egyik mutatójaként jelenet meg és terjedt el a református egyházban. Állítását arra alapozza, hogy a korábbi századokban nem maradt fenn olyan levéltári adat, amely az énekdiktálás létezését bizonyíthatná.⁶⁸¹

Az idézett tanulmányok egymásnak ellentmondó megállapításaiból kitűnik, hogy az énekdiktálás eredete, keletkezésének körülményei még tisztázatlanok. Több kérdés is megfogalmazódik. Mikor keletkezett valójában az énekdiktálás? A reformáció időszakában vagy korábban? Vagy később, a XVIII. században? Ugyanarról a hagyományról írnak a szerzők? Vagy többféle énekdiktálás is létezik? Milyen tényezők játszottak szerepet a kialakulásában? A diktálás eredete megmagyarázható-e az írni-olvasni tudás hiányosságaival, és az énekeskönyvek kevés számával? Vagy ennél többről van szó?

---

⁶⁷⁸ Sápy 2000: 157-176.

⁶⁷⁹ Molnár 1994: 47.

⁶⁸⁰ P. Jáki 1995/1996: 429-430.

⁶⁸¹ Pap 2006/2007: 67-68.

V. 4. Szükség vagy emberi szükséglet?

A gyakorlat megmaradásában kétségkívül hozzájárult az a tényező, hogy kevesen tudtak írni-olvasni, és nem lehetett elég énekeskönyvet kiadni a gyülekezeteknek, éneklő közösségeknek, de az énekdiktálás az írni-olvasni tudás hiányosságainak pótlása, és az énekek megfelelő elsajátítása után is gyakorlatban maradt. Nagydobronyban például a gyülekezet az énekeskönyvből is diktálás után énekel.⁶⁸² A szatmári falvak adatközlői elmondták, diktáláskor előfordul, hogy az előénekes hibásan mondja az énekszöveget, de a gyülekezet kijavítja, és helyesen énekl.⁶⁸³ Már mindenki fejből tudja az éneket, mégis ragaszkodnak a diktáláshoz. A gyakorlat tehát nem eredeztethető teljes mértékben az írni-olvasni tudás hiányosságaiból, mert elsősorban nem szükségszerűség, hanem természetes emberi igény, amely a közösségi éneklés örömeiben nyilvánul meg. Másrészt a szájhagyományos, írás nélküli kultúrákban sem lehet az ismétlő éneklés gyakorlatát az írni-olvasni tudás hiányosságaiból levezetni. Ami nem létezik, az nem is hiányzik.⁶⁸⁴

A közösségi éneklés öröme? Ide nyúlnának vissza az énekdiktálás gyökerei? Ez a belső igény tartotta volna fenn évszázadokon, évezredekken keresztül? Ezek szerint az énekdiktálás és az ismétlő éneklés gyakorlata között nincsen lényegbeli különbség, összemosódnak a határvonalaik, mivel – nevezzük azt bárhogyan – a hagyomány tértől, időtől, műfajtól függetlenül mindig újratermelődik, ha a háttérben ott van a közösségi éneklésre való hajlam. Így a hagyomány legfrissebb megnyilvánulási formáiban is az emberiség legősibb önkifejezési, kapcsolatteremtési igényei fogalmazódnak újra.

Mindez első hallásra körvonalazhatatlannak, megfoghatatlannak tűnhet, ezért számba kell venni azokat a műfajokat, amelyek átörökíthették az ismétlő éneklés gyakorlatát s amelyek elvezethetnek a népénekek diktálás utáni előadásához. Ebben az esetben a közösségi éneklés alkalmai s az ezekhez kapcsolódó műfajok kerülnek előtérbe mint külső, a népének műfajától független áthagyományozó tényezők.

V. 5. Az ismétlő éneklés a magyar folklórban és ősköltészetben

Az ismétlő éneklés nyomai a magyar néphagyományokban is fellelhetők. Népdalkincsünk egyik régies rétegéhez tartoznak a gyermekdalok, melyek többsége régi rítusénekek leszármazottjainak tekinthetők.

---

⁶⁸² Molnár 1994: 47.

⁶⁸³ Sáy 2004/2005: 239-255.

⁶⁸⁴ Sáy 2005: 45. (szakdolgozat).

A virágvasárnaphoz kapcsolódó *Fehér liliom-játék* a megisztulás, a rituális mosdás, és egy ősi szerelmi varázslás emlékét őrzi; sorai változtatás nélkül megismétlődnek. (VI/a. Melléklet)⁶⁸⁵

A középkori eredetű lírai emlékeink közé sorolható *Hol jártál báránycám* felelgetős mese előadása párbeszéd. ⁶⁸⁶ A kulai változatban a gyerekek kört alakítanak, s a körön belül álló asszonyka kérdéseket intéz a körön kívül álló báránycához, majd a választ a báránycával együtt mindnyájan megismétlik. ⁶⁸⁷ A Nagyszentmiklóson, ⁶⁸⁸ és Lujzikalagorban ⁶⁸⁹ gyűjtött játék esetében a kérdés és a felelet is megduplázódik. (VI/b. Melléklet).

A gyermekdalok több régi lakodalmi szokást is fenntartottak. A lakodalmas házat régen királyi háznak vagy várnak hívták, az örömanyt királynénak, a háztűznézés „várjárás” volt. A *házkerülés* régi, honfoglalás kori szertartásra vezethető vissza. ⁶⁹⁰ Az asszony és az úr párbeszédében a kérdés elemei visszatérnek a válaszban (VI/c. Melléklet). ⁶⁹¹ Ugyanez a felépítés figyelhető meg az egész Európában sok rokon példával ismert *Ninive-játékban* is, melynek cselekménye a jelképes menyasszonyablás. A kérdések és a válaszok végén, a közösségi éneklésre alkalmas *Ninive, ninive, király, király biztos* refrén ismétlődik. ⁶⁹²

A kikérés mozzanatait mutatja be a násznagy és az anya közötti párbeszéd, amelyben az anya változtatva ismétli a násznagy közléseit. ⁶⁹³

A *hidasjátékoknak* ősi mitológiai vonatkozásai vannak, a lelkeknek a mennyországba vagy pokolba való jutását jelképezik (VI/d. Melléklet). ⁶⁹⁴ A *Mért küldött az új asszony* hidasjátékban a párbeszédés részek a változatlanul ismétlődő *haja gyöngyöm haja* szövegrésszel ismétlődnek, amely litániaszerű szerkezetet eredményez. ⁶⁹⁵

A *hintázó*, amely a hintázás időtartamát méri és szabja meg, a számláló vers alakzatára épül. Második része láncmese felépítésű mondókamese, amelyben a párbeszédés részt a felsorolás alakzata teszi változatossá (VI/e. Melléklet). ⁶⁹⁶

A jeles napok énekei is bővelkednek ismétlés-alakzatokban. A virágvasárnaphoz kapcsolódó kiszehajtó énekek refrénes szerkezetűek. ⁶⁹⁷ A *regösénekek haj regő rejtem* refrénje egykori sámánének emlékét őrzi. ⁶⁹⁸

---

⁶⁸⁵ Kiss 1984: 516, Kerényi 1951: 259-260. 485. példa.

⁶⁸⁶ Dobszay- Szendrei 1988: 423. (I. kötet).

⁶⁸⁷ Kerényi 1951: 517. 862. példa.

⁶⁸⁸ Kerényi 1951: 516. 857. példa.

⁶⁸⁹ Jagamas-Faragó 1974: 182-183. 176. példa.

⁶⁹⁰ Lázár 1990: 624.

⁶⁹¹ Kerényi 1951: 268. 499. példa.

⁶⁹² Kerényi 1951: 632. 1066. példa.

⁶⁹³ Kerényi 1951: 621-622. 1044. példa.

⁶⁹⁴ Kerényi 1951: 277. 510. példa.

⁶⁹⁵ Kerényi 1951: 430-431. 721. példa.

⁶⁹⁶ Kerényi 1951: 101-102. 200. példa.

⁶⁹⁷ Kerényi 1953: 160. 118. példa.

A Szent Iván-napi énekekben a számoló vers, a változtató ismétlés, és a refrénes szerkezet ötvöződik (VI/f. Melléklet).⁶⁹⁹

Az ősvallások rítusához kapcsolható magyar siratóének refrénszerűen visszatérő alakzatai, melyek a halottat szólítják meg, s melyek a nagyjórészt párversekbe szerveződő szakaszok lezárását erősítik,⁷⁰⁰ a szóló-közösség váltakozásának lehetőségét sejtetik. Az ókorban a siratóénekek előadása mindig közösségi volt, és sohasem kizárólag csak egyéni.⁷⁰¹ Az Iliászban Hektór siratásakor az *aoidosok* kezdik a *thrénost*, amelyre a jelenlévő asszonyok zokogással felelnek. Ezt követően az elesett hős felesége, anyja és egy nőrokona lépnek a holttesthez, akik miután külön-külön befejezték a siratást, az asszonyok kórusa ráfelel a szavaikra.⁷⁰²

A görög siratóének három részből áll. Az első szakaszban a gyászoló megszólítja a halottat, a másodikban múltbeli eseményeket idéz vagy jövőbeli elképzelésekről szól. Ez a rész túlnyomóan elbeszélő jellegű. A harmadik szakaszban a gyászoló ismét megszólítja a halottat, siratja, és szemrehányással illeti, mivel fájdalmat, bánatot okozott a halálával. A refrénnek megfelelő epódos általában az ének végén helyezkedik el /AA BB CC x/. Az ephymnion vagy az antistrófa részeket követően /AAx BBx CCx/, vagy a strófa és antistrófa szakaszok között található /Ax Ax Bx Bx Cx Cx/.⁷⁰³ A magyar siratóénekekben az utóbbi két változathoz hasonló alakzatok figyelhetők meg /VII. Melléklet/.⁷⁰⁴

A Hektór siratásához hasonló az albán sirató is, amely akkor hangzik fel, miután az asszonyok a halál beálltát követő első jajveszékelése elcsitult. A siratóéneket rokonok és szomszédok mondják, amely szólórészekből és kórusokból áll; férfiak nem vesznek részt benne. Egy hang kezdi, siratóénekebe megadott kézjelre belevág a többi asszonyok kara, majd újra a szóló veszi át a hangot, illetőleg szóló és kar többszöri váltakozása után újabb kézjelre a szólót is egy másik asszonyi hang veszi át, amelynek énekéhez ismét a kar csatlakozik.⁷⁰⁵

A közösségi éneklés ősi formái maradtak fenn a moldvai, gyimesi csángó népdalokban, székely népballadákban, keservekben is. A zene és a szöveg fölépítését, egymáshoz való viszonyát vizsgálva három csoportot lehet megkülönböztetni.

Az elsőbe tartoznak azok a népdalok, amelyekben a zenei sorok ismétlődései egybeesnek a szövegsorok ismétlődéseivel, s amelyek a leginkább alkalmasak a szóló-közösség váltakozó előadásra. Ha Solymossy Sándor elméletét vesszük alapul, akkor ez a

---

⁶⁹⁸ Diószegi 1998: 396-433. Kerényi 1953: 869-870. 800. példa.

⁶⁹⁹ Tátrai 1990: 187-190.

⁷⁰⁰ Dobszay 1983: 98.

⁷⁰¹ Alexiou 1974: 134.

⁷⁰² Trencsényi-Waldapfel 1952: 501-503.

⁷⁰³ Alexiou 1974: 133-136.

⁷⁰⁴ Kiss - Rajeczky 1966: 162-165. 6. példa.

⁷⁰⁵ Trencsényi-Waldapfel 1952: 504.

szerkezet képviseli az eredeti, legrégebbi fokozatot.⁷⁰⁶ Az *Istvánházi nagy híd alatt* kezdetű népdalban,⁷⁰⁷ az AABB dallamszerkezethez aabb szövegszerkezet társul /VIII/a. Melléklet/. Ebben a csoportban a teljes ismétlés nemcsak járulékos eleme a műfajnak, tehát nemcsak az előadói gyakorlatot alkalmazzák a műfajra, hanem szerves alkotóeleme is; a költői eszközök és az előadás összeköttetésben vannak. A költői eszközök megteremtik az előadás föltételeit, az előadás pedig a költői eszközök megvalósítója. Az AABB-aabb felépítésű népdalok valójában nem négysorosak, hanem kétsorosak, hiszen az ismétlés miatt a 2. és 4. sor már nem hoz új elemeket. Ugyanez érvényes az ABAB-abab szerkezetűekre is, mivel a sorok összekapcsolásával az 1. és 2. sor párverset alkot a 3. és 4. sorral.

A második csoportba sorolhatók azok a népdalok, amelyekben a dallamszerkezet s a szövegszerkezet variálódik, de a dallam és a szöveg viszonyában a párhuzamos felépítés még felismerhető. Ezen belül két alcsoport figyelhető meg. Az elsőben csak a dallam variálódik, a szöveg változatlan marad. Az *Elmennél-e s elhadnál-e?* kezdetű keservesben az AABBK dallamszerkezethez aabb szövegszerkezet társul.⁷⁰⁸ A *Kinek adtál engem* balladában az AA ν BB dallamszerkezethez aabb szövegszerkezet.⁷⁰⁹ A *Nekem is volt édesanyám de már nincs* kezdetű népdalban a dallamszerkezet AAB ν B ν , a szövegszerkezet aabb.⁷¹⁰ A *Csak azt mond meg rózsám* kezdetű népdalban AABC-aabb.⁷¹¹ A *Mi lele engemet?* balladában ABA ν C-abab⁷¹² /VIII/b. Melléklet/.

A második alcsoportban a dallam és a szöveg is variálódik. A *Lázár és Erzsébet* balladában⁷¹³ az ABAB ν dallamszerkezethez abav ν szövegszerkezet kapcsolódik /VIII/c. Melléklet/.

A harmadik csoporthoz tartoznak azok a népdalok, amelyekben a dallam- és szövegszerkezet nincs egységben. Az *Azért vagyok lenvirág* kezdetű népdalban a zenei sorok ismétlődései AABB nem esnek egybe a szövegsorok ismétlődéseivel abab.⁷¹⁴ A *Fehér Anna* balladában⁷¹⁵ a szövegszerkezet ismétlődik: abab, de a dallamszerkezet nem: ABCD /VIII/d. Melléklet/. Ezekben az esetekben feltehetően dallamcsere történt. Az abab szöveg-felépítésű népdalokhoz eredetileg ABAB dallam-felépítés kapcsolódhatott.

---

⁷⁰⁶ Solymossy 1927: 14.

⁷⁰⁷ Jagamas-Faragó 1974: 227-228. 224. példa.

⁷⁰⁸ Kallós 1960: 3-51.

⁷⁰⁹ Kallós 1974: 68. 489. 33. példa.

⁷¹⁰ Jagamas-Faragó 1974: 198-199. 192. példa.

⁷¹¹ Jagamas-Faragó 1974: 43-44. 27. példa.

⁷¹² Kallós 1974: 116. 504. 55. példa.

⁷¹³ Kallós 1974: 15-16. 476. 5. példa.

⁷¹⁴ Jagamas-Faragó 1974: 181. 175. példa.

⁷¹⁵ Kallós 1974: 106-107. 500. 49. példa.

A Krisztus-Mária párbeszédre épülő *Én fölköttém szép piros hajnalban* kezdetű kántáló ének előadásában is jelen van a sorismétlés /IX. Melléklet/.⁷¹⁶ Itt azonban az ismétlés nem szerves része az éneknek, inkább járulékos elemnek tűnik. Erre utal, hogy az előadó nem ismételt meg következetesen minden sort, (a Mellette sír..., és az utolsó két sort ismétlés nélkül énekelte), valamint a szöveg párhuzamos építkezése sincs összhangban az ismétléssel. Az ismétlés azon túl jelenik meg, hogy az ének párhuzamos felépítésű sorokat is tartalmaz.

Az ismétlés költői, előadói szerepe feltehetően egy új költői gyakorlat kialakulásával különvált egymástól, de az előadói gyakorlat valamilyen oknál fogva továbbra is fennmaradt, és alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez. A különválás összefüggésben van az énekesrendek intézményes kialakulásával, hiszen az ismétlés-alakzatok bonyolultabb formái, az átstilizált ráismétlő sorok, a hivatásos énekesek költői tevékenysége által terjedtek el.⁷¹⁷ A költői szerep sem múlt el azonban nyomtalanul, hiszen magában már az előadói funkció is elegendő ahhoz, hogy a költői hatásfokozás megvalósuljon.

Az ismétlés mint ősköltészeti stílussajátosság a magyar hősénekek szerkezetében is meghatározó lehetett. Hősének ugyan egy sem maradt ránk, de vannak olyan közvetett bizonyítékok, amelyek alátámasztják a műfaj létezését.

Anonymus *Gesta Hungarorum*-ának sajátos elbeszélő stílusát jellemzi, hogy mondatokat, nagyobb szakaszokat is megismétel, mégpedig nemcsak az egymástól távol eső és tartalmilag egymástól független részekben, hanem ugyanannak az eseménynek a bemutatása során.⁷¹⁸ Az ismétlés közvetlenül egymás után következik Téténynek az erdélyi Gyalú elleni hadjáratáról szóló részben: *Tunc Tuhutum audita bonitate terre illius misit legatos suos ad ducem Arpad, ut sibi licentiam daret ultra silvas eundi contra Gelou ducem pugnare. Dux uero Arpad inito consilio voluntatem Tuhutum laudavit et ei licentiam ultra silvas eundi contra Gelou pugnare concessit.*⁷¹⁹ A teljes mondatokra kiterjedő ismétlés nem vezethető le a latin retorika stíluskövetelményeiből. Anonymus minden bizonnyal a népi epika jellegzetes formavilágából, a jokulátor-énekek stíluselemeiből merített, amelyek a későbbi századokban is gyakorlatban maradtak, és a XV-XVI. századi históriás énekek, vitézi siratók, a népballadák költői-előadói stílusának alapját képezték.⁷²⁰ Az ismétlés-alakzatok alkalmazása nem az énekszerzők gyenge kifejezőképességére, fantáziaszegénységére vagy ügyetlen,

⁷¹⁶ Erdélyi 1976: 699-702. 232. példa.

⁷¹⁷ Solymossy 1927: 14.

⁷¹⁸ Ifj. Horváth 1954: 209.

⁷¹⁹ Ifj. Horváth 1954: 213, Anonymus 1993: 80. 26. fejezet: Tétény Gyalú elleni hadjárata: „Mikor Tétény értesült a föld jóságáról, követeket küldött Árpád vezérhez, és engedelmet kért, hogy az erdőkön túl mehessen és Gyalú vezér ellen harcolhasson. Árpád vezér pedig tanácsot tartván, Tétény szándékát javallotta, és megadta neki az engedelmet arra, hogy az erdőkön túl menjen és Gyalú ellen harcoljon.

⁷²⁰ Ifj. Horváth 1954: 215. 222.

kezdetleges verselési technikájára, nehézkes előadására utal, hanem arra, hogy a régi magyar történeti énekköltés tudatos alkalmazói, művelői és áthagyományozói voltak.⁷²¹

V. 6. A halotti énekköltészet műfajainak és rokon műfajainak ismétlés-alakzatai

Az ismétlés-alakzatok a halotti énekköltészet műfajainak és rokon műfajainak is szervező elemei.

Az ismétlés-alakzatok aszerint, hogy a szövegben mikor ismétlődnek, két csoportra bonthatók. Az elsőbe tartoznak azok, amelyekben az ismételt szakaszok közvetlenül egymás után következnek. Részlet a *Szabács viadalából* (1476):

Hayokath mond arokba **vontathny**
Kwrnywl pattantykwkwal **falt bontathny**
De ment az **hayokoth fel vontata**
Sok felwl Sabach **falath bontata...**⁷²²

Az ismétlés-alakzatok második csoportját alkotják azok a szövegrészek, amelyek egymástól távolabb helyezkednek el, és nem közvetlenül egymás után ismétlődnek. Csáti Demeter költeményében háromszor küldenek követeket a herceghez. Először a nyolcadik versszakban:

Egy **kevetet választának**,
Duna látni **bocsátának**,
Hogyha bizont mondhatnának.

A második követség a tizenhetedik versszakban:

Egy fehér lovat hozatának,
Féket, nyeret, aranyost hozának
Az herceghez bocsátának,
Hogy ilyen szóval néki szólának:

A harmadik a huszonötödik versszakban:

Harmad **kevetet választának,**
Az herceghez bocsátának,
Hogy ilyen szóval neki szólának.⁷²³

---

⁷²¹ Ifj. Horváth 1954: 225.

⁷²² Szilády 1877: 24. Ifj. Horváth 1954: 222.

⁷²³ Szilády 1877: 3-7. Ifj. Horváth 1954: 223-224.

A mondatok, nagyobb szövegrészek többszöri, egymástól távolabb eső ismétlése ösköltészeti sajátosság, amely fontos szerepet játszott az epikus költemények megformálásában. Az epikus ismétlésre több példát találunk a szájhagyományos formában megőrzött népballadákban is. A *Lázár és Erzsébet* balladában Lázár háromszor is Erzsébet keresésére indul. Ötödik vers:

Jó napot, jó napot,
Isméretlen anyám!
Isten hozott, Isten,
Isméretlen fiam!

Há hol van, há hol van
Szép Erzsébet mátkám?
Ő el van, ő el van
E rózsza mezőbe.

Kilencedik vers:

Jó napot, jó napot,
Isméretlen anyám!

Isten hozott, Isten
Isméretlen fiam!
Másodikszor mondom:
Há hol van, há hol van?

Há hol van, há hol van?
Szép Erzsébet mátkám?
Ő el van, ő el van
Vendég fogadóhoz.

Tizennegyedik vers:

Jó napot, jó napot,
Isméretlen anyám!

Isten hozott, Isten
Isméretlen fiam!
Harmadikcor mondom:
Há hol van, há hol van?

Há hol van, há hol van?
Szép Erzsébet mátkám?⁷²⁴

A verssorok olykor párokba rendeződnek. A grammatikai párhuzam a strófákba rendeződött énekeknél is jelen van; az ösköltészeti szerkesztésmód és a kötött formák egyidejűleg érvényesülnek. Tinódi Sebestyén is számtalanszor él a grammatikai párhuzam

---

⁷²⁴ Kallós 1974: 15-16.

lehetőségével, amikor a versmondattal változtatva ugyan, de a nyelvtani szerkezet érintetlenül hagyásával ismétlődik.

Számkivetésbe **ők** hamar vettetnek,
Rabságban, inségben **ők** gyötrettetnek.⁷²⁵

Dunát beállották **nagy** vízi erővel,
Magokat beásták környül **nagy** vermökvel.⁷²⁶

A grammatikai párhuzam a halottas énekek, halotti búcsúztatók építő eleme is:

Menybéli nagy Isten, néked **hálát adok**,
Te Szent Felségednek **dicsíretet mondok**...⁷²⁷

Kegyes buzgósággal viseltetett **népség**,
Koporsóm, és sírom mellett forgó **kösség**...⁷²⁸

E párhuzamos alakzatok gyökerei a siratóénekekhez nyúlnak vissza:

Jaj, mi csináljunk, hová legyünk **a két árvádval, a te két madárcádval**?⁷²⁹

A siratóénekekben gyakori a többszörös ismétlés is, amely a felsorolás alakzatát hozza létre, s amely lehetővé teszi az ismeretek részletekbe menő, gördülékeny feltárását:

Szíp furmájó, **szíp** ábrázató, **szíp** termető, kedves testvirkém...⁷³⁰

Se apám, **se** bátyuskám, **se** vírecksém, **se** testvirkém, aranyos ídes jó gyereke...⁷³¹

Elhervadt, mennyei vőlegény **fiam**, jaj **Andráskám, galambocskám**, tőlem elrepülő gyönyörű **angyalkám**...⁷³²

Tinódi Sebestyén főként a haderő, a fegyverzet, a táj leírásakor, a várak, a személyek, a veszteségek bemutatásakor alkalmazza. A haderőt ekképpen formálja meg *Az vég Temesvárbán Losonczy Istvánnak haláláról* című vitézi siratójában (1552):

⁷²⁵ Szilády 1881: 241. (Judit asszon története).

⁷²⁶ Szilády 1881: 272. (Buda veszéséről).

⁷²⁷ Domokos 1979/1676: 1135. Véletlen embernek utolsó órája kezdetű személytelenített halotti búcsúztató.

⁷²⁸ Domokos 1979/1676: 1162. Kegyes buzgósággal viseltetett népség kezdetű személytelenített halotti búcsúztató.

⁷²⁹ Kiss - Rajeczky 1966: 153/2.

⁷³⁰ Kiss - Rajeczky 1966: 181/12.

⁷³¹ Kiss - Rajeczky 1966: 170/9.

⁷³² Kiss - Rajeczky 1966: 190/16.

Polgárok es mind megesküdtek **vala**,
Losonczi István **ötszáz lóval vala**,
Vitéz kis Kampó **kétszáz lóval vala**
Serédi Györgynek **száz lovagja vala**.

Príni Gabrielé **száz lovag vala**,
Az Forgács Simon **hatvan lóval vala**,
Don Gáspár **háromszáz spanyollal vala**,
Háromszáz cseh drabant, némöt csak száz vala.

Vélök **háromszáz magyar drabant vala**,
Ott az városból **harmadfél száz vala**,
Mind az községgel **harmadfélezör vala**,
Vitéz Losonczi bíztatásban **vala**.⁷³³

A fegyverzet ismertetése a *Budai Ali basa históriájában* (1554):

Jó **álgyú** és **taraszok huszonnégy benn vala**
Szolnokban **szakállos másfél ezör vala**,
Spanyol puska es másfél ezör vala,
Ezökhöz való **por nyolcz száz mázsa ott vala**.

Mázsával, **vas, ón, tözes szerszám sok vala**,
Golyóbis és kötél szántalan sok vala,
Sok ezör forintba királnak áll vala,
Kiket az Szolnokban mind ott vesztöttek **vala**.⁷³⁴

Ugyanebben az énekben hasonló módon írja le Szolnok várát is:

Oly igen szép erős Szolnok **vára vala**,
Egyfelől az Tisza alatta foly vala,
Másfelől az Zagyva alatta foly vala,
Vár alatt az két víz öszveszakadva vala.

Söt az felszél felől **nagy árokja vala**,
Három szegén három erős bástya vala,
Csak nagy magas töltés **néki fala vala**,
Házak az töltésből ki nem látszanak **vala**.⁷³⁵

Ferdinánd király és János király alakjának megformálása az *Erdéli história* első részében (1552):

Az **felséges királ, Ferdinándus királ**
Felesége után lött törvénből **királ**,
Anna asszon bátyja az jó **Lajos királ**,
Ki Mohácson vesze ez országért az **királ**.

---

⁷³³ Szilády 1881: 78.

⁷³⁴ Szilády 1881: 102.

⁷³⁵ Szilády 1881: 102-103.

Nagy sok esze, küncse költ már ez országra,
Az magyar nemzetnek megmaradására,
Ki Nőmetországnak lenne nyúgolmára,
Pogán töreköknek eltávoztatására.

Vendég országokból néki **sok hada lón,**
Ki **János királynak** oly nagy búára lón,
Előszer Tokajnál nagy **futamása lón,**
Körösztési mezőn gonosz szerencséje lón.

Szertelen futása az színei mezőn,
Ferdinánd királynak kin nagy öröme lón,
Mindezeknek oka az **sok magyar úr lón,**
Mert köztök kétfelé pártolás, **hasonlás lón.**⁷³⁶

Csáti Demeter hasonlóképpen ábrázolja Árvád vezért az *Ének Pannónia megvételéről* című történeti költeményében (XV. század vége, XVI. század eleje):

Az egyek **kezettek jelesb vala,**
Kinek neve **Árpád vala,**
Mindeniknek **gazdagb vala,**
Azért **keztek fő kapitán vala.**⁷³⁷

A felsorolás-alakzat tudatos alkalmazására vall a Temesvárnál elesett vitézek névsorának gondos megfogalmazása:

Vesze Chlinchit György, Bornemissza János,
Vesze Horváth György, jó Szörény János,
Vesze Párnás György, jó Fekete János,
Az Moga Bálint, vesze Moga János.

Vesze Ábrámfi Imre, Rucit János,
Alia Imre, jó Margay Miklós,
Az Tasi László és az Tasi Miklós,
Jó Móré László, az Komornik Miklós.⁷³⁸

A szóbeliség szintjén megőrzött *Elindulék este guzsalyasba* népballadában a koszorúkötés mozzanatát is a felsorolás-alakzattal formálják meg:

Met most ketik az én koszorúmat,
Met most ketik az én koszorúmat,

Ágból-bogból, **fehér liliomból,**
Ágból-bogból, **fehér liliomból,**

---

⁷³⁶ Szilády 1881: 8.

⁷³⁷ Szilády 1877: 4.

⁷³⁸ Szilády 1877: 86.

Ágból-bogból, **fehér semecséből**,
Ágból-bogból, **fehér semecséből**,

Tisztán, tisztán, **szép piros rózsából**,
Tisztán, tisztán, **szép piros rózsából**,⁷³⁹

Ezeket az ősköltészeti stíluselemeket a középkori vallásos költészet is magába olvasztotta. Az ismétléses szövegalkotási mód a szövegdíszítésnek, a figyelem ébren tartásának, az emelkedett, ünnepélyes érzések, a vallási áhítat kifejezésének a tudatosan felhasznált eszközévé vált.⁷⁴⁰ A magyar nyelvű *Halotti beszéd* (1192-1195) imádságszakasza is a felsorolás alakzatból építkezik:

Vimágyuk Uromk Isten kégyilmét ez lélikért, hury jorgossun üü neki és kégyiggyen és bursássa mēnd üü bűnēt.

Ēs vimágyuk szent achiszin Máriát és boudug Michaēl archangyēlt és mēnd angyēlkut, hury vimágyonok érēttē.

Ēs vimágyuk szent Pētēr urot, kinek odut hotolm oudonia és kētniē, hury ougya mēnd üü bűnēt.

Ēs vimágyuk mēnd szentüküt, hury lēgyenek neki segēd Uromk színē eleüt, hury Isten iü vidámságuk miá bursássa üü bűnēt.

Ēs szoboducha üüt ürdüng ildetüitül és pukul kinzotujátüül,

ēs vezesse üüt paradisum nyugalmábeli,

ēs oggyun neki münyi uruszágbelé utot

ēs mēnd jouben részēt.

Ēs keássátuk Uromkhuz charmul: Kyrie eleison!⁷⁴¹

A történeti énekek imádságszakaszaiban is megfigyelhető ez a szerkesztés. *Beriszló Péter énekében* az első és harmadik sor végei ismétlődnek (1515):

Kenyeregjönk az úristennek **mi mind fejenkint**,
Hogy ne hagyjon tereknek dúlnia koroskint,
Bátorítson viadalhoz **minket mind fejenkint**.⁷⁴²

Geszthy László énekében is ez a törekvés nyilvánul meg (1525):

Isten, szűz Mária háborútól védjen,
Hatvanban gyületek, hogy **jó végre légyen**,
Jó Lajos királyunk diadalmat végyen,
Minden tanácstokban ő **jó véget tégyen**.⁷⁴³

⁷³⁹ Kallós 1974: 233.

⁷⁴⁰ Benkő 1980: 362-378.

⁷⁴¹ Balázs 1980: 454-486.

⁷⁴² Szilády 1880: 366. Ábel 1888: 529-534.

⁷⁴³ Szilády 1877: 205.

Az *Ember emlekezéssel utolsó napodrol* kezdetű temetési ének szerzője az élet mulandóságát az idézett bibliai szakaszok alapján, de önállóan, a felsorolás-alakzat szerkezetéhez igazodva ábrázolja:

Szent David Propheta eletrül azt mondgya,
Ollyan mint arnyek az **embernek napja,**
Mert hamar el mulik azt minden jól lattya.

Ollyan mint az alom **embernek elete,**
Es **ollyan mind** az fű ki reggel viragzik,
De estve hogy megasz tüzre bocsattatik.

Szent Iob Patriarcha eletrül azt mondgya,
Az embernek napja mint az **beres napja,**
Mely hamar ki telik es jutalmat varja.

Mely kicsiny az csöp víz **ollyan** az **mi napunk,**
Es **mely kicsin** az mák **ollyan mi életünk,**
Mint bölcs irasbol azt meg tanulhattuk.

Mint az füst az szeltül **hamar** el oszlatik,
Es **mint** az köd napnak fenyével veretik,
Az **mi életünk** is **hamar** vegeztetik.

Mint az futo követ az bölcs meg azt mondgya,
Ollyan mi életünk mint hajonak **nyoma,**
Mint madarnak **nyoma,** es az nyilnak **nyoma.**⁷⁴⁴

A *Már elmégyek az örömbé* kezdetű halottas ének szerzője a Mennysorság ábrázolásakor alkalmazza a felsorolás-alakzatot:

Keserűség, **sem** irigység,
Nincsen sántaság, betegség,
Nincsen ott nyomorult vénség.
(...)
Ott **nincs** továbbá kevélység,
Nem uralkodik az éhség,
Szeretet lesz az ellenség...⁷⁴⁵

A *Mostan kik itt jelen vattok* kezdetű halotti búcsúztatóban a halál elkerülhetetlenségének megfogalmazásában segít a felsorolás-alakzat:

Senkit ő nagy gazdagsága,
Sem hatalmas Urasága,
Nem tarthat-meg nagy jószága.

⁷⁴⁴ Szilvás-Újfalvi 1598 (1602): 12. Borsa 1983. (RMNY II. 832, 886.)

⁷⁴⁵ Domokos 1979/1676: 1136.

Crésus Királyt gazdagsága,
Sem **Attilát** nagy hatalma,
Alexandert birodalma.

Xerxes Királyt sok száz népe,
Dávidot hadi-serege,
Hectort sem menté ereje.

Cicerót ékes szóllása,
Absolont szép ábrázattya,
Salamont bölcs tudománya.

Nem mentheték-meg haláltól,
Magokat a' koporsótól,
Ki-múlának e' Világból.⁷⁴⁶

A füzéres szerkesztés szintén a siratóének stílussajátosságáiból vezethető le. A női hozzátartozó olykor nemcsak a jelenlegi halottját, hanem a korábban elhunyt szeretteit is elsiratja:

Jaj, kedves fiam, **Józsikám**, idős fiam,
Te ma megszabádultá akkora nagy kínoktól, idős fiam!
Jaj, de sokat szenvedté nekem három évig, idős fiam, ebbe nagy kínba!
Kedves idős Józsikám!
Jaj, kedves idős fiam, **Vilmuskám**, de elmenté má te bátyád után,
Jaj, abba a nagy szerencsétlen halálba, idős fiam!
Jaj, de nagy bűnös az a országút, akiben hát őt találta,
ilyen hamarosan egymás után, jaj idős fiam, Vilmuskám, Vilmuskám!
Jaj, de szerencsétlen gyerek vótá te, kedves fiam nekem, Vilmuskám!
Jaj, aranyos drága lányom idős **Olguskám**,
jaj, hijaba hattá engem evvel a kis árvával!
Jaj má itt vattok hárman, kedves gyerökeim,
jaj idős lányom nekem, idős Olguskám!
Jaj, jaj, jaj idős gyerökejim, idős jó gyerökejim énnekem,
Jaj, akit ilyen nagy szomoróságban neveltem benneteket akármikó!⁷⁴⁷

Tinódi egyes műveiben a harci kalandokat, várostromokat összevontan mutatja be. Ilyen a felépítése a Príni Péternek, Majlát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságát bemutató éneknek is, amelyben Tinódi – a vitézi siratók felépítését követve – mindhárom személynek külön-külön megírja a siratóját, majd ezeket összefűzi, és létrehoz egy nagy terjedelmű hármas siratót.⁷⁴⁸ A füzéres szerkesztésre a XVII-XVIII. századi halotti búcsúztatóknál is találunk példát. Nagy Sámuel zilahi református rector 1757-ben szerkesztette kéziratossá halotti

⁷⁴⁶ Domokos 1979/1676: 1151.

⁷⁴⁷ Kiss-Rajeczky 1966: 226-228/29, 320-325/65. 744-747/204.

⁷⁴⁸ Sáy 2008: 38. Füzéres szerkezetű még: Erdélyi história V. része.

énekeskönyvét, amely latin és magyar nyelvű halotti verseket, halotti búcsúztatókat tartalmaz, s amelyben egy kettős sirató is található.⁷⁴⁹ Veselényi Istvánt és feleségét Bánfi Katát egy időben temették el. A kettős sirató nem Nagy Sámuel munkája, valószínűleg egy másik kéziratós énekeskönyvből másolta, mivel a temetésre 1734. augusztus 22-én került sor. Az eredeti szerző a verset Veselényi István temetésére írta, feltehetően felesége, Bánfi Kata kérésére, aki azonban kis idő múlva meghalt. Erre utal, hogy a vers címében a néhai jelző Bánfi Kata neve fölé került. A szerző talán éppen a búcsúztató írásakor értesült Bánfi Kata haláláról, mert a 21. versben apró módosítást végez, az el-temetségedben szóban a dé betűt m-re javítja át. Ezen a helyen pozícióváltás történik, Bánfi Kata siratójából személyes búcsú lesz, a gyászoló érzéseit a halott gondolatai váltják fel:

20. Nem megy Kedves Társam, nálad nélkül nem megy!
A' mint eddig most is Hozzám hűséges légy!
Jaj! ne hagy el, Társul mostan is Melléd végy
Két egyező Szív közt jaj Szakadást ne tégy.
21. Tudod ! el-nem váltam Tőled Eletedben,
Végig meg-maradtam igaz Hűségemben
Mert szívem lakozott mindenkor szívedben:
Tőled most sem válok el-temetsége(d)mben.
22. Együtt mégyek veled a' Földnek gyomrába
Bé-kisérlék Téged Temetőd Boltjába'
És mikor öltözöl Angyali Formába,
Együtt öltözöm fel Testem Sátorába.
23. Meg-hagyom Koporsót köből tsinállyanak
Arra Vas Pennával illy szokot irjanak:
**EZEK HŰSÉGESEK EGYMÁSHOZ VOLTANAK
MÉG HALALOKBAN IS ÖK EL NEM VALTANAK.**

A vers szerzője megtehetné, hogy befejezi Veselényi István búcsúztatóját, és ír egy másikat Bánfi Kata részére, vagy a két személyt együtt búcsúztatja, de nem így cselekszik: Tinódi Sebestyénhez hasonlóan összefűzi a két siratót.

A felsorolás gyakran alkalmazott változata a számoló vers. Tinódi a *Sokféle részögösről* című költeményét (1548) a számsor rendjére építi, és húszféle részeges embertípust különböztet meg:

---

⁷⁴⁹ Nagy Sámuel halotti énekeskönyve (1757) Nagyenyed, Bethlen Könyvtár K. 292. Mf: MTAK A 199/VII. Stoll 2002: 144/254. Stoll Béla a verset Bánfi Kata halotti búcsúztatójának tünteti fel, azonban itt egy kettős siratóval van dolgunk, és pontosabb, ha Veselényi István és Bánfi Kata siratójáról beszélünk.

Alázatos, békességös **egyik részögös**,
Az második csak garázdás és oly versönyös,
Imádkozik és bűnén sír **harmad részögös**.

Negyedfélék apróságot igen kívánnak,
Ötödfélék dúlnak, fosztnak, oly igen lopnak,
Hatodfélék csak hallgatnak, mert megnémulnak.⁷⁵⁰

A számsor a csatában elesettek felsorolásakor a *Szabács viadalában* is feltűnik:

Halált es vallottak hát némellyek
Királi nagy tisztességet mellett.
Első egy iffju, Várady Simon,
Kinek anyja é-naponkéd sírhon!
Bizon, ő kegyes úrfiú vala,
Ki pattantyú miá ott hala.
Más cseh vitéz, Francz, főtisztes hadnagy,
Kik bizon kegyes istennél vadnak.
Ebbe sonha senkinek nincs kétség-
Vagy tisztül ott helen ökök ércsék;
És az többi, ott ralylyal kik haltak,⁷⁵¹

Az *Illik nekünk erről emlekezniük* kezdetű halottas énekben is megfigyelhető:

Harom fele halál reank szalla,
egyik az bűn lelkünknek halala,
masik az mi testünknek halala,
harmad pedig örök halál kennyá.⁷⁵²

A gyermekgyilkos anya témaköréhez kapcsolódó új stílusú ballada is megőrizte a számsorra épülő régi előadásmódot. *Szabó Vilma* ekképpen válaszol a csendőrök faggatására:

Valld ki, Virma, minden tetteidet:
Hová tetted három gyermekedet?

Egyet tettem tenger fenekibe,
A **másikat** diófa tövibe,
Harmadiknak öngyilkossa lettem,
Kiétt, tudom, én úgy es rab lettem.⁷⁵³

A *Fehér Anna* balladában a számlálás a feszült lelkiállapot kifejezője, a fokozás eszköze:

Éjfél után már **egy óra**.
Aluszol-é, Fehér Anna,
Aluszol-é, Fehér Anna?

⁷⁵⁰ Szilády 1881: 265.

⁷⁵¹ Szilády 1877: 24.

⁷⁵² Szilvás-Újfalvi 1598 (1602): 5.

⁷⁵³ Kallós 1974: 330-331.

Nem aluszom, nem nyughatom,
A sok láncszem zörgést hallom,
A sok láncszem zörgést hallom.

Csak aludjál, csak nyugodj már!
Éjfél után már **két óra**.
Aluszol-é, Fehér Anna?⁷⁵⁴

Az ősköltészeti ismétlés-alakzatokon kívül azonban a latin retorika stíluselemi, színező gondolat- és szó-alakzatai is részévé váltak a történeti énekeknek. A középkorban nagy tekintélye volt Cornificius Rhetorica ad Herennium című ókori latin retorikai tankönyvének, amelyből a XII. században Magyarországon is tanítottak a káptalani iskolákban.⁷⁵⁵ Ezt támasztja alá az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött Tractatus de Cantica Cantorum kódexben található középkori diákjegyzet is, melynek retorikával foglalkozó harmadik fejezete az ókori tankönyvre épül.⁷⁵⁶ A mondatpárhuzam, a sorvégek hangzásbeli összecsengésére való törekvés a latin művészi stílusnak is fontos elemeivé váltak. E stíluszeszközök nem a középkorban keletkeztek; eredetükben visszanyúlnak a görög rétorokig. A művészi prózában először Thrasymachos és Gorgias alkalmazta. A latin irodalomban Cicero volt az első, aki elméleti művében, az Oratorban továbbfejlesztette a görög retorika szónoki formuláit.⁷⁵⁷ Az ókorban a mondategészset legalább két kőlonra tagolták, de a mondategészset legvőlasztékosabb és legtökéletesebb formája az volt, ha a mondategész három kőlonból állt.⁷⁵⁸ A kőlonokat záró szővégek összecsengtek. A rímeknek két fajtáját különítették el. A *similiter cadens* a kőlonok végén álló szavak eseteinek a végződését jelentette. A *similiter desinens* a szavak azonos végződésén, de nem esetvőgződésen alapult.⁷⁵⁹ Balázs János kimutatta, hogy a szővégek összecsengése a Halotti Beszéd latin és magyar változatában is fellelhető:⁷⁶⁰

Láttýátuk feleim szümtükhel mik vogymuk.
Isa pur es chomuu vogymuk.

Menyi milosztben terüimtevė elevė miü isemüküt Adámüt,
es odutta volá neki paradisumot hazoá.

---

⁷⁵⁴ Kallós 1974: 113.

⁷⁵⁵ Cornificius 1987: 194-291. Balázs 1980: 473.

⁷⁵⁶ Mészáros 1973: 19-27.

⁷⁵⁷ Horváth 1954: 39.

⁷⁵⁸ Balázs 1980: 473-475.

⁷⁵⁹ Mészáros István 1973: 22.

⁷⁶⁰ Balázs 1980: 478. 482.

A sorvégek összecsendülésére való törekvés a történeti énekekben is megfigyelhető. A Szabács viadalában a szerző a retorikai szabályok következetes alkalmazásával párokba rendezi a sorokat, s ez a törekvés az egész költeményen végigvonul:

Vízárokból viadalt es tartottak;
Azzal Szabácsnak ígyen sem ártottak;
Mert mondhatatlan szakálosokval,
Sok nyilakval, sőt számtalan fokval,
Kézi puskákval, nagy pattantyúkval,
És kölömb-kölömb álgjúkval,
.....
Azért tökélelt tanács lön köztök,
Hogy minden szabad lenne önköztök:
Ki akarna, az válnék császárhoz,
Avagy magyar Mátyás királhoz;
Az kencset ki ott császár illetné,
Sem egy kéz köztök azt ne illetné,
Azon szerént Szabácsba bennhadnák,
És Szabácsot királnak megadnák.⁷⁶¹

Gergely deák *Siralomének Both János veszedelmén* című versét (1490 előtt) háromsoros strófákban szerkeszti meg, a sorvégek ebben az esetben is egybecsengnek:

Reá vevé az én uram az nagy kevétséget,
Megakará jelenteni az tisztességet,
Maga jól tudá hogy ott talál sok ellenséget.

Beriszló Péter énekében ugyanez a szándék érvényesül:

Im látjátok, ellenségit sok helen meggyőzte,
Terekeknek sokaságit rólatok elízte,
Mellettetek megholtát ingyen ő nem nézte.⁷⁶²

Az idézett példák két költői gyakorlat együttes jelenlétét szemléltetik. A régi, mondatsoros szabadvers fokozatosan átalakul félig kötött, valamint kötött strófikus versekké. A kólonok átértelmeződnek, s a négysoros szerkezethez alkalmazkodva egy új költői rendszer szabályozott verssoraivá válnak. A párhuzamos mondattani szerkezetű versek stíluselemei így módon Tinódi költeményeiben, valamint a temetési beszédek szerkezetéhez hasonló halottas énekekben is tovább éltek:

Nem szánja vélök az önnün halálát,
Minden kéncsének nékik kiosztását,
Holtig szolgálja az ő szép hazáját,
Jó szolgálainak ígéri jószágát.⁷⁶³

⁷⁶¹ Szilády 1877: 25. 27.

⁷⁶² Szilády 1880: 365.

Illik nekünk erről emlekezn**ünk**,
miként jutot halakra mi igy**ünk**,
es mint lehet ki menekedes**ünk**,
szabadsagunk örök idvösseg**ünk**.⁷⁶⁴

A különböző költői gyakorlatok ötvöződése abban is kifejeződik, hogy a felsorolás-
alakzatok Tinódinál folszerűen, a négysoros szerkezettől függetlenül, több versszakot
felölve, a régi verselési mód élettani sajátosságaihoz igazodva jelennek meg.

Az esztergomi diákjegyzet magába foglalja azokat a szóismétlésen alapuló alakzatokat
is, amelyek az élszóban elhangzó szövegek díszítését, élénkítését szolgálják. A repetitiot
(görögül anafora) tárgyalja először, amikor a szóismétlés a tagmondatok elején történik.⁷⁶⁵

Részlet a *Halotti Beszéd*ből:

Isa és nüm iggy ember mulchottya ez vermüt.
Isa mēnd ozchuz járrou vogymuk.

A történeti énekekben is gyakran feltűnik. Csáti Demeter *Ének Pannónia megvételéről*:

Hét sereget nagyot szerzének,
Hét kapitánok emelének,⁷⁶⁶

Tinódi Sebestyén *Varkucs Tamás idejébe lött csaták Egörből* (1548):

Három beslia basának könyörgének,
Három kopját kapuból ők kivőnek.⁷⁶⁷

Ember emlekezzel az szomoru halalrol kezdetű halottas ének (Batizi András):

Ember **emlekezzel** az szomoru halalrol,
emlekezzel az halalnak rövid orajarol,
Emleközzel emberi allat ingyen majd meg kell halnod.⁷⁶⁸

Conversionak (epifora) nevezik azt az alakzatot, amikor a szavak a tagmondatok
végén ismétlődnek.

Halotti Beszéd:

Láttjátuk feleim szümtükkel mik **vogymuk**.
Isa pur es chomuu **vogymuk**.

---

⁷⁶³ Szilády 1881: 78. (Az vég Temesvárbán).

⁷⁶⁴ Szilvás- Újfalvi 1598 (1602): 5. temetési ének.

⁷⁶⁵ Mészáros 1973: 21.

⁷⁶⁶ Szilády 1877: 3.

⁷⁶⁷ Szilády 1881. 300.

⁷⁶⁸ Szilvás- Újfalvi 1598 (1602): 4.

Szabács viadala:

Szabácsba nagy vesztegség lött **volna:**
Vitéz cseh nép azért beljött **volna,**⁷⁶⁹

Tinódi Sebestyén *Szulimán császár Kazul basával viadaljáról* (1546):

Legottan eltére az Kazul **basa.**
Az császár hadában **Ibrain basa**
Nagy felszóval ezt kiáltja **basa:**
Ne félnének, mert megjött **Ibrain basa.**⁷⁷⁰

Hagyatok el hű keresztyenek kezdetű halottas ének:

Szent Leleknek edenye **volt ez,**
az Istennek személye **volt ez,**
az Christus Iesus lakot **ebben,**
volt Isteni feilem **ebben.**⁷⁷¹

A szavak a tagmondatok elején és végén is ismétlődhetnek. Ez az ún. complexio (szimploké).

Tinódi Sebestyén *Az Szalkai mezőn való viadalról* (1544):

Bánatban az követ Komáromhoz juta.
Mert az terekektől oly igen fél **vala,**
Az Dunán el-által éjjel üvölt **vala,**
Az hősek csalárdságnak azt vélik **vala.**
Az követőt fogva ők bévítették **vala,**
Vígán **az** vitézök úgy indulnak **vala,**
Immár Nyári Ferencz sokat bolygott **vala.**⁷⁷²

Tinódi Sebestyén *Kapitán György bajviadalja* (1550):

Sok **jó** legínnyel Losoncz **eljuta,**
Az vitéz Bebek György szép szerrel **juta,**
Vitéz Balassi János **es** **eljuta,**
Az **jó** Zay Ferencz **es** **juta.**

---

⁷⁶⁹ Szilády 1877: 25.

⁷⁷⁰ Szilády 1881: 261.

⁷⁷¹ Szilády 1881: 10.

⁷⁷² Szilády 1881: 292.

Az jó Zoltai István es ott **vala**,
Negyedfélszáz lóval ők **gyültek vala**,
Az napra Bujákra **begyültek vala**,
Az vitéz Kapitán György örül **vala**.⁷⁷³

Traductiról beszélünk akkor, amikor a szóismétlés a mondat belsejében oly módon történik, hogy az ismételt szó esete megváltozik:

Halotti Beszéd:

Menyi milosztben terümtévé elevé miü isemüküt, Adámüt,
és odutta volá neki **paradisumut** hazoá.
Ës mënd **paradisumben** volou **gyimilcsiktül** munda neki élnië.
Hëon tilutoá üüt így fa **gyimilcsétül**.

Szabács viadala:

Szertelen magokat ott rekesztvén,
Egy házat **viadalhoz** gerjesztvén,
Legottan túlbelöl török népek
Nagy **viadalt** velek törletének.⁷⁷⁴

Csáti Demeter Ének Pannónia megvételéről:

Kivetek beszélének **kapitánokkal**.
Kapitánok tanácskoznak,
Hogy ha ez földre juthatnának,
Az herceggel megvívának.⁷⁷⁵

Tinódi Sebestyén Varkucs Tamás idejébe lött csaták Egörből (1548):

Míg szabadon engöm nem látsz **Egörben**,
Egröt ne add addég senki kezében.⁷⁷⁶

Szulimán császár Kazul basával viadaljáról:

Ez **követ császár** táborába juta,
Követségét az basáknak nem mondá;
Császár hallá, ötet hozzá hívatá,
Az **császárnak** az **követ** fejét hajtá.⁷⁷⁷

---

⁷⁷³ Szilády 1881: 310.

⁷⁷⁴ Szilády 1877: 25.

⁷⁷⁵ Szilády 1877: 6.

⁷⁷⁶ Szilády 1881: 298.

⁷⁷⁷ Szilády 1881: 255.

Emlekezzünk az utolsó napról kezdetű halottas ének:

Mi testünkből az **lelek** ki mulik,
az Christushoz **lelkünk** vitettetik,
ítilet napjaig mind ott tartatik.

Az **ítilet napjának** előtte,
azon **lelket** ad az mi **testünkben**,
mely **testben** előtte allunk **ítiletre**.⁷⁷⁸

Az ősköltészeti stíuselemek és a latin művészi stílust képviselő szerkesztésmód együttes jelenléte kapcsolódási pontokat képez az idézett műfajok között. A Halotti Beszédben, a történeti énekekben, a temetési énekekben, a halotti búcsúztatókban ugyanazok a sajátosságok ötvöződnak, amelyek nem csupán azt jelzik, hogy ugyanazoknak a stílusáramlatoknak a hatása alá kerültek, hanem, hogy mélyebb kötelék áll fenn közöttük, genetikailag együvé tartoznak. A magyar nyelvű Halotti Beszéd ily módon a történeti énekek, és a temetési beszédek szerkezetéhez hasonló halottas énekek előzményének tekinthető. A történeti énekek ezen kívül a hősi énekek szájhagyományos formában átörökített epikus stílusából is merítettek, hasonlóan a Halotti Beszédhez, hiszen a megalkotásában a latin retorikai szabályok mellett az ősköltészeti ismétlés-alakzatok is szerepet játszottak. E műfajok genetikai kapcsolatát támasztja alá az a tény, hogy a XV-XVI. századi történeti énekekben, és a halottas énekekben kétféle költői gyakorlat érvényesül. A régi, mondatsoros, ismétlés-alakzatokból építkező szabadvers eleven erővel lüktet még a kötött, négysoros strófákba szerveződő versekben is. Elevenen lüktet, hiszen több évszázados hagyományokra vezethető vissza, s a szabályozott, kötött versformák sem tudják megtörni erejét, átszűrődik a verssorok között. Történeti énekek és halottas énekek – annak ellenére, hogy egy emlék sem maradt fenn a XV. század előtti időkből- léteztek már egykor ilyen jellegű kötöttségek nélkül is. Igaz, ezek a versek a fizikai valóságban már nem érzékelhetők, testük az enyészeté lett, lelkük azonban az ősi párhuzamos verselés állhatatosságának köszönhetően túlélte a pusztulást. Ha tehát a XII. és XVI. századot az ismétlés alakzatok nézőpontjából közelítjük meg, nem is esnek egymástól olyan távol, nincs is olyan nagy, áthidalhatatlan távolság közöttük.

V. 7. Versrendszer és közösségi éneklés

Az ismétlő éneklés gyakorlata kezdetben a költői és előadói szerepeket is magába olvasztotta, a kettő egységben állt egymással. A különválás első jelei az előadói szervezet átalakulásával,

---

⁷⁷⁸ Szilvás-Ujfalvi 1598 (1602): 11.

kibővülésével, s ennek következményeként a párhuzamos versalakzatok bonyolultabbá válásával, gyarapodásával mutatkoztak meg.⁷⁷⁹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a teljes ismétlésen alapuló előadói szerep véglegesen háttérbe szorult. Láthattuk, a magyar hagyományok is mennyire sokszínűek, többféle fejlődési fokozatot képviselnek. A párhuzamos szerkesztés egyszerű alakzatai éppúgy fellelhetők, mint a bonyolultabb felépítésű parallelismus membrorum, és nem kizárható ezeknek az egyidejű jelenléte sem. Másrészt a költői szerep sem múlt el nyomtalanul, hiszen már maga az előadói funkció is elegendő ahhoz, hogy a költői hatásfokozás megvalósuljon.

Az ismétlő éneklés előadói szerepét elsősorban a közösségi éneklés igénye, az együtténeklés öröme tartja életben. Amíg a költői és előadói szerepek egybeolvadnak, addig a költői technikák teremtik meg a közösségi éneklés, előénekes-kórus váltakozásának lehetőségeit. Mikor viszont a kettő különválik s a költői szerepkör támogatása megszűnik, az előadói szerep kívülről kapcsolódik hozzá azokhoz a műfajokhoz, amelyek a közösségi éneklés homlokterébe kerültek. Ez a „bekebelezési folyamat” bármelyik műfajjal megtörténhet, függetlenül attól, hogy milyen költői eszközök alapján szerveződik.

Mi az oka annak, hogy az ismétlő éneklés ősi gyakorlata olyan hosszú időn át életképes maradt? Kétségtelenül lelki okok is közrejátszhattak a megőrzésében: köztudott, hogy az ismétlő éneklés jótékony hatással van a lelki működésre, nyugalmat, harmóniát teremt, biztonságérzetet ad. A háttérben azonban más összetevők is állhatnak.

Léteznek-e más versrendszerek, amelyek megteremthetik a közösségi éneklés feltételeit? A közösségi éneklésnek két típusa ismert. Az egyik az előénekes- kórus felelgető éneklésén alapszik, a másik a teljes közösségi éneklésen, amikor mindenki egyidejűleg vesz részt az éneklésben.⁷⁸⁰ Ez utóbbi a strófikus, szabályos versformájú, kötött szótagszámú énekek esetében kivitelezhető; ez lehetővé teszi, hogy több versszakot változatlan dallamra énekeljenek. De mi történik akkor, amikor ezek a feltételek még nem adóttak? A régi, párhuzamos mondattani szerkezetű, változó szótagszámú verselés nem alakult át egyik napról a másikra kötött szótagszámú, rímes, strófákba rendeződő versekké, átmeneti időszak köti össze a kettőt, amely a költői alkotások egészét érinti, tehát nemcsak az egyházi, hanem a világi költészetre is kihatással volt.

A kötött formában alkotott szöveg jellemzője a szabályos, felismerhető ritmus, az azonos vagy hasonló felépítésű verssorok, a rím és a versszak. Kezdetben az ütemek, majd a szótagok száma vált kötötté, kialakult a szabályos sor, ezek társulásából pedig a versszak.⁷⁸¹

---

⁷⁷⁹ Solymossy 1927: 14.

⁷⁸⁰ Dobszay 1995: 8.

⁷⁸¹ Katona 1982 a: 530.

A régi magyar versszerzők eleinte szabadon bántak a szótagszámmal. A versnek kötött sorképletei nem voltak, a verssorokban csak az ütemek száma és egymástól való időbeli távolsága volt meghatározva.⁷⁸² Gábor Ignác nézete szerint a magyar ősi versforma négyütemes sorokból állt, amelyekben az ütemek szótagszáma a legnagyobb szabadsággal folyton változott. Az ütemek időtartama azonban egyenlő, és a szótagszám egyenetlenségeit nyújtással vagy szaporázással lehetett kiegyenlíteni.⁷⁸³ Horváth János szabad szótagszámú ütemes soroknak, rövidebben szabad sorképletnek nevezi ezt az átmeneti alakzatot.⁷⁸⁴ Ilyen értelemben versnek számít már az *Ómagyar Mária-siralom* (1300 tájékaról)⁷⁸⁵ és a *Königsbergi Töredék* (XIV. század) is.⁷⁸⁶ Erdélyi János példákkal szemlélteti, hány szótaggal lehet betölteni a négyütemes egységeket, amelyek időben egyenlők, de a szótagok száma különböző, ami tíz-, tizenegy-, tizenkét-, tizenhárom-, tizenhatszótagos sorokat is eredményezhet:⁷⁸⁷

Új ház	fényes ház	bocsáss kapun	által
Ég a	város	tüze messze	lángol
Kis kacsá	fürdik	fekete	tóban
Rozgonyi	püspök	palotája	nyitva
Olyak az le-	gények	mint a csil-	lagok
Besenyő lo-	vamnak	sohse láttam	párját
Vagyok bátor	jó vitéz	megyek hídon	által
Olyat ugrok	mint paripa	megfordulok	mint karika

A verssoronkénti szótagszám-ingadozás illeszkedési nehézségeket idézhet elő a dallam és a szöveg viszonyában, ami az éneklés folyamatában is bonyodalmakat okozhat.⁷⁸⁸ A változó szótagszámból eredő illeszkedési problémákat a nyújtással és a szaporázással orvosolták.

Gálszécsi István töredékesen ránk maradt 1536-os énekeskönyvének bevezetője ekképpen írja körül a „virgulálás” (másként: aprózás, szaporázás) fogalmát: Az ínekekben nehöl több ígik vadnak, hognem mint az első versnek nótái volnának, azért ilyen módot

⁷⁸² Horváth 1928: 146.

⁷⁸³ Gábor 1925: 21.

⁷⁸⁴ Horváth 1928: 146.

⁷⁸⁵ Horváth 1928: 145.

⁷⁸⁶ Kalmár 1895: 351-355. Jacobi: 1936: 302-311. Jacobi 1942: 17-27.

⁷⁸⁷ Erdélyi 1886: 415-427.

⁷⁸⁸ Karasszon 1994/1995: 189.

tartsatok, hogy az hol ez történendik, tehát egy nótán teljesítsítek azokat be, ezt pedig, hogy inkább eszetekbe vehessítek, könnyebbsígnék okáért minden íneket megvirguláltam.⁷⁸⁹

Másfél századdal később Náray György a *Lyra Coelestis* előszavában (1695) ugyanerről a gyakorlatról ír: in Psalmis ubique sunt versus dispares, aliqui breviores, aliqui longiores, nihilominus per contractionem vel protractionem omnes sub eadem nota cantari consueverunt.⁷⁹⁰

Csokonai Vitéz Mihály *A magyar verscsinálásról* írt tanulmányában a következőképpen mutatja be ezt a jelenséget: Hogy a' ki mondott szók meg edgyezzenek a' muzsika hangzásával, némellyek annyi szillabát mondtak rá, a' hány pertzentés volt a' Muzsikába, és a' hol a' muzsika úgy szűnt meg, mint az előbbi szakaszba, ők is a' mondott igékret úgy végezték; mások pedig arra vigyáztak hogy szavaikat a' Muzsikával edgy-aránt pattogtassák, hogy a' hol annak ütése meghúzza megy, ők is megnyújthassák a' szó tagot, a' hol a' megszalad, ők is ottan szaporázhassák, és így a' Muzsika, és a' beszéd se edgymást elne haggya, se el ne késsenn.⁷⁹¹

Karasszon Dezső rávilágít arra, hogy a virgulálás technikája több, mint egyszerű hangismétlés, aprózás. Kettős szerepe van, amely egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a megváltozott szótagszámú sorokat az alapidallamhoz igazítja, másrészt, új vonásokat kölcsönöz a dallamnak, ezért az improvizatív énekművészet meghatározó eszközének tekinthető.⁷⁹² Ez arra utal, hogy a virgulálás technikáját csak azok tudták alkalmazni, akik jártasságot szereztek benne, sajátos tudással rendelkeztek. Az egyéni éneklésben a szótagszám-ingadozás nem okoz gondot, ha az énekes tisztában van a nyújtás, és szaporázás szabályaival, és alkalmazza is azokat. Mi történik azonban a közösségi éneklés színterén? Az éneklő közösség tagjai tisztában vannak-e a nyújtás és szaporázás szabályaival? S ha igen, elképzelhető-e, hogy mindenki ugyanabban az időben s ugyanazon a helyen virgulál? Bizonytal nem. Az éneklő közösségtől ez nem várható el. Éppen ezért szükség van valakire, egy előénekesre, aki a virgulálás szabályait ismerve irányítani tudja a közösségi éneklést.

A XVI. századi népénekeskönyvek énekei zömükben versszakonként változó, szabad szótagszámú sorokból építkeznek. Az eltérések gyakrabban +1, -1, ritkábban +2, -2 szótagszám-ingadozásokat mutatnak. Jó példa erre a *Jer diczeriüic ez mái napon az mi Vrunkat* kezdetű karácsonyi ének, Batizi András alkotása, amely az 1566-os kiadású Váradi

---

⁷⁸⁹ Karasszon 1994/1995: 189.

⁷⁹⁰ Náray 1695. Nagyszombat. RMK I. 1479. A zsoltárokból különféle, hol rövidebb, hol hosszabb verssorok fordulnak elő, ezeket azonban hajlítással vagy aprózással alkalmazni lehet az adott dallamsorhoz. Kodály 1921: 33. Kecskés: 1991: 59.

⁷⁹¹ Csokonai 2002: 20. Horváth 1948: 167-168.

⁷⁹² Karasszon 1994/95: 193.

énekeskönyvben jelent meg először,⁷⁹³ és a XIX. század elejéig megtalálható minden református énekeskönyvekben, sőt az erdélyi katolikus források és a Cantus Catholici is tartalmazzák /XI/a. Melléklet/.⁷⁹⁴ Az ének huszonöt hámosoros versszakból áll. A strófák első sorának szótagszáma 12-15 között mozog. A 2. sorban 14-15, a harmadikban 13-15 a sorok szótagszámának az ingadozása. Az 5. és a 7., a 12. és a 14., a 18. és 19., valamint a 22. és a 25. versszak között (13, 14, 13 sorképlettel) kiegyenlítődik az ingadozás. A huszonöt versből álló éneknek tehát több mint a felében illeszkedési problémák, éneklési nehézségek léphetnek fel. Hogyan hangzottak a XVI. századi istentiszteleten a szabad szótagszámú sorokból álló énekek? Ezek ugyanis nem alkalmasak a teljes közösségi éneklésre.

Arany János is megfogalmazza aggályait a szabad szótagszámú versek közösségi éneklésével kapcsolatban.: Azonban ezt a nagy szabadságot a sor szótagai számára nézve –én legalább- nem fogom igénybe venni. Kivételesen használom néha, hogy az egyhangúságot kerüljem. Igaz, a gyermek réják igen szabadok e tekintetben: de a népdalok nem annyira. Nem is tudom, mit tenne a nép, ha például a megszokottabb 11 szótagú sor helyett oly dalt kapna, melynek egyik sora 7 a másik 9 a 3-ik 11 a negyedik 13 lenne. Vannak versalakok, hol egy szótaggal több vagy kevesebb mit sem tesz, pl.

Vermem ugyan / elég van-// de kenyérem/ nincsen,
Jaj istenem / mit csináljak // mikor semmim / sincsen.

De általánosan felszabadítani a szótagok száma alól – azt hiszem, nem lenne köszönet benne.⁷⁹⁵ Újra megfogalmazódik a kérdés: mit tenne a nép? Hogyan énekelné a szabad szótagszámú sorokból építkező verseket? Ez az átmeneti versrendszer ugyanis nem teszi lehetővé az egyidejű énekelést. A közösségnek vezetésre van szüksége, előénekesre, aki miután összeillesztette a szöveget a dallammal, előre éneklie a sorokat; a közösségnek már csak annyi feladata marad, hogy megismételje azokat.

Csomasz Tóth Kálmán megjegyzi, hogy azok az énekek, amelyeknél hangismétlés, és átfutó hangok beiktatása szükséges „a metrikus kötöttségből a gregorián, és talán a népi parlando szabadabb, oldottabb recitatív stílusa felé hajoltak el.”⁷⁹⁶ Ebben az esetben talán nem is igazán elhajlásról, hanem egy átmeneti költői gyakorlatról beszélhetünk, amely a régi párhuzamos felépítésű szabadvers, és az új stílust képviselő, szabályozott, strófákba rendeződő versek sajátosságait is magába olvasztotta.

Az átmeneti jelleg az énekek elnevezésében is kifejeződésre jut. Náray György Lyra Coelestis című énekeskönyvében, A SZ:HAROMSAGRUL VALÓ ENEKEK részben az

⁷⁹³ Varjas 1975: 127. Kőszeghy: 1986: 366-371. (2. kötet)

⁷⁹⁴ Csomasz Tóth 1971: 175. Dobszay 1995: 85-86.

⁷⁹⁵ Részlet 1856. szeptember 4-én, Erdélyi Jánoshoz írt leveléből. Keresztury 1982: 755-756.

⁷⁹⁶ Csomasz Tóth 1958: 663.

alábbiakat olvashatjuk: A' szent Háromságról való Olvasót is elmondhatni mind énekszóval kiváltképpen mikor meszebre Proceszióval szoktak mennyi, ugyhogy az Oskola mester, avagy két jó énekes gyermek, egy versecs két elő mondgya, az utánok a' nép ugyan azont, és a' szerint énekelyen, ugy mint azon olvasóban mondatik: a' Kereszten legelsőben, hiszek egy Istenben. Mondasík. Ad Notam, mire bánkodol oh te én szívem, Supra pagin. 2. Igy Cantor. Hiszek egy élő örök Istenben. Populus repetit: Hiszek egy élő örök Istenben...⁷⁹⁷ Az *Algyon az én lelkem, álgyon s' dicfirje az Urat* kezdetű énekkel kapcsolatban ekképpen folytatja: Az után minden Miattyánk előtt mondattassék ezen következő versecske, ad Notam: mondgyatok dicferetet. (...) Már a' mint ezen versecske mondatik minden Miattyánk előtt: ugy minden Mi Attyánk után mondatik Eüdvözlégý Mária, mely alternatim énekeltessek felül való mod szerint a' mint van pagina secunda. Miattyánk pedig fellyül való versecske közöt, és Eüdvözlégý Maria közöt, mely az egész Olvaso közöt hétszer találkozik, mondassék ut supra pag. I. és így a' hetedik Miattyánkon, és utanna való üdvözlégý Márián vigeződik el az olvasó. A' töb középszerü szemekre melyek a' Mi Attyánkok közöt három és harminczon vannak, mondassék azon Nótára a' mint a' felső versecske Algyon az én lelkem, álgyon s' dicfirje az Urat: ezen szokkal a' mint következik. Cantor *Szent, Szent, Szent, Angyali Seregek Ura Istene* Populus idem repetit; Cantor complet versus cantando.⁷⁹⁸ *Tellyessek az Egek, és föld dicsősségeddel.* Populus similiter idem repetit. Eodem modo cantentur reliqui duo versus super quovis pradicto mediocri grano, uti hic subnectuntur.⁷⁹⁹ *Szent Isten, szent, erős (...)* *Dicsőség Attyának (...)* /XII. Melléklet/.

A „versecske” kifejezést (latinul *versiculus*) kettős értelemben használják az idézett szövegben. Egyrészt verssort jelent („két jó énekes gyermek, egy versecs két elő mondja”), másrészt az ének egészét jelöli („mondattassék ezen következő versecske”). Az egyházi, középlatin szóhasználatban *versiculus*, 'versecske' névvel illették az ismétlődő zenei szerkezetű, változó szótagszámú, felelgető ének formájában előadott, páros mondatokat.⁸⁰⁰ Kezdetben a verssorokat, majd a versszakokat is versnek, versecskének mondták. A „vers” szónak a XVII. században új jelentése alakult ki; ez szolgált a kötött formájú, rímes, strófikus alkotások megkülönböztetésére a prózával szemben. A vers szót 'verssor', 'versszak' értelemben használják Szegedi Lénárd *Cantus Catholici*-jében is, amely 1674-ben jelent meg Kassán.⁸⁰¹ A halottas éneket követő rész után a következőket olvashatjuk: Sőt akármi rendű halottak fölött is, mondhatni azokat az éneket, mellyeket az világi hívságról jedzettünk föl,

⁷⁹⁷ Náráy 1695: 106-107; Schram 1974: 376.

⁷⁹⁸ Magyarul: „Ugyanezt ismétli a nép, a kántor énekelve fejezi be a verset.”

⁷⁹⁹ Magyarul: „A nép hasonlóképpen ismétli ugyanezt. Ugyanígy énekeljék a további két verset (NB: itt *versum*) is minden egyes említett közepes szemre, ahogy itt következnek: ...”

⁸⁰⁰ Kecskés: 1991: 53.

⁸⁰¹ Kecskés: 1991: 59. Szegedi 1674: 547. Szabó 1879. (RMK I. 1159.)

218. foliustól fogva, 248. foliusig. De mind ezeket, egy avagy két gyermek mondgya elől; utána mondgyák a többi, versenként: avagy pedig csak az versnek végeit mondgyák viszontag a többi.⁸⁰² A „vers” kifejezés az első esetben verssort jelent, és a soronként váltakozó-felelgető énekmódra utal. A másodikban viszont versszak a jelentése, és a refrénes szerkezetű énekek előadásmódját érzékelteti, amikor a közösség az előénekes változó akklamációjára mindig ugyanazzal a refrénnel válaszol. Mindkettő a rezponzoriális éneklésben gyökerezik, amely, mint láttuk nemcsak a gregorián műfajok sajátossága. Ez utóbbi esetben tehát nem gépies ismétlésről, „gépies előénekes” gyakorlatról beszélhetünk,⁸⁰³ hanem a rezponzoriális éneklés, általánosabban kifejezve: az ismétlő éneklés ősi, előadói gyakorlatának alkalmazásáról a népénekekre. Az ismétlő éneklés nem idegen a népének műfajától, hiszen a szabad szótagszámú sorokból építkező, átmeneti költői gyakorlatot képviselő énekek természetes közeget biztosítanak a működéséhez. Az ismétlő technikát éppen ezért a népének stílussajátosságnak kell tekinteni.

Náray György énekeskönyvének útmutatásaiból az is kiderül, hogy a kántor és az énekes gyerekek ismerték a virgulálás lehetőségét is, hiszen az *Algyon az én lelkem, álgyon s' dicfirje az Urat* népéneknél illeszkedési nehézségek állnak fön a dallam és a szöveg viszonyában.⁸⁰⁴ Az említett katolikus énekeskönyvek a XVII. században jelentek meg ugyan, de az énekdiktálással kapcsolatos leírásaik jóval korábbi, akár több évszázaddal régebbi állapotokat is tükrözhetnek. Szabad szótagszámú sorokból álló, vallásos témájú költemények már a XIV. században is léteztek, és ha ezeknél felmerült a közösségi éneklés igénye, akkor az csak az ismétlő énekléssel, az énekdiktálással volt kivitelezhető.

A népénekek átmeneti jellege az énekgyűjtemények írásképében is kifejeződik. A régebbi korokban a verseket a prózai szövegekhez hasonlóan lapszélről lapszélig terjedő tördeléssel jegyezték le. A reformáció korabeli énekeskönyvek is többnyire prózaszedéssel közlik az énekeket. Ilyen írásképet találunk Szegedi Gergely (1569), Hoffgreff György (1556), Huszár Gál (1574) énekeskönyvében is.⁸⁰⁵ A verssorok különírásának hagyománya viszonylag újabb keletű, pl. Bod Péter még a XVIII. században is prózai írásképbe foglalta verseit.⁸⁰⁶

---

⁸⁰² Szegedi 1674: 547. RMK I 1159.

⁸⁰³ Pap 2006/2007: 71.

⁸⁰⁴ Náray 1695: 106-107.

⁸⁰⁵ Fekete 2003/2004: 198. Fekete 2004/2005: 409-414.

⁸⁰⁶ Szerdahelyi 1994: 662.

V. 8. Az énekdiktálás változatainak kora

Mivel a népénekek közösségi előadása megkívánja a szöveg és a dallam összeillesztésekor az előéneklést, az énekdiktálás eredeti változatát az előreénekelte formában kell keresnünk; az énekszöveg előremondása és recitálása későbbi fejlemény. Ezt erősíti az a tény is, hogy a XVI. századig a versek többsége énekes előadásra szánt dalszöveg, énekelte vers volt.⁸⁰⁷ Az előremondott és -recitált változat feltehetően akkor rögzülhetett, amikor az énekek szótagszáma kötötté vált, és az éneklő közösség akadály nélkül össze tudta illeszteni a szöveget a dallammal. Ez a fokozat azt is feltételezi, hogy a közösség az énekek dallamát jól ismeri. A XVIII. századi énekeskönyvekben egy-két kivételtől eltekintve már szabályozott szótagszámú énekeket közölnek, és a régieket is átalakítják. Így a *Jer ditsérjük e' mai napon a' mi Urunkat* kezdetű karácsonyi éneket az Váradi énekeskönyvben (1566) eredeti, ingadozó szótagszámú állapotában közlik, az 1778-as kiadású Öreg Debreceni énekeskönyvben viszont szabályozott formában található /XI/a. b. Melléklet/.⁸⁰⁸ Csak az első versszakban hagyták meg a tizennégy szótagból álló, első sort (valószínűleg a gyülekezet már jól ismerte, és az első vers éneklésében nem okozott gondot a szótagszámeltérés), a többi versszakot, ahol szükségessé vált, a módosították. Pl. a Váradi énekeskönyv második verse:

Az Augustus Romai Czaszar vralkodik vala,
Sidosagot ki biria vala es Galileat, paranczola ez
vilagot leuelbe iratni.

az Öreg Debreceni énekeskönyv így olvasható:

Az Augustus Római Tsászár' uraságába, 'Sidóság-
got ki bírja vala Es Galileát, Parantsolá e' Világ-
nak meg-számlálását.

Az énekdiktálás előremondott változata feltehetően valamikor a XVIII. században rögzülhetett, ugyanez érvényes az előrecitált formára is. Figyelemre méltó a hagyomány felekezetenkénti megoszlása. A katolikusok az eredeti, előreénekelte formát is megőrizték, míg a protestáns felekezeteknél az előremondott változat maradt fenn. Ez a XVII. században kibontakozó felekezeti elkülönüléssel, a keresztény egyházak kiegyeződő viszonyával hozható összefüggésbe, melynek következménye a közös népénekanyag háttérbe szorulásában, a gregorián eredetű énekek kiiktatásában mutatkozott meg.⁸⁰⁹

---

⁸⁰⁷ Szerdahelyi 1994: 629.

⁸⁰⁸ Petrik 1968: 640. Margitai 1778. (Jelzet: Ad 4r 1053 Egyetemi Könyvtár. Budapest.)

⁸⁰⁹ Dobszay 1995: 121.

A népénekek átmeneti típusát több közös vonás is összeköti a régi párhuzamos felépítésű szabadverssel, a kialakult helyzet így nem kedvezett a protestáns egyházak istentiszteleti gyakorlatában az ismétlődő technika vagy előéneklés, énekdiktálás továbbélésének sem. Az énekdiktálás hagyománya nem is áll olyan távol az éneklőszéktől, hozzá tartozik, figyelemreméltó kincs, a keresztény egyházak közös öröksége.

V. 9 Az énekdiktálás mint közvetítés

Az előremondott változatnak, noha nem tekinthető az énekdiktálás eredeti formájának, vannak archaikus elemei. Amikor például a diktálóember előremondja az éneket, megváltozik a hanghordozása.⁸¹⁰ Két jellegzetes vonást kell kiemelni, amelyek elkülönülnek az egyszerű előremondástól s amelyeket már egyre ritkábban lehet megfigyelni: a sírós hanghordozás,⁸¹¹ és az enyhén torzított, „nem evilági” ejtésmód, amikor a diktáló a halott szavait tolmácsolja, vagyis amikor a földi világ és a túlvilág közvetítői szerepét vállalja fel.⁸¹²

A sírós hanghordozást 1999-ben a szatmári Erdőháton, a nagyhódosi református templomban Kelemen Elemér kishódosi diktáló előadásában hallottam először.⁸¹³ Lizák Gyula győrteleki diktálónál pedig a sírós és közvetítői kiejtésmód keveredett.⁸¹⁴

A sírós hanghordozás gyökerei időben messzire nyúlnak vissza. Az ókori keresztények imája nemcsak hangos volt, hanem sírás is kísérte. Imádkozni és könnyezni, fohászkodni és zokogni ugyanaz volt, és ez lassan szokássá vált, és talán szabállyá alakult.⁸¹⁵ A templomi zsoltáréneklést rendszerint zokogás kísérte. Szent Ágoston is sírva fakadt a zsoltárolvasmányait követően.⁸¹⁶ A sírás a népi siratóének kísérője is, és nemcsak női siratókat tart számon a néprajztudomány, hanem férfi siratókat is.⁸¹⁷

A közvetítői szerep, amikor a diktáló a halott gondolatait elváltoztatott hangon mondja el, kereszténység előtti, pogány szertartások emlékét idézi. Hasonlatos ez a táltos szerepköréhez, aki a földi és a földön túli világot is érzékeli, és különleges adottságai révén kapcsolatba tud lépni a szellemvilággal.⁸¹⁸

---

⁸¹⁰ Felhősné 1985: 432-461.

⁸¹¹ Sápy 2004/2005: 242.

⁸¹² Felhősné 1986: 91.

⁸¹³ D 1999/A kazetta.

⁸¹⁴ D2002/B kazetta.

⁸¹⁵ Balogh 1926: 190-192.

⁸¹⁶ Balogh 1926: 190-192.

⁸¹⁷ Papp 1972: 333-361.

⁸¹⁸ Sápy 2000: 162-163.

A közvetítői szerep abban is kifejezésre jut, hogy a diktáló nem az egyház, hanem a faluközösség megbízásából végzi a feladatát.⁸¹⁹ A pap vagy régebben a rektor csak akkor lehettek közvetítők, ha magukra vállalták a falu által megszabott, a hivatásukkal sokszor összeegyeztethetetlen, közvetítő, közbenjáró szerepet, de még ebben az esetben is legfeljebb csak a búcsúztatót mondhatták el a gyászszerartáson.⁸²⁰

Ez azt jelenti, hogy a diktáló nemcsak a földi és földöntúli világ közvetítője, hanem az egymástól elszakadt, elkülönülő, esetenként egymással szemben álló világok összekötője is. Azzal, hogy a diktáló világokat kapcsol össze, sajátos pozícióba kerül, mindegyik világhoz hozzátartozik, de valójában egyikhez sem igazán. Nincsen könnyű helyzete annak az embernek, aki felvállalja a közvetítő szerepét; ki kell békítenie a kibékíthetlent, össze kell illesztenie az összeilleszthetlent. Olykor a „villámhárító” feladatát is el kell látnia, hogy megóvja egymástól a szembenálló feleket.

Ha egy faluközösség lelki igényei nincsenek kielégítve, akkor a közösség önállóan határozza meg azokat a tevékenységi köröket, amelyekre szüksége van, s kiválasztja az ezekhez kapcsolódó tisztségviselőket is. Ha egy faluban két vagy több kántor is tevékenykedik, mint például Vámosorosziban, ahol külön volt virrasztó kántor a virrasztói, és templomi kántor a temetési feladatok ellátására,⁸²¹ az annak a jele, hogy a világok közt valamiért szakadás következett be, de ez azt is jelöli, hogy megpróbálják áthidalni a közöttük lévő szakadékot, megpróbálják megtalálni a kapcsolódási pontokat, az egymáshoz vezető utat. A közvetítők szerepe ebben a folyamatban nélkülözhetetlen.

A diktálóemberek közt vannak, akik már gyermekkorukban diktáltak, amikor a pappal és a kántorral együtt énekes szolgálatot láttak el a temetéseken; mások csak idős korukban vállalhatták el ezt a feladatot.⁸²² Ez utóbbi esetben diktáló csak a közösség köztisztelőben álló középkorú vagy idősebb férfi tagjaiból lehetett, aki jól ismerte a faluközösség tagjait, a halott problémáit, ki tudta válogatni a virrasztás és a temetés alkalmaira a megfelelő énekeket, és ezekkel tolmácsolni tudta a halott búcsúszavait, föl tudta vállalni a közvetítői szerepet.⁸²³ A diktáló tevékenysége tehát túlmutat az egyházi énekdiktáláson, az egyházi tisztségviselők (lelkipásztor, kántor) szerepkörén, részben független azoktól. A függetlenség abban is megnyilvánul, hogy a munkájáért semmiféle fizetséget nem fogad el.⁸²⁴

Az elmondottak alapján éppen ezért nem lehet úgy tekinteni a diktálóra, mint az egyházi és egyházzenei hanyatlás következményére, „az egyházzenei stílusromlás

---

⁸¹⁹ Sály 2004/2005: 254-255.

⁸²⁰ Felhősné 1986: 90.

⁸²¹ Sály 2000: 158.

⁸²² Sály 2004/2005: 239-240. 254.

⁸²³ Felhősné 1986: 90.

⁸²⁴ Sály 2004/2005: 251-253. 255.

szükségszerű velejárójára”.⁸²⁵ Temetési szertartásokon előfordul, hogy a lelkipásztor magára marad az éneklésben, mivel sem kántor, sem diktáló nincs jelen, akik a gyülekezeti éneklést vezetnék.⁸²⁶ S nincsenek közvetítők sem, akik megszólítanák, bátorítanák a néma tömeget, nincsenek, akik felébresztenék bennük az együttműködés lelkületét. Azokban a falvakban, ahol diktáló tevékenykedik, a gyülekezeti éneklésben is jobb a helyzet.

A közvetítő nemcsak a múltat és a jelent egyesíti magában, hanem a jövővel is kapcsolatba lép, ez a megmaradás, a hagyományok életben tartásának egyik alapfeltétele.

V. 10. „Lining out” – Énekdiktálás az angolszász világban

Az énekdiktálás a külföldi protestáns felekezetek istentiszteleti gyakorlatától sem volt idegen. Angliában a XVII. században,⁸²⁷ más források szerint a XVI. században gyökeresedett meg a „lining out” technika,⁸²⁸ amely Skóciában is ismert volt, és Amerikában is meghonosodott; néhány baptista felekezetnél napjainkban is szokásban van.⁸²⁹ E „régí éneklési mód” (old way of singing) lényege is az, hogy egy énekesvezető soronként előreéneklí vagy előremondja a szöveget, amit a közösség megismétel.

Angliában a puritánok ragaszkodtak Kálvin János egyházi zenéről alkotott nézeteihez, és egyszólamú, hangszerkíséret nélküli zsoltárokat énekeltek. A „lining out” technikát különösen a nyomtatott énekeskönyvekkel nem rendelkező gyülekezetekben alkalmazták. Az angol parlament az 1644-ben kiadott rendelet alapján hivatalosan is jóváhagyta a gyakorlatot, és azokban a gyülekezetekben engedélyezte, ahol kevesen tudtak írni, olvasni, és nem volt elegendő számú énekeskönyv sem.⁸³⁰ A gyakorlat jellegzetessége a lassú tempó, az elhomályosodott ritmusképletek, és az erősen díszített dallam.

A „lining out” technika amerikai meghonosodásához, fennmaradásához talán az is hozzájárult, hogy az afro-amerikai népesség hagyományaiban az ismétlő éneklésnek mély gyökerei voltak, és a két gyakorlat összeillesztése nem okozott gondot, a keveredés „természetes közegben” zajlott. A „lining out” technikát a New Jerseyben letelepedett református hollandok is alkalmazták az istentiszteleten a XVII. században.⁸³¹

---

⁸²⁵ Pap 2006/2007: 67-68.

⁸²⁶ Sály 2004/2005: 253-254.

⁸²⁷ Dargan 2006.

⁸²⁸ Foley-Bangert 2000: 179-180.

⁸²⁹ A zenei anyag (Blessed Hope Old Regular Baptist Services) elérhető az alábbi honlapon:

<http://cumberlandbooks.com/oldregular/>; az Appalache-hegység konzervatív baptista közösségeinek zenéjéről ld. Déri 2008/2009: 297. és 18-19. jegyzet. A még elérhető, de sajnos, újabban már nem frissített honlapon hallható, hogy az előénekes férfi gyors tempóban énekel egy-egy sort, majd a gyülekezettel együtt rendkívül lassan és igen erősen megismétli.

⁸³⁰ Horn - Shepherd 2003: 146.

⁸³¹ Kaufman 1981: 50.

Összefoglalva az elmondottakat, az énekdiktálás gyökerei több évezredes hagyományokra nyúlnak vissza, és a legősibb közösségi éneklési mód, az ismétlő éneklés gyakorlatából vezethetők le. Az tehát már nem kérdéses, hogy az énekdiktálás a XVI. században is jelen volt a keresztény felekezetek nép- (gyülekezeti) éneklési gyakorlatában.

A responsoriális éneklés különböző formái sem álltak távol a reformáció korabeli protestáns istentiszteleti gyakorlattól. A graduálgyűjtemények egyes tételeinek éneklésében a gyülekezet is részt vett. A böjti időszakhoz kapcsolódó litánia például a könyörgő formulákat éneklő előénekes és az ezekre refrénszerűen ráfelelő gyülekezet váltakozó énekléséből állt.⁸³² A nagypénteki liturgiában elhangzó *Kyrie puerorum* előadásakor a gyerekek hívóversére a gyülekezet válaszolt, a változó *versus*okat pedig az előénekesek énekeltek.⁸³³ A könnyen énekelhető, ismétlődő formulák kedvező feltételeket teremtenek a gyülekezeti énekléshez.

Nem lehet véletlen, hogy a korai népénekeskönyvekben is nagy számban található refrénes szerkezetű, strófikus ének, melyeket a középkori gyakorlatnak megfelelően váltakozva énekeltek, a gyülekezet az előénekes változó akklamációjára a „versnek végeivel”, változatlan refrénnel felelt. A Váradi énekeskönyvbe is több refrénes szerkezetű ének bekerült. Ilyen felépítésű Batizi András húsvéti éneke:

Christus fel tamad mi bününket el mosa, ő
szent vere hullassa, lón vétkünknek romlása.
Czac ő nekünk Atya Istennel kedves szoszolonc.

Istenece bölczesége, hozzác való szerelme ielenec
diczösege, el reitöt nagy kegyelme. Czac ő nekünc Attia etc:⁸³⁴

Ha a refrénes szerkezetű énekek ilyen népszerűek voltak a XVI. században, akkor a soronkénti ismétlés gyakorlatát miért ne alkalmazták volna?

Az ismétlő éneklés talán egyidős az emberi kommunikációval és azzal a felismeréssel, hogy a közlési folyamatban a közlő és a befogadó soha sincs egyedül. Az ismétlés nemcsak hidat képez a közlő és a befogadó között, hanem erősíti az együvé tartozást, közösséget formál, örömet, biztonságérzetet ad. Ezek a tényezők tértől, időtől, műfajtól, verselési rendszerektől függetlenül jelentős szerepet játszottak a hagyomány megmaradásában, újraéledésében.

Az ismétlés-alakzatok különböző típusai a halotti énekköltészet műfajainak is szervező elemeivé váltak. Az egyszerű ismétlés, amely a hősi ének jellegzetes előadásmódja

---

⁸³² Ferenczi 1997: 26.

⁸³³ Ferenczi 1997: 26.

⁸³⁴ Varjas 1975: 140-141.

volt egykor, a népballadákban hagyományozódott tovább, s a költői-előadói szerepkörök szétválását követően is gyakorlatban maradt; a halottas énekek diktálás utáni előadása, az előénekes által vezetett nép- (gyülekezeti) éneklés még a jelenkorban is részét képezi az elszigeteltségben élő, hagyományőrző falvak temetési szertartásainak. A magyar nyelvű Halotti beszéd, a vitézi sirató, a históriás ének, a halotti búcsúztató, a halotti beszéd jellegű temetési ének bonyolultabb felépítésű ismétlés-alakzatai (felsorolás, parallelismus membrorum) arra utalnak, hogy ezeket a műfajokat már elsősorban szóló előadásra szánták. Ez a formálásmód azonban nem esik távol a közösségi éneklés jól kiforrott sémáitól, belőlük táplálkozik, s a szójhagyományos kultúrák kommunikációs rendszerébe illeszkedik. A bonyolultabb ismétlés-alakzatok az alapformákból bontakoznak ki; ez segíti a megértést, könnyíti a kapcsolatteremtést. A Halotti beszéd és a rokon műfajok közös stíluselemei közel hozzák egymáshoz a XII. és a XVI. századot. A XII. század benne él a XVI.-ban. Az ősköltészeti stíluselemek, a latin művészi stílus évszázadokon keresztül változatlan maradt; a műfajok csupán alakot váltottak, s egy kötöttebb, szabályozottabb versrendszerben fogalmazódtak újra.

VI. A halotti énekköltészet szimbólumai

VI. 1. A halotti szimbólumok

Halotti énekköltészetünk természeti képekben, virágmetaforákban gazdag. A szabad szerkezetű, prózai siratóénekekben, a verses halottas énekekben, halotti búcsúztatókban virággal jelölik a gyermekeket, a házasulatlan lányokat, legényeket és ritkábban azokat a házas nőket, férfiakat is, akik halálukkal kiskorú, gondoskodásra szoruló gyermekeket hagytak hátra. A virág ily módon nemcsak az emberi élet gyermeknemzést megelőző szakaszára, hanem a nemzőképesség időszakára is utalhat.

...drága lányom, kedves lányom, felejthetetlen virágom, Tót Eszterkém...⁸³⁵

Jaj nekem, kedves kis Andorkám, aranyos kis virágom...⁸³⁶

...jao uram, ...kedves egyetlen szeev virágom...⁸³⁷

Az általános értelmű virág kifejezést jelentésváltozás nélkül többfajta virág is helyettesítheti. A halottat gyakran szólítják rózsának, liliomnak, violának, rozsmaringnak, gyöngyvirágnak is.

...Jánosom, ...Kedves virágom, egy kedves csillagom, kedves drága rózsaszálom!'⁸³⁸

Drága jó gyermekem, én vijolám, gyöngyvirágom...⁸³⁹

...jaj, fijam, jaj, Gézám, egyetlenegy rozsmaringom...⁸⁴⁰

Tés Mikó József, elhalál,
Mint rosa tsak iffiu valál.⁸⁴¹

A virág olykor a virágoskert részeként jelenik meg. A kert egyrészt a kozmosz kicsinyített mása, ami az élet és halál harmonikus egységét szimbolizálja, s ahol nyomon követhető a természet pusztulása és újjáéledése,⁸⁴² másrészt a fajfenntartás és a szerelem női testrészének a szimbóluma is.⁸⁴³

...én szép fijam, virágoskertem... Violás kertemnek dísze vóltál...
...virágos kertemnek legszebb violája...⁸⁴⁴

⁸³⁵ Kiss – Rajeczky 1966: 243/36.

⁸³⁶ Kiss – Rajeczky 1966: 265/40.

⁸³⁷ Kiss – Rajeczky 1966: 299/53.

⁸³⁸ Kiss – Rajeczky 1966: 314/61.

⁸³⁹ Kiss – Rajeczky 1966: 541/144.

⁸⁴⁰ Kiss – Rajeczky 1966: 217-218/ 25.

⁸⁴¹ Varga 1977: 187/60. Mikó József halotti búcsúztatója.

⁸⁴² Pál – Újvári 1997: 252.

⁸⁴³ Hoppál – Jankovics – Nagy - Szemadám 1997: 116.

⁸⁴⁴ Kiss – Rajeczky 1966: 541-545/144. (Siartóének).

De, oh nagy változás ez bajos életben,
Midőn Szüleimnek kellemes kertekben
Volnék virág szinnel fenlő ékességben...⁸⁴⁵
Az kiraly ember midon eö kertiben
Iarna es szemlelne az eo örömeben,
Kedues sitrany almat szedne szedesseben
Külöm külöm fele gumolczot keziben,

Szep uiragok kozot örömet mulatna,
Rosat, liliomot, mintat le szakasztja,
Kedves hiacintust örömmel szakasztia,
Czillag uiragoczkát le szedni nem szania.
.....

Ehez az kiralhoz hasonlo az halal...⁸⁴⁶

A virág elnevezés feltehetően a pogány-barbár korszak maradványa, a liliom, rózsá, viola, gyöngyvirág, rozsmaring virágnevek keresztény közvetítéssel kerültek be a magyarság nyelvkinésébe.⁸⁴⁷

A virág mindegyik esetben az élő embert jelképezi, és nyílása a fejlődő életet érzékelteti.⁸⁴⁸ A bimbó a csecsemők és a kisgyermek életszakaszának, a kinyílt virág a nagyobb gyermek, ifjak életkorának felel meg. A halál elhervaszthatja, levághatja a virágokat. A növényekre és az emberekre ugyanazok a természeti törvények érvényesek.

Jaj, lányom, lányom, kedves drága gyermekem,
még bimbó sem voltál, még is elhervadtál!⁸⁴⁹

Jaj nekem, drága kincsem, szev virágom, de elhervadtál!⁸⁵⁰

Jaj, Rác Lajos, felejthetetlen virágom, jaj hova lettél, hol vágott el a halál?⁸⁵¹

Drága lyányom, felejthetetlen virágom: bibimbó korodba hervadtá e.⁸⁵²

Liliomnál, és rósánál, valék szebb virág-szál,
Kedvesb valék Nemzetemnek ezüstnél, aranynál,
De tövestül ki-szakasztá engemet a' halál.⁸⁵³

Volnek virág szinnel fenlő ékessegeben,
Halál jobb kezevel le metsze hertelen.⁸⁵⁴

⁸⁴⁵ Varga 1986: 255-263/88. 57. vers. Ujlaki Ferencz halotti búcsúztatója. (Főréssz).

⁸⁴⁶ Varga 1977: 538/219. Czerey János énekeskönyve. (Halotti búcsúztató bevezető része).

⁸⁴⁷ Rapaics 1932: 6. 44. 73. 152. 197.

⁸⁴⁸ Sáy 2006/2007: 87.

⁸⁴⁹ Kiss – Rajeczky 1966: 319/64.

⁸⁵⁰ Kiss – Rajeczky 1966: 297/52. (Siratóének).

⁸⁵¹ Kiss – Rajeczky 1966: 482/123.

⁸⁵² Kiss – Rajeczky 1966: 244/36.

⁸⁵³ Domokos 1979: 1177/788. (Személytelenített halotti búcsúztató).

⁸⁵⁴ Varga 1986: 255-263/88. 57. vers. Ujlaki Ferencz halotti búcsúztatója.

Életemnek szépen nyíló rózsája
Elhervadt minden látja.⁸⁵⁵

Életkort meghatározó szerepe van a falevélnek is, melynek zöld színe a fiatalságra, sárga színe az öregkorra, a betegségre vagy a halálra utal. A hulló falevél az elmúlást jelképezi.

Tsak a' zöld erdőről vedd eszedbe magad,
A ' levele el-hull, azután elhervad.⁸⁵⁶

Ember élete, mint kék füst és gyenge pára,
Elmúlik a halál hideg szavára,
Mint sárgult levél az ősz derére,
Hull alá sír meredt ölére.⁸⁵⁷

A legjobb nő a gondos háziasszony
Lehervadtan fekszik a ravatalon,
Mint lomb, melynek elsárgult levele
Megcsalt reményként csörgve hull le.⁸⁵⁸

A zöld ág szintén életszimbólum, melynek letörése mindig a halálra utal.

Ez előttünk fekvő el hervat test pelda,
Kinek fris eletet noha világ ada,
Elete zold aga hirtelen hervada,
Immar neuenek rank csak hire marada.⁸⁵⁹

A' mit mútogat e' világ; Ollyan, mint
Valami zöld ág? Mellyet fejsze hamar le-vág;
S' el-hervad az ág.⁸⁶⁰

Láthadd innen, mely rövid az élet,
Tegnap volt, ímé már semmivé lett.
Ne bízz hát e csalóka világhoz,
Hasonló a törékeny ághoz.⁸⁶¹

A rózsafa kidőlése a szülésben meghalt nőnek és magzatának a halálát jelképezi.

---

⁸⁵⁵ Sáy 2005: 539/637. Kónya Mihály és Úr Károly diktálókönyve. Tisztaberek. (Halottas ének, személytelenített halotti búcsúztató).

⁸⁵⁶ Debretzeni 1769: 189. Halottas ének.

⁸⁵⁷ Sáy 2005: 323/296. 1. vers. Kiss András diktálókönyve. Kisszekeres. Halottas ének.

⁸⁵⁸ Sáy 2005: 466/503. Dula András diktálókönyve. Kömörő. Halottas ének. (Személytelenített halotti búcsúztató).

⁸⁵⁹ Varga 1977: 498/194. 7. vers (Személytelenített halotti búcsúztató)

⁸⁶⁰ Illyés 1693: 93. 2. vers. Halottas ének. (Személytelenített halotti búcsúztató).

⁸⁶¹ Sáy 2005: 222/ 119. 3. vers. Kulcsár Lakos diktálókönyve. Nagyhódos. Halottas ének (Személytelenített halotti búcsúztató).

Kidőlt a rózsafa s a bimbó vele,
Mivel letarolta a halál zord szele.
Földi élete eltűnt s már az égbe vágy,
Isten veled hamar elmúló virág.⁸⁶²

Az elmúlás legegyszerűbb képi elemei, a hervadás, a szakítás, a természeti képződmények általi halál a siratóénekekben, a halottas énekekben és a halotti búcsúztatókban is fellelhetők. Míg azonban a siratóénekek virágmetaforái a halott személyéhez kapcsolódnak, a halottat jelölik, addig a halottas énekek természeti képei általános mondanivalót közvetítenek. A halotti búcsúztatók esetében mindkét ábrázolásmód megfigyelhető. A búcsúztatók bevezető részében többnyire az általános jelentéstartalmú természeti képek kerülnek előtérbe, a főrészben viszont a halott személyéhez kötött kifejezésvilág érvényesül. A halotti búcsúztató képi elemei a siratóénekekkel és a halottas énekekkel is rokon vonásokat mutatnak. Ebből az következik, hogy a halotti búcsúztató nem tekinthető egynemű (homogén) műfajnak. A virágszimbólumok jelentése az idők folyamán változatlan maradt, de virág és virág között évszázadok, évezredek állhatnak. Az a virág már nem ugyanaz a virág, ami korábban már egyszer létezett. Míg a búcsúztató főrésze többnyire archaikus, addig a bevezető rész újabb, egyházi költészet által közvetített képi elemeket őriz, bár az is igaz, hogy ezek nincsenek elszigetelve egymástól.

Solymosi Nagy Mihály 1697-ben írt halotti búcsúztatójának főrészében a kitépett rózsza a hatévesen meghalt N. Simonfi Györgyöt jelképezi:

De jaj, mely hirtelen a' halál le-metsze,
Sokáig ragyognom nálad nem engede,
Virágzó koromban hirtelen le szede,
Mint egy ékes rósát, kertedből ki tépe.⁸⁶³

A virágszimbólumok a búcsúztatók bevezető részében általános értelműek:

Az megh heruat rosak mikent melegsegtol,
Kedues vyolakis az zapor esöktöl,
Ikes liliomok vad s kemeny idöktol,
Megh szoktak foztatni fak is ikessegtol.⁸⁶⁴

Mint mezej virág, mely reggel tündöklük,
Kedves illattyával szepen szágoskodik,
Mihelyt az nap éri, szépsége el mulik,
Töve el ki szárad, többé nemis látszik.

(...)

⁸⁶² Sáy 2005: 315/ 285. 1. vers. Halottas ének.

⁸⁶³ Jankovics 1991: 419/118. 6. vers. N. Simonfi György halotti búcsúztatója, búcsúztató rész.

⁸⁶⁴ Varga 1977: 499/194. 4. vers. Czerey János énekeskönyve. Személytelenített halotti búcsúztató, bevezető rész.

Oh emberi nemnek nagy változo sorsa,
Mert mint az liliom el hervad ő napja,
El mulik nagy hamar, mint Jonás árnyéka,
Reggel nyilik, este szál az koporsóban.

(...)

Eroben virágzo jeles férfiakat,
Le kaszálá halál magyar királyokat,
Erös gyözzhetetlen nagy hadi urakat,
Elebül ki metcze erös Joabokat.⁸⁶⁵

A különböző korú képi elemek egymásra hatása miatt a halotti búcsúztató főrészében a hervadás, virágzakítás motívuma időben későbbi szimbólumokra cserélődhet:

Eletem mint az füst el folott es el mult,
Testem el fonnjadot, megh szaradot, el sult,
Mint le kaszalt zöld fü megh epedet, megh hult,
Ereie testemnek, kezeimnek megh szünt.⁸⁶⁶

Igy en eletemnek
Kedves örömemnek
Szintin jo viragaban
Mikor volnék s- elnék
Örögbölest varnék.
Gyenge állapotomban,
Amaz sziv bagyazto
Az kegyetlen Clotho
Kerité halójában.

Ki eltem fonalat
Gyenge ágaczkajat
Szarlojával el vaga...⁸⁶⁷

En-is valék minap nemzetem világa,
A' Kemeny-i haznak edgyik terjett ágha,
De a halál kaszaja törsökömre hága,
'S feleim jajjára szertelen ki-vága.⁸⁶⁸

Az elmúlás alapformái (hervadás, leszakítás) mellett a halál természeti jelenségek (harmat, dér, fagy szél, eső, vihar, nap melege) által is kifejeződhet. A siratóénekekben és a halotti búcsúztatók főrészében ezek a képek ritkábban, a halottas énekekben és a búcsúztatók bevezető részében gyakrabban fordulnak elő.

⁸⁶⁵ Varga 1986: 428-429. 2. 7. 10. vers. Szuhay Gáspár halotti búcsúztatója, bevezető rész.

⁸⁶⁶ Varga 1977: 499/517. 9. vers. Czerey János énekeskönyve. Személytelenített halotti búcsúztató, főrész.

⁸⁶⁷ Varga 1977: 149/37. 6-7. vers. Ifj. Bethlen István kislányának temetésére írt búcsúztató főrésze, személytelenített halotti búcsúztató.

⁸⁶⁸ Varga 1986: 304/103. 6. vers. Kemény Simon halotti búcsúztatója, főrész.

Még virág se vótál, anyámé, s úgy nyilottál el, mind az a virág,
melyik kiindúl nyílani, de a harmat leüti, anyámé.⁸⁶⁹

Ez nagy földre ha mi le tér,
Egy szép liliumat nem ér,
Mellyet meg csap az őszi dér,
Mindgyárt veszni tér.⁸⁷⁰

Iffiúságod, erős vóltod tégedet megne
cfallyon: Mert mint virág és gyenge ág, a'
te erőd-is olyan. Egy kifs dértől, vagy hévségtől
gyenge virág el-fsárad; kemény fséltől,
gyökereftől erős fa-is fel-szakad.⁸⁷¹

Mint a' rósa, melyet sért a' meleg fsél,
Hirtelen el-hervad, és tovább nem él.
Úgy az halál e' fsép Kertnek virágát,
Meg-hervafztván, im el-óltá világát.⁸⁷²

Mint a' gyenge fzép rósa-szál,
Melly tavafzfzal nyílóra vál,
Mutat vídám ékességet,
Kellemetes kedvességet.

De mihelyt a' hervafztó fzél
Reá fúvall, tovább nem él,
Leveleit el-húllatja!
Magát kórónak mutatja.⁸⁷³

Nyíló rózsa, letépett a vihar,
Elenyésztlé vonzó bájaiddal.⁸⁷⁴

Mint zöld repkényt a vad szélvész
A fának törzsökéről,
Úgy tépett le a zord halál
Szeretteid kebléről.⁸⁷⁵

A pusztulást különböző eszközök is előidézhetik. A kasza, amely levágja, lemetszi a virágokat a halotti búcsúztatókban és a halottas énekekben figyelhető meg. A siratóénekekben

---

⁸⁶⁹ Kiss – Rajeczky 1966: 702/191. Siratóének.

⁸⁷⁰ Varga 1977: 187/60. 3. vers. Mikó József halotti búcsúztatója, bevezető rész.

⁸⁷¹ Illyés 1693: 143. 8. vers. Halottas ének.

⁸⁷² Losontzi 1778: 11. 1. vers. Halottas ének. (Személytelenített halotti búcsúztató).

⁸⁷³ Losontzi 1778: 15. 2-3. vers. Halottas ének (Személytelenített halotti búcsúztató).

⁸⁷⁴ Sáy 2005: 312/280. 2. vers. Kiss András diktálókönyve. Kisszekerés. Halottas ének (Személytelenített halotti búcsúztató).

⁸⁷⁵ Sáy 2005: 358/358. 2. vers. Kiss András diktálókönyve. Kisszekerés. Halottas ének (Személytelenített halotti búcsúztató).

ezt a képi elemet nem alkalmazzák. A halotti búcsúztatók bevezető szakaszaiban általános értelemben, a főrészben a halotthoz kötve jelenik meg.

O! melly kegyetlenül bánik virágokkal.
Semmit ez nem gondol keserves atyákkal,
Sem edes anyaknak siránkozásokkal,
Edgyütt kaszálya ez korot az virággal.⁸⁷⁶

Tsak meg kell ütköznöm keserves halállal.
Ha le-vágattatom éles kaszájával,
Kell töletek válnom végső búcsúzással.
A' mennyégben szállok Angyali táborral.⁸⁷⁷

Kellő, kedves, kellemetes füzleim kertekben
En-is valék virág fzínnel fénylő ékességben:
De az halál kafzájával ki-metcze hirtelen.⁸⁷⁸
Kaszás e' földön a' Halál,
Ki mindenütt rendet kaszál,
Ereit mutattya, kaszáját forgattya,
Virágokat nem szán, kórókkal egybe hány.
Jaj ódd magad, szép virágszál.⁸⁷⁹

A kasza mellett a sarlót is ugyanabban a jelentésben alkalmazzák, amely az aratás eszközeként tűnik fel.

Ki eltem fonalat,
Gyenge ágaczkajat
Szarlojával el vaga.⁸⁸⁰

Mit czéloz az halál ő mérges nyílával?
Virágok közt kafzál éles kafzájával,
Szép rófákat arat farlójával.⁸⁸¹

Mint a megért vetéseket
A sarló készen várja,
Úgy a megőszült fejedet
A sír menten elzárja,
Az érés idejében
Betakarja csűribe⁸⁸²

---

⁸⁷⁶ Jankovics 1991: 513./140. 3. vers. Horváth Mária és Ferenc halotti búcsúztatója.

⁸⁷⁷ Jankovics 1991: 387/112. 36. vers. Ujfalusi Kata halotti búcsúztatója.

⁸⁷⁸ Illyés 1693: 132. Személytelenített halotti búcsúztató.

⁸⁷⁹ Domokos 1979: 1181/790. 1. vers. Halottas ének.

⁸⁸⁰ Varga 1977: 148/37. 7. vers. Bethlen Krisztina halotti búcsúztatója. (Személytelenített halotti búcsúztató).

⁸⁸¹ Illyés 1693: 137. Halottas ének.

⁸⁸² Sápy 2005: 448/476. 1. vers. Dula András diktálókönyve. Kömörő. Halottas ének. (Személytelenített halotti búcsúztató).

Az idő előtti, korai halál kifejezője a tavaszi aratás.⁸⁸³

Halandó nézd midőn távol az aratás tőlünk,
Egy kinyílt rózsaszál learattatik előttünk.
Mivel nincs idő, halogatás,
Nincs semmi személyválogatás,
Tavaszkor is foly az aratás.⁸⁸⁴

A tavasz a gyermekek és az ifjak életkorára utal. Az emberi élet az évszakok ciklikus váltakozásához hasonlítható. Ennek megfelelően a nyár a felnőttkor, az ősz az öregkor, a tél a halál megfelelője.⁸⁸⁵ A napszakok is az ember életszakaszait mutatják. A gyerekek, ifjak élete hajnal vagy reggel, a középkorúaké dél, az öregeké szürkület, a halál este vagy éjszaka.⁸⁸⁶

A virágokat a fejsze is levághatja:

Az mit mutogat ez világ
Óllyan mint magyaró virág,
Kit fejsze nagy hamar le vágh,
Meg hervad mint ágh.⁸⁸⁷

A következő eszköz a nyíl, amely halálra sebezheti az embert:

Jaj, kegyetlenséggel ő mindenkor tellyes,
Jaj, mérges kaszája, mely mod nélkül eles,
Sokakat rettentő mérges nyila sebes,
Melly előtt földre döl nemtelen és nemes.⁸⁸⁸

Nagy és kicsin, a' fzel ha el-éri, Halál nyilat el nem kerülheti.⁸⁸⁹

Ember tartsd hát készen magadat,
Rendeld el idején házadat,
Hogy bár akármikor találjak,
Nyilai a gyászos halálnak,
Mint hív sáfárt leljen készen,
Aki tőled számot vészen.⁸⁹⁰

---

⁸⁸³ Bartha 1994: 391-402. Sáy 2006./2007: 87.

⁸⁸⁴ Sáy 2005: 311/279. 1 vers. Kiss András diktálókönyve. Kisszekeres. Halottas ének. (Személytelenített halotti búcsúztató).

⁸⁸⁵ Sáy 2006/2007: 87.

⁸⁸⁶ Sáy 2006/2007: 87.

⁸⁸⁷ Varga 1977: 187/60. 2. vers. Mikó József halotti búcsúztatója, bevezető rész. Illyés 1693: 93. A tenger fővenye, halottas ének.

⁸⁸⁸ Jankovics 1991: 513./140. 2. vers. Horváth Mária és Ferenc halotti búcsúztatója.

⁸⁸⁹ Illyés 1693: 28. Halottas ének.

⁸⁹⁰ Sáy 2005: 398/400. Veres János diktálókönyve. Nagyecsed. Halottas ének.

A halászat eszközei, a háló és a horog szintén halotti szimbólumok:

Veselenyj Anna, beszédem ha hallod,
Halál hálójában akadtam én, latod,⁸⁹¹

Alázatos sorsu embernek kunyhoja,
Mint világj pompás urak palotája,
Vas ajtaja,
Nincs erős kapuja,
Kit meg nem hág halálnak háloja.⁸⁹²

Mérges halál im' le-vágott, Hálójában
Meg-akafztott, febes nyilával czélt, sírba
tafzított.⁸⁹³

Mint a' vizben úfzó halak melly örömeft
Laknak; E' világon az emberek fzintén ugy-
an vannak: De nem tudgyák az hálóban mi-
koron akadnak.⁸⁹⁴

Értem gyászra jutott édes atyám uram,
Kinek szívét sűrű bánattal megraktam,
Béldi Kelemen úr, ki vigságod voltam,
Jaj, mely véletlenül horogra akadtam.⁸⁹⁵

A halotti énekköltészet szimbólumai az elmondottak alapján három csoportra bonthatók. Az első csoportot alkotják azok a képi elemek, amelyek az emberek és a növények élettani folyamatainak a hasonlóságára épülnek. Ebben az esetben a fejlődés, a változás, a hanyatlás, a leépülés, az elhalás belső okok eredménye, melyek az élő szervezet természetét jellemzik.

A halált külső okok is kiválthatják. A második csoporthoz sorolhatók azok a képi elemek, amelyeket a természeti erők, valamint a természet részeként az ember idéz elő. A virág szakítása, a harmat, a dér, a fagy, a szél, az eső, a vihar és a forróság ebbe a kategóriába tartozik.

A harmadik csoportot képezik azok a szimbólumok, amelyek valamely emberi tevékenység tartozékai, s amelyeket az ember alkotott. Ide sorolhatók az aratás (kasza, sarló), a favágás (fejsze), a halászat (háló, horog) és a vadászat (nyíl) eszközei.

Vitathatatlan, hogy a legősibb halotti szimbólumokat az első két csoport képviseli. Mivel az ember élőlény, legkönnyebben a hozzá hasonló élőlényekkel (növényekkel,

⁸⁹¹ Jankovics 1991: 134/44. 17. vers. Lónyay Anna halotti búcsúztatója (Főresz).

⁸⁹² Jankovics 1991: 4. vers (Bevezető rész).

⁸⁹³ Illyés 1693: 100. Személytelenített halotti búcsúztató.

⁸⁹⁴ Illyés 1693: 39. Halottas ének.

⁸⁹⁵ Jankovics 1991: 351/106. 15. vers. Ifj. Béldi Kelemen halotti búcsúztatója.

állatokkal) azonosul. A halálnak számtalan, koronként változó megnyilvánulási formája lehet, többféleképpen bekövetkezhet, csak az eszközök változnak. A természet ezen a téren érintetlen maradt. Az ember újra és újra felismerheti a párhuzamot önmaga és az élővilág életjelenségei között. Nem kell ehhez más, csupán a szemlélődés, és bele fog érezni a hervadó virág helyzetébe, fel fogja fedezni az ősidők óta fennálló azonosságot.

VI. 2. A virágmetafora eredete

A virágmetafora kialakulása az ősi természetkultuszhoz köthető, amely a növények életviszonyait az emberi életre is kiterjesztette, s amely a virágot is embernek fogta fel.⁸⁹⁶ Mindezek háttérben az az archaikus szemléletmód áll, amely az egész világegyetemet élő természetűnek vallotta, és az ebben megjelenő létszinteket egyenrangúnak tartotta.⁸⁹⁷ Gondoljunk itt arra, hogy a virág nemcsak az embert jelképezi, hanem az égitesteket, a Napot, a Holdat, a csillagokat is.⁸⁹⁸ Egy „aprócska teremtmény”, egy törekeny virág alkalmassá vált arra, hogy mindezeket képileg megjelenítse, helyettesítse.

Ez az egységérzet valamilyen formában mindig utat tör magának, mivel az emberi érzékelés sajátja. Időnként előtérbe kerül, időnként háttérbe. Időnként tudatos módon vallások, tudomány, gondolkodás alapjává, hajtóerejévé válik, időnként ösztönös ráérzés útján, elszigetelten, szórványokban jelentkezik, de mindig megnyilvánul, akár odafigyelünk rá, akár nem, akár meg tudjuk fogalmazni a jelenséget, akár nem.

VI. 2. 1. Az egységérzet filozófiai, vallási, pszichológiai, biológiai megközelítése

Már az ókori egyiptomi ember is egységben érezte magát a természettel.⁸⁹⁹ Az isteneket természeti szimbólumoknak fogta fel, s a panteisztikusan értelmezett egyisten megnyilvánulásának tartotta.⁹⁰⁰

Az első görög bölcselők, milétoszi Thalész, Anaximandrosz, Anaximenész az egyiptomi és szíriai papok tudását továbbfejlesztve azt tanították, hogy minden dolog eleven.⁹⁰¹ Ez a felfogás az ún. hülozoizmus, mely szerint minden létező egyben élőlény, és

---

⁸⁹⁶ Erdélyi 1899: 266-267.

⁸⁹⁷ Grandpierre 2002: 229.

⁸⁹⁸ Jankovics 1996: 102.

⁸⁹⁹ Dobrovits 1979: II/ 5-6.

⁹⁰⁰ Dobrovits 1979: II/ 16.

⁹⁰¹ Grandpierre 1999/6-7: 82-84. Sebestyén 1898: 31.

minden létező lélekkel (anyagi természetű lélekkel) is rendelkezik. A világ mint egész egyetlen eleven szervezetnek tekinthető.⁹⁰²

A világegyetemet panteista gondolkodóként Platon is egyetlen élő szervezetnek gondolta, melynek saját lelke van. Az anyagi, gömb alakú világot a világlélek tölti be és irányítja, amely a csillagok szabályos rendjében testesül meg. A világ lelkes és eszes élőlény, melyet az isteni gondviselés keltett életre.⁹⁰³

A hülozoisták szemléletével elsőként Arisztotelész helyezkedett szembe, aki az embert tette meg a földi világ legmagasabb rendű szubsztanciájának. A világrend egyensúlya ezáltal megbomlott, és megszűnt a világot alkotó létszintek elvi egyenlősége is.⁹⁰⁴

A sztoikus filozófiai iskola, melyet kitioni Zénón alapított, újra visszatért a panteizmushoz. A világot a sztoikusok is egyetlen élőlénynek vélték, melyet a benne élő és cselekvő világlélek éltet.⁹⁰⁵

A késő-antik világ legnépszerűbb filozófiai iskolája az újplatonizmus Platón tanaira hivatkozó nézetrendszert alakított ki. Ennek központi fogalma az „Egy”, melyből először az Értelem árad ki, majd a Világlélek és az egyes lelkek, végül az anyag. Az egész anyagi világ lelke a Világlélek, és nemcsak az állatoknak, növényeknek van lelkük, de egyes szerzők szerint az élettelen testeknek, ásványoknak is, ezért nem nevezhetők teljesen életteleneknek.⁹⁰⁶

A keresztény misztika Plotinos filozófiai és világnézeti rendszeréből építkezik. A keresztény filozófiában a metafizikai „Egy” helyét Isten foglalta el. A világot az ő emanációjának (kisugárzás, kiáramlás) fogták fel.⁹⁰⁷ A keresztény misztikustól sem idegen a természet világa. Annak ellenére, hogy nem érzi magát egynek azzal, rokonságban áll a természettel. Ez a rokonság abból ered, hogy az embernek és a természetnek is egy az atyja, Isten.⁹⁰⁸

Az egységérzet az őszállapotú népek hiedelemvilágában is felfedezhető. Edward Burnett Tylor angol antropológus Primitív kultúra (Primitive Culture) című munkájában leírja, hogy a bennszülötteknél hiányzik az ember és az állat közötti pszichikai különbség érzése. Az állatoknak éppúgy, mint az embereknek, lelket tulajdonítanak. A növényeknek, amelyek az állatokhoz hasonlóan az élet és a halál, az egészség és a betegség jelenségeit mutatják, szintén a léleknek egy fajtáját tulajdonítják. Sőt egyes törzsek a tárgyakat (botokat,

---

⁹⁰² Grandpierre 1999: 82-84. Kirk – Raven - Schofield 2002: 151-154.

⁹⁰³ Grandpierre 1999: 82-84. Falus 1984: 327-328.

⁹⁰⁴ Grandpierre 1999: 82-84.

⁹⁰⁵ Grandpierre 1999: 82-84. Maróth 2002: 264.

⁹⁰⁶ Grandpierre 1999: 82-84. Wallis 2002.

⁹⁰⁷ Otrókocsi Nagy 1937: 20.

⁹⁰⁸ Kűhár 1928: 6.

köveket, fegyvereket, csónakokat, élelmiszereket, ruhákat) is testet túlélő lélekkel vagy szellemmel ruházzák fel.⁹⁰⁹ Ezt a jelenséget Tylor animizmusnak nevezte, amely véleménye szerint minden vallás kiindulópontja és közös gyökere.

A hülozoista, panteisztikus, pánpszichikus világlátás – annak ellenére, hogy közöttük különbségek is mutatkoznak, és külön irányzatoknak foghatók fel – a természeti népek animizmusától nehezen különböztethetők meg.⁹¹⁰ Mindezek háttérében az ember pszichikuma áll, amely képes újra és újra ráébredni az étellel, lélekkel telített világ létére.

Az animista gondolkodásmód az ember egyedfejlődésében is jelen van. Jean Piaget szerint a gyermeki gondolkodás egyik sajátossága óvodáskorban (2-6 év) a tárgyak megszemélyesítése, mely során a gyermek az élettelen tárgyakat olyan tulajdonságokkal ruházza fel, amelyekkel csak élőlények bírnak. Ebben a korban gyakori még az antropomorfizmusra való hajlam is, amikor a gyermek valamely dolgot, tárgyat, természeti jelenséget emberi alakban jelenít meg.⁹¹¹ A gyermek ekkor még nem érzi magát elkülönültnek másoktól, egynek érzi magát a külvilággal, és képes átélni, beleélni magát környezetének eseményeibe, személyeibe, képes mások érzelmeit is a sajátjának érezni.⁹¹² Allport az Én-tudat fejletlenségével magyarázza ezt a pszichikus állapotot.⁹¹³

A tibeti mágusoknál az én határainak a túllépése a misztikus megvilágosodáshoz vezető út egyik lépcsőfoka, a megismerés egyik magasabb formája. Amikor a tibeti misztikusok eljutnak arra a szintre, hogy a saját és mások énjét nem tartják különállónak, akkor képessé válnak arra, hogy gondolati úton felfogják egymás üzeneteit, megtapasztalják egymás érzéseit, gondolatait. A mesterek többnyire szavak nélkül, a gondolatok továbbadásával, telepatikus módszerekkel tanítják tanítványaikat.⁹¹⁴ A keleti világnézet legfontosabb jellemzője, hogy minden dolog és esemény egységet alkot és kölcsönösen függ a másiktól. E világnézet szerint a világon létező összes jelenség az alapvető egység megnyilvánulása. Ezek a jelenségek kölcsönösen függenek egymástól, és a kozmikus egész elválaszthatatlan részei, ugyanannak a végső valóságnak a különböző megnyilvánulásai.⁹¹⁵ E végső láthatatlan valóságot – amely minden dologban megnyilvánul, és amelynek minden dolog része – brahmannak hívják a hinduizmusban, dharmakájának a buddhizmusban, taónak a taoizmusban. A buddhisták gyakran nevezik tathátának „ilyenség”-nek is.⁹¹⁶ (A világegyetem alapvető egysége azonban nem csupán a misztikus élmény legfőbb

---

⁹⁰⁹ Tylor 1871/2010: 1-276.

⁹¹⁰ Grandpierre 2003/3: 50-53.

⁹¹¹ Piaget 1978: 418-425.

⁹¹² Grandpierre 2002: 113.

⁹¹³ Allport 1980: 124-143.

⁹¹⁴ David-Neel 1991: 247-260. 297.

⁹¹⁵ Capra 1990: 151-152.

⁹¹⁶ Capra 1990: 152.

jellegzetessége, hanem a modern fizika egyik legfontosabb felismerése is.⁹¹⁷ A kvantumelmélet arra világít rá, hogy a világegyetemben minden mindennel összefügg, s a világ nem darabolható fel függetlenül létező kisebb egységekre.⁹¹⁸ A világegyetem nem fizikai objektumok halmaza, hanem egy egységes egész különböző részei között fennálló viszonyok bonyolult szövedéke.⁹¹⁹)

Arisztotelész fellépését követően a növények is más megvilágításba kerültek. Véleménye szerint a növényeknek van ugyan lelke, de nem érző lelke, így nem nevezhetők érző lényeknek.⁹²⁰

Arisztotelész megállapításait a középkori alapokon álló svéd természettudós, orvos és biológus Carl von Linné (1707-1778) is átvette, és dogmává fejlesztette.⁹²¹ Az 1735-ben kiadott *Systema Naturae* című munkájában tudományos rendszerbe foglalta a növények és állatok világát, és kifejtette, hogy az ásványoknak csak testük van, de élettelenek és nincs érzékelésük, a növények élnek, testtel is rendelkeznek, de nem érzékelnek, az állatoknak már érzékelésük is van, mozogni is képesek, az ember pedig értelemmel is bír.⁹²² Az ásványokat, a növényeket és az állatokat jól elkülöníthető, egymástól elhatárolható osztályokra (*classis*) bontotta.⁹²³

A materialista természetszemlélettel szemben Louis Dumas (1765-1813) a vitalizmus első megfogalmazója, később a XIX. századi neovitalisták Bergson, Francé, Wagner, Hartmann, Reinke, Driesch azt hirdették, hogy az élő szervezet több mint fiziko-kémiai erők szövedéke, benne életerő nyilvánul meg.⁹²⁴ Francé magyar-osztrák származású botanikus kifejtette, hogy a természet világai között nincsenek válaszfalak, a növényi élet egy az állati és az emberi étellel. Érzéki létében az állat nem egyéb, mint magasabb fokra fejlődött növény. A növény érzéki élete pedig primitív formája, kezdete az emberi szellemnek.⁹²⁵

Az élő szervezetek abban különböznek az élettelenektől, hogy öntevékenységre, önszabályozásra (*homeosztázis*) képesek, és a környezet hatásaira rendkívül érzékenyen válaszolnak, ingerlékenységet mutatnak. Ezek az alapvető életjelenségek a növények és az égitestek esetében is kimutathatók.⁹²⁶

---

⁹¹⁷ Capra 1990: 153.

⁹¹⁸ Capra 1990: 160.

⁹¹⁹ Capra 1990: 161.

⁹²⁰ Arisztotelész 2006: 31. Francé 1913: 12.

⁹²¹ Francé 1913: 12.

⁹²² Váczy 1997: 35.

⁹²³ Váczy 1997: 36. 46-61.

⁹²⁴ Szántó 1928: 416-422.

⁹²⁵ Francé 1913: 79. 82.

⁹²⁶ Grandpierre 2002: 36-37. 46-58. 108.

VI. 2. 1. 1. Élő növények

A növények rendkívül érzékenyek, számos az ember számára nem vagy csak nehezen érzékelhető élettévékenységre képesek: látnak, szagolnak, ízlelnek, érintenek, hallanak. Olyan elektromágneses rezgéseket is észlelnek, amelyeket az ember már nem fog fel.⁹²⁷

Féregszerű gyökérnyulványaik hegye, melyet Darwin az agyvelővel hasonlított össze, jelentős szerepet játszik a táplálékkeresésben és a vízközelség megérzésében. A gyökér mindig arrafelé nő, amerre több a nedvesség. (hygrotropizmus),⁹²⁸ és érzi a nehézségi erő vonzását is (geotropizmus). Mozgását célszerűség jellemzi, ahol akadályt talál, azt kikerüli, csak annyi mozdulatot véget, amennyire az élethez szüksége van.⁹²⁹

A napfény rendkívüli mértékben hatással van életére, a zöld növényrészek a fény által táplálkoznak. A virágok és a levelek a legérzékenyebbek a fényre, szüntelenül a fényforrást keresik, a nap mozgását követik (heliotropizmus).⁹³⁰

A növények testének – hasonlóan az emberhez – belső mozdulatai, keringései is vannak. Ha egy levelet vagy virágot leszakítanak, a seb környékén sajátos élet támad, a növényi test kamráin át fájdalmas mozdulat fut végig. A seb-inger a növények sejtjeiben található finom szálak irányában terjed, amelyek ideg-funkciót látnak el.⁹³¹ A növényi idegrendszer átmeneti jellegű, csak kiegészítő szolgálatot végez, később magától felbomlik. A sérült növényrész környékéről kiinduló keringés minél távolabbra jut, annál inkább gyengül, míg végül a sebtől kb. 1 centiméternyi távolságban teljesen megszűnik. Néhány nap múlva a kamrácskákban rejtőző amőbák visszatérnek a rendes helyükre, és a növény izgatottsága elmúlik.⁹³² Mindez azt támasztja alá, hogy a többi élőlényhez hasonlóan a növények is érzik a fájdalmat. Az ember nem is sejt, hogy naponta mennyi bánatot, fájdalmat okozhat a természetnek öntudatlanul. Át sem gondolja, hogy az erdőirtás nem más, mint kíznókamra. A virágcsokrok pedig a kertek fájdalmas sebeit jelentik.⁹³³

A növények fő jellemvonásaikban megegyeznek az állatokkal és az emberekkel, élő voltukban nincsenek különbségek.⁹³⁴ Minden élő anyagban megvan a reflexre, az ingerelhetőségre való képesség, amely a lelki tevékenységek legegyszerűbb formája, s amely teljesen öntudat nélkül játszódik le. A fény felé fordulás, a gyökér görbülése sérülés esetén, a

---

⁹²⁷ Grandpierre 2002: 169.

⁹²⁸ Francé 1913: 18.

⁹²⁹ Francé 1913: 18-19.

⁹³⁰ Francé 1913: 28.

⁹³¹ Francé 1913: 35-36. 64.

⁹³² Francé 1913: 35-36.

⁹³³ Francé 1913: 69.

⁹³⁴ Francé 1913: 68.

nehézkedési erő, stb. mind azt támasztják alá, hogy a növényekben megvannak az érzés kezdetei, érzik az ingert és az inger kiváltotta hatást, s képesek is arra feleletet adni.⁹³⁵

VI. 2. 1. 2. Élő égitestek

Az öntevékenység és az ingerelhetőség az égitesteknél is kimutatható.⁹³⁶

A Föld is önálló étellel bír, legfontosabb változásait saját maga idézi elő. A vulkánkitörések, a hegységképződés, a tengerek, folyók, alföldek kialakulása, (a szárazföldek vándorlása) a Föld öntevékenységének szembevethető formái, amelyek a régi ember figyelmét is felkeltették. A Földet évezredekkel ezelőtt éppúgy élőlénynek tekintették, mint a rajta megszülető apró, rövid életű élőlényeket, s méreténél, koránál fogva magasabb szerveződésű élőlényként, istenként tisztelték.⁹³⁷

Az öntevékeny folyamatok a Nap alaptulajdonságai között is fellelhetők. A Nap képes arra, hogy belső energiát termeljen, s mivel csillag, a saját fényét is maga hozza létre. Az élettelen mechanizmusok gépies ismétlődéseivel szemben a Nap fényének változása nem szigorúan szabályos.⁹³⁸ Életjelenségnek fogható fel a magenergia is, amely jelentős szerepet tölt be a Nap élettartamának meghosszabbításában.⁹³⁹

Az égitestek gravitációs, tehetetlenségi és elektromágneses kölcsönhatásban állnak egymással. A Nap közelében mozgó testek, bolygók periodikusan változtatják a Nap mozgásállapotát. Ahogy a bolygók elmozdulnak a Nap körül, a Nap is elmozdul a Nap és a bolygórendszer közös súlypontja (tömegközéppontja) körül.⁹⁴⁰ A Nap tengely körüli forgása és a Naprendszer tömegközéppontja körüli tehetetlenségi mozgása szerepet játszik a naptevékenységben. A Nap forgási sebességváltozásai és a bolygók mozgásának és tengely körüli forgásának változásai az egész Naprendszer életére kihatnak.⁹⁴¹

Az égitestek magjai között elektromágneses csatolás áll fenn. A Föld mágneses tere a Föld magjában termelődik, ahonnan mágneses erővonalak indulnak ki, és a pólusokon át kijutnak a Naprendszerbe, ahol jelentős részük közvetlenül áthalad a Nap pólusán keresztül a Nap magjáig. A két bolygó ezáltal közvetlen kapcsolatban, csatolásban van. Ha az egyik égitest magjában hirtelen változás fut végig, az rezgésbe hozza a mágneses erővonalakat, és az információ végigfut a másik égitest magjáig. Hasonló ez a folyamat az emberi agy

---

⁹³⁵ Francé 1913: 68. 75.

⁹³⁶ Grandpierre 2002: 46-58.

⁹³⁷ Grandpierre 2002: 36-37.

⁹³⁸ Grandpierre 2002: 51.

⁹³⁹ Grandpierre 2002: 58.

⁹⁴⁰ Grandpierre 2002: 74-75.

⁹⁴¹ Grandpierre 2002: 85.

működéséhez. Amikor két ember érzékeny kapcsolatban áll egymással, az egyik agyában megjelenő gondolat, érzés bioáramot indít el, melynek mágneses tere nem korlátozódik a test belsejére, hanem kiterjed a test felületén túlra, így a másik ember idegrendszere felfoghatja a változást. Ha az emberek egymásra vannak hangolva, átérezhetik egymás érzéseit, gondolatait, információkat közvetíthetnek egymásnak szavak nélkül is.⁹⁴² A Nap információkban rendkívül gazdag égitest, öntevékeny módon távkapcsolatban áll a Naprendszer bolygóival, és képes arra, hogy továbbítsa az élete révén létrehozott, életadó információkat.⁹⁴³

A Világegyetem jelenségei, a csillagok fénye, a kozmosz gravitációs mezői, a napszélben kiáramló energikus részecskenyalábok, a napfény mind hatással vannak a földi világra is. Az élőlények élete alapvetően a Nap járásához igazodik. Ha a Nap eltűnne az égről, az előbb-utóbb az élővilág és az emberiség pusztulásához vezetne.⁹⁴⁴ A növények különösen érzékenyek a kozmikus hatásokra, legfőbb táplálékforrásuk az ég, az életük teljes egészében a napfényre épül, szabad lények, életmódjukban nincsenek úgy ráutalva a környezetükre, mint az állatok.⁹⁴⁵ A növények a napfényből óriási mennyiségű információhoz jutnak, melyet belső természetük törvényeinek megfelelően feldolgoznak, átalakítanak, s az így létrehozott új információval hozzájárulnak a többi élőlény életfeltételeinek biztosításához, életkörülményeinek javításához. Tisztítják a levegőt, csökkentik szennyezettségének mértékét, szabályozzák nedvességtartalmát, közelségük nyugalmat, kellemes érzést közvetít.⁹⁴⁶ Nem lehet véletlen, hogy a virág nemcsak az égi, hanem a földi szféra szimbólumává is vált az évezredek során. A rózsza például az ókori görögöknél nemcsak az istenek, hanem az emberek virága is, amely a halandók és a halhatatlanok világát egyesíti.⁹⁴⁷ A földi élet az égi folyamatok irányítása alatt áll, és bensőséges együttélésben él a kozmikus élet megnyilvánulásaival.⁹⁴⁸

Tudományos vizsgálatokkal kimutatták, hogy a növények, az állatok, élő szövetek, egyedi sejtek gyenge biológiai eredetű fényt bocsátanak ki. Ez a fény adja azt az életenergiát, életerőt, azt a szervező energiamezőt, amely a szervezetet egységessé teszi, és egységként tarja fenn.⁹⁴⁹ Az elektromágneses erőter az egész élővilágra kiterjed, amely az élőlényeket összeköti, egységessé szervezi.⁹⁵⁰ A növények, az állatok, az ember egyaránt részesei ennek a

---

⁹⁴² Grandpierre 2002: 88-89. Vasziljev 1964: 17.

⁹⁴³ Grandpierre 2002: 88-89.

⁹⁴⁴ Grandpierre 2002: 88-89.

⁹⁴⁵ Grandpierre 2002: 170-190.

⁹⁴⁶ Grandpierre 2002: 182-188. 272-273.

⁹⁴⁷ Gécz 2006: 43.

⁹⁴⁸ Grandpierre 2002: 105. 190.

⁹⁴⁹ Grandpierre 2002: 180-181.

⁹⁵⁰ Grandpierre 2002: 56-57.

hatalmas, mindent átfogó biológiai kapcsolatnak. Így van ez már feltehetően az élet kialakulása óta, és nincs ez másként a jelenkorban sem. Bárki könnyedén azonosulhat egy virág életével, bárki belehelyezheti magát a virágmetaforába, nem szükséges hozzá sem vallási háttér, sem tudományos megalapozottság, csupán az érzet, hogy ugyanahhoz a sorsközösséghez tartozik.

VI. 3. A szerelmi szimbólumok

A virágszimbólumok a szerelmi költészet képi világába is beépültek. A népdalokban virágnak nevezik a szeretőket, szerelmes lányokat, legényeket.⁹⁵¹ A virág az idős korról szemben a fiatalság kifejezője is. A női élet három szakasza a virág életszakaszaihoz illeszkedik. A vénlány meghervadt, elhervadt, aszott, száraz kóró, a kis leány bimbó. A bimbó és kóró elnevezéseket a férfiak életszakaszaira nem alkalmazzák; a serdülő legényt anyja ágának, az öreg legényt magányos fának nevezik.⁹⁵²

A virágos kert a szerelmes férfi és a szerelmes nő találkozó helye, az együttlét és az egymásra találás, a szerelem beteljesedésének a helye, erotikus szimbólum. A kertbe való behatolás, a termények megdézsmálása a nemi aktust jelöli.⁹⁵³ A virágszedés, a virágszakítás képe is a szerelmi együttlét, a testi szerelem jelképe.

Túlsó sorba nyílik a rózsa,
Legszebb ága hajlott az útra,
Lehajlok rózsát szakajtok,
Legény nélkül még se maradok.⁹⁵⁴

Virágos kertemnek más szedi virágát,
Mert az én édesem máshoz adta magát.⁹⁵⁵

Bezárhatod rácsos kis kapudat,
Nem taposom többé udvarodat;
Vethetsz belé rozsmaringot, rózsát,
Nem szedem le többé gyenge ágát.⁹⁵⁶

---

⁹⁵¹ Erdélyi 1899: 264.

⁹⁵² Erdélyi 1899: 339-340.

⁹⁵³ Pál -Újvári 1997: 252.

⁹⁵⁴ Lükő 1942: 138.

⁹⁵⁵ Bernáth 1981: 39.

⁹⁵⁶ Erdélyi 1899: 350.

Gerencséri ucca Végig piros rózsa.
Szállj le kocsis az ülésről, Szakajts egyet róla.

Le is szakajtottam, El is hervasztottam.
Gerencséri lányok közül Egyet választottam.⁹⁵⁷

A népdalokban a falevél is ősi szerelmi szimbólum. A fa általában a nőt jelképezi. A zöld levél az életet, a boldogságot jelöli.

Látod-e te babám
Azt a száraz nyárfát?
Mikor az kizöldül
Akkor jövök hozzád!
Kizöldült már a fa,

Várom a galambom,
De soká nem jön már,
Zöld erdő zúgása,
Vadgalamb bűgása,
Benne a tanyája.⁹⁵⁸

A sárga falevél ennek megfelelően a szerelem múlásának, a szerelmi bánatnak a megjelenítője.

Voltam én már piros is,
Ha most sárga vagyok is:
De megölt a szerelem,
Nincs annál engedelem.⁹⁵⁹

Hull immár a fa levele,
Örömöm is elhull vele,
Sárgul orczám mint a levél!
Szegény legény hova lettél!⁹⁶⁰

Az ág a termékenység, az egészség, a béke és a boldogság jelképe.⁹⁶¹ A fa ágának hajtogatása képileg ugyanazt jelenti, mint a kert virágának leszedése, mindkettő a szerelmi vágy beteljesülését érzékelteti.⁹⁶²

Érik a szilva,
Hajlik az ága,
Bodor a levele.⁹⁶³

---

⁹⁵⁷ Vargyas 1988: 479.

⁹⁵⁸ Lükő 1942: 122.

⁹⁵⁹ Erdélyi 1961: 191.

⁹⁶⁰ Erdélyi 1961: 191.

⁹⁶¹ Hoppál – Jankovics – Nagy - Szemadám 1997: 17. Pál – Újvári 1997: 23-24.

⁹⁶² Bernáth 1981: 35-39.

A száraz ág szerelmi bánatot is kifejezhet.

Száraz a bokor a tetőn,
Elhagyott az én szeretőm.
Ha elhagyott ő bánja meg,
Ki a fene sajnálja meg.⁹⁶⁴

A halotti énekköltészet kapcsán megemlített természeti jelenségek (harmat, dér, fagy, szél, eső) szintén szerelmi jelképek.

Az ibolya tövére leszálló harmat erotikus mondanivalót közvetít.

Kék ibolya búnak hajtja a fejit.
Mert az égből nem öntözik a tövit.
Szállj le, harmat a kék ibolya száraz tövére!
Most találtam egy igaz szeretőre.⁹⁶⁵

A harmat éjszaka vagy hajnalban a földfelszínen ill. annak közelében keletkezik, amikor a harmatpont alá hűlő levegő vízgőztartalma kicsapódik. A dér a harmathoz hasonló körülmények között képződik, azzal a különbséggel, hogy kialakulása a fagypont alatt zajlik le. Vannak gyümölcsök, amelyek az első dérrel érnek meg igazán. A kökényt is október végén érdemes gyűjteni, miután megcsípte a dér, ezáltal megpuhul, veszít fanyarságából, és enyhén édes íze lesz. Az őszi harmat, a dér a szerelemre való érettség jelképe.

Kisétálék kis kertembe Virágot látni.
Hát leütte őszi harmat Virágom színét.⁹⁶⁶

Kék a kökény, mikor érik, csuhajja,
Búsul a lány mikor kéri csuhajja,
Azon búsul, kihez menjen,
Kivel veri meg az Isten, csuhajja.⁹⁶⁷

A szél a népdalokban hímnemű elem, a férfiakat jeleníti meg.⁹⁶⁸

Citrusfa, cirtomfa,
Tégöd a szél se ér:
Köszönöm galambom,
Hogy eddig szerettél.
Arú se töhetök,
Hogy mán mögvettöttél.⁹⁶⁹

---

⁹⁶³ Bernáth 1981: 36.

⁹⁶⁴ Lükő 1942: 123.

⁹⁶⁵ Vargyas 1988: 480. 493.

⁹⁶⁶ Domokos 1953: 128.

⁹⁶⁷ Dobszay – Szendrei 1988: 672/177.

⁹⁶⁸ Bernáth 1981: 43.

⁹⁶⁹ Lükő 1942: 20.

Olykor szerelemkeltő szerepben tűnik fel.⁹⁷⁰

Tavaszi szél vizet áraszt, virágom, virágom...

Az eső ugyancsak erotikus tartalommal bír.

Túlsó soron esik az eső.
Ne menj arra kislány, eleső!
Megázik a picike szoknyád,
Megver érte az édesanyád.⁹⁷¹

A befagyott tó a szerelem lehetlenségét fejezi ki.

Hideg sincsen, mégis befagyott a tó,
Ihatnék a babám lova, a fakó.
Viszek baltát, vágok léket, kereket,
Hagy igyon a babám lova eleget.⁹⁷²

A halotti és a szerelmi énekköltészet közös jelképei közé tartoznak az aratás (kasza, sarló), és a favágás (fejsze) eszközei. A virág leszakításához hasonlóan a virág kaszálása is a szerelmi egyesülést szimbolizálja.

Piros, piros szekfű
Bongos marujánna,
Személyemnek párja,
Vajon ki kaszálja?

János bíró vágja
Rózsád asszony hányja,
Szegény legény fáradságát
Ne hagyjuk hiába.⁹⁷³

A sárga, érett búza a szerelemre, házasságra érett lány jelképe.

Megérett a búzakarász,
Le köll már aratnyi;
Ezt a barna piros kislányt
El akarom vönni.⁹⁷⁴

---

⁹⁷⁰ Bernáth 1981: 44.

⁹⁷¹ Vargyas 1988: 492.

⁹⁷² Vargyas 1988: 491.

⁹⁷³ Vargyas 1988: 140.

⁹⁷⁴ Bernáth 1981: 41.

Megsárgult már a búzakarász,
Rózsám, le is lehet vágni.⁹⁷⁵

A fejsze a férfi szimbóluma, a fa hasogatása a nemi aktus fedőneve.⁹⁷⁶ Az erdő levágása az erdő (szerelmi) tulajdonba vételét jelenti.

Ezt a kerek erdőt vágom én,
Ezt a barna kislányt várom én.
Ez a barna kislány viola,
Én vagyok a vigasztalója.⁹⁷⁷

A szerelmi jelképek között található a halászat és a vadászat eszközei is. A háló a rabságot, a szerelem mindent legyőző, fogságban tartó erejét jelöli.⁹⁷⁸ A hal termékenység-szimbólum, amely a nő és férfi nemző szerveit, a nemző erőt jelképezi.⁹⁷⁹

Hej halászok, halászok,
Mit fogott a hálótok?
Nem fogott az egyebet,
Piros szárnyú keszeget.

Hát a keszeg mit eszik,
Ha a bárkába teszik?
Nem eszik az egyebet,
Petrezselyem gyökeret.⁹⁸⁰

A nyíl, amely phallikus jelkép⁹⁸¹ és a szerelem istenének (Erósz, Amor, Cupido) a fegyvere,⁹⁸² nem található meg a népdalokban, inkább a műköltészeti alkotásokra jellemző kép. Balassi Bálint verseiben a kiszolgáltatottság szimbóluma, amely a halálhoz hasonlóan nem tesz különbséget az emberek között, ravaszul és kegyetlenül sebet üt a szíveken.

Bezeg nagy bolondság volt az balgatagban,
Cupidot ki írta gyermekábrázatban,
Mert nem gyermek, aki bír mindent világban.

Császárok, királyok vadnak hatalmában,
Bölcsök, jó vitézek járnak udvarában,
S vallon s ki nem égett soha nagy langjában.

---

⁹⁷⁵ Erdélyi 1961: 189.

⁹⁷⁶ Bernáth 1981: 36.

⁹⁷⁷ Bernáth 1981: 36.31.

⁹⁷⁸ Pál -Újvári 1997: 180. 185.

⁹⁷⁹ Hoppál 1990: 42.

⁹⁸⁰ Lükő 1942: 49.

⁹⁸¹ Hoppál - Jankovics -Nagy - Szemadám 1997: 98.

⁹⁸² Pál -Újvári 1997: 216.

Vaknak sem mondhatja őt senki igazán,
Aki megkóstolta mérges nyilát magán,
Sok szivet lőne vétetlen, vak valván.⁹⁸³

Vagy te egészséges, én peniglen sebes
szerelem nyila miát,
Énekelsz víg szóval nem mint én bánattal,
mert nem is érzed kínját
Az szép Juliának, kinek szép voltának
adta lelke meg magát.⁹⁸⁴

Megfogalmazódik a kérdés. Vajon mi áll annak háttérében, hogy a halotti és szerelmi énekköltészet szimbólumai azonosak? Honnan ered a képi azonosság?

A válasz a két egymástól különálló élettani folyamat közös pszichológiai sajátosságaiban rejlik, melyek az emberi agy működésével hozhatók kapcsolatba.

VI. 4. A halotti és szerelmi szimbólumok azonosságának pszichológiai háttére

A halálközeli élményeket az emberek túlnyomó részben kellemesnek érzik, és a későbbiekben is vágnak az után a boldog állapot után, amelyet megtapasztaltak.⁹⁸⁵ A kellemes érzések a kellemetlen fájdalomérzet ellenhatásaként jelennek meg.⁹⁸⁶ A szervezet védekező rendszere a fájdalmas érzések elfojtása érdekében mozgósítja a fájdalomingeret csökkentő, közömbösítő ópiumszerű anyagokat, az endorfinokat, amelyek megkönnyebbülést, felszabadulást, boldogságérzetet váltanak ki.⁹⁸⁷ A halálközeli élmények békés, nyugodt, örömteli, lebegő érzése a fénylényel való találkozás szavakkal nehezen kifejezhető szeretet-élményével éri el a csúcspontját. Az átélőknek ekkor oly mértékű szeretetben van részük, amelyet az életük során addig még nem tapasztaltak.⁹⁸⁸

A halálközeli élményekhez hasonló érzéseket vált ki a szerelem állapota is. A boldogságérzést ugyanis – függetlenül attól, hogy mi okozza – az agykéreg örömközpontja hozza létre, amely a harmadik agykamrában található. A kamra alapját a szexuális működést

⁹⁸³ Balassi 1968: 79. Az Dobó Jakab éneke ellen szerzett ének.

⁹⁸⁴ Balassi 1968: 76. Te szép fülemile.

⁹⁸⁵ Linke 2005: 54. Ács – Pilling – Zatik 1992: 117-118.

⁹⁸⁶ Linke 2005: 54.

⁹⁸⁷ Katona 2009: 148.

⁹⁸⁸ Ács – Pilling – Zatik 1992: 55.

vezérlő hypothalamus képezi.⁹⁸⁹ Az agykéreg eme területéhez tartozik az eksztázis, a hipnózis és az alvás is.

Paul Schilder osztrák pszichiáter a hipnotizáltak lelkiállapotát vizsgálva megfigyelte, hogy a hipnózis során a tudat gyermeki állapotba esik vissza, és a hipnotizált személyt öröm tölti el, ha átadhatja magát egy másik embernek, és megpihenhet a tekintélye árnyékában.⁹⁹⁰ Többen közülük arról is beszámoltak, hogy a hipnotikus álom ideje alatt csodálatos meleg és jó érzés töltötte el a testüket, és nem volt ritka a szexuális élmény sem.⁹⁹¹ Schilder ebből arra következtetett, hogy az emberi hipnózis a szexualitás segédfunkciója.⁹⁹²

Freud is rávilágít az alvás és a nemi aktus összefüggéseire, hasonlóságaira.⁹⁹³ Mindkét folyamatra jellemző a külső ingerek kikapcsolása, az ingerérzékenység csökkenése, bizonyos céltudatos cselekvések feledése. Mindkettő pontosan utánozza az intrauterin lét formáját. Az alvás és a közösülés testtartását a magzati testtartás jellemzi.⁹⁹⁴ Az alvási készlet vágyban az a kívánság jut kifejezésre, hogy az ember el tudjon menekülni a fárasztó valóság elől, és az anyai test nyugalmába, vagy még ennél is archaikusabb nyugalomba merüljön. Az alvás alatti lelkiállapot, amely az orgazmuséval hasonló, a tökéletes, vágy nélküli kielégültség érzésének felel meg. A szexuális tartalmú álmok legmélyebb értelme a freudi álmelmélet szabályai szerint egyrészt a nemi érintkezés, másrészt az anyában való lét, vagy az oda való visszatérés.⁹⁹⁵

A hipnotikus álmokra jellemző szexuális tartalmak az eksztázis állapotában is jelen vannak, amelyek hasonlóságot mutatnak a sámánutazás lelki élményeivel.⁹⁹⁶ A goldoknál a sámánt kiválasztó segítőszellem (ajami) szexuális kapcsolatot folytat a sámánnal, aki a „házastársa” lesz.⁹⁹⁷ A burját sámán lelke a beavatás során szerelmi viszonyba kerül Tekha tánc, termékenység és gazdagság isten kilenc feleségével. A sámán lelke ezt követően az Égben jövődöbéli égi hitvesével találkozik, akivel szintén nemi kapcsolata lesz.⁹⁹⁸ E szertartás előtt a sámánjelölt bejárja a szomszédos falvakat, és nászajándék jellegű adományokat kap. A burját sámánavatás mindig a sámán és égi felesége házasságkötését jelenti, és ilyenkor pontosan úgy esznek-isznak és táncolnak, mint a lakodalmakban.⁹⁹⁹

---

⁹⁸⁹ Ortega y Gasset 1991: 66. Hámosi 2001: 56.

⁹⁹⁰ Ortega y Gasset 1991: 64.

⁹⁹¹ Ortega y Gasset 1991: 64.

⁹⁹² Ortega y Gasset 1991: 64.

⁹⁹³ Ferenczi 1997: 101- 110.

⁹⁹⁴ Ferenczi 1997: 102-103.

⁹⁹⁵ Ferenczi 1997: 107-108.

⁹⁹⁶ Bányai 2005: 109.

⁹⁹⁷ Eliade 2001: 80. Hoppál 1994: 16.

⁹⁹⁸ Eliade 2001: 83.

⁹⁹⁹ Eliade 2001: 83.

Ugyanez elmondható a misztikus elragadtatásról is. Az Istennel való egyesülés tapasztalata éppúgy eksztatikus élmény, mint a sámán révülése,¹⁰⁰⁰ és a nász-misztikusok is szívesen alkalmazzák a házasesetből vett képeket a misztikus élményeik leírására.¹⁰⁰¹ Egy misztikus ihletésű gondolat önkéntelenül ugyanazt a reflexet váltja ki, mint amelyet egy erotikus képzet.¹⁰⁰² A misztikus, amikor szenvedélyesen akarja szeretni Istent, egyúttal a szexuális energiákat is érzékeli,¹⁰⁰³ és ez a rajongás a testi gyönyörhöz hasonló érzeteket vált ki.¹⁰⁰⁴ Ez fordítva is igaz, a szexuális energia lelki energiává is átalakítható, a testi érintkezésből el lehet jutni a lelki elragadtatás állapotához.¹⁰⁰⁵ A szexualitás és a lelkiség, a szerelem és a misztika egységet alkotnak, szorosan összetartoznak, hasonló erőknek engedelmessékednek.¹⁰⁰⁶

A „misztikus esküvő” a halál közeli élmények részévé is válhat, amelyet Carl Gustav Jung ekképpen élt meg: Én magam – legalábbis így éreztem – a pardenimban, a gránátalmák kertjében vagyok, és éppen Tifereth és Malchuth esküvőjét ünneplik. Vagy olyan voltam, mint Simon ben Jokháj rabbi, akinek túlvilági nászát ünnepezték. Olyasféle misztikus esküvő volt, amilyenek a kabbalista hagyomány hiedelmeiben megjelenik. El sem mondhatom, milyen csodálatos volt. Egyre csak az járt az eszemben: Ez itt a gránátalmák kertje! Ez itt most Malchuth és Tifereth násza! Nem tudom pontosan, nekem milyen szerep jutott benne. Alapjában véve én magam voltam az: én voltam a nász. Az pedig, amit átéreztem, egy boldog menyegző túlradó öröme volt.¹⁰⁰⁷ A halál és a nász összefüggéseiről, a „lélek álláspontja felől” nézve később így fogalmaz: Más szempontból (...) örömteli eseményként jelenik meg a halál. Az örökkévalóság jegyében menyegző, misztikus egyesülés. A lélek mintegy eljut hiányzó másik feléhez, hozzájut a teljességhez.¹⁰⁰⁸

Az alvás, a koitusz és az eksztázis lelki állapota tehát az intrauterin léthez hasonlóan a lét régen meghaladott formáinak, valamint az élet előtti létnek a megismétlése, amelyek visszavezetnek az őskezdethez, a fogantatás előtti és a halál utáni közegeth.¹⁰⁰⁹

A haldokló, a szerelmes, a sámán és a misztikus különböznek ugyan egymástól, más-más kultúrkörhöz tartoznak, lelki élményeiknek azonban közös a gyökere; a tudat mindegyik

---

¹⁰⁰⁰ Grün – Riedl 2000: 67.

¹⁰⁰¹ Otrókoci Nagy 1937: 69.

¹⁰⁰² Bataille 2001: 319-320.

¹⁰⁰³ Grün – Riedl 2000: 36.

¹⁰⁰⁴ Bataille 2001: 288-289.

¹⁰⁰⁵ Bataille 2001: 320. Grün – Riedl 2000: 35-36. 75-77. 90.

¹⁰⁰⁶ Grün – Riedl 2000: 35-36. 75-77. 90.

¹⁰⁰⁷ Jung 2006: 374-375. Idézi: Bíró 2006: 152-153.

¹⁰⁰⁸ Jung 2006: 398-399.

¹⁰⁰⁹ Ferenczi 1997: 110.

esetben közel azonos formát ölt; mindannyian módosult tudatállapotba kerülnek, ugyanazzal a világgal – Carl Gustav Jung szakkifejezésével élve – a kollektív tudattalannal érintkeznek.¹⁰¹⁰

A közös vonások a csúcsponthoz vezető út és az önkívületi állapot átélésében is megnyilvánulnak, külső és belső kísérő jeleik hasonlóak.

VI. 4. 1. A haldokló, a szerelmes és a misztikus lelki élményei, az eksztázis fázisai

Az elragadtatás állapotában az ember önmagán és a világon kívül van, cselekvésképtelenné válik. Az élmény időtartamára elszakad a környezetétől, s bizonyos mértékben a környezete is elszigetelődik a jelenségtől. Annak ellenére, hogy az eksztázis a magány, a bensőséges magány pillanata, átélője sohasem érzi magát egyedül, a gondolatai mindig vele vannak.¹⁰¹¹

VI. 4. 1. 1. Az első fázis: via purgativa

Az eksztázishoz vezető út első állomása az, amikor az ember elszakad a külvilágtól. A haldokló fokozatosan eltávolodik családjától, ismerőseitől, lemond megszerzett értékeiről, jelentéktelenné válnak számára mindennapos teendői.¹⁰¹²

A szerelmes is befelé fordul, a világ megszűnik létezni számára. Átmenetileg kiszakad a közösségből, nem tud részt venni a hétköznapi élet kapcsolatrendszereiben, nem tudja megfelelően ellátni feladatait, elveszíti önmagát.¹⁰¹³ Életvitele felborul, figyelme egyedül a szeretett személy körül forog. A külvilág csak átmenetileg tanúsít iránta türelmet, a közösség önkéntelenül is vissza akarja rántani szédült állapotából. A hellenista világ betegségnek tekintette a szerelmet. Démokritosz ekképpen ír róla: Kis gutaütés a szerelem. Az ember kiesik emberségéből, elszakad magától, mintha kettévágná valami ütés.¹⁰¹⁴

A földi értékekről való lemondás a misztikus út első szakaszának, a via purgativának is része. Ima közben a misztikus felfokozott figyelem-munkát végez, hogy minden földi vonatkozású képzetet kizárjon a tudatából, és egyedül az Isten utáni vágyakozás töltse el a

---

¹⁰¹⁰ Ács – Pilling – Zatik 1992: 109-112. Süle 2001. 30-35. Horváthné Schmidt 2005: 79-89. Az öntudatlanság állapotának folklórban megjelenő szimbólumairól lásd: Tánzos 2007: 113-114.

¹⁰¹¹ Vas 1937: 16.

¹⁰¹² Polcz 1989: 251.

¹⁰¹³ Ortega y Gasset 1991: 9-10.

¹⁰¹⁴ Nyíri 1985: 68.

lelkét.¹⁰¹⁵ Az összpontosítás eredményeképpen az öntudat befelé fordul, és nem érzelk önmagán kívül semmit.¹⁰¹⁶

A megváltozott tudatállapot elérésére a sámánok is különböző technikákat és eszközöket alkalmaztak. Amennyiben a sámán a szertartás előtt tisztító rítuson vett részt, hosszabb időre elvonult a környezetétől, rejtőzött, böjtölt, majd felöltötte sámánöltözetét és kellékeit.¹⁰¹⁷ A szertartás kezdetén a dob ütemes hangjával, a csörgők ritmusával, énekléssel, táncsal segítették az önkívületi állapot elérését.¹⁰¹⁸

VI. 4. 1. 2. A második fázis: via contemplativa

A következő szakaszban, amely a misztikus út második nagy szakaszával a via contemplatívával vagy másképpen nevezve via illuminatívával rokonítható, a figyelem teljesen kizárja a külső világ beáramlását, és a lélek boldog nyugalmi állapotba kerül.¹⁰¹⁹ Ebben a stádiumban az érzelmek egyre inkább fokozódnak és a „természetfeletti” való érintkezés kísérőjelenségei: hallucinációk, víziók jelentkeznek. A haldokló elhunyt családtagjaival találkozik, a misztikus testileg nem létező személyekkel beszélget, a sámán segítő szellemekkel teremt kapcsolatot. Mindannyian a tudatalatti világába utaznak, ahol a „természetfeletti” lények valójában saját pszichikus élményeik, belső képek megjelenései, melyeket valóságos erőként élnek meg, s melyekkel azonosulnak.¹⁰²⁰ A tudatalattival való érintkezés során az élmény átélője különféle ismeret birtokába jut, és a későbbiekben is fogékonyvá válik azok befogadására. A halálközeli élmények után az átélőknél szokatlan pszichikai képességek – gondolatolvasás, jövőbe látás – léphetnek fel.¹⁰²¹ Hasonló adottságokat a misztikusok életét bemutató leírások is megemlítenek. Árpád-házi Szent Margit kétesztendő volt, amikor megjósolta, hogy apja, IV. Béla sértetlenül fog visszatérni a Frigyes osztrák herceg elleni hadakozásból.¹⁰²² Rendtársnőinek a saját halálát is bejelentette.¹⁰²³ A lélekeljárás ajándékával is rendelkezett, beleértett rendtársnőinek lelkiállapotába.¹⁰²⁴ A sámánok utazásuk alkalmával az alsó, felső és középső világok között közvetítettek; jeleket, üzeneteket, jóslatokat hoztak egyik világból a másikba. Ellátták a lélekvezető (pszichopomposz) feladatát is. Ha a halottak és a hátramaradók között elintézetlen

---

¹⁰¹⁵ Otkocsi Nagy 1937: 27.

¹⁰¹⁶ Kozma 1930: 8.

¹⁰¹⁷ Hoppál 1994: 22.

¹⁰¹⁸ Hoppál 1994: 22.

¹⁰¹⁹ Otkocsi Nagy 1937: 29.

¹⁰²⁰ Szántó 2005: 42-43.

¹⁰²¹ Ács – Pilling – Zatik 1992: 50. 76.

¹⁰²² Szántai 1999: 26-27.

¹⁰²³ Szántai 1999: 54.

¹⁰²⁴ Kozma 1930: 38-40.

ügyek maradtak, a sámán közvetítőként segített a feszültségek feloldásában, és átvezette a halottak lelkeit a túlvilágra.¹⁰²⁵

VI. 4. 1. 3. A harmadik fázis: *via unitiva*

Az eksztatikus állapot a *via unitivában* éri el csúcspontját. A halálközeli élmények átélői ekkor találkoznak a fénylényvel, melynek közelében határtalan örömet, nyugalmat, boldogságot éreznek. Az iglulik eszkimó sámán, amikor a beavatás során megtapasztalja a rituális halált, megvilágosodik, és egy újfajta érzékenységre tesz szert. A titokzatos fény, a ragyogó tűz, amit a testében, a fejében, az agya belsejében érez, képessé teszi arra, hogy lásson a sötétben, és látóvá válik.¹⁰²⁶ A misztikus Istennel egyesül, emberi egyénisége, tudata teljesen megszűnik, beleolvad a legmagasabb értékbe, és már nem tud különbséget tenni önmaga és Isten között.¹⁰²⁷ A fényjelenség gyakori kísérője a misztikus elragadtatásnak is.¹⁰²⁸ Az érzelmek ilyenkor oly mértékben felfokozódnak, hogy a misztikus a végső kimerüléshez, a halálhoz érzi magát közel, és ebben a folyamatban kimondhatatlan örömet, gyönyörűséget élvez.¹⁰²⁹

A szerelmi eksztázisban is eggyé válnak a lelkek, az én határai leomlanak, már nem érzékelik különálló voltukat.¹⁰³⁰ A szerelem áthidalja az én és a nem én, az én és a te közötti szakadékot, és közösséget teremt.¹⁰³¹ Robert M. May kozmikus tudatról írt könyvének előszavában ekképpen ír erről az érzésről: 1962 májusában, húsz évesen, New York állam egyik távoli részén, egy tó mellett egy olyan élmény ért, ami életem összes további évét megváltoztatta. Ez nem is egy magányos élmény volt, hanem egy olyan, amit közösen éltünk át azzal a nővel, akit szerettem. Margaretnek hívták. Kéz a kézben sétáltunk a tóparton, mély szerelemben. Úgy tűnik, ez volt minden, ami a „Királyság” kapuinak megnyitásához kellett. Gyorsan emelkedtünk felfelé a tudás összes állapotán át, és néhány másodpercen belül mindketten bensőséges érintkezésbe léptünk a Legfelsőbbel. Ebben az időben, alsós és felsős egyetemi éveim között, filozófiailag ateista voltam. Utam az Istenbe vetett hithez még sok évet vett igénybe ez után a látomás után. Úgy tűnik, hogy a vallásos hit vagy annak hiánya nem előfeltétele a misztikus élménynek. Mindazonáltal Margaret hívő katolikus volt, de élményének semmiféle köze sem volt ahhoz, amit tanult vagy várt volna. Örömmünk olyan

---

¹⁰²⁵ Horváthné Schmidt 2005: 80-81. Szántó 2005: 44.

¹⁰²⁶ Eliade 2006: 122-127.

¹⁰²⁷ Otrokocsi Nagy 1937: 34.

¹⁰²⁸ Jancsi 1931: 43-44. Kozma 1930: 12-13.

¹⁰²⁹ Kozma 1930: 22.

¹⁰³⁰ Ortega y Gasset 1991: 59.

¹⁰³¹ Földényi 1985: 12-13. Evola 2000: 70.

volt, hogy azt soha nem tudom leírni a mi nyelvünkön. Ebben a megvilágosult tudatállapotban együtt sétáltunk a környező erdőkben, és éreztük az egységet a Mindenséggel. Tudtuk, majdhogynem közvetlenül, hogy nincsen halál; hogy az igazi Énünk halhatatlan. Láttuk a Világegyetemet mint Egyetlen Élő Lényt, amit a szerelem ereje elevenít meg. Éreztük „azt a szerelmet, ami a Napot és a csillagokat mozgatja...”¹⁰³²

VI. 4. 1. 4. Az ekstázis fiziológiai jellemzői

Az elragadtatás szakaszában sajátos élettani folyamatok játszódnak le. A misztikus eszméletét veszti, lélegzete szinte eláll, vérkeringése romlik, érverése csökken, teste kihűl, megmerevedik, kezét csak nehezen tudja mozdítani, szeme bezáródik anélkül, hogy akarná; ha pedig nyitva tartja, akkor sem lát semmit. Hallani hall, de nem érti, amit mondanak, beszélni nem tud. Testi erejét teljesen elveszíti, lelki ereje azonban gyarapszik.¹⁰³³ Ezek a testi jelek a sámán révülésénél is megmutatkoznak.¹⁰³⁴ A klinikai halál bekövetkezésekor a légzés, a szív működés, és a keringés átmenetileg leáll, az agy esetenként oxigénhiányban szenved; az átélője – annak ellenére, hogy az élet semmilyen jelét nem mutatja – azonnali újraélesztéssel teljesen felépülhet.¹⁰³⁵ Az agy idegi aktivitása a szerelmi együttlét tetőpontján, az orgazmus pillanatában is lelassul. Mivel az agy ilyenkor rövid időre kikapcsol, a gyönyör érzése kómaszerű állapotban bontakozik ki. Az egységélményt, az énhatárok felbomlását a homloklebeny lecsökkent működése és a jobbfélteke fokozott aktivitása magyarázza.¹⁰³⁶

Az ekstázis időtartama változó. Szent Teréz fél óránál hosszabb ideig nem volt ebben az állapotban.¹⁰³⁷ Szent Katalinnal előfordult, hogy három, négy óráig is mozdulatlan maradt.¹⁰³⁸ Az egyik alföldi táltos minden hónapban két-három napig egyfolytában aludt, ilyenkor a halottakkal teremtett kapcsolatot.¹⁰³⁹ A klinikai halál állapota általában 4-5 percig tart, az agy eddig bírja oxigén nélkül. Alacsonyabb testhőmérsékleten, valamint gyermekek esetében a klinikai halál ideje tovább tart. Sikeresen újraélesztettek már lehűlt, jeges vízbe fulladt embert 40 perc elteltével is. Egy újszülött szerencsés esetben akár tíz percig is kibírja szívverés és lélegzetvétel nélkül. Az orgazmus során az ember körülbelül 3 másodpercig tartózkodik kómában.

---

¹⁰³² Idézi: Grandpierre 2006: 124-125.

¹⁰³³ Jancsi 1931: 25-27. 47-48.

¹⁰³⁴ Diószegi 1998: 295-297.

¹⁰³⁵ Ács – Pilling – Zatik 1992: 91-95.

¹⁰³⁶ Szendi 2009: 136. 128.

¹⁰³⁷ Jancsi 1931: 25. Diószegi 1998: 297.

¹⁰³⁸ Otrókoci Nagy 1937: 35.

¹⁰³⁹ Diószegi 1998: 297.

Hasonló tünetek jelentkeznek akkor is, amikor az ekstázis véget ér. A halálközeli élményt átélő emberek nehezen találnak szavakat élményük elbeszélésére.¹⁰⁴⁰ Sokaknál gondot okoz, hogy visszatérjenek régi életükbe, csalódottságot éreznek, és szeretnék újra megtapasztalni halálközeli állapotukat.¹⁰⁴¹ A misztikus sem tudja igazán megfogalmazni élményét, csak megközelítőleg próbálja szavakba, képekbe önteni azt, és amikor elragadtatásában egyszer megismeri Isten jelenlétét, nem tud többé lemondani erről az élményről, szenved, ha elkerüli őt az Isten.¹⁰⁴² Nagy Szent Teréz lelki szárazságnak nevezi ezt a lelkiállapotot.¹⁰⁴³ A szerelmes ember is állandóan vágyódik kedvese után. A szerelmi együttlét során az agyalapi mirigy oxitocin hormonja mindkét félben emelkedni kezd. Az oxitocinnak endorfinfelszabadító hatása van, amely minden találkozásnál és újabb együttlétnél örömrésztet vált ki.¹⁰⁴⁴ Az agy gyönyör-központjának időnkénti működése jutalomként motiválja az agykérget a további jó működésre. A boldogság, a megelégedettség rövid periódusaihoz a jutalmi központ is jelentősen hozzájárul, ami serkenti az agy természetes endorfin-termelését.¹⁰⁴⁵ A vágy lényegében elvonási tünetnek tekinthető.

VI. 4. 1. 5. Személyiségjegyek

A halálközeli élményt követően az átélők személyisége gyökeresen megváltozik, lelki fejlődésen mennek keresztül. Csökken vagy megszűnik a halálfélelmük, az étellel szembeni bizalmatlanságuk; az élet értékesebbé válik számukra, az anyagi javak háttérbe szorulnak, helyette a másokkal való törődés, segítség kerül előtérbe, a szeretet és a tudás fontosságát hangsúlyozzák, küldetéstudatuk cselekvésre ösztönzi őket.¹⁰⁴⁶ Az elragadtatás élménye kihatással van a misztikus lelkére is, ami gondolkodását, akaratát rendkívüli módon befolyásolja.¹⁰⁴⁷ Amikor a misztikus felébred az ekstázisból, elhagyja a magányt, visszatér a világba, és cselekvő emberré lesz.¹⁰⁴⁸ Az isteni egyesülésből elnyert erővel azon fáradozik, hogy megváltoztassa a világ arculatát, és legyőzze a földi élet nyomorúságait; életét az emberi közösség szolgálatába állítja.¹⁰⁴⁹ A „lelki káoszban” a sámán is újjászületik,¹⁰⁵⁰ és a közösség kulcsfontosságú személyiségévé válik; egyesíti magában a nemzetség vezető, szellemi vezér,

---

¹⁰⁴⁰ Ács – Pilling – Zatik 1992: 86.

¹⁰⁴¹ Ács – Pilling – Zatik 1992: 75. 117.

¹⁰⁴² Jancsi 1931: 59. 64. Vas 1937: 16.

¹⁰⁴³ Vas 1937: 31.

¹⁰⁴⁴ Koronczai – Hollósi 2003: 242.

¹⁰⁴⁵ Hámori 2001: 56.

¹⁰⁴⁶ Ács – Pilling – Zatik 1992: 65-76.

¹⁰⁴⁷ Jancsi 1931: 59.

¹⁰⁴⁸ Jancsi 1931: 63. 64-65.

¹⁰⁴⁹ Kozma 1930: 14.

¹⁰⁵⁰ Eliade 2006: 120-121.

áldozópap, lélekvezető, jós, gyógyító, költő, énekmondó, előadó („művész”) szerepköreit.¹⁰⁵¹ A misztikus elhivatásnak gyakran velejárója egy mély pszichés válság, amely olykor a személyiség széthullásához vezet.¹⁰⁵² A sámánok, misztikusok jellemvonásai között rendszerint megemlítik a labilis, átlagosnál érzékenyebb idegrendszert, amely azonban nem állítható egyértelműen párhuzamba a pszichopatológiai esetekkel. A misztikus (sámán) abban különbözik a neurózisban, hisztériában, skizofréniában, epilepsziában szenvedőktől, hogy tudati állapotát ellenőrzés alatt tudja tartani, és lelki élményét képes megosztani a környezetével.¹⁰⁵³ A misztikus (sámán) a szakadék szélén él ugyan, de megvannak az eszközei, amelyek megóvják a lezuhanástól. Amikor visszatér a lelki káoszból, más emberre lesz, meggyógyul, egy másik létdimenzióban születik újjá.¹⁰⁵⁴

A szerelmes embert is nagyszabású tettekre sarkallhatja a másik fél iránt érzett szenvedélye. Ily módon a szerelem nemcsak felemészt az életerőt, hanem táplálja is azt.

Mindezek ismeretében világossá válik, hogy a halotti és szerelmi szimbólumok miért azonosak, miért használ a misztikus erotikus szókinccset, és a szerelmes vallásos kifejezéseket. Élettani alapjaik, lelki élményeik közös gyökereik, így természetes, hogy nyelvezetük is rokon vonásokat mutat.¹⁰⁵⁵ A haldokló a lelki tapasztalatai által misztikus (sámán) lesz és szerelmes. A szerelmes haldokló és misztikus (sámán). A misztikus (sámán) haldokló és szerelmes. Mindannyian magukban hordozzák a másik sajátosságait, egymásba olvadnak, és olyan lelki jegyeket birtokolnak, amelyek nemcsak a saját személyiségükre, hanem a környezetükre, a közösség életére is kihatással vannak.

Megfogalmazódik a kérdés. Vajon a halotti szimbólumok a szerelmi költészet hatására alakultak-e ki? Vagy fordítva? A halotti költészet formálta a szerelmi szimbólumokat? Mikorra tehető a jelentéstartalmak összeolvadása?

VI. 5. A halotti és szerelmi szimbólumok azonosságára vonatkozó kultúrtörténeti adatok

A halál és a szexualitás már korán felkeltette az ember érdeklődését. A halálhoz kapcsolódó szokásokra ősi nyomok utalnak; Csou-kou-tienben 400-300000 éves koponyákat, felső állkapcsokat találtak, a moustier-i kultúrától kezdődően (kb. 70-50000 év) temetkezési helyek

---

¹⁰⁵¹ Hoppál 1994: 16.

¹⁰⁵² Eliade 2006: 118. Kelemen 1979: 49-62.

¹⁰⁵³ Kelemen 1979: 50. 56.

¹⁰⁵⁴ Eliade 2006: 122.

¹⁰⁵⁵ A szexualitás és a vallás közös idegrendszeri alapjáról lásd bővebben Szendi 2009: 37. 44-45.

maradtak fenn.¹⁰⁵⁶ A szexualitásra vonatkozó őstörténeti dokumentumok a felső paleolitikumig nyúlnak vissza.¹⁰⁵⁷ Az extatikus élmény is ősjelenségnek tekinthető, már az őskőkor emberének is lehettek álmai, ábrándképei, látomásai, testen kívüli tapasztalatai, amelyeket a lélek túlvilági utazásaként értelmezhetett, s amelyek megalapozhatták lélekhitét.¹⁰⁵⁸ A három terület összeolvadásának feltételei, a módosult tudatállapot átélésének lehetőségei tehát már az őskőkorban is adottak voltak. A halál, a szexualitás és a misztika szférájának összekapcsolódása olyan archetípusos képzet-együttes, amely nyelvi, etnikai, vallási és egyéb kulturális különbségek nélkül világszerte felbukkan és újrafogalmazódik az emberiség tudatában. Olyan rögzített élményforma, amely az emberi tapasztalás magjából emelkedett ki, és amelynek jelentése évezredekken keresztül változatlan maradt. Újbóli felbukkanása annak bizonyítéka, hogy az ember számára ismételtlen átélhető. A továbbiakban azoknak a kultúrtörténeti adatoknak a bemutatásra kerül sor, amelyekben a három terület érintkezési pontjai nyilvánvalóvá válnak.

VI. 5. 1. A világirodalmi alkotások halotti és szerelmi szimbólumai

VI. 5. 1. 1. Műköltészet

A virág szakításának, levágásának, a faág letörésének, fa kivágásának motívuma már a Krisztus előtti évezredek halotti és szerelmi szimbólumaiban is fellelhető. A III. Ur-i dinasztia első ismert Sumer és Akkád királyának, Ur-Nammunak (Kr.e 2112-2095) a temetési éneke a jelenkori ember számára is értelmezhető költői képeket tartalmaz:

Zsenge datolyapálma, kivágatott!
Lombja elfonnyadott!
Ágya e palotában ravatallá változott!
Asszonya közeledik nászágyukhoz; visszaretten;
Felesége reá borul, karját reá fonja.¹⁰⁵⁹

A babiloni himnuszok Tammuz halálát a növények hervadásához, fák kiszaggatásához hasonlítják:

Tamariszkusz, amely nem kapott vizet a kertben,
Amelynek koronája nem hozott virágot a mezőn.
Fűzfa, amely nem örülhet a folyónak,
Fűzfa, amelynek gyökereit kiszaggatták.
Fű, amely nem kapott vizet a kertben.¹⁰⁶⁰

¹⁰⁵⁶ Eliade 2002: I/15.

¹⁰⁵⁷ Bataille 2001: 59-60.

¹⁰⁵⁸ Eliade 2002: 12, 23, 27.

¹⁰⁵⁹ Komoróczy 1983: 281. 452-453.

A lomb letörése az akkád szerelmi ráolvasásban is megfigyelhető:

Enki szerelmest
szereti
a szerelmes Innin fia
a szentélybe megy
boróka ágát
lengeti
jó illata kellemes
a kert felé vidd
vigyed a kertbe
borókaág alá
tedd boldoggá kedvesed
megérintem szád a messzit
megérintem ragyogó
szemed
megérintem öled
a nedvest
Szín kertjébe
szökkentem
nyárfa lombot törtem...¹⁰⁶¹

A két fivér története a XIX. dinasztia végéről, II. Széthi korából (Kr. e. 1193-1186) maradt fenn, amelyet újegyiptomi irodalmi nyelven írtak, s amely egy bizonyos átmeneti rítust, a király felvételének beavatási szertartását írja le burkolt formában. Ebben az elbeszélésben Anubisz öccsének, Batának a halálát a cédrusfa virágának levágása jelképezi:

Katonákat küldtek hát baltákkal, hogy kivágják a Cédrusfát. Eljutottak a Cédrusfához, s mikor levágták a virágot, amelynek tetején Bata szíve volt, ő abban a pillanatban holtan rogyott le.¹⁰⁶²

A menyasszony és a vőlegény szerelmi énekeiből álló Énekek éneke jelképrendszerében is megjelenik a virágszakítás motívuma. A tavirózsa leszakítása az 5. 18. részben azt jelenti, hogy a pásztor magáévá teszi Sulamitot.

Szerelmesem lement az ő kertjébe a balzsamágysokhoz,
hogy legeltessen a kertekben, és (virágot) szedjen a tavirózsák között.¹⁰⁶³

A hellenizmus idején a holttestre hordott virágok, virágkoszorúk egyrészt áldozati növények voltak: az elvesztett boldogsággal együtt kellett pusztulniuk. Másrészt az alvilág

---

¹⁰⁶⁰ Frazer 2005: 222.

¹⁰⁶¹ Komoróczy 1988: 34-35.

¹⁰⁶² Dobrovits 1963: 57-67.

¹⁰⁶³ Molnár 2003: 39. 139-140.

virágai, amelyek elkísérik a halottat a túlvilági útján.¹⁰⁶⁴ Bión gyászdalában Adóniszt a lenyírt hajú Erószok siratták, nyoszójára fektették, lemosták testét, szétszedték a nászkoszorút, és virágait szerteszórták. Előkészítették a tetemet alvilági útjára:

Holtan is oszd meg Adónisszal nyoszójád, Kythereia!
Szép a halottad, holtan is oly szép, mintha aludna.
Vidd el a lány heverőre, hol annyit aludt veled együtt,
Éjről éjre csodás álomba merülve karodban;
Színarany ágyad vágyik e zordon Adónis után is.
Szórd be virágokkal, koszorúkkal – a drága halottal
Haljanak ők is, a kert meg a rét valamennyi virága.¹⁰⁶⁵

A halotti szertartásokra vitt virágok a cselekvés szintjén ugyanazt a képzetet tükrözik vissza, mint a költői alkotások virágmetaforái. A sírra helyezett virág beavatási jelkép. Így volt ez már a múltban is, és így van ez – tudatosan vagy tudattalanul – a jelenben is.

Meleagrosz (Kr. e. II- I. század fordulóján) szerelmi epigrammái a virágszedés hangulatát idézik:

Nyíl a fehér szekfű, nyíl már az esőbe szerelmes
Nárcisz, nyílnak már a hegyi liliomok.
Nyílik már a leány, rózsák rózsája, s a szívben
a fiatal vágyak drága virága kihajt.
...Óh ragyogó, zöldfürtű mezők, be hiába nevettek!
Szébb csokor ő, mint méz-illatu bokraitok.¹⁰⁶⁶

Egybe fehér violát kötök én s mirtusszal az édes
Nárciszt és nevető liljomokat kötök én
friss sáfránnyal s bíborszín jácinttal is egybe,
s végül a rózsával: kedveli azt, ki szeret.
Hadd zúdítson esőt szirmokból illatozó-szép
Héliodóráam lány fürtje közé koszorúm.¹⁰⁶⁷

Szapphó (Kr.e. 628-568) nászadal töredékeiben a virág taposása a szerelmi együttlét jele:

Mint a hegyekben a jácintot ha a pásztori népek
Földre tapossák, s fekszik bíbor szírma a földön.¹⁰⁶⁸

Caius Licinius Calvus (Kr. e. 82-54) nászadal-töredéke hasonló jelentéssel bír:

Kóbor nimfa szakít fehér
Körmével liliomfejet...¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁴ Géczy 2006: 35. 89.

¹⁰⁶⁵ Géczy 2006: 89.

¹⁰⁶⁶ Falus 1982: 204.

¹⁰⁶⁷ Falus 1982: 204.

¹⁰⁶⁸ Falus 1982: 64.

Catullus szakító versében a virágmetafora a beteljesületlenség, a csalódottság megjelenítője:

boldoguljon már a buják hadával
élve, háromszázat ölelve által,
kik közül egyet se szeret, de mindet
tépi-feszíti;

és szerelmem már ne kívánja tőlem,
mert hibájából szakadott le, mint rét-
szélen-elhúzott-ekevas-sebezte
karcsú virágszál.¹⁰⁷⁰

A Carmina Priapea (Priapuszi énekek) versciklusának 23. darabjában a szerelmeskert dézsmálójához Priaposz, a kert őre így szól:

Rózsát vagy violát akárki tép itt
Zöldség-tolvaj, az ingyen-alma híve,
átok rád! Ne legyen se nőd se ifjad,
s úgy szakadj meg a szörnyű gerjedéstől,
melytől én meredek, s hiába verje
vessződ köldöködet felingerelve.¹⁰⁷¹

Florus (Kr. e. I. század) De rosis versében a rózsanyílás fázisait az ember életszakaszaival állítja párhuzamba:

Mily szép rózsákat láttam kivirulni ma reggel!
Épp kifakadt valahány, és máris máskorú volt mind.
Ennek csecsszerű bimbaja nyílt édes fedezékül,
Az meg rózsaszínű szirmot bontott üde szárán,
S ott ama harmadik épp teljessé tárul a fényben,
Míg ragyogó-csupaszon feslik más szép-negyedikké,
Egy fölemele fejét, más bimbót bontva ragyog föl.
Így, míg burkaiból épp sejlik a szűz-remegés, szedd
Reggel a rózsát: mert aki szűz, sebesen megöregszik.¹⁰⁷²

Propertius (Kr. e. 50-45 körül-15) elégiájában a rózsza fonnyadását az elmúlással, halállal társítja:

Láttam a paestumi rózsaliget mézes virulását,
S mind fonnyad le, ahogy fújtak a déli szelek.¹⁰⁷³

---

¹⁰⁶⁹ Csehy 2000: 45.

¹⁰⁷⁰ Catullus 1978: 30.

¹⁰⁷¹ Fehér 2000: 18. Idézi: Szepes 2004: 34.

¹⁰⁷² Gécz 2006: 119.

¹⁰⁷³ Szepessy 1962: 282. Idézi: Gécz 2006: 131.

Nizámi perzsa költő (Kr. u. 1140-1203) Az őszi érkezése és Leilá halála című versében a tulipán letörése halotti szimbólum:

Leilá, ez a büszke, ifjú homlok
Kútjába a fájdalomnak omlott,
Nem lát soha több tavaszt a kertje,
Lámpása törött, a szél leverte,
Kendője, aranyszínű fejéke
Váltotta aranyszínét sötétre,
Áttört patyolat befedte, zsenge
Szép teste, akár a céna: gyenge,
Felváltja a hold, az új a teltet,
Már-már elenyész a karcsú termet,
Fellökte agyába a szív keservét,
Lázálmai meg szívét keresték,
Hőség a virágjait gyötörte,
Vad szél tulipánjait letörte...¹⁰⁷⁴

VI. 5. 1. 2. Népköltészet

A virágszakítás, ágtörés, fakivágás szerelmi és halotti szimbólumait világszerte alkalmazzák a népköltészeti alkotásokban is. Ilyen például a tengeri dajákok (Borneo) virágéneke:

Vágd le a melebut, nyesd le az ágát,
fürdeni készül az asszony. (...)
Csillog a hát és csillog a váll.
Megfürdött már és most kiszáll.
A parton rangir termést szed,
Miket a pengembáj varázs hullajtott le a fáról.¹⁰⁷⁵

A baigák (India, Középső tartományok) dalai és táncai:

Hosszú haja mind szétterült a földön.
Megyek virágot szedni.
Napszálltakor a haja mind szétterült a földön,
és én megyek virágot szedni.
Alvás előtt a haja mind szétterült a földön.
De szép virágot szedtem.¹⁰⁷⁶

---

¹⁰⁷⁴ Képes-Simon 1968: 199-203.

¹⁰⁷⁵ Fónagy 1942: 67.

¹⁰⁷⁶ Tornai 1977: 298.

Gyászének (Niasz-sziget, Indonézia):

El kell most már mennem;
ezen az éjszakán szabad még búcsúznom.
De holnap hajnalban el kell aztán mennem.
A társaim most már feleúton vannak.
Hullámon hintázik már a csónakom.
Száraz leveleket viszek a csónakon
és kiszáradt nádat is viszek magammal...¹⁰⁷⁷

Halotti ének Véra, a főnök öccsének halálakor (Mangaia, Polinézia):

Szóló: Hallod Véra, a tenger moraját?
Túl a kis pandanuszfákon a sziklát öntözi a víz.
Kórus: Gyászruha fedi a testünket s virágok...¹⁰⁷⁸

Tatár népdal:

Kinyílt a szekfűvirág
Száraz ágam tövébe'
Rózsám, ha párnád nincsen
Hajtsd fejed az ölembe.

Rózsát szakítottam tőből
Kedvesem szerettem szívből
Ha tudom, nem szeretem
Még sérültem belülről...¹⁰⁷⁹

Krími tatár ének:

Eső esik, sok esik
virágok nem hervadnak
szakítani nem merek
mások rosszat mondanak...¹⁰⁸⁰

Csuvas ének:

Két parlagföld kaszáló,
Kaszálni itt az idő!
Két parlagföld kaszáló,
Gyűjteni itt az idő!
Liza húhom, siess hát,
Apád-anyád hajlékát
Elhagyni itt az idő!¹⁰⁸¹

---

¹⁰⁷⁷ Fónagy 1942: 39-40.

¹⁰⁷⁸ Fónagy 1942: 42.

¹⁰⁷⁹ Kúnos 1999: 31.

¹⁰⁸⁰ Kovács 2005: 45.

¹⁰⁸¹ Kovács 2005: 34.

Török népdal, öreg vitéz panasza:

Bárdja van a mészárosnak,
Nyoma sincsen a páromnak, hej!
Vigyél el a kedvesemhez,
Vagy őt én elébem hozzad.

Mint hegyes kés, éles voltam,
Kocsaknál vitézebb voltam –
Elmúlt. Mint egy virág, holtan
Elszáradtam, lehullottam.
Ó Allahom, Allahom, jaj nekem!¹⁰⁸²

Szerb népdal:

Menj előre édes lelkem és szívem!
Békerített zöld kertet fogsz lelni majd,
A' zöld kertben rózsabokrot pirulót,
Szedj magadnak a' bokorból egy csomót,
Tűzd szívednek tájékára a' csomót...¹⁰⁸³

Román lakodalmas köszöntő:

Most a virágot vagy id' adjátok,
Vagy bizony mondom, megjárhatjátok;
Mert csákánnyal jöttünk,
Színezüстtel,
S kiássuk a virágot
Tövestül;

Kiássuk földjével együtt,
S a császár kertjében elültetjük,
Hogy aztán ott virágozzék,
Illatozzék,
Jókedvvel lakozzék,
És sohase hervadozzék.¹⁰⁸⁴

Román népdal:

A nő szíve éppen olyan
Mint viola az ablakban:
Hogyha azt a szél lecsapja,
A házat beillatozza;
De a leány-szerelem
Mint virág az útfelen,
Melyet szellő átölel,
S érzés miatt ott hal el.¹⁰⁸⁵

---

¹⁰⁸² Kovács 2005: 76.

¹⁰⁸³ Székács 1836: 56.

¹⁰⁸⁴ Pálffy 1961: 37-38.

Román leánysirató:

Aj! Ezen a nagyvilágon
Én is szép szál virág voltam!
Virág voltam, elfonnyadtam.
Gonosz betegség elfogott
Gyenge testecském sorvadott,
Életem szálát elrágta,
Lettem a halál prédája!¹⁰⁸⁶

Román halottas ének:

Fenyőfa, fenyőfa,
ki parancsolta,
hogy ide leszállj,
a sziklát otthagyva
a mocsarakba,
a sziklás helyről le
ide a vizesre? (...)
Útra keltek ők
hajnal-kiöntéskor,
kakas-köszöntéskor,
s barangoltak ők
bükkös völgyekben,
fenyves hegyeken,
s ím rám találtak,
s ím meggyaláztak!
Szemük rám lesett
hideg forrásoknál,
teljes fűszálaknál
s odaadták száraz
gallyam a halálnak...
Hogy megjelentek,
csak lepihentek,
térdre lerogytak,
mind a két térdre
s úgy fohászokodtak.
Majd felugrottak,
szekercét fogtak
és ledöntöttek,
fektettek földre,
úgy vittek engem
folyton hegyről hegyre
csöpp fenyők közt egyre,
folyton völgyről völgyre,
csöpp fenyők közt törve...¹⁰⁸⁷

---

¹⁰⁸⁵ Vulcanu 1877: 46.

¹⁰⁸⁶ Vistai -Domokos 1961: 95.

¹⁰⁸⁷ Vistai -Domokos 1961: 193-198.

Orosz népdal:

Ösveny szélén álldogáltam,
csipkeágot törtem,
csipkerózsa ágot törtem,
csokorba kötöttem,
csokorba fontam-kötöttem,
arra jelet tettem,
bűvös-bájos jelet tettem,
az ösvenyre dobtam,
ösveny közepére dobtam,
társam hívogattam...¹⁰⁸⁸

Orosz ballada:

Hej, rózsá, csipkerózsa ága,
mért is borul későn virágba,
késik a virágja.
Míg nem nyílik, azt a csipkeágot
le nem szakajthatják,
a leányt, míg virágba nem borul,
a hajadont ilyen tudatlanul
férjhez nem adhatják.¹⁰⁸⁹

Orosz lánykérő- és esküvői énekek:

Ha dér nem szállna nyíló virágra,
télen is állna csupa virágba.
Haj, hogyha engem bú nem ért volna,
nem keseregnék keserű gyászba,
nem üldögnék szomorúságba,
nem járkálnék kertek aljába.
Kértem pedig ura,-apámat,
ékes szóval kértem apámat:
Kedves apám, ne adjon férjhez,
aj, ne adjon hozzám nem illőhöz...¹⁰⁹⁰

Orosz siratóének:

Immár kire hagyjam magamat?
Én erős fám gyökerestül kiszakadt!
(...)
Én meleg fészkecském szertehullt,
Fülemüle-fészkem földre hullt!
Kire bízam immár magamat?
Én erős fám gyökerestül kiszakadt!¹⁰⁹¹

---

¹⁰⁸⁸ Kormos-Rab 1962: 128.

¹⁰⁸⁹ Kormos-Rab 1962: 223.

¹⁰⁹⁰ Kormos-Rab 1962: 191.

¹⁰⁹¹ Kormos-Rab 1962: 215.

Ruszin népdal:

Aratnék én, kaszálnék,
Ha elvinném a lányt még;
Nem kaszálok, aratok,
A lányra se számolok.¹⁰⁹²

Ruszin népdal:

Jártam árkokon át,
Szedtem sok ibolyát;
Mit ér az ibolyám,
Felém se néz a babám!¹⁰⁹³

Tót népdal:

Erdő, erdő, fehér berek;
Ma babám nem szemléltelek;
A ki látta, mért nem mondja,
Szívemet nem vigasztalja?

Láttam őt a patak mellett,
A mint ott violát szedett,
Szép violát szedegetett
Bokrétára kedvesének.¹⁰⁹⁴

Észt ének (Szerelemlevél):

Korán reggel felébredtem,
talpon voltam virradatkor,
a szabadba kiszaladtam,
szabadba, kerek udvarra.
Hej, messze járt már a jószág,
más földön járt már a nyájam,
túlvilág nyugalmas táján,
darázs-dünyögő mezőkön.
Hajlékony vesszőt vágtam,
hej, borókavesszőt törtem,
ágas-bogas almafa ágát...¹⁰⁹⁵

Zürjén (komi) menyasszony búcsúztató:

Fényes napom fényessége,
virágzó virágom,
Szent Iván-napon nyílt
boglárkavirágom,

---

¹⁰⁹² Fincicky 1870: 27.

¹⁰⁹³ Fincicky 1870: 66.

¹⁰⁹⁴ Szeberényi 1866: 92.

¹⁰⁹⁵ Bereczki 1982: 157.

áldozócsütörtöki
csorbókavirágom,
Szent Prokopij napján nyílt
vadrózsa virágom,
Illés napján kifeslett
fürtös fűvirágom,
fényes napom fényessége,
virágzó virágom,
elhervadtál, lehorgadtál,
földig elszáradtál,
Szenháromság napján nyílt
nyírfaág virágom,
fényes napom fényessége,
virágzó virágom.
Itt maradtam, elhervadtam,
sárga őszi fűszál.¹⁰⁹⁶

Mordvin halottas ének:

Látom, isten-szerette
vörös erdeifenyőfát,
látom, Niske-szerette fát,
mégis ez a fa, anyám, jaj,
igen szerencsétlen fa,
nagyon boldogtalan fa.
Nem ott nőtt ez a fa, anyám,
napsütötte tisztáson,
nem ott vert gyökeret, anyám,
napsütötte tisztáson,
sarjadt nem is hegytetőn,
gyökerezett nem is hegytetőn,
nőtt hanem szikkadt tó partján,
csalánbokor fölverte,
komlóinda be is tekerte,
nappal nap nem sütötte,
sudarára nem hullt bő harmat,
gyökerét nem itatta bő harmat.
Nőtt hét évig,
s hét évnek utána
most a sudara lehajlott,
vált a színe fakóra,
mind gyökeréig megsajdult.
Nem fűrész fűrészelte el,
nem éles balta szelte el,
hanem vihar támadt, megtörte,
szél támadt, kidöntötte.
Szerencsétlen vadász meglelte,
a falunkba vonkodta,
boldogtalan baltás szétvágta,

---

¹⁰⁹⁶ Bereczki 1979: 379.

és teveled, anyám, jaj,
indul az ősök újtára,
sír fekete sarába,
fekete halál vermébe,
ott leszen veled-lakása.¹⁰⁹⁷

Az idézett példák azt támasztják alá, hogy a növények pusztulásának különböző képi elemi egyetemesen alkalmazott szimbólumok, s olyan kép előtti képzetnek a megnyilvánulási formái, amelyben a halotti és szerelmi szféra egymásba olvad, egységet alkot. A képet megformáló ösképzet tehát kultúrköröktől függetlenül változatlan marad, csupán a felszín változik, a képi megjelenítés. A virágok és a fák tájegységenként, koronként cserélődhetnek, a szellemi háttér azonban mozdulatlan marad. A növényi szimbólumok olyan tudatalatti tartalmakat nyitnak meg, amelyek a „végtelenbe” nyúlnak, s amelyek egyetemes emberi látásmódot közvetítenek. A növényvilággal való azonosulni tudás, a születés-halál-újjászületés archetípusos képzetének összemosódása annak a jele, hogy az ember tudat alatt nem érez éles határvonalat önmaga és a növényvilág között, s hogy valamiféle nehezen megfogalmazható, kódolt ismeretet hordoz a létezésről, a világ lényegéről.

VI. 5. 2. A halál eredetéről szóló mítoszok szerelmi motívumai

A halál és a szexualitás összefonódása a halál eredetéről szóló mítoszok visszatérő eleme.¹⁰⁹⁸ Egy maori tanítás szerint Maui kultúrhérosz és demiurgosz a hallhatatlanságot akarja elhozni az embereknek. Ehhez azonban az alvó Hina holdistennő testébe kell behatolnia a vagináján keresztül, és aztán a száján kibújnia. Egy kismadár nevetése azonban felébreszti a holdistennőt, aki szétroppantja a combjai között lévő Mauit. Az első szerelmi aktus során nemcsak Maui, hanem az egész emberiség is halandóvá vált.¹⁰⁹⁹

A legősibb történetekben a halál és nemiség szorosan összefügg, kapcsolatuk magától értetődő, elválaszthatatlanok egymástól. Ha az élet magában hordja a halált, a halálnak az élet megújulásával kell járnia. Az élet megújulásának viszont nincs értelme, ha az ember örök életű: az emberek szaporodása természetes úton vonja maga után a halált, a korlátlan szaporodás fékezését.¹¹⁰⁰

Ezt a gondolatot fogalmazza meg az indonéziai mítosz is, amelyben a halál rossz választás miatt következik be: Kezdetben az ég nagyon közel volt a földhöz, és a Teremtő az

---

¹⁰⁹⁷ Bereczki 1979: 269.

¹⁰⁹⁸ Vargyas 2010: 18-21.

¹⁰⁹⁹ Vargyas 2010: 18.

¹¹⁰⁰ Vargyas 2010: 21.

embereknek szánt ajándékait kötélén engedte alá. Egy nap egy követ engedett le. De az ősök nem kértek belőle, és így szóltak az alkotójukhoz: Mármost mit tegyünk ezzel a kővel? Adj valami mást helyette. Az Isten így is tett, kis idő múlva egy banánt engedett alá, amit az emberek örvendezve fogadtak. Azután azonban hangot hallottak az égből. A banánt választottátok, legyen tehát életetek is ahhoz hasonlatossá. Mikor a banánfa sarjat hoz, elmúlik; így haltok ti is meg, és gyermekeitek lépnek a helyetekre. Választottátok volna a követ, életetek ahhoz lett volna hasonlatossá, örökéletűek és halhatatlanok lettetek volna.¹¹⁰¹

A mítoszban a kő az örökkévalóságot és a terméketlenséget jelképezi. Ezzel áll szemben a halandó, de termékeny banán, amely a változás által fenntartott változatlanóság, a folytonos újjászületés szimbóluma.¹¹⁰²

A halál és nemzés összekapcsolódása azokban az afrikai mítoszokban is megfigyelhető, amelyekben az Isten megtiltja az embereknek, hogy gyermekeik legyenek. Mivel a tiltást megszegik, halandókká válnak.¹¹⁰³

Egy Yap szigeti mítoszban a fiatal pár szerelmeskedés miatt felejt el exhumálni az öregasszonyt.¹¹⁰⁴

A maoriknál a halál a nemi szervek létrehozásával együtt köszönt be. A banaba mítoszban az emberek a szexualitást jelképező fa alatt enyelegnek, s mikor választaniuk kell a két fa között, e fát választják.¹¹⁰⁵

A bibliai bűnbeesés történetben is jelen van a halál és nemiség kapcsolata. Az örök élet fájával szemben a jó és rossz tudásának fája azért a halandóság fája is, mert e tudásba beletartozik a nemiség, a szexualitás tudása is: És megnyilatkoznak mindkettőjüknek szemei s észreveszik, hogy meztelenek; figefa levelet aggatának azért össze és körülkötöket csinálának magoknak.¹¹⁰⁶

VI. 5. 3. Az alvilágjáró mítoszok szerelmi motívumai

Az alvilágjáró mítoszok főhőse többnyire sárkánnyal, alvilági démonnal vagy a természet erőit megszemélyesítő istennel áll harcban. Szándékos vagy akaratlan tétével kihívja maga ellen az anyaistennő, esetleg a társául szegődött istennő haragját. A viszály következtében a főhős életét veszti, eltűnik, időlegesen vereséget szenved vagy elveszíti valamelyik életfontosságú szervét. Keresésére (vagy hogy segítséget adjon neki) húga, anyja, felesége,

---

¹¹⁰¹ Eliade 1987: 180.

¹¹⁰² Vargyas 2010: 21.

¹¹⁰³ Vargyas 2010: 16.

¹¹⁰⁴ Vargyas 2010: 16.

¹¹⁰⁵ Vargyas 2010: 16.

¹¹⁰⁶ Vargyas 2010: 21.

ritkábban a fia vagy valamelyik más rokona indul. Megtalálják, hazaviszik vagy ismét életre támasztják, majd az isten egyedül, vagy megtalálói segítségével legyőzi démoni ellenfelét. A feltámasztott (vagy hazavezetett) isten elfoglalja korábbi feladatkörét, de néha ezzel egyidejűleg az alvilágnak is istenévé válik.¹¹⁰⁷ Az alvilágjáró hősök valamennyien termékenység istenek, és a mítoszok cselekménye szerelmi vonatkozású motívumokban is bővelkedik. A túlvilág határvonalának átlépése önkéntelenül is előhívja az erotikus tartalmakat.

Amikor Ozirisz egyiptomi királyt Széth megfosztotta trónjától, majd megölte, Izisz férje keresésére indult, aláereszkedett az alvilágba, összeillesztette a szétvágott testet, majd szerelmével új életre keltette azt. Ebből az életet fakasztó ölelésből származott Hórusz, az újjászülető világ ura.¹¹⁰⁸ Ozirisz és Ízisz násza a természet tavaszi ébredésének szimbóluma. Oziriszt Egyiptomban gabonaistenként is tisztelték, és a gabona megszemélyesítőjének is tartották. Mivel a magvak a növény pusztulásakor széthullanak, majd újasarjadnak, az élet és halál egybefonódását, a halál utáni újjászületést is jelzik. Ozirisz alakja így összeolvadt a természet körforgását kifejező gabonamagvakkal; amikor az elvetett mag a földben rejtőzik, Ozirisz el van temetve, de feléled és újból megjelenik, amikor a csírázás megkezdődik.¹¹⁰⁹ Ozirisz újjászületését a szarkofágba ültetett csírázó gabonamagvak szimbolizálták, a halott mellé helyezett gabona-Oziriszek pedig a feltámadás bizonyosságai voltak, hogy a holttest a gabonához hasonlóan új életre kelhet.¹¹¹⁰

Istar, babiloni anyaistennő is az alvilágba indult, hogy szerelmét, Tammuzt visszahozza. Távozásával a földről eltűnt a nemi vágy. Éa isten rádöbbsent, hogy a világot kihalás veszélye fenyegeti, ezért rávette az alvilág királynőjét, Allatut, hintse meg a szerelmespárt az élet vizével, hogy azok visszatérhessenek a földi világba.¹¹¹¹

Tammuz meghaló és feltámadó isten alakja a görög Adonisszal állítható párhuzamba, akit Aphrodité, a szerelem istennője Perszephonének, a holtak királynőjének gondjaira bízott. Perszephoné azonban beleszeretett Adóniszba, és nem akarta visszaadni őt Aphroditének, még akkor sem, amikor az istennő leszállt érte az alvilágba. A féltékeny és szerelmes Aphrodité és Perszephoné viszályát Zeusz zárta le. A főisten Kalliopé múzsát kérte fel döntőbírónak, aki kijelentette, hogy Adonisznak az év első harmadát Aphroditéval, másik harmadát Perszephonéval kell töltenie. A harmadik harmaddal maga rendelkezik. Aphrodité azonban rávette Adoniszt, hogy a harmadik évharmadot is vele töltsse. A feldühödött Perszephoné ekkor megkérte a hadisten Arészt, hogy változzon vadkanná, és támadja meg

---

¹¹⁰⁷ Tokarev 1988: 181.

¹¹⁰⁸ Tokarev 1988: 452. 159.

¹¹⁰⁹ Pál -Újvári 1997: 361-362.

¹¹¹⁰ Watterson 2008: 65. Kóthay - Gulyás 2007: 118.

¹¹¹¹ Eliade 2002: 62.

Adoniszt. Arész a Libanon-hegyen csapott le az ott vadászó szerelmesekre. Adonisz, akit Aphrodité jelenlétében sebzett halálra a vadkan, elvérzett, és véréből kökörücsin sarjadt. A mélységesen lesújtott Aphrodité könyörgésére Zeusz megengedte, hogy – bár a téli hónapokat az alvilágban lell töltenie – Adonisz a tavaszi és az őszi hónapokon a földön éljen Aphroditéval.¹¹¹²

A mitológiai személyek olykor akaratuk ellenére is az alvilágba kerülhetnek. Hádész az alvilág ura beleszeretett Perszephonéba, és virágszedés közben magával ragadta. Mire anyja, Démétér, a termékenység és a földművelés istennője megtalálta, Perszephoné már nem térhetett vissza, a föld mélyén kellett maradnia, mivel Hádész időközben feleségül vette, és házasságuk jelképekül egy gránátalma magjával megetette. Aki pedig az alvilágban egyszer már evett, nem térhet vissza az élők világába. Ekkor Démétér elhagyta Olümposzt, bezárkózott eleusziszi templomába és a földet terméketlenséggel sújtotta. Hosszas egyezkedés után Zeusznak sikerült rávennie Hádészt, hogy az év kétharmadára engedje fel Perszephonét a földre, hogy ott anyjával éljen, Démétérnek pedig ahhoz kellett hozzájárulnia, hogy lánya Hádész felesége marad, és az év egyharmad részét vele tölti az alvilágban. Tavasszal, amikor Perszephoné feljön az alvilágból, Démétér örül, és termőerőt ad a növényeknek, virágba borul a természet, dús kalászkok lengenek a földeken, a gyümölcsfák érett gyümölcsöket hoznak. Ősz végén pedig, amikor Perszephoné elhagyja anyját, Démétér gyászol, és bánatában elhervasztja a természet növényeit.¹¹¹³

A halálközeli élmények, az eksztázis kísérőjelenségei: a boldogságérzet, a bódultság a mitológiai hősök tulajdonságai között is fellelhetők. Dionüszosz például a mámor és a bor megtestesítője, aki az epikureista Philodémosz szerint háromszor született, elsőször az anyjától, másod ízben Zeusz combjából, harmadjára pedig akkor, amikor a Titánok feldarabolták, majd Rhea összeillesztette a tagjait, és új életre keltette.¹¹¹⁴ Dionüszosz jellemzője, hogy hirtelen felbukkan, majd titokzatos módon eltűnik. A khairóneiai Agriónia-ünnepeken az asszonyok hiába keresték, azzal a hírrel tértek vissza, hogy az isten a Múzsákhoz ment, akik elrejtették. Eltűnt ezen kívül a lernai tóba vagy a tengerbe merülve is, majd egy bárkán bukkant elő a habok tetején. A mítosz cselekményében az eltűnés és az elrejtőzés a pokolraszállással, a halállal egyenértékű. Dionüszosz időnkénti megjelenései és elrejtőzései az élet feltűnését és eltűnését, az élet és halál váltakozását, és ezek egységét tükrözik. A tiszteletére megtartott Dionüszziákon az eksztázis, a túlárado boldogság és mámor

---

¹¹¹² Watterson 2008: 66.

¹¹¹³ Pál -Újvári 1997: 379-380.

¹¹¹⁴ Eliade 1994: 319.

az emberi lét túllépését, az isteni és emberi szféra összeolvadását, a túlvilági élet megtapasztalását jelentette.¹¹¹⁵

Az alvilági utazás archetípusai az emberekről szóló történetekbe is átkerültek. Odüsszeusz ithakai király hajótörését a tenger istenének dühe okozza, útja során összetorlódott szigetek között hajózik, elhalad a szirének mellett, akiknek az éneke a közönséges embert a halálba kergeti; az egyszemű óriás bezárja a barlangjába; látogatást tesz a halottak alvilági birodalmában, s Aiaie szigetén Kirké varázslónő – aki társait disznókká változtatta – szerelmi rabszolgaként magánál tartja.¹¹¹⁶ Kirké személye a sámánok égi feleségeivel, és azokkal a túlvilági félistennőkkel, szellemasszonyokkal, tündérekkel állítható párhuzamba, akik etetéssel, szerelmi együttléttel kívánják elfeledtetni a főhőssel a földi életet, s így próbálják örökre a hatalmukban tartani.¹¹¹⁷

Az elveszett lelkek megmentése is arra sarkallhatja a főhőst, hogy leszálljon az alvilágba. Ez az archetípus a sámán gyógyító tevékenységével rokonítható, amikor a sámán azért utazik a szellemek világába, hogy a beteg lelkét küzdelemben megszerezze és elhozza.¹¹¹⁸ Orpheusz a görög mitológia zenésze és énekese is leszállt az alvilágba, hogy megmentse feleségét, Eurüdikét, akit virágszedés közben egy mérges kígyó halálra mart. Énekével elbűvölte Kharont, a révészt, Kerberoszt, a vad, háromfejű őrzőkutyát. A kárhozottak szenvedéseit is enyhítette. Elkápráztatta Perszephonét, az alvilág királynéját is, aki beleegyezett, hogy elengedi Eurüdikét, azzal a kikötéssel, hogy Orpheusz nem néz hátra egész úton, amíg a felszínre nem érnek. Eurüdiké követte a sötétben, a zene vezette a lépteit. Az utolsó pillanatban, amikor már majdnem kiérték a napfényre, Orpheuszt annyira elöntötte a vágyódás, hogy nem bírta tovább és hátra tekintett. Ezzel ő maga okozta hitvese második halálát, és később hiába próbált lejutni az alvilágba, Kharon másodszor már nem vitte át az alvilág folyóján.¹¹¹⁹

VI. 5. 4. A szerelmi történetek túlvilági elemei

A szerelmi, a halotti és túlvilági szféra összefonódását, azonos tudatformához való tartozását igazolja Erósz és Pszükhé szerelmi története is, melynek természetes tartozéka az alvilágjárás, a túlvilágba való elragadás, a lélekkeresés, társkeresés, szerelmi együttlét, alvás, evés, a túlvilági lényekkel való kommunikáció gondolatok útján, egységérzet, együttműködés a

---

¹¹¹⁵ Eliade 1994: 311- 313. 316. 321.

¹¹¹⁶ Homérosz 1991.

¹¹¹⁷ Eliade 2001: 84.

¹¹¹⁸ Vitebsky 1996: 99.

¹¹¹⁹ Láng 1979: 431.

természettel, külső környezettel, amely a segítő állatok, növények és beszélő tárgyak által jut kifejezésre:

A halandók között élet egy királylány Pszükhé, akit földön túli szépsége miatt istennőként csodáltak az emberek. Aphrodité emiatt haragra gerjedt, és megparancsolta fiának, Erósznak, hogy Pszükhé szívét sebezze meg nyilával oly módon, hogy szerelmes legyen a világ leggonoszabb, legcsúnyább férfijába. Amikor azonban Erósz ránézett a lányra, úgy érezte, mintha a saját szívébe lőtte volna a nyilát, és beleszeretett. Mivel Pszükhének csupán csodálói akadtak, és egyetlen férfi sem akarta feleségül kérni, apja elment a delphoi jósdába, hogy megkérdezze, miképpen kaphatna leánya egy jó férjet. Kérésére rettenetes választ kapott: esküvői ruhában vezesse ki Pszükhét egy szikla csúcsára, s a vőlegény egy undorító pikkelyes sárkány alakjában eljön majd érte. Mivel a jósa az istenek akaratát tolmácsolta, a király nehéz szívvel, de engedelmeskedett. Amikor a leányt elvezette a sziklacsúcsra, s magára hagyta, csoda történt. Zephürosz Erósz kérésére lágyszellő alakjában megmentette Pszükhét, felkapta és könnyedén a szikla alatti völgybe szállt vele. A völgy zugában egy káprázatos palota állt, „oszlopai aranyból voltak, fala ezüstből, padlata pedig drágakövekkel volt kirakva.” Amikor Pszükhé átlépte a palota küszöbét, láthatatlan szolgálok fogadták, fürdőt készítettek számára, ételeket szolgáltak fel, és megvetették az ágát, elég volt csupán gondolnia valamire, kívánságát azonnal teljesítették. Éjszaka a vőlegény, Erósz is megérkezett, beosont a leány szobájába, és a sötétben szerelmet vallott neki, de kilétét nem akarta felfedni, és megtiltotta neki, hogy lámpát gyújtson. Ahogyan teltek múltak az együtt töltött éjszakák, Pszükhé egyre szerelmesebb lett abba a férfiba, akit még nem is látott. Az irigykedő nővérek befolyásolására azonban egy éjjel mécesest gyújtott, hogy megnézzék, ki fekszik az ágyban, ám ekkor forró olaj cseppent Erósz vállára, akit a fájdalom azon nyomban felébresztett. Erósz dühében, amiért szerelme megszegte ígéretét, kiterjesztette a szárnyát, és kiröppent a szobából. Pszükhében még volt annyi lélekjelenlét, hogy megragadta kedvese lábát, s mindketten a felhők között lebegtek. Nem repültek messzire, mert Pszükhé ereje elfogyott. Erósz nem hagyta, hogy kedvese meghaljon, leszállt vele a földre, ahol szemére vetette az ámulást, és elhagyta. Pszükhé bánatában Erósz keresésére indult. Aphrodité tudomást szerzett fia kalandjáról, ami rettenetesen felbosszantotta, és elküldte szolgálonőit, hogy vezessék elé fia kedvesét. Miután a szolgálok sehol sem találták Pszükhét, felszólította Hermészt, az istenek követét, hogy hirdessen jutalmat a lány kézrekerítőjének. Psziché végül önszántából jelent meg Aphrodité előtt. Ahhoz, hogy életét megmenthesse három feladatot kellett teljesítenie. Először egy halom búzaszemet, árpát, kölest, mákot, borsót, és lencsét kellett kupacokba válogatnia. Ez a munka meghaladta Pszükhé képességeit, ám a hangyák a segítségére siettek és szétválogatták a szemeket. Másnap azt a feladatot kapta, hogy vigyen

Aphroditének gyapjúpelyheket egy folyó túlsó partján legelésző vadjuhok aranyos gyapjából. Ezúttal a szerelmesek oltalmazója, a nádas segített neki. Azt tanácsolta Pszükhének, hogy várja ki, amíg délben a juhok a nagy forrásától elalszanak, és akkor gyűjtse össze a gyapjúpelyheket, amelyek a cserjékhez ragadtak a juhok vándorlása során. Ezek után már csak egy feladat volt hátra: Pszükhének vizet kellett hoznia egy meredek és csuszamlós sziklán eredő forrásból. Ebben Zeusz sasmadara volt segítségére. Aphrodité kénytelen volt elismerni, hogy Pszükhé teljesítette a reá rótt feladatokat, ám azt is feltételezte, hogy eközben segítséget kapott, ezért megbízta még egy eddigieknél is nehezebb feladattal. Pszükhének el kellett mennie az árnyak birodalmába, hogy ott Hadész alvilági isten feleségétől, Perszephonétól elkérjen egy bűvös arcfestéket tartalmazó dobozt. Egy torony emberi hangon elmondta neki, hogyan juthat el az alvilágba, és miképpen viselkedjen, hogy szerencsésen visszatérhessen a földre. A torony arra is felhívta a figyelmét, hogy a Perszephonétól kapott dobozát semmi esetre se nyissa ki. Pszükhé azonban kíváncsiságát nem tudta legyőzni, és a visszafelé vezető úton kinyitotta a dobozát, amelyben nem arcfesték volt, hanem halálos álmom. Pszükhé azonnal nehéz bágyadság fogta el, és álomba zuhant. Ekkor megjelent Erósz, és mivel ő is vágyakozott Pszükhé után, az álmat letörölte a leány szeméről, visszatette a dobozkába, majd nyilának gyengéd érintésével felébresztette. Erósz felkereste Zeuszt, és megígérte neki, hogy megszerzi számára a legszebb kedvest a világon, amennyiben hozzájárul ahhoz, hogy Pszükhé feleségül vehesse. Így Zeusz Pszükhét halhatatlanná tette, és ünnepélyesen Erószhoz adta.¹¹²⁰

Amór és Pszükhé történetében a szerelem az istenek szférájába emelő erő, amely a lélek halál utáni kiteljesedésének közegévé válik. Ezzel magyarázható, hogy a késő római korban a III. sz.-i szarkofágok domborművein gyakran ábrázoltak istenek és emberek közötti mitológiai szerelmi jeleneteket, valamint a sírkövek Erósz-ábrázolásai összemosódtak Thanatosz halál isten szárnyas, lefelé fordított fáklyát tartó alakjával.¹¹²¹ A görög mitológiában Pszükhé a lélek, a lehelet megtestesítője, akit a képzőművészeti alkotásokon gyakran halotti máglyáról felröppenő, vagy az alvilágba tartó pillangó képében ábrázoltak. A lepkét néha a halottak lelkével azonosították. Az alkotások kedvelt témája, amikor Ámor égő fáklyával a kezében kergeti a lepke Pszükhét. A Pszükhé-lepke síremlékeken koponya és más haláljelképek fölött is szerepelt.¹¹²²

Mivel a halottak, az istenek és a szerelmesek világa ugyanahhoz a közeghez – az archaikus tudattalanhoz – köthető, a túlvilági elemek beszűrődnek a szerelmi szférába is. Hathor, a szerelem és a szépség istennője is például többféle hatáskört egyesített az egyiptomi

---

¹¹²⁰ Hamilton 1992: 111-121.

¹¹²¹ Pál – Újvári 1997: 124-126. Tokarev 1988: 753-754.

¹¹²² Tokarev 1988: 753-754.

mitológiában. Az istennő a módosult tudatállapot pszichikai sajátosságait megjelenítő szellemi képződmény, eleven pszichés történés. Az archaikus korban égistennőként, a Napot megszüülő Égi Tehénként tisztelték.¹¹²³ Alakját eredetileg a Tejúttal azonosították, amelyet az égi tehén tejének és a Nílus égi megfelelőjének tekintettek. Mehet-Weret „nagy áradat” elnevezése arra utal, hogy a Nílus áradásával, és a magzatvíz elfolyásához kötődő asszociációk kapcsán a szüléssel is összefüggésbe hozták.¹¹²⁴ Mint termékenység-istennő a terhes nőket védelmezte, vajúdás közben segédkezett fiával, Ihivel, aki muzsikájával enyhítette a szülő anya fájdalmát, valamint Bésszel, aki elűzte a gonosz szellemeket.¹¹²⁵ Hathor megjelenési formája a hét Hathor istennőcsoport is, akik az újszülöttnél jelentek meg, hogy kinyilvánítsák a sorsát, tehetséggel áldják meg, és megjósolják a halálát. A hét Hathor istennő a görög moirák megfelelői, akik a születéskor minden embernek meghatározták a sorsát. Klóthó fonta az élet fonalát, Lakheszisz gombolyította és gyarapította, Atroposz pedig elvágta.¹¹²⁶ Hathor nemcsak az élőket, hanem a halottakat is támogatta. Az elhunytakat Taurt istennővel együtt az alvilág bejáratában fogadta. Taurt Hathorhoz hasonlóan a nők és a gyermekek oltalmazója, aki segített a szüléseknél és meggyógyította a terméketlen asszonyokat.¹¹²⁷ Az egyiptomiak úgy hitték, hogy Hathor a túlvilágon a szent szikomorfában lakik. Az elhunytak lelke pedig megpihenhetett a fa árnyékában, és felüdülhetett a tőle kapott ételtől és italtól.¹¹²⁸ Hathor a természetfeletti erőkkkel való érintkezés segítő eszközeit, az ekszázis előmozdítóit: a zenét, a táncot, a vidámságot, és a részegséget is megtestesítette. A Hathor-templomokban tartott szertarásokon fontos szerep jutott a bornak és a sörnek, amelyeket az emberiség megmentésében játszott szerepük miatt szentként tiszteltek. A rítusokból nem maradhatott el a zene és a tánc sem, a leggyakrabban használt hangszer a templomi csörgő, a szisztrum volt, amelyet Hathornak szenteltek.¹¹²⁹

Hathoron kívül számos más isten sajátosságai között is megjelennek a tudatalatti tartalmak. A termékenység isteneknek általában van valamiféle kapcsolatuk az Alsó világgal, s az archaikus kultúrákban a születés és a halál istenségei is jórészt azonosak.¹¹³⁰

---

¹¹²³ Tokarev 1988: 449-450.

¹¹²⁴ Watterson 2008: 109.

¹¹²⁵ Watterson 2008: 108.

¹¹²⁶ Watterson 2008: 109. Kákosy 1998: 314.

¹¹²⁷ Tokarev 1988: 464.

¹¹²⁸ Tokarev 1988: 109. Gahlin 2001: 82.

¹¹²⁹ Watterson 2008: 107-109.

¹¹³⁰ Dobrovits 1979: 107.

VI. 5. 5. Az emberi élet ciklikussága

Az alvilágjáró mítoszok a természet ciklikus folyamatainak lelki kivetülései. Ciklikusnak nevezhető az a jelenség, ami bizonyos időközönként újra visszatér. Az ember naponta megtapasztalhatja az ébredés és az elalvás egymásutánosságára épülő ciklikusságot, s naponta átlépheti a „túlvilág” határvonalát, amikor aludni tér; az álmok a tudatalatti közegébe vezetik. A naponként ismétlődő elalvás és ébredés talán a legrövidebb időtartamú ciklikusság a többi ciklikus folyamathoz képest, amely az ember számára is felfogható és átérezhető. Ez a megélt ciklikusság párhuzamba állítható más természeti jelenségek ciklikus folyamataival, például a természet évenkénti pusztulásával és újraéledésével. Az emberi posztembrionális fejlődési szakaszok is (újszülöttkor, csecsemőkor, kisgyermekkor, kölyökkor, serdülőkor, ifjúkor, felnőttkor, öregkor) egy ciklikus folyamatba épülnek be. Minden ciklusnak vannak telési és fogyási fázisai, s vannak váltópontjai. Az emberi élet esetében az újszülöttkortól az ifjúkorig tartó szakasz felfelé ívelő, a felnőttkor stagnáló, az öregkor pedig lefelé ívelő. A felnőttkor végétől, körülbelül 55 éves kortól (pontos határvonal nem húzható) a lebontó folyamatok mértéke fokozatosan felülmúlja az építő folyamatokét. Hasonló ez a Nap éves útjához. A nyári napfordulót követően már nem hosszabbodnak a nappalok, a téli napforduló után pedig nem rövidülnek. A posztembrionális fejlődési szakaszok az ébrenlét időszakának felelnek meg, a halál utáni és a születés előtti (intrauterin) lét az alvás állapotának, a sötétség, a halál, az Alvilág birodalmának. Az öregedés hanyatló biológiai folyamata visszavezet a gyermeki létbe, s fordított irányban újraismételi a korai posztembrionális életszakaszok sajátosságait. Míg aztán a halál beálltával az emberből ismét „magzat” lesz, s „maggá” válik. Olyan ez, mintha az ember az öregedéssel újjászületésre készülődne. Az öregkor és a gyermekkor hasonlósága párhuzamba állítható az ősz és a tavasz fény és hőmérsékleti viszonyainak sajátosságaival is. A kora ősz a késő tavasznak, a kora tavasz a késő ősznek felel meg. Ezek szerint az ember is újjászületésre van „programozva”, mint minden más létező, amely természeténél fogva alá van rendelve a ciklikus folyamatoknak. Vajon az emberi létforma ciklikus sajátossága alkalmazkodási folyamat eredménye? Vagy eleve ciklikus természetű, mint minden más létező, hiszen ez a létezés alapja? (Szép probléma, de ez már túlhaladja az eredeti téma felvetés határait, s a dolgozat írójának sincsenek meg azok a tudományos, különösen természettudományos ismeretei, amelyek ennek a tématerületnek a teljes körű feltárásához szükségesek.)

A ciklikus folyamatok felismerése, és az azokkal való azonosulás a halál utáni lét, a túlvilág hit alapja is. Az elalvást ébredés követi, az ébredést alvás, s ismét következik az

ébredés. A naponkénti elalvás és ébredés a születés-halál-újjászületés körkörös mozgásának kicsinyített változata.

A halál utáni életben való hit a legrégebbi időktől kezdődően kimutatható. A felső paleolitikumban a holttesteket vörösokker-porral hintették be, és gödrökbe temették. A vörös okker a vér rituális helyettesítője, az élet szimbóluma.¹¹³¹ A holttest mellé ékszereket (kagylókat, függőket, nyakláncokat) is helyeztek, és a testet magzati testtartásban, kelet felé tájolva helyezték el, melyek az újjászületés vagy egy másik világban való továbbélés reményének bizonyítékai.¹¹³²

Az ősember temetési szertartásainak szimbolikája hozzáférhetetlen maradna az archaikus népek napjainkban is gyakorolt rítusai nélkül. A csibcsa nyelvet beszélő kogi indiánok a halottaikat fehér vászonba burkolva, jobb oldalukra fektetve, fejfelé kelet felé helyezve magzati testtartásban temetik el. A sírgödör aljára apró zöld köveket, kagylókat helyeznek és egy haslábú állat páncélját. A Világot – a Mindenség-Anya méhét – minden faluval, minden szertartásházzal, minden lakóházzal és minden sírral azonosítják. Amikor a sámán a szertartáson kilencszer megemeli a holttestet, és fordított irányban járja be a magzati lét kilenc hónapját, azzal a halott magzati állapotba való visszatérést érzékelteti.¹¹³³

A halottakat a korai dinasztikus korig az ókori Egyiptomban is összekuporodott, magzati testtartásban temették el.¹¹³⁴ Ezt bizonyítja az a „Gyömbér” néven emlegetett tetem is, amelyet kb. Kr.e. 3200 körül ástak el Gebelein homokjában, és több mint 5000 évig sértetlen maradt. A predinasztikus korban (Kr.e. 5500-3100) a tetemeket sekély, tojásdad alakú sírhantokban helyezték el a sivatag peremén. A forró, száraz homok magába szívta a nedvességet, ezért a holttestekben nem szaporodtak el a baktériumok, és így kárt sem tehettek bennük.¹¹³⁵

VI. 5. 5. 1. A rejtőzködő ciklikusság

Az emberi élet ciklikussága az évkör ciklikus történéseihez viszonyítva rejtőzködő természetű. Az ember számára csak a posztembrionális fejlődési szakaszok, a születés és a halál közötti időszak eseményei érzékelhetők, a ciklus másik fele, a halál és az újjászületés közötti szakasz rejtve marad. A halálközeli élményeket és „az előző életből” hozott emlékképeket (lásd. regressziós hipnózissal folytatott kísérletek) leszámítva az embereknek

---

¹¹³¹ Eliade 2002: 16.

¹¹³² Eliade 2002: 16.

¹¹³³ Eliade 2002: 17-18. Eliade 1987: 182.

¹¹³⁴ Gahlin 2001: 139. 141. 146-147.

¹¹³⁵ Gahlin 2001: 139. 141. 146-147.

általában nincsenek tapasztalataik ebből a fázisból. A teljességre való törekvés, a felfedezés, a megismerés vágya kialakíthat az emberben egy másfajta látásmódot, amely képessé teheti a halál utáni és a születés előtti közeg megsejtésében. Ez a szellemi érzékelés a mindenkori túlvilághit, istenhit alapja.

Már az ókori Egyiptomban is fontos volt a túlvilághit megalapozása. Az Ozirisz misztériumok a halálközeli élmények ősi párhuzamainak tekinthetők.¹¹³⁶ Ezeken a titkos szertartásokon a résztvevők egy különleges önkívületi állapotba kerültek, azzal a látomászerű élménnyel, hogy alvó testük öntudatlanul feküdt, szellemük azonban kilépett ebből és kívülről szemlélte azt. Az avatás célja az volt, hogy a halált, a test és lélek különválását hipnoid transszal mesterségesen idézzék elő, és meggyőzzék a résztvevőket arról, hogy a halál nem létezik. A meggyőzés a jelölt saját halál élménye útján történt, akit a mély hipnózis idejére egy festett és feliratokkal ellátott, lezárt, lepecsételt koporsóba fektettek.¹¹³⁷ A jelölt ekkor maghált önmaga és a világ számára, és átadhatta akaratát az istenségnek. Az egyiptomi főpapok a hipnózis segítségével úgy idézték elő a hullamerevség állapotát, hogy közben ébren tudták tartani a tudatot és a szellemet. Így amikor a beavatott felébredt, vissza tudott emlékezni rendkívüli élményeire, és képessé vált arra, hogy megértse a lélek mivoltát, és megalapozza túlvilág, szellemvilág hitét és tudatát.¹¹³⁸

Az egyiptomiak felfogásában az alvás is egyfajta kiszakadás a világból, amely állapot a leginkább alkalmas az istennel, a túlvilággal való kapcsolatteremtésre. A Ptolemaiosz-kori templomoknál bevett gyakorlat volt, hogy a betegek úgynevezett inkubációs kezelés céljára keresték fel a templom kijelölt helyét. Ennek lényege a templomban való alvás volt, ami az istennel való találkozáson keresztül hozzájárult a beteg gyógyulásához.¹¹³⁹ Az Ozirisz-mítosz köré szövődik az emberiség egyik legrégebbi írásos emléke, a Halottak könyve (A Fénybe távozottak könyve) is, amely a Krisztus előtti második évezredben élet emberek halálélményeit, túlvilághitét tükrözi, s amely a halottak túlvilági utazásához szükséges szent szövegeket tartalmazza.¹¹⁴⁰

A buddhista hitrendszer világgépének is szerves részét képezi a test elhagyása és az ezzel együtt járó testenkívüliség megélése, az átmeneti, bardo állapot, melynek több változata ismert. Bardonak tekintik az alvás, a meditáció, a megvilágosodás és a halál mezsgyéjén átélhető létállapotokat is. A VIII. században lejegyzett, több ezer éves hagyományokat átörökítő tibeti Halottaskönyv a lélek túlvilági útjával foglalkozik, és útmutatásokat tartalmaz

---

¹¹³⁶ Ács – Pilling – Zatik 1992: 14.

¹¹³⁷ Noszlopi 1997: 79-80.

¹¹³⁸ Noszlopi 1997: 79-80.

¹¹³⁹ Kóthay – Gulyás 2007: 106.

¹¹⁴⁰ Bánfalvi (ford) 2002: 5-18.

a halott és az élők számára. A Halottaskönyv szövegét hangosan olvasták a haldokló mellett és a temetési szertartás alatt.¹¹⁴¹

A ciklikus folyamatokra általánosan jellemző fogyás utáni és telés előtti mozzanat – az emberi élet ciklusára vonatkoztatva a halált követő és az újjászületést megelőző szakasz – az anyaméhbe való visszatérés képzetének alapja és megformálója, amely gyakran kapcsolódik a sámánavatás misztikus halál és újjászületés élményeihez, valamint a Világegyetem kozmikus övezetei (Ég, Föld, Alvilág) közötti utazásokhoz is. Az alaszkai eszkimóknál az iglu föld alatti alagútkijárata az anyaméhet és a szülőcsatornát jelképezi, s az ani szó egyaránt jelenti: „kimenni az igluból” és „megszületni”.¹¹⁴² Az önkívületben lévő sámán lelke a Világtengelyen keresztül jut el egyik kozmikus világból a másikba. Ezen a „nyíláson” vagy „lyukon” haladnak át a halottak is, akik ugyanazt az utat járják be, mint a sámán.¹¹⁴³ A kettő között az a különbség, hogy míg a sámán többször is eljuthat a túlvilágra, és visszatérhet onnan, addig a halottak csak egyszer tehetik meg ezt az utat, és számukra már nincsen visszatérés.

Ugyanez a ciklikus mozzanat áll a háttérben annak az egyetemesen elterjed hiedelemnek is, mely szerint az emberek a természeti képződményekhez, a növényekhez, az állatokhoz hasonlóan a Földből születnek. A gyermekek lelkei már a fogantatásuk előtt is léteznek a Föld méhében, és a sziklák, barlangok, fák, folyók közelében elrejtőzve várakoznak, hogy megtestesüljenek. A gyermeknemzés, a szülés a Föld által elvégzett ősaktság ismétlése mikrokozmosz szinten.¹¹⁴⁴ A halál bekövetkezésekor a test visszatér a Földanya méhébe, ami egyúttal az újjászületés ígérete is. Erre vezethető vissza az a szokás, hogy az újszülötteket és a haldoklókat egyaránt a földre helyezik. A születéshez vagy halálhoz, az élők vagy az ősök családjába lépéshez, az egyikből vagy a másiktól történő kilépéshez egyetlen közös küszöb van: a szülőföld.¹¹⁴⁵

Az emberi életciklus rejtőzködő másik fele ezek szerint szellemi természetű, amely módosult tudatállapotban érzékelhető.

A módosult tudatállapot különböző fokozatai már évezredek óta a túlvilági szférát jelentették az emberiség számára, és ha valaki belépett ebbe a szellemekkel, istenekkel benépesített közegbe, akkor egyidejűleg a szerelemre is rátalálhatott, hiszen részévé válni az istenek világának annyit jelent, mint a vágy és a vonzás erővonalai közé kerülni, és szerelmessé lenni. A házasság, az egyesülés – hasonlóan a posztembrionális életszakaszokat átfogó ciklikus egységhez – az emberi életciklus rejtőzködő másik felének is része. A szellemi

---

¹¹⁴¹ Hetényi 1993.

¹¹⁴² Vitebsky 1996: 61-62.

¹¹⁴³ Eliade 2001: 139.

¹¹⁴⁴ Eliade 2006: 242-250.

¹¹⁴⁵ Eliade 2006: 246-247.

tapasztalás kitölti a halál és az újjászületés fázisai közötti ürességet, s rátalál a két szakasz közötti váltópontra, az archaikus tudattalan erotikus tartalmai által kifejeződő házasságra. A „láthatatlan világban” éppúgy házasságot lehet kötni, mint a „láthatóban”, a tudatalattiban visszatükröződnek az ember posztembrionális fejlődésének váltópontjai. (A halotti rítusok nászmotívumai mintha ezt a halált követő ciklikus váltópontot vetítenék előre, ugyanez érvényes a misztikus és a szerelmes lelki élményeire is.) Megvan hát a ciklus hiányzó fele, összeállt a születés-házasság-halál-házasság-újjászületés körkörös egysége.

VI. 5. 5. 2. A ciklus váltópontjainak elválasztó és egyesítő rítusai

A legtöbb teremtésmítoszban kezdetben az Egy, az osztatlan egész, az ősi egység létezett, amelyet a nyugalom, a mozdulatlanság és a változatlanóság jellemezett. Ekkor még az ég és a föld is összekapcsolódott.¹¹⁴⁶ Az afrikai mitológia szerint az első emberek még közlekedni tudtak az ég és a föld között, s kapcsolatban álltak az ég-istennel. Az eget és a földet egy kötél kötötte össze, amelynek végét a földön állva csak felfelé nyújtott kézzel lehetett elérni.¹¹⁴⁷ A világ kezdetekor az Egy valamilyen ősi vétek következtében különvált és két világszülőre szakadt.¹¹⁴⁸ E különválást követően alakultak ki az ellentétek, amelyek alapjává váltak a mozgásnak, változásnak, küzdelemnek, fejlődésnek.¹¹⁴⁹ Az élet ettől kezdődően folytonos szétválások és egyesülések egymásutániságára épült, amelyből az következik, hogy szakadás nincsen egyesülés nélkül, és egyesülés sincsen szakadás nélkül. Már a legkisebb „időegységbe” sem lehet belépni az azt megelőző időegységtől való elszakadás nélkül, és nem lehet kilépni belőle úgy, hogy azt egy másik időegységbe való belépés ne követné. Nincsen tökéletes szakadás és nincsen tökéletes egyesülés sem, a kettő között nehéz meghúzni a határvonalat. Mivel nincsen tökéletes egyesülés, a változás törvénye az, hogy az egyesülés irányába mozdítsa a dolgokat. A vonzás és taszítás közegeiben keletkező hiányérzet az embert is folytonos egyesülésre készíti.

A teremtéssel a nemek is elkülönültek egymástól. Platon szerint az emberek ősei gömb alakú, nyolc végtaggal, két nemi szervvel és két arccal rendelkező androgün lények voltak, akik fel akartak hatolni az égi, hogy ott az istenekre támadjanak.¹¹⁵⁰ Zeusz büntetésből ketté hasította őket, hogy erejüket vegye. A félbevágott ember két felét azonban egymáshoz vonzotta a vágy, és egymást átkarolva belepusztultak a semmittevésbe. Zeusz ekkor

---

¹¹⁴⁶ Pál - Újvári 1997: 114 -115.

¹¹⁴⁷ Mills 2006: 302.

¹¹⁴⁸ Ries 2007: 70.

¹¹⁴⁹ Pál - Újvári 1997: 255-257.

¹¹⁵⁰ Platón 1999: 14.

megkönyörült rajtuk és nemiszervüket előre helyezte, hogy képesek legyenek egymással egyesülni. Az emberek azóta keresik elveszett felüket, s ha megtalálják létrejön az Erósz, a szerelem, amely helyreállítja a kettétört egységet, és meggyógyítja az emberi természetet.

Mivel Erósz a világteremtés folyamatának alapfeltétele,¹¹⁵¹ és világot működtető kozmikus alapelv, a helyreállítási törekvések a makrokozmosz és a mikrokozmosz szintjén is lejátszódnak. A szétválás állapota senkinek sem kedvező. A teremtésmítoszokban szereplő égbolt az embereket az istenektől való távolság gondjával szembesíti, mivelhogy az istenek a mitikus térnek tekintett égben laknak, elkülönítve a földi világtól.¹¹⁵² Csupán néhány különleges képességgel bíró, a szentségek birodalmában otthonosan mozgó ember – mint például a sámánok, misztikusok – révült, eksztatikus állapotban képes helyreállítani a kapcsolatot ég és föld között.¹¹⁵³

Az ősi egység képzete is az emberi életciklus rejtőzködő természetéből vezethető le, s a hiányérzet a ciklikus mozgás következménye. A ciklus váltópontjain való áthaladás egyidejű szakadással és egyesüléssel jár. Az egyesülési törekvés az elszakadás miatti trauma kezelési módja, a felhalmozódott lelki feszültség feloldója; az ember ekképpen alkalmazkodik a ciklikus mozgás törvényszerűségeihez.

VI. 5. 5. 2. 1. A hierogámia

A teljesség, az osztatlan ősi egység, a nyugalom és mozdulatlanság visszaállításának igénye fejeződik ki az ég és föld közötti hierogámiában is, amely az archaikus társadalmak házassági szertartásainak mintájává vált.¹¹⁵⁴ Minden emberi nász a hierogámiát, az elemek kozmikus egyesülését teremti újjá. Az ókori Kelet házassági szimbolikáját is égi mintákkal lehet magyarázni.¹¹⁵⁵

A sumér mítoszok szerint Enki, az édesvíz istene és Ninhurszag, az anyaföld szexuális aktusa a földnek termékenységet, esőzést hoz. Az Enlil és Ninlil eposzban az isteni nász a bőség eredője.¹¹⁵⁶ Ezt a mitikus hierogámiát ismétli újra Újévkor az isteni származású uralkodó is, amikor az istennő földi képviselőjével, a kiválasztott papnővel szertartásosan egyesül. A babiloni zikkurat tetején a királyt a nászszobában várta a papnő.

---

¹¹⁵¹ Hésziodosz 1974: 10.

¹¹⁵² Ries 2007: 70.

¹¹⁵³ Ries 2007: 70.

¹¹⁵⁴ Eliade 2006: 44.

¹¹⁵⁵ Eliade 2006: 47.

¹¹⁵⁶ Pál - Újvári 1997: 430-432. Komoróczy 1983: 36.

Egyiptomban a szent nászt szintén a földi halandónak az istenség képviselőjével való szexuális aktusát jelentette, amely összekötötte az égi és a földi szférát, s amely a föld termékenységét is biztosította.¹¹⁵⁷

Athénban a szőlő istene, Dionüszosz minden évben házasságot kötött a Királynővel, és a szertartás alkalmával az isteni egyesülést, és a menyegzőt is előadták. A házasságkötés célja a szőlőtőke és más gyümölcsfák termékenységének a biztosítása.¹¹⁵⁸

Az Eleusziszbán szeptember folyamán megtartott nagy misztériumok alkalmával Zeusznak, az ég istenének Démétérrel, a gabona istennőjével kötött nászát a főpapnak és Démétér papnőjének egyesülése ábrázolta.¹¹⁵⁹

A teljesség helyreállításának szándéka figyelhető meg a temetkezési szokásokban is. Az egyiptomiak hite szerint az elhunyt és Ozirisszá lett fáraó, hasonlóan az esténként meghaló és Nut által elnyelt Naphoz, visszatér Nut égistennő méhébe. Így válhat a majdani újjászületés reményében ő is az örök körforgás részévé. Ez a képzet ölt formát a koporsóban is, amit szikomorfából, „nutból” ácsoltak, és belső oldalára a halott fölé boruló örök éjszaka képmásaként Nut alakját festették. Az istennő által elnyelve a halott újránemzi önmagát, ilyen értelemben a fáraó holtteste fölé boruló Nut-képmás képletesen asszonyi vigaszt is nyújt neki, hisz helyzeténél fogva: koporsóban fekvé, föld alá temetve az ő férjének, Gebnek részévé vált.¹¹⁶⁰

A világ minden alkalommal megújult, amikor a hierogámiát utánozták.¹¹⁶¹ A kozmogóniai mítosz nemcsak a házasság példaadó mintája, hanem minden olyan más szertartásé is, amelyben a teljesség helyreállítása a cél.¹¹⁶² Az archaikus ember azokban az élethelyzetekben recitálja a természetmítoszt, amikor valami megromlik, veszélybe kerül, vagy valamiből hiány keletkezik. A kozmogóniai mítosz mindenfajta alkotás ősi mintája, függetlenül attól, hogy az biológiai, pszichológiai vagy szellemi síkon játszódik le, ezért mondják el gyógyításkor, meddőség esetén, szüléskor, a mezőgazdasági munkák kezdetén, háború, tengeri utazás előkészítésekor, uralkodó beiktatásakor, halálesetben, vagy költői inspiráció ösztönzéseként.¹¹⁶³ Mivel az életet nem lehet megjavítani, helyreállítani, csak újratehermenteni, a kozmogónia szimbolikus megismétlésével lehet visszatérni a világ kezdetébe, a teremtést megelőző formátlan állapotba, a kozmikus éjszakába, az őseredeti bővelkedés

---

¹¹⁵⁷ Pál - Újvári 1997: 430-432.

¹¹⁵⁸ Frazer 2005: 92.

¹¹⁵⁹ Frazer 2005: 92.

¹¹⁶⁰ Jankovics 1991: 91.

¹¹⁶¹ Eliade 2006: 48.

¹¹⁶² Eliade 2006: 46.

¹¹⁶³ Eliade 2006: 123-125.

időtlen pillanatába. E mitikus időbe való visszatérés biztosíthatja az ember számára az újrakezdést, a megújulást, és az újjászületést.¹¹⁶⁴

Az egyesülési törekvés tehát egy rég elvesztett tökéletes állapotnak, a teremtés előtti egységnek a visszaállításában nyilvánul meg, amely szüntelen mozgásra, változásra készíti, kényszeríti az embert. Míg a tökéletesség, a teremtés előtti lét megtapasztalása a misztikus (sámán) és a szerelmes számára időleges, addig a halott számára végleges. Ez utóbbi esetben azonban az égi szférával való egyesülés ellenére az ég és föld közötti összeköttetés, a szellemi és fizikai világ egysége ismételten megszakad, mivel a halál egy újabb teremtés, az újjászületés kezdete.

VI. 5. 5. 2. 2. Az átmeneti rítusok

Az átmeneti rítusok a ciklikus mozgás váltópontjainak sémarendszerére épülnek, s az emberi élet fontosabb szakaszaihoz, fordulóihoz kapcsolódva a változás elkerülhetetlen törvényszerűségeit ragadják meg, és segítik az egyént abban, hogy át tudjon lépni egyik életszakaszból, létformából a másikba. Olyan mintákat adnak, melyek csökkentik a szakadás és egyesülés, kilépés és belépés, régi és új, ismerős és ismeretlen ellentétéből eredő feszültségeket.

Az átmeneti rítus alapján véve beavatási rítus, hiszen a változás a halál és újjászületés folytonos egymásutánosságára épül, az egyén meghal a régi élete számára, és új életre születik egy másikban.¹¹⁶⁵ Beavatás nem lehetséges rituális halál nélkül, az avatandónak vissza kell térnie a káoszba, a vágynélküliség állapotába, és meg kell tapasztalnia a misztikus halál és feltámadás (újjászületés) élményét. A szerelmi és a halotti szimbólumok azonosságát az átmeneti rítusok egymással ellentétes cselekvésmintái teremtik meg. Kilépés nincsen belépés nélkül, belépés sincsen kilépés nélkül. Újjászületés nincsen halál nélkül, egyesülés önfeladás nélkül. A szerelmi és halotti szimbólumok lényegében beavatási szimbólumok, amelyek az elválasztás és befogadás rituális modelljére épülnek. Ebből következik, hogy ugyanaz a képi elem két egymástól elkülönülő életforduló – a házasságkötés és a temetés – kifejezőeszközévé is válhat.

A beavatási rítusokban a világteremtés, minden teremtés ősmintája ismétlődik újra. Az újjászülető élet egy világ születésével egyenértékű.¹¹⁶⁶ Az avatandó személy állapota az anyaméhben rejtőző magzat születés előtti helyzetéhez hasonlítható. Az emberi élet egyedfejlődési sajátosságai – a születéstől a halálig – az anyaméhbe való visszatérés

---

¹¹⁶⁴ Eliade 1987: 74.

¹¹⁶⁵ Eliade 1987: 174.

¹¹⁶⁶ Eliade 1999: 114.

(regressus ad uterum) ösztönző erőinek vannak alárendelve. A méhen belüli élet boldog, nyugodt, vágy nélküli létformája tér vissza a szerelmi egyesülés, a halálközeli élmény és a misztikus elragadtatás során is. Ezzel magyarázható, hogy a házasságkötési és temetési rítusok ugyanarra a beavatási modellre épülnek, hogy az emberélet fordulóinak szokásai – születés, lakodalom, temetés – egyezéseket mutatnak. (Magyar temetkezési és lakodalmi hagyományokat lásd: XIII. Melléklet).¹¹⁶⁷

VI. 5. 5. 2. 3. A halotti rítus egyesítő szerepkört betöltő nászmotívumai

A temetkezési szokások világszerte elterjedt nászmotívumai időben messzire nyúlnak vissza; legkorábbi megjelenéseik a felső-paleolitikum temetési gyakorlatához köthetők.

A halottak magzati testtartása, a kelet felé irányuló temetés, mellyel a lélek sorsát a nap járásával egyeztetették, arra utalhatnak, hogy már a felső-paleolitikum embere is hitt az újjászületésben vagy a túlvilági életben.¹¹⁶⁸ A nászmotívumok megjelenése az újjászületéssel, az élet folytonosságában való hittel hozhatók összefüggésbe. A halott porként, földként, anyagként, visszatér az örökkévalóság időtlenségébe, az anyaföldbe, és a maghoz hasonlóan átváltozáson megy keresztül. A mag fallikus jelkép, a férfiúi teremtő erő kifejezője, amely a női elemekben, a földben bontakozik ki és „új életet” terem.¹¹⁶⁹

A föld nemcsak életet ad, hanem mindent elnyel, befogad a halál után. Az archaikus népek szimbólumrendszerében a száj és a szülő anyaööl összekapcsolásakor a vulvát a száj helyettesíti.¹¹⁷⁰

A kogik halotti rítusaiban az adományoknak, amelyek „a Halálnak szánt tápláléknak” felelnek meg, szexuális jelentése is van; az „evés” aktusa a nemi aktust jelképezi, a halotti ajándékok az Egyetemes Anyát megtermékenyítő spermát (magot) jelentik.¹¹⁷¹ A halotti rítusban a jegyesség archetípusa is kifejeződik. A sírba helyezett haslábú állat páncélja a halott leány jegyesét jelképezi, mivel ha ez a tárgy nem volna a sírban, a lány a másvilágra érkezve férjet követelne magának, ami egy fiatal, törzsbéli férfi halálát váltaná ki.¹¹⁷²

Az indiai kolok (veddák) miután a halottat elégették és hamvait átmenetileg a halottas házba helyezték, bizonyos idő elteltével sort kerítenek az „eljegyzés” vagy „az alvilág népével kötött frigy” szertartására. Menyegzői dalokat énekelnek, táncolnak, s a hamvakat tartalmazó

¹¹⁶⁷ Ujváry 1993: 63. 173. Falvay 2006: 325- 339. 340-351.

¹¹⁶⁸ Eliade 2002: 16.

¹¹⁶⁹ Pál -Újvári 1997: 315-316.

¹¹⁷⁰ Pál -Újvári 1997: 414. 497. 44. 151-152. Hoppál –Jankovics –Nagy - Szemadám 1997: 240-241.

¹¹⁷¹ Eliade 2002: 16.

¹¹⁷² Eliade 2002: 16.

edényt vivő nő örömeiben ugrál. Esküvői menetben, zenével vonulnak a faluhoz, ahonnan a halott és az ősei származnak. Az edényt egy kis gödörbe helyezik, föléje nagy követ állítanak.¹¹⁷³

A polinézek a temetésen tánccal búcsúznak a halottól. Ez az ún. mako o te pariki (röviden: mako pariki) halotti tánc, amely valójában erotikus tartalmú ének.¹¹⁷⁴ Az erotikus szimbólumok a berawanok (Borneo) és a barák (Madagaszkár) halotti énekeiben is fellelhetők.¹¹⁷⁵ A bara temetési énekben a fürj hangját utánzó „brroo” szót gyakran alkalmazzák az ejakulációra vonatkoztatva.¹¹⁷⁶ A szem és a sár pedig vagina szimbólum.¹¹⁷⁷

A jegyesség archetípusának kegyetlen megnyilvánulási formái a sírokba helyezett „ember-mellékletek”.¹¹⁷⁸ A kongói balubáknál a mocsárba ásott sírba tett törzsfőnök mellé néhány feleségét is elhelyezik. A varuáknál a főnököt kincsei, ékszerei mellett feleségei is elkísérik a túlvilágra.¹¹⁷⁹ A törzsi társadalmakban általában királyok, főnökök, gazdag, jelentős személyiségek esetében kerül sor „ember-mellékletek” adására, az áldozatok csaknem mindig feleségek, ágyasok, rabszolgák.¹¹⁸⁰

A halott másvilági életét, kiengesztelését biztosítja a temetést követő halotti tor, lakoma is, amely ugyancsak ősidők óta alkalmazott, egyetemesen elterjedt nászmotívum.

A felső-paleolitikumban a vörösokker-porral behintett holttestet gödörben temették el, és mellé ékszereket (kagylókat, függőket, nyakláncokat) is helyeztek. A sírok mellett talált állati koponyák és csontok valószínűleg rituális étkezések nyomai.¹¹⁸¹ (A kagylók az anyaméh egyetemesen elterjedt szimbólumai, amelyeknek nemcsak a házassági, a termékenységet biztosító szertartásokban, hanem a beavatási és halotti rítusokban is jelentős szerepet játszottak.¹¹⁸² A beavatási szertartások során a szimbolikus halált szimbolikus feltámadás követi: a kagyló a szellemi újjászületést (feltámadást) épp azért szimbolizálhatja, mert a testbéli születést is elősegíti.¹¹⁸³ Egy japán hiedelem szerint bizonyos fekete kagylók segítik és megkönnyítik a szülést; a nevük is erre utal: „a szülést megkönnyítő kagylók”.)¹¹⁸⁴

A halotti lakoma a természeti népek temetkezési hagyományainak is meghatározó eleme. A melanéziai Tanga-szigeten a halál után néhány órával húst és növényi élelmet égetnek áldozatként a halott szellemének. Ezt követően a halott kedvenc disznójából lakomát

---

¹¹⁷³ Gennep 2007: 153.

¹¹⁷⁴ Firth-McLean 1990: 59.

¹¹⁷⁵ Metcalf- Huntington 1991: 123-124.

¹¹⁷⁶ Metcalf- Huntington 1991: 123.

¹¹⁷⁷ Metcalf- Huntington 1991: 123.

¹¹⁷⁸ Bodrogi 1980: 53.

¹¹⁷⁹ Bodrogi 1980: 53.

¹¹⁸⁰ Bodrogi 1980: 53.

¹¹⁸¹ Eliade 2002: 15-16.

¹¹⁸² Eliade 1997: 161-185.

¹¹⁸³ Eliade 1997: 172.

¹¹⁸⁴ Eliade 1997: 168.

készítenek. A disznó lelke a túlvilágon a halott lelkét kíséri. A sír megásása és a síron emelt kunyhó megépítése után kis lakomát tartanak, amelyen csak a legközelebbi hozzátartozók vesznek részt. Miután a halott már 24 órája fekszik a sírban, a halott nemzettségéhez tartozók is elmennek a lakomára. A halál utáni ötödik héten a holttestet kiássák, koponyáját, felső kar- és lábcsonthát megmossák, és egy kosárba téve a férfiházban őrzik. Az exhumálást követően a gyászövek szétszétválasztásakor szintén lakomát tartanak. A lakomával egybekötött gyászünnepe megismétlődik a halál utáni harmadik hónapban, amikor megszűnik a bizonyos ételekre kimondott tabu; az ötödik hónapban, amikor a gyászidőszak véget ér, és előkészülnek a halott végleges eltemetésére; a hatodik-tizedik hónapban, a temetkezési kunyhó építése során; egy évvel a halál után, amikor a halott unokaöccse közszemlére teszi a koponyát és a közeli rokonok siratót énekelnek; és a halál utáni harmadik évben, amikor a temetési kunyhóból kiviszik a koponyát és a közeli rokonok jelenlétében egy kókuszpálma tövében eltemetik.¹¹⁸⁵

Halotti lakoma zárta az ókori Egyiptom temetési szertartásait is. A halott családja és a vendégek a temetést követően körülülték a síron kívül felállított hordozható asztalokat, és elfogyasztották a különböző ételekből, borból és sörből álló lakomát.¹¹⁸⁶ A halott kájáról azt feltételezték, hogy ételre és italra van szüksége, ezért az élők a temetést követően folyamatosan gondoskodtak a halottaikról. A halotti kultusz ellátása a halott legidősebb fiának vagy más családtagjának, ill. a hivatásos halotti papok feladata volt.¹¹⁸⁷ Az ételeket mágikus úton is pótolták. A sírdomborművek és festmények, a sírmodellek mezőgazdasági jelenetei soha ki nem fogyó ételt és italt biztosítottak az elhunytak a túlvilágon. A sírkamrában az elhunytat gyakran örök lakománál ülve, életének legboldogabb idejében, fiatalon, felesége és gyermekei körében, virágokkal koszorúzva ábrázolták.¹¹⁸⁸ A vágy nélküli, időtlen boldogság előképei ezek, amelyek a halál utáni és születés előtti szféra paradicsomi nyugalomába vezetnek. Olyan tudatállapot ez, amelyhez csak a szerelmi nász és a misztikus elragadtatás hasonlítható. Nem véletlen, hogy a lakodalom és a temetés hagyományai egyezéseket mutatnak, hogy a nászmotívumok a halotti rítusban is jelen vannak, gyökereik azonosak, közös tudatformához tartoznak /XIII. Melléklet/.

Az etruszk sírkamrák falain is az élet felfokozottan vidám jelenetei, lakoma, zene, tánc, játékok, vadászat képei váltakoznak. A festmények derűs színei jobban kiemelik az önfeledt vidámság hangulatát.¹¹⁸⁹ A Cerveteriből származó életnagyságú agyagszarkofágokon a halott és felesége abban a tartásban fekszik, amely a lakomákon volt szokás az ókorban.¹¹⁹⁰

---

¹¹⁸⁵ Bodrogi 1980: 58-59.

¹¹⁸⁶ Gahlin 2001: 169.

¹¹⁸⁷ Kóthay - Gulyás 2007: 132.

¹¹⁸⁸ Mereskovszkij 1992: 25. 28.

¹¹⁸⁹ Pallottino 1980: 27. Reich 1987: 94-95.

¹¹⁹⁰ Pallottino 1980: 29.

Az észak-etruriai Clusium temetőinek urnáin lakomákon heverő nőket és férfiakat ábrázolnak teli asztal, fuvolázó hetéra, bort töltő szolga és táncoló nők társaságában.¹¹⁹¹

A halál és a házasság szokáselemeinek összekapcsolása figyelhető meg a Kazanlaki sírbolt kupolafestményén is, amelyen egy trák esküvőt (szent nász) jelenítenek meg.¹¹⁹²

A temetést lezáró halotti tornak, lakomának, táncnak vallási háttértől függetlenül az a szerepe, hogy a temetésre egybegyűltek (közeli és távoli rokonok, ismerősök, barátok) ellátását biztosítsa, s önkéntelenül is olyan közösséget formáljon, amely segíti a jelenlévőket a gyász feldolgozásában. A közös étkezés, a beszélgetés oldanak a gyász fájdalmán. Aki már részt vett valaha gyászolóként halotti toron, az tudja, mennyire szélsőséges érzelmek, hangulatok ragadhatják el. Étvágy és étvágytalanság, öröm és szomorúság, oldottság és szorongás, nevetés és könnyek, megbotránkozás és megbocsátás váltogatják egymást. Ennek oka részben az, hogy a tor résztvevői különböző mértékben kötődnek a halotthoz. Minél szorosabb a kötelék a gyászoló és a halott között, annál nagyobb a hátramaradó fájdalom, annál mélyebb érzelmek kerítik hatalmukba. Akik kevésbé kötődnek, azok együtt éreznek ugyan, de felszínesebbek az érzéseik, a jelenlétük mégis nélkülözhetetlen, mert ösztönösen megóvják a gyászolót attól, hogy túl mélyre zuhanjon, megpróbálják kiemelni a fájdalomból.

M. halotti toron vesz részt az egyik hajdú-bihari faluban. A családtagok, ismerősök a temetést követően visszamennek a halottas házhoz. Még a temetés előtt megterítették. A vendégek egymás után érkeznek, leülnek az asztalhoz, visszafogottan beszélgetnek. A halottat az egyik közeli ismerős helyettesíti, meghívták a torra. Ételeket hoznak, italokat. M. úgy érzi egy falat sem csúszik le a torkán, megviselte a temetés. A halott felesége megjegyzi, hogy nem gondolta volna, hogy egy év leforgása alatt eltemeti a férjét és a testvérét is. Kínálják az ételt, M. visszautasítja. Aztán rászólnak, hogy egyen, mert enni kell. M. egy szelet kenyeret és fasírtot rak a tányérjára, enni kezd. Evés közben szomorúság fogja el, sírni kezd, nehezen nyeli az ételt. A fűszerek kellemes ízét érzi és a szomorúságot, az étel jólesik, erőt ad. Bort kínálnak, még az elhunyt munkáját dicséri, még az ősszel ő szemelgette az otellófürtöket. M. poharát megtöltik vörös borral, koccintanak. A hangulat oldottabbá válik, a jelenlévők hangosabban beszélgetnek, hétköznapi dolgok, család, munkahely, politika kerülnek előtérbe. Vicceket, vidám történeteket is mesélnek, amelyeket nevetés követ. M. egy kis időre megfeledkezik arról, hogy halotti toron van, reagál a hallottakra, nevet. Aztán ismét egy mélyről jövő, szorongató érzés, és ismét sírva fakad. A szomszéd szobából hangos nevetés hallatszik, megbotránkozik ezen. Mégis, mit képzelnek, nem tisztelik a halott emlékét? Nincsenek tekintettel a gyászolók

---

¹¹⁹¹ Pallottino 1980: 30.

¹¹⁹² Fol-Marazov 1984: 85. 90-94.

*érzéseire? Aztán ismét belefeledkezik a beszélgetésbe...*¹¹⁹³ Ellentétes érzések küzdenek egymással érzelmi káoszt okozva. A fájdalmat ellentétes érzésekkel lehet semlegesíteni, a közösség ösztönszerűen azon fáradozik, hogy örömteli, mámoros helyzetet teremtsen, amellyel a haláleset előtti egyensúly ismét helyreállítható. A gyászolóknak vissza kell térniük a kiegyenlített állapotába, tovább kell élniük. A fájdalom, a szomorúság nem állhat ennek útjában. A temetésen és a halotti toron felhalmozódó érzelmi feszültség kimerültséget okoz, amely alvásra, pihenésre, a magzati létforma ismételt átélésére készíti az egészséges szervezetet. A gyászolóknak a halotthoz hasonlóan újjá kell születnie.

A magzati létformába való visszatérés (regressus ad uterum) vágya, az új életre születés, megújulás (feltámadás) olyan archetípusos képzetek, amelyek egyetemes szinten, nemzeti, felekezeti, időbeli, térbeli határoktól függetlenül újra és újra felbukkannak, és hatást gyakorolnak az ember viselkedésére. A lakodalom és a temetkezés szokásai is ezeknek vannak alárendelve, ezek fűzik azokat „misztikus” egységbe. Nem lehet kilépni az archetípusok befolyása alól, hiábavaló minden kirekesztő próbálkozás, az élet törvényszerűségei újraismétlik azokat. Az archetípusok külsőségeikben változhatnak, szűkíthetők és bővíthetők, változhat a forma, a kifejezőmód, lényegükben azonban változatlanok maradnak. Ugyanaz az archetípus munkál a háttérben akkor is, amikor az ókori görögök a női lelket Hadész menyasszonyának, a férfiét Persephoné vőlegényének tekintik, mint amikor a keresztény felfogás szerint a halott leány Krisztus menyasszonya, a halott legény pedig a mennyország vőlegénye.¹¹⁹⁴

A halottas szokások nászmotívumainak (jegyeség, esküvői jelenetek, szokások, halotti lakoma, tánc, örömréztet) megléte összefüggésbe hozható ugyan a népek közötti kapcsolatrendszerrel, a kultúrák egymáshoz közeledésének kimutatható, eredetük azonban elsősorban az emberi agyműködés fiziológiai sajátosságaira, a közel azonosan megélt tudatformákra vezethetők vissza. Ezzel magyarázható, hogy a halotti szokások nászmotívumai az egymástól térben és időben távol eső, különböző kultúrájú népek hagyományaiban is fellelhetők. A magzati létformába való visszatérés, az újjászületés archetípusát képviselő nászmotívumok belső, tudattalanban rejtőző, nehezen megfogalmazható ismereteket hordoznak a létezésről, az élet törvényszerűségeiről. Mérheterlen mennyiségű ismeret „hömpölyög” a tudattalanban, amelyek a szavak szintjén még vagy már nem léteznek, csupán csak a cselekvés, a viselkedés, vagy a szimbólumok által kerülnek a felszínre. A halotti rítus nászmotívumai ilyen szimbolikus kifejezésformáknak tekinthetők, melyek háttérben valamiféle őstudás lappang.

Az archetípusok nemzedékről nemzedékre öröklődnek, átadásuk részben kulturális

---

¹¹⁹³ Saját gyűjtés 2005.

¹¹⁹⁴ Róheim 1990: 192.

szinten, a tudatos hagyományörzés folyamatában zajlik, részben biológiai, vagy egyéb – tudományosan még nehezen meghatározható – közegben játszódik le. Nehezen lehet megválaszolni azt a kérdést, hogy egy újszülött ember élményvilágába hogyan kerülnek bele az archetípusok, és mi ennek az archaikus emlékezésnek a vivőanyaga. C. G. Jung felfogásában az archetípusok a fantáziában és az álomban megnyilvánuló szimbolikus képek, melyek a tudat ellenőrzésén kívül eső mély forrásból, az ösztönökből származnak és genetikusan öröklődnek.¹¹⁹⁵ Gilbert Durand (1921-) az archetípusos képek kialakulását nem a kollektív tudattalamból származtatja, hanem az ember fiziológiai és mentális fejlődésével magyarázza. Értelmezésében az archetípusok tudati közege a fantázia, melyeket az egyéni fejlődés során megfigyelhető szenzorális és motorikus alkalmazkodás hoz létre.¹¹⁹⁶

Jung kortársa, a regényíró Thomas Mann (1875-1955) szerint az ember ősmítoszokat él újra egyéni változatban. A halálmítosz, a halottak birodalma, az alvilágba tett látogatás ősmítosza újra és újra felbukkan az emberiség képzetvilágában. A halál birodalma a múlt birodalma. Minden ember életének van egy része, amely a halálba húzódott át, az a mi már nincsen jelen az életében, mert elmúlt, de valaha volt. Minden embernek van egy tudattalanjához kapcsolódó alvilága, amely hatást gyakorol az életére. A kollektív tudattalan archetípusai mitológiai motívumokban nyilvánulnak meg, amelyek minden nép körében azonos vagy hasonló formában jelennek meg.¹¹⁹⁷ Ez azt jelenti, hogy minden népnek van mitológiája, és ebből az egyetemes közösségből senki sem zárható ki; ily módon a mitológia nem kisajátítható. Az archetípusok nincsenek térhez és időhöz kötve, olyan örökké jelenlevő tartalmak, amelyek egyaránt felbukkanhatnak a hajdan élt emberek ősi rítusaiban, Egyiptom teológiájában vagy Mithrász hellenisztikus misztériumaiban, a középkori keresztény szimbolikában vagy a jelenkori ember álmaiban, képzeletvilágában, látomásaiban.¹¹⁹⁸ A tudattalanban az ősképek nem egymástól elszigetelten léteznek, hanem keverednek egymással, és megférnek egymás mellett a legkülönbözőbb és legellentétebb szimbólumok is, melyek a tudat számára egymást kölcsönösen kizárják. Az összekeveredés annál erősebb, minél gyengébb a megkülönböztető tudat.¹¹⁹⁹ Ezzel magyarázható az, hogy a halotti és a lakodalmi szokások elemei, a halotti és szerelmi költészet szimbólumai egymáshoz igazodnak, egymás képére formálódnak. A halotti és a szerelmi szféra ősképei a tudattalanban teljes mértékben áthatják egymást, egymásba folynak, majd a tudat felszínére érve különválnak, de szimbólumaik, kifejező eszközeik a szakadást követően is azonosak

---

¹¹⁹⁵ Jung 2000: 68.

¹¹⁹⁶ Tánczos 2007: 21.

¹¹⁹⁷ Neumann 2005: 21-35. Jung 1993: 121-149. 167-206.

¹¹⁹⁸ Neumann 2005: 21. 32.

¹¹⁹⁹ Neumann 2005: 24-25.

maradnak. Így történhet meg az, hogy a leszakított virág egyaránt lehet a halotti és a szerelmi költészet szimbóluma.

Visszatérve a szerelmi és a halotti szimbólumok azonosságának problémájára, szükségtelen feltenni azt a kérdést, hogy melyik alakult ki előbb, hiszen eredetük ugyanahhoz a közegehez köthető; őszállapotukban egyek voltak, határvonalaik összemosódtak. A túlvilághit, az újjászületés, az anyaméhbe való visszatérés képzetének megléte, a halotti szokások nászmotívumainak megjelenése az ősképek egybeolvadására utalnak, s olyan bizonyítékoknak, külső jeleknek tekinthetők, melyek első, eddig feltárt nyomai a felső-paleolitikumig nyúlnak vissza. A halotti, a szerelmi és a misztikus szféra kifejezőeszközeinek alapja tehát már ősidők óta adott, és ismétlődő tartalmaik újra és újra időszerűvé válnak. Az archetípusok örökké jelen vannak, és a jelenben játszódnak; lényegi elemeik, szerkezetük változatlanok maradnak, csupán a forma, a külső megjelenés módosul, s ez az, ami időbeli, térbeli rétegzettségük alapját adja.

VI. 5. 5. 3. Ciklikusság a magyar népköltészet alkotáskban

A magyarság világképe is ebbe az egyetemes rendszerbe illeszkedik bele. A ciklikusság számos népköltészet alkotásk alapjává, műfajformáló elemévé vált.

VI. 5. 5. 3. 1. A hősi ének

Nem egy hősi ének kezdődik és végződik a hős alvásával.¹²⁰⁰ Az ének eleji álmom a harmonikus világrendet, az ének végi a megbomlott harmónia helyreállítását fejezi ki.¹²⁰¹ A hősöket akkor ébresztették fel, ha ellenség közeledett, ami megzavarta a harmóniát. A heroikus nőszerzést tárgyaló énekekben a hőst azért ébresztik fel, hogy feleséget szerezzen magának, s ezzel megszüntesse a házasság idejének elérkeztevel előállott hiányt.¹²⁰² Az egyik szelkup hősi énekben a hős miután felkelt, elhatározza, hogy megnősül. El is veszi a kiszemelt lányt, aki azonban megszökik tőle. A hős a visszaszerzésére indul, miközben harcol, a sógora a segítségére siet, az alvására hivatkozva indokolja, hogy miért nem jött korábban. Az ellenséget elpusztítják, közben a sógora megmenti a hős életét, s a hőst aludni

---

¹²⁰⁰ Demény 1980: 59-131.

¹²⁰¹ Demény 1980: 126.

¹²⁰² Demény 1980: 59.

küldi. A hős ezután megöli hűtlen feleségét, s sógorával feleségül veszik egymás húgát, az ének az aludni téréssel végződik.¹²⁰³

A hősi énekek alvási-költögetési motívumai az archaikus népi imádságokban is fellelhetők. A csörnyeföldi bajelhárító imádságban Szűz Máriát a kakas költögeti:

Éjfélbe megszólamlík a kakas:
Kiáltya Máriát:
Kel' föl, kel' föl, Boldogságos Szűz Mária!
Megfogták a te szentséges szent fiadat,¹²⁰⁴

A tápiószentmártoni imádságban Mária alakja paradicsomkertbe helyezett rózsa:

Kertye, kertye, paradicsomkertye,
Négy szögletibe négy angyal
Közepibe szent oltár
Szent oltáron Benedek
Benedekben mennyei szép rózsa
Kejj föl, kejj föl szép Szűz Mária
Szent fiad Jézust megfogták¹²⁰⁵

A hősi álom, a költögetés motívuma a Kerekes Izsák balladában is megtalálható.¹²⁰⁶ A hőst a fekete sereg jövetele miatt az apja, az anyja is költögeti, de csak harmadjára, a kedvese kérése ébred fel.¹²⁰⁷ A heroikus nőszerezés cselekménytípusának (lányszöktetés - hősi álom - ébresztés a megszöktetett lány által - harc) maradványai a Molnár Anna, a Bíró Kata, a Gyönyörű Bán Kata népballadákban is felismerhetők.¹²⁰⁸ A fa alatti fejbenézési, alvási és költögetési jelenet, amely a nőszöktetéssel kapcsolatban szokott előfordulni, elveszett hősi epikánk cselekményrészleteire utalnak.¹²⁰⁹ A lányszöktető hős alvása és a fa alatti fejbenezés a László király kerlési kalandjáról szóló legenda egyik változatában is előfordul, amely azonban csak képen maradt fenn. Az 1383-ból való bántornyai freskó egyik jelenetén az elrabolt lány a kun vitéz fejébe néz. Ezt követi a harc és a lány megszabadítása.¹²¹⁰ A kerlési kalandot ábrázoló székyderzsi, erdőfüleli, maksai, zsegrai, vitfalvi falfestményeken azzal fejeződik be a képsorozat, hogy a megszabadított lány László fejébe néz, és a király eközben alszik.¹²¹¹ Ez a cselekménysorozat arra utal, hogy a hősi ének végi álom motívum elveszett hősi epikánkban is fellelhető volt egykor.¹²¹²

---

¹²⁰³ Demény 1980: 60-61.

¹²⁰⁴ Erdélyi 1976: 211.

¹²⁰⁵ Erdélyi 1976: 249.

¹²⁰⁶ Demény 1980: 132.

¹²⁰⁷ Ortutay 1979: 68-72.

¹²⁰⁸ Demény 1980: 132.

¹²⁰⁹ Demény 1980: 140-141.

¹²¹⁰ Demény 1980: 143-144. 147-148.

¹²¹¹ Demény 1980: 147-148. Jankovics 1987: 13-25.

¹²¹² Demény 1980: 148.

VI. 5. 5. 3. 2. A másvilágjáró mesék

Az égisz érő fa típusú mesék rendszerint arról szólnak, hogy a király kertjében egy tetejetlen (alma-, körte-, cseresznye-) fa áll, és a király annak ígéri lányát és fele királyságát, aki neki a fa fiatalító gyümölcséből hoz. Egy másik változatban a királykisasszonyt elrabolja a sárkány, aki a fa tetején él. Sokan próbálnak szerencsét, de senkinek sem sikerül megmászni a fát, végül egy kiskondás a táltos malac tanácsát követve útnak indul, és baltájával lépcsőfokot vág a fa törzsébe és így lépeget felfelé. A mesemotívum a tréfás mesékben is előfordul; a cigány egy nyárfán, melynek hegye az égben, gyökere a pokolban van, előbb az égbe, majd a pokolba megy.¹²¹³ A másvilágjáró mesékben a mesehős az alvilágot olykor egy földnyíláson keresztül közelíti meg. A Fehérlófia-típusú mesékben egy kút, gödör vagy lyuk az alvilág bejárata, amely szintén a föld középpontján helyezkedik el.¹²¹⁴ Fehérlófia az alvilágban talál rá réz-, ezüst-, és aranyvilág királykisasszonyaira, akiket kimenekít a sárkányok fogságából, és a történet végén a fele királyság mellé a legkisebb királykisasszonyt is megkapja, majd nagy lakodalmat tartanak. A másvilágjáró mesékben a tudatalatti világ jegyes motívuma nélkülözhetetlen, kiiktathatatlan alkotóelem. Milyen sivár és értelmetlen lenne a főhős küzdelme szerelem nélkül, hiszen ez az, ami cselekvésre ösztönzi, s ez az, ami utat nyit számára egy magasabb létforma, egy elmélyültebb tudatállapot megtapasztalásához. Fehérlófia miután a griffmadár segítségével kiszabadult az alvilágból „hétszer erősebb lett, mint azelőtt volt”. A jegyes, a kedves, a szerető, a feleség archetípusa az életfenntartás erőit mozgósítja. A világ pusztulásra lenne ítélve, ha ez nem így volna.

Ez az archaikus küzdelem a modern világ filmjeiben is újraismétlődik. A Bourne-rejtély című amerikai-német-cseh akciófilmet 2002-ben mutatták be Doug Liman rendezésében. A film főszereplője Jason Bourne sebesülten, eszméletlenül lebeg a Földközi-tengeren, amikor egy olasz halászhajó legénysége kimentti. Miután magához tér, nem emlékszik semmire. A hátában lévő golyókon és egy csípőjébe ültetett svájci bankszámlaszámon kívül semmije sincs. Nem tudja kicsoda, és hogyan került a tengerre, de hamarosan kivételes tehetséget árul el az önvédelem, a keleti harcművészetek és a nyelvek terén. Mindez sokatmondóan veszélyes múltat sejtet; összezavarodottan és kimerülten hozzálát, hogy kiderítse, ki is ő valójában. A mikrofilmen olvasható zürichi bank neve és a számlaszám nyomán megtudja, hogy Jason Bourne-nak hívják, és a CIA által létrehozott titkos program, a Treadstone legjobban kiképzett ügynöke. Eközben menekülnie kell, mert üldözői meg akarják gyilkolni. Svájcban megismerkedik egy német lánnyal, Marie-val, aki a

¹²¹³ Berze Nagy 2004: 34-64. Kovács 1977: 639-640. Berze Nagy 1957: II/66.

¹²¹⁴ Berze Nagy 2004: 18.

segítője és a szeretője lesz. Együtt indulnak Párizsba, közös utazásuk visszavonhatatlanul megváltoztatja mindkettőjük életét. Kis időre el kell válniuk, de Jason – miután leszámolt az ellenfeleivel– megkeresi Marie-t, és a történet végén ismét egymáséi lesznek.

A film amnézia motívuma a hősi énekek alvási-költögetési jeleneteivel állítható párhuzamba. A modern filmvilág amnéziás történetei és az archaikus korok hősi énekei ugyanazt az életmodellt jelenítik meg. Az alvás, az eszméletvesztés állapota a születés előtti és a halál utáni szféra nyugalmi, vágy nélküli közegének felel meg, amelyet ébredés követ. Az ébredés a születéssel azonos mozzanat, mellyel egy időben a hiányérzet, a vágy is létrejön. A létfenntartó erők ezt követően a hiányérzet megszüntetésére, az egyensúlyi állapot újbóli megteremtésére törekszenek, amely folyamat azonban küzdelmekkel, nehézségekkel teli. A szerelem, az élettárs megtalálásának pillanata a vágy nélküli létezés emlékét idézi, s ebben az emlékképben rejlik az új élet, az utódok nemzésének a lehetősége is. Az életmodell kezdő és záró szakasza ugyanabban a közegben találkozik. A hősi énekek alvás és lakoma motívumai, a népmesék öröm-formulái, lakodalmi jelenetei, a modern akciófilmek happy end-es zárásai ily módon ugyanannak a létállapotnak, a születés előtti és halál utáni szféra archaikus nyugalmanak a kifejezői.

VI. 5. 5. 3. 3. A világfa

A világfa (életfa, szentfa, a magyar szóhasználatban: istenfa) képzete sok népnél fellelhető és igen sok néphagyomány alapját képezi.¹²¹⁵ A világfa a világ közepén, a világhegyen áll, amely összeköti az egymástól különálló kozmikus világokat, és lehetővé teszi a világok közötti kommunikációt. Földbe hatoló gyökere az alvilág, törzse a középső világ, égbe nyúló lombkoronája a felső világ megjelenítője.¹²¹⁶ A néphit szerint a földi világból eltávozó és földi világba érkező, megszületésre váró lelkek is a világfán keresztül közlekednek. A fának nagy szerepe volt a különböző népek ősmondáiban, az emberiség keletkezésére vonatkozólag. A sziú indiánoknál az emberi nem ősszülei fa módjára helyezkötött, fából kialakuló lények. A klasszikus népek hol kőrisfából, hol tölgyfából származtatják az embert, az alsóbbrendű szellemeket és az isteneket.¹²¹⁷

A világfa Délnyugat-Ázsia, India, Egyiptom Kr. előtti vallásaiban a világteremtő, kormányzó és fenntartó isteni erő jelképe.¹²¹⁸ Az istenfa-ábrázolások a honfoglalás kori sírleteken, mai népviseleti díszeken, székely kapuk faragványain, egyes vidékek

¹²¹⁵ Berze Nagy 2004: 34-48. Eliade 2006: 28-36.

¹²¹⁶ Hoppál -Jankovics -Nagy - Szemadám 1997: 60-62.

¹²¹⁷ Huszka 1994/b: 4. Jankovics 1991: 41. 45-48.

¹²¹⁸ Huszka 1994/a: 79. 64-65.

vakolatdíszein is jelentős szerepet játszottak. A bezdédi ezüstlemezes tarsoly istenfa alakját képező rojtos kendődísz az asszír pálmafa szalagdíszzeivel állítható párhuzamba.¹²¹⁹ A tarsoly állatalakjai, az istenfa mellett elhelyezett szárnyas sárkány és a szárnyas egyszarvú, a мүкénéi, az asszír-babiloni, a főníciai, az egyiptomi griffekhez hasonlóan a sötétséget és az éjjelt jelképezik.¹²²⁰ A dálnoki székely kapufaragó még 1751-ben is ebben a jelentésben ábrázolta a griffet, amikor a napkeltét faragta.¹²²¹ A csíkszentkirályi kapuláb istenfa alakja, amely tövénél jobbra-balra leveleket hajt és az egyenes pálmatorzs fölött a koronázó legyező alakú levéldísz alatt virágokkal ékes, az ősi asszír pálma előképéhez hasonlóan cserépből nő ki.¹²²² A kapunál alkalmazott istenfa, a kapun belüli életnek, a családi tűzhelynek, a szaporaságnak a jelképe és védelmező szimbóluma.¹²²³

A bezdédi tarsolyon a kereszt is megjelenik, amely már keresztény szimbólum. Az új hit életfája, a kereszt a pogány hitvilág életfa-ábrázolásához társul.¹²²⁴ Az egykori életfa pálmatorzsét már a kereszt helyettesíti. A pogány formák, a pogány hit teljes, szimbolikus értelmével és kifejezésével az új hit szolgálatába lépnek.¹²²⁵

Az archaikus népi imádságok életfa motívumai is ősi kozmikus, kozmogóniai és keresztény képzeteket ötvöznek.¹²²⁶ A „fa szülte ágát, ága szülte levelét” Jézus-genezis képsorában különböző fa-jelképi tartalmak keverednek:

Tengerszögegyibe zöd fa szülte ágot,
ága szülte virágját,
virágja szülte szent Annát,
szent Anna szülte Máriját,
Mária szülte szent fiját¹²²⁷

E motívum széles körben elterjedt, nemcsak a betegség elleni varázsmondókák, ráolvasások régi varázsszövegei, hanem az újévi, lakodalmi, István- és János -napi köszöntőkben is előfordul.¹²²⁸ Mindezek egy egykori kozmogóniai mítosz jelenlétét sejtetik, amelyet az archaikus kultúrákban a teljesség helyreállítása céljából mondtak el a házasságkötés, a gyógyítás, a születés, a temetés alkalmain, kritikus élethelyzetekben, változás idején.¹²²⁹

---

¹²¹⁹ Huszka 1994/b: 23.

¹²²⁰ Huszka 1994/a: 115-127.

¹²²¹ Huszka 1994/a: 119. 123.

¹²²² Huszka 1994/b: 25. Huszka 2005: 11-77.

¹²²³ Huszka 2005: 13.

¹²²⁴ Huszka 1994/b: 26.

¹²²⁵ Huszka 1994/b: 26.

¹²²⁶ Erdélyi 1976: 171.

¹²²⁷ Dömötör 1983: 135.

¹²²⁸ Erdélyi 1976: 182-183. Dömötör 1983: 132-145.

¹²²⁹ Eliade 2006: 46. Eliade 1987: 72-75.

Nem lehet véletlen, hogy az életfa-szimbólum a XII. századi temetési szertartásokban is megjelent, és a magyar nyelvű Halotti beszéd (1192 -1195 között) kifejező eszközeinek a részévé vált. A korabeli hallgatóság vélhetően össze tudta kapcsolni a pogány hitvilág életfáját a bibliai teremtéstörténet paradicsomi fájával:

Mennyi malasztban
teremté kezdetben [Úr] mi őünket,
Ádámot, és adta vala neki
paradicsomot házzá. És mind[en]
paradicsomban való gyümölcsök-
től monda neki élnie. Csupán
tiltá őt egy fa gyümölcsétől.
De mondá neki, mért ne
ennék: "Bizony, [a]ki napon eendel
az[on] gyümölcstől, halálnak
halálával halsz". Hallá
holtát teremtő Istentől, de
feledé. Engede ördög inteté-
nek, és evék az[on] tiltott
gyümölcstől, és az[on] gyümölcs-
ben halált evék. És az[on] gyü-
mölcsnek oly keserű vala
leve, hogy torkát megszakasztja
vala. Nem csupán magának, de
mind[en] ő fájának halált evék.
Haraguvék Isten, és veté őt ez
munkás világba: és lőn
halálnak és pokolnak martaléka,
és mind[en] ő nemének. Kik azok?
mi vagyunk.¹²³⁰

A Tejutat jelképező világfa az anyaistennő megtestesülése is.¹²³¹ Az életadó Magna Mater, minden élőnek, minden égitestnek és természeti jelenségnek a szülőanyja. Az isteni szellem, a testetlen égi lélek az anyai testen keresztül ölt anyagi formát.¹²³² A Magna Mater nemcsak világra hozza, táplálja teremtményeit, hanem a halált követően vissza is fogadja azokat.¹²³³ Testével élő hidat teremt ég és föld, szellem és anyag között,¹²³⁴ biztosítva ezzel az átjárást az örökkévalóság időtlen világa és a földi világ között. A kapu, a híd és a rév fogalmak a női test szimbólumai. A Nagyboldogasszony, a magyar Magna Mater életet adó,

---

¹²³⁰ Madas 2002: 96-97.

¹²³¹ Jankovics 1987: 60.

¹²³² Jankovics 1991: 87.

¹²³³ Neumann 2005: 165.

¹²³⁴ Jankovics 1991: 87.

életet elvevő, majd újra teremtő, világokat összekötő alakját kapus, hidas, révész gyermekjátékaink jelenítik meg, amelyek egykori beavatási szertartások részei lehettek, s amelyek később a lakodalmi szertartásban is szerepet kaphattak.¹²³⁵ Az alábbi hidas játékot a lakodalom második napján játszották a leányok, akik közül egyik az angyal, másik az ördög szerepét alakította. A két leány kezét fog s kezüket fölemelik. Ekkor a gazda a játszó leánykákból egy hosszú láncot alakít és odamegy az angyalhoz, meg az ördöghöz és kérdi: *Szabad átmenni a lyukas hídon?* Ekkor az angyal azt feleli: *Nem szabad, mert tegnap is itt voltatok,/ Hidam lábát eltörtétek, / Meg nem fizettétek.* A gazda felel: *Ácsok vagyunk, fát faragunk, ingyen aranyozunk.* Az angyal kérdi: *Honnan veszitek azt a sok aranyat?* A gazda felel: *Felmegyünk Boldogasszony kis kertjébe / Ha nem adnak, lopunk.* Az angyal azt mondja: *Huncut gazda ember!* Ekkor a láncban állók átszaladnak, de a hidasok az utolsót elfogják. Ennek aztán választani kell angyal és ördög közül. Mikor már minden ott vannak a hidasoknál, a játék ismét elkezdődik.¹²³⁶

VI. 5. 5. 3. 4. Virágok

Az élet örök körforgását, a folytonos megújulást fejezik ki a virágok is, amelyek Magna Mater szimbólumként a kozmikus világok összekapcsolóivá váltak. A virág – hasonlóan a világfához – a Világ tengelyét, a Tejutat jeleníti meg, amelyen a lelkek születésük előtt és haláluk után közlekednek. Az egyiptomiak a lótuszvirág éjszakai összecsukódását, víz alá süllyedését, majd hajnali felemelkedését és kinyílását a Napisten éjszakai vándorlásával és hajnali újjászületésével hozták kapcsolatba. Hermupolisz Magna teremtésmítoszáinak egyik változatában a Nap első ízben az ösvízben ringó lótusz szirmaiból bukkan elő.¹²³⁷ A lótuszkehelyben ülő csecsemő alakja kedvelt téma volt egészen a római korig.¹²³⁸ A reliefeken és a bronzplasztikákon gyakran ábrázolták a napgyermek születését, amint éppen a lótusz szirmaiból bújik elő.¹²³⁹ A lótuszvirágból előtűnő emberalakok az egyiptomi művészet visszatérő motívumát alkották.¹²⁴⁰ A halott Tutankhámon fából készült, gipsszel bevont, majd kifestett képmása egy lótuszvirágból emelkedik ki, amely a lótuszból előszökkenő Napistenhez hasonlítja a gyermekkirályt.¹²⁴¹ Miként a Nap felkel, akként kel fel a fáraó is a halálból, megújult erővel. Indiában a lótusz a születés női szervét a jonit jelképezte. A hindu

¹²³⁵ Falvay 2006: 225-258.

¹²³⁶ Kiss 1984/1891: 244.

¹²³⁷ Gahlin 2001: 85.

¹²³⁸ Tokarev 1988: 169-170.

¹²³⁹ Drössler 1986: 68-69.

¹²⁴⁰ Gahlin 2001: 85.

¹²⁴¹ Gahlin 2001: 85.

mítoszok szerint a lótosz-köldökű Visnu önnön testéből szüli a gigantikus lótoszt, melynek kinyílt szirmaiból Brahmá emelkedik ki. A lótosz szára a világtengely. Brahmá a lótoszból születik, amely egyúttal a trónja is.¹²⁴² A virágok az újjászülető Napot jelenítik meg. A rózsza a szerelem, Vénusz, később Szűz Mária virága, melynek kelyhéből az isteni „rózsagyermek”, Jézus születik.¹²⁴³

A magyar népmesehősök virág- és növénynevei – Gyöngyvirág Palkó, Kőkény Matyi, Szegfűhajú János, Borsszem vitéz, Babszem Jankó, Virág Péter, Rózsza királyfi, Ibolya, Mezővirágoztató királykisasszony, Fábólfaragott Péter – a csodás teherbe esés vagy születés körülményeire utalnak.¹²⁴⁴ A Rózsza János mesében, amikor a királyné hajnalban leszakít egy rózsabimbót, rögtön fiút szül.¹²⁴⁵ A népmesei hős Virág Péter úgy születik, hogy anyja egy szájába vett virágtól esik teherbe.¹²⁴⁶

Ósi képzet, hogy a halottak visszatérhetnek a nyíló virágokban. Az ókori Athénban tavasszal, március közepén emlékeztek meg a halottakról. Úgy hitték, hogy a nyíló virágokkal együtt a halottak is fölkelnek a sírjukból.¹²⁴⁷ A rómaiak a temetők sírjára rózsákat ültettek, abban reménykedve, hogy a szeretteik feltámadnak.¹²⁴⁸

A mitológiai alakok közül többen a haláluk után virággá változtak. Adóniszból kökörccsin lett, Attiszból ibolya, Klütiából napraforgó, Narkisszoszból nárcisz, Hüakinthoszból jácint.¹²⁴⁹

A halál utáni virággá változás motívuma a magyar népmesékben is gyakori. A Kék liliom című mesében a leány sírján harmadnap reggelre egy gyönyörűséges liliom nyílt ki, amit a királyfi hazavitt és egy arany pohárba tett. A királyfinak annyira tetszett a liliom, hogy le sem tudta venni a szemét róla, egész nap nézegette, még a hálószobába is bevitte. Amikor a királyfi elaludt, a kék liliom gyönyörűséges leánnyá változott, megette az asztalon hagyott vacsorát, megsimogatta, megcsókolta a királyfit, majd visszaszállt az arany pohárba és ismét kék liliom lett belőle. A harmadik éjszaka a király inasának sikerült megfognia a leányt. A királyfi és a leány egymásba szerettek, egymáséi lettek.¹²⁵⁰

A Gyöngyvirág Palkó című mesében a haldokló királynénak az volt a kívánsága, hogy a sírjára egy szál gyöngyvirágot ültessenek. A virágot Palkó, a törpe királyfi választotta ki, aki az öreg dajkától megtudta, hogy a gyöngyvirág Törpeország királyának a leánya. Tündér

---

¹²⁴² Tokarev 1988: 169-170.

¹²⁴³ Jankovics 1996: 103.

¹²⁴⁴ Boldizsár 2004: 63.

¹²⁴⁵ Boldizsár 2004: 63.

¹²⁴⁶ Tánczos 2007: 356.

¹²⁴⁷ Frazer 2005: 228-230.

¹²⁴⁸ Tokarev 1988: 223-224. Géczi 2006: 131-132. 142.

¹²⁴⁹ Carr-Gomm 2001: 262.

¹²⁵⁰ Benedek 1968: 180-184.

Ilona olyan gonoszul bánt a leánnyal, hogy az belehalt a sok sírásba, és a sírjából egy gyémánt gyöngyvirág nőtt ki. Amint az öreg dajka a sírja mellett üldögélt a gyöngyvirág megszólalt és megkérte, hogy vigye el Fehérország királynéja sírjára, mert addig nem lehet belőle élő lélek, amíg olyan anyának a sírjára nem ültetik, aki sokat búslakodott a törpe fia miatt. A sírra ültetett gyöngyvirágot Tündér Ilona többször is vissza akarta szerezni, de Palkó és az öreg dajka megakadályozta ebben. Az egyik éjjel Palkó a sír mellett örködött, amikor a gyöngyvirág megszólalt, és visszaváltozott törpe-királykisasszonnyá. Aranyos pillangófogatós hintón szálltak Törpeországba, ahol lakodalmat csaptak.¹²⁵¹

A Szép Bálint és Szép Ilonka című mesében Ilonka többszörös átváltozáson ment keresztül. Amikor a csúnya lány anyja megölte, aranykígyóvá változott. Amikor pedig az aranykígyót a Vízi király egy baltával kétfelé vágta, aranyrózsává változott.¹²⁵² Ugyanez a motívum figyelhető meg a Leányszínű Bálint és Gyöngyszínű Ilona című mesében is. Ilonából – minután az öreg dajka és a fekete képű lánya többször is megpróbálta megölni – ezüstös, gyöngyszínű halacska, ezüstös nyírfa, majd ezüstös, gyöngyszínű, rezgő gyöngyvirág lett.¹²⁵³ A virágokat mindkét mesében leszakítják. A Vízi király az aranyrózsát a szobájába vitte, és az ágya fölé egy nagy képre szúrta fel. A napnyugati király is a szobájába vitte a gyöngyvirágot és egy szép aranycsuporban vízbe tette, úgy gyönyörködött benne.

Az aranytulipán mesében az öregember a királyfit aranytulipánná változtatta, és a kalapjára tűzte, hogy a királykisasszony ne találja meg. A királykisasszony hiába kereste a fiút, harmadnapra sem találta meg. Ekkor az öregember „csavarintott” egyet a tulipánon, és az ismét királyfivá változott. A királyfit az átváltozás mentette meg attól, hogy „karóba kerüljön a feje”, másrészt ennek köszönhetően elnyerte a királykisasszony kezét is.¹²⁵⁴

A rozmarintszál mesében a királykisasszony bánatában, hogy a nénjét, a rózsaruhájú királynét a kétkardú pókká változott boszorkány minden órában befonta hálójával, fehér liliommá változott. Amikor a király megérkezett a tündérkertbe, a tündérek elvezették a liliomhoz. Az aranytollú madár ekkor rászállt a fehér liliomra, és az énekétől a virág gyönyörűséges leánnyá változott.¹²⁵⁵ A főhősnek az az alapproblémája, hogy nem talál magának társat, „kedvére való feleséget”. Ezt a nehézséget a fehér liliom visszaváltozása oldja meg. Ehhez azonban a királynak áldozatot kell hoznia, keményen meg kell küzdenie a gonosz hatalmakkal. A királyfi azzal, hogy felszabadítja a királykisasszonyt a varázslat alól, a saját korlátait is szétfeszíti, és elnyeri szabadságát.

---

¹²⁵¹ Benedek 1996: 28-33.

¹²⁵² Nagy-Nagy 1990: 56-65.

¹²⁵³ Magyar 1995: 68-72.

¹²⁵⁴ Benedek 2010: 544-546.

¹²⁵⁵ Benedek 2010: 157-159.

Az arany rózsafa című mesében az árva leányt a mostohája és a mostohatestvérei halálra akarták éheztetni, akinek egy öregasszony tarka kecskét ajándékozott. Ez táplálta a kislányt egészen addig, amíg a mostohatestvérek le nem vágják az állatot. Ezek után az öregasszony azt tanácsolta a kislánynak, hogy ássa el a kecskekörmöket a rózsafa tövében. Reggelre a rózsafa arannyá változott. Az arany rózsafa híre elterjedt az egész országban; mindenki látni és szagolni akarta a csodálatos rózsákat. A király is szeretett volna magának egy arany rózsát, de hiába próbálkoztak a rózsák leszakításával, mert csak az az ember tudott a fáról szakítani, aki elültette. Az árva leány szakított is egyet a királynak, de a rózsza nem akart leválni a kezéről, így a hát a virággal együtt a leány is a király elé került, aki menten beleszeretett és feleségül vette.¹²⁵⁶

A virágok leszakítása, a virággá változás és visszaváltozás egy másik minőség elérését, a létezés egy újabb fokozatának a megtapasztalását jelképezi, valamint a törvényszerű változás folyamatában bekövetkezett fejlődést képi nyelven jeleníti meg. A természetben és az univerzumban semmi sem marad változatlanul, ami egyszer elkezdődik, az véget is ér. A kezdet már magában foglalja a véget, amely egyidejűleg valami újnak a kezdete. A virágszakítás ennek a kozmikus törvénynek a lelki kivetülése, képi megnyilvánulási formája, „lélekkép”. Az sem mindegy, hogy ki szakítja le a virágokat. A Kék liliom mesében óvintézkedéseket tesznek annak érdekében, hogy az ördög ne férközhessen a liliummá változott leány közelébe. A leány koporsóját nem az ördög fennhatósága alatt álló temető földjébe, hanem a határvonalat, a semleges helyet képviselő temetőárokban helyezték el, és ott is csak egy-két kapa földet vetettek rá. A Gyöngyvirág Palkó mesében az öreg dajka gondoskodásának, oltalmazó hozzáállásának köszönhetően jut el a virág Fehérországba a törpe-királyfihoz. A virágok a magasabb minőséget képviselő királyfi számára nyílnak, ezért meg kell azokat védeni a sötét, gonosz hatalmaktól, nem mindegy, hogy milyen irányban következik be a változás. A királyfi azáltal, hogy leszakítja a virágot egy magasabb létmódba, egy fejlettebb szellemi valóságba, megváltozott tudatállapotba emeli azt. Ebben a beavatási folyamatban a halál, a szerelem és a misztika szférája egyidejűleg érvényesül.

A virágszakítás megnyitja a természetfeletti világába vezető utat is. Hadész, az alvilág istene Perszephonét liliom- és ibolyaszedés közben ragadja magával az alvilágba.¹²⁵⁷ A tűzmadár című magyar népmesében egy szegény embernek semmije sincs, csak egy kis kertje, ahol gyönyörű rózsák nyílnak. Nem sok öröme van azonban a kertben, mert a tűzmadár minden éjjel lecsipkedi a virágokat. Még a fiai sem tudják megőrizni a rózsákat, ezért útnak indulnak, hogy megkeressék a baj okozóját, a tűzmadarat. Amikor a hetedik napon a rengeteg

---

¹²⁵⁶ Kuntár 1957: 114-121.

¹²⁵⁷ Tokarev 1988: 168.

erdőbe érnek, egy virágos kertre találnak, ahol épp olyan szép rózsák voltak, mint a saját kertjükben, és a két legidősebb legény szakít is az egyik bokorról. Ekkor azonban megnyílik a föld, és egy hétrőfös szakállú ember megragadja a két legényt, és leviszi magával az alsó világba. A tűzmadárról kiderül, hogy az alvilág madara. A legkisebb fiú elhozza onnan, így a madár nem pusztítja, nem viszi el többé a rózsákat.¹²⁵⁸

A virágszedés közben bekövetkező természetfeletti élmény motívuma a Júlia szép leány balladában is fellelhető, amely a Perszephoné történet keresztény átértelmezésének tekinthető. A leány épp búzavirágot szed a búzamezőben, amikor az égi ösvényen bárány közelít feléje, és a mennybe hívja, a szüzek seregébe.

Meg ne ijeggy töllem, Julia szép leány!
Mett most esött héja Szüzek seröginek.
Ha eljönél velem, Én oda vinnélek,
A mennyei karba, A szönt szüzek közi,
Hogy bételnék veled Azok kegyös rendi.¹²⁵⁹

VI. 5. 6. Az évkör ciklikussága

Az emberi élet beavatások sorozata. Az archaikus világszemlélet az ember egyedfejlődését párhuzamba állította a kozmikus történésekkel: a Nap útjával, a holdfázisokkal, a Nap és a Föld egymáshoz viszonyított helyzetéből adódó változásokkal. A Nap reggel és a téli napforduló idején, valamint az újhold a születéshez és a gyermekkorhoz hasonlítható. Az első holdnegyed és a tavaszi napéjegyenlőség ideje az ifjúkornak felel meg; a teli Hold, valamint a Nap délben, illetőleg a nyári napforduló az ereje teljében lévő embert jelképezik, a Nap az őszi napéjegyenlőség idején és az utolsó negyed Holdja az agykort ábrázolják; a lenyugvó Nap, valamint a Hold a valódi konjunkció idején az életerő kialvásának felel meg, illetve a megszűnő emberi életet jelképezi.¹²⁶⁰

A kozmikus változások mély hatást gyakorolnak az ember lelkivilágára. A tavasz eljövetele, az élet újraéledése ősi, archetípusos érzéseket váltanak ki. Az új élet megjelenését örömrészlet kíséri, és ebben az életörömben nemcsak az ember, hanem az élőlények egésze is osztozik; a növényeket és az állatokat éppúgy áthatja, mint az embert. Archaikus érzések törnek elő akkor is, amikor az élet hanyatlásnak indul. Az ősyponton való áthaladás, a nappalok rövidülése, a hőmérséklet süllyedése, a fokozatosan elhaló növényzet látványa – az őszi és a téli táj szépségeinek felismerése ellenére is – szomorúságérzettel jár.

¹²⁵⁸ Benedek 2010: 497-499.

¹²⁵⁹ Vargyas 1979: 152-153.

¹²⁶⁰ Mahler 1908: 2.

A természet újraéledése feletti öröm nemcsak a mérsékelt éghajlati övben jelentkezik, hanem a Föld azon részein is, ahol a négy évszak nem igazán különül el egymástól, és nem elsősorban a fényviszonyok, a hőmérséklet, hanem a megfelelő csapadékmennyiség az élet megjelenésének feltétele. A sivatagi éghajlati területen a csapadék évi mennyisége 250 mm-nél kevesebb. A sivatagok növényei a legkülönbözőbb módon használják fel a rendelkezésre álló víz utolsó cseppjét is az életük fenntartásához, s csak azok a növények tudnak megélni, amelyek eltűrik a nagy szárazságot, a rendkívül alacsony páratartalom okozta nagymérvű párolgást. Gyors növekedésükkel pedig a homokbatemetés ellen védekeznek. A vízért folytatott küzdelemben a legkönnyebb helyzetben az egyéves ún. efemer növények vannak, amelyek a sivatagok északi és déli peremvidékein élnek, ott, ahol az év egy rövid időszakában (általában 1-2 hónapig) minden évben van csapadék. Az efemer növények nagyon gyorsan élnek. Csupán 2-3 hónap vegetációs idő áll rendelkezésükre. Az esős időszak beköszöntésével gyorsan kicsíráznak, s két vagy három hónap alatt már meg is érik a termésük. Ilyenkor szép zöld és virágos a sivatag pereme. A növény ezután elszárad, s 4-5 hónap múlva a vidék ismét teljesen sivataggá válik, de a lehulló magok éveken át megtartják csírázókéességüket, s az esős időszak beköszöntésével ismét kihajtanak, virágba borulnak.¹²⁶¹ A sivatagi területeken a víz hiánya és a kedvezőtlen éghajlati adottságok miatt ritka a népesség. Ugyanez elmondható a hideg, állandóan fagyos éghajlati területekre, az egyenlítői éghajlat trópusi esőerdőire, valamint a magashegységekre is. A mérsékelt éghajlati öv kedvező életfeltételeket biztosít.¹²⁶² Nem lehet véletlen, hogy az ember ebben az égövben évezredek óta együtt tudott mozdulni a kozmikus változásokkal, hogy a földi időjárás évente ismétlődő időszakait „emberszerűvé” formálta, és az ünnepeit is ezekhez igazította.

Valószínűleg ebből vezethető le az, hogy a beavatási rítusmodell nemcsak az emberi élet fordulóihoz (születés, lakodalom, temetés) kapcsolódik, hanem a Nap és Föld kozmikus viszonyrendszeréhez is. Az emberi elme a maga képére formálja a kozmikus történéseket, azonosul a napfordulók, napéjgyenlőségek ciklikus változásaival, s ezekben önmagára ismer. A téli napforduló a születés ideje, a tavaszi napéjgyenlőség és a nyári napforduló a menyegzőé, az őszi napéjgyenlőség a leépülés, az elmúlás, a temetkezés kezdete.

Archaikus kultúrákban az idő felosztását azok a rítusok határozták meg, amelyek az élelemkészletek megújítására irányultak.¹²⁶³ Az Újév kezdete ezért többnyire a tavaszi és őszi napéjgyenlőség, a nyári és téli napforduló közelébe esett.¹²⁶⁴ A babiloniak, a perzsák a tavaszi napéjgyenlőség idején ünnepelték az újévet. Athénban és Delphoiban a nyári

---

¹²⁶¹ Futó 1975: 91-92. Justyák – Szász 2001: 51-69. Borhidi 2002: 145-147.

¹²⁶² Behringer 2010: 47-85.

¹²⁶³ Eliade 2006: 82.

¹²⁶⁴ Hahn 1998: 72. Schalk 1993: 69.

napforduló utáni első újholdkor kezdődött az év; Boiótiában és Déloszban a téli napforduló utáni első újholdkor. Khioszban a tavaszi napéjegyenlőség jelezte az év kezdetét, Spátrában, Rhodoszon, Krétán és Milétoszban az őszi napéjegyenlőség. Erekhben és Urban a második félév elején, az őszi napéjegyenlőség napján másodszer is megünnepelték az újévet.¹²⁶⁵ A legtöbb helyen az Újév ünnepe összefonódik a démonok, betegségek és bűnök kiűzésének szertartásával, az újjászületéssel, a megtisztulással.¹²⁶⁶ Minden új év az idő újakezdése, a kozmogónia megismétlése.¹²⁶⁷ Az Újév azonban nemcsak az új korszak kezdetét jelöli, hanem a holtak életbe való visszatérését is, hiszen a világot elpusztító és újrateemtő pillanatban lehetővé válik az idő eltörlése, felfüggesztése. A káosz pillanatában a múlt és a jelen együtt létezik, így az élők és halottak közötti határvonal is elmosódik. A halottak a teremtés által térhetnek vissza az életbe.¹²⁶⁸ Az Újév ünnepe magába foglalja az elmúlt idő eltörlését, az őseredeti káosz újrateemtését és a kozmogóniai cselekedet megismétlését. A hierogámiával végül megvalósul a világ és az ember újjászületése.¹²⁶⁹

Az Újév megújulással, újjászületéssel kapcsolatos rítuselemei, melyek megjelenései kozmikus eseményekkel, a Nap éves útjával (ekliptika), az évszakok váltakozásával és ezek hatásaival hozhatók összefüggésbe, a magyar hagyományokban is felismerhetők. Az újévi beavatási rítusmodell is a ciklikus folyamatok váltópontjainak elválás-egyesülés sémarendszerébe illeszkedik bele. Az ember a jeles napok ünnepi szokásait az átmeneti rítusok mintáját követve ünnepli meg. Az évkör váltópontjain – függetlenül attól, hogy éppen melyik évszak következik – a temetés és a lakodalom, a halotti emlékünnep vagy a nászünnep elemei ugyanabban az időben jelennek meg.

VI. 5. 6. 1. A tavaszi ünnepkör

A tavaszi, nyár eleji ünnepkör több részre oszlik. Az első a télvégi, tavaszkezdeti időszak, amely magába foglalja a farsang végét és a böjttöt. Ezt követi a húsvét, majd a májusi-pünkösdi ünnepkör, s végül az egész szakaszt lezárja a nyári napforduló ünnepe.¹²⁷⁰

A farsang a téltemetés-tavaszcélzás ősi ünnepe, melyben az elszakító és egyesítő rítuselemek egyaránt megfigyelhetők. A farsangi szokáskörhöz kapcsolódó halottas játékok, temetési paródiák ősi kultikus cselekedetekkel, a meghaló és feltámadó istenekhez kapcsolódó

---

¹²⁶⁵ Jankovics 1996: 42-43.

¹²⁶⁶ Eliade 2006: 85.

¹²⁶⁷ Eliade 2006: 86.

¹²⁶⁸ Eliade 2006: 96. 105.

¹²⁶⁹ Eliade 2006: 90.

¹²⁷⁰ Dömötör 1983: 149.

szertartásokkal (siratás, temetés) állíthatók párhuzamba.¹²⁷¹ A farsangi szokáskör sajátos játékanak, az áltemetésnek elválasztó, régi korszakot lezáró, új korszakot megnyitó szerepköre van. A halottas játékok két nagy csoportba sorolhatók.¹²⁷² Az elsőben a halottat élő személy alakítja, akit a pap prédikációval búcsúztat. A búcsúztató a valóságos temetésen elhangzó gyászbeszéd fordulatait követi. A szöveg rendszerint trágár szavakkal, obszcén kifejezésekkel bővelkedik. A halotti ének szintén „illetlen” szövegezésű. A szertartás alatt a siratók jajgatást színlelnek. A feleséget alakító szereplő a halott férjének a fallosz-imitációját fogdossa. A jelenet végén a halott feléled és elszalad.¹²⁷³ A halottas játékok másik csoportjában a tél a farsang eltemetésének, elmúlásának mozzanatai jutnak elsősorban kifejezésre, és szöveget, halotti prédikációt alig, vagy egyáltalán nem tartalmaznak. A halottat alakító személyt, szalmabábut, tekenőt, nagybögőt vagy más kellékeket végigviszik a falun és a falu végén beletemetik a hóba, a szalmabábut elégetik, széttépik vagy a vízbe vetik.¹²⁷⁴ A halottas játékok legjelentősebb alkalma a lakodalom és a fonóház (farsang idejében).¹²⁷⁵ Lakodalom nem fejeződött be anélkül, hogy a halottas játékot be ne mutatták volna; különösen igaz ez a Nagy Magyar Alföld falvaira.¹²⁷⁶ A farsangi időszaknak kaotikus jelleget kölcsönöz az ellentétes rítusok (temetés-lakodalom) egyidejű jelenléte, illetve az egymásnak ellentmondó kifejezés- és viselkedésminták keveredése, amikor például a temetési szertartásban komikus, obszcén elemek bukkannak fel. Az ember pszichéje, amely összeköttetésben áll a kozmikus változásokkal a Káosz megteremtésén fáradozik, ez ugyanis nemcsak a régi élet megsemmisülésének, hanem az új élet megjelenésének is a feltétele.¹²⁷⁷ Az új világ, a tavasz a Káoszban születik meg, a hierogámia pedig megerősíti az újjászületési folyamatot. Ezzel magyarázható, hogy a farsang régen a házasságkötések ideje is volt. A történeti adatok azt mutatják, hogy a legtöbb házasságot – falun és városon egyaránt – novembertől, Márton napjától farsang végéig tartották.¹²⁷⁸ Ha egy faluban egyetlen lány sem ment férjhez, egyetlen legény sem nősült meg – hogy a farsang mégse múljon el lakodalom nélkül – az ifjúság álesküvőt rendezett.¹²⁷⁹ Abban a közösségben, ahol a házasságok száma csökken, illetve ahol egyáltalán nem kötnek házasságot, az annak a jele, hogy az életfenntartó erők háttérbe szorultak. Az álesküvő megtartása hiánytünetként értelmezhető, amely az egyensúlyi állapot helyreállítására törekszik. Ez a jelenség napjainkban is megfigyelhető. A

---

¹²⁷¹ Frazer 2005: 196-202.

¹²⁷² Ujváry 1988: 47-70. Ujváry 1991: 85-100. Ujváry 1997: 106-107. 310.

¹²⁷³ Ujváry 1978: 13-131.

¹²⁷⁴ Ujváry 1997: 86-87.

¹²⁷⁵ Ujváry 1997: 84.

¹²⁷⁶ Ujváry 1997: 84.

¹²⁷⁷ Eliade 1999: 12-13.

¹²⁷⁸ Ujváry 1991: 199.

¹²⁷⁹ Ujváry 1991: 199.

vőfélytalálkozók, lakodalmas napok megrendezésének háttérében nem csupán a hagyományőrzés áll, hanem a tudatalatti védekezés, küzdelem az életromboló erőkkel szemben.

Mivel a farsang az udvarlás, a párválasztás időszaka is, alkalom adódott arra, hogy tréfásan vagy durván figyelmeztessék azokat, akik még nem mentek férjhez. A vénlánycsúfolásnak négy változata ismert: tuskóhúzás, kongózás, szűzgulyahajtás, álesküvő.¹²⁸⁰ A farsangi köszöntők a regösénekekhez hasonlóan jókívánásokat fogalmaznak meg a gazdának és háza népének. A köszöntő énekekben olykor vénlánycsúfoló szövegrész is előfordulhat:

Elmúlt a hosszú farsang, búsulnak a lányok.
Ettől a sok búsulástól ráncos a pofájuk.
Nem tudsz férjhez menni, vőlegényt szerezni,
Vedd elő az olvasódat, kezdj el imádkozni!¹²⁸¹

A tél és a tavasz szimbolikus küzdelmét, a kettő közötti átmenetet jelenítik meg a farsangi adománygyűjtés szokásai.¹²⁸² A meleg behozatalát, az élet visszatérését serkenti a legények sárdóvasárnapi éneke:

Sárdó gyűjjön, hozzon meleget!
Micsodai meleget? Nyári meleget.
Haj székecske, székecske, szőlő dombocskája!
Zab szemesedjen, búza bokrosodjon, király lova hízzon....¹²⁸³

Ugyanez az igény fogalmazódik meg a virágvasárnapi kiszehajtás, villőzés szokásában is, amely már a pünkösdi események előhírnöke:

Csáki Mari ládája,
Üresen van bezárva.
Ha üresen nem volna,
A kiszére adott volna.

Bubis Andi otthon ül,
A kiszére pentőt sző.
Vígan várjuk Szent Györgyöt,
Énekszóval pünkösödöt.¹²⁸⁴

A tavaszi napéjegyenlőség (március 21., ill. március 20., ritkán március 19.) időpontjában a Föld keringési síkjának égi vetületén (ekliptika) haladó Nap délről észak felé

¹²⁸⁰ Tátrai-Karácsony 1997: 52.

¹²⁸¹ Tátrai-Karácsony 1997: 54.

¹²⁸² Bálint 1976: 175. Ujváry 1991: 35-54.

¹²⁸³ Tátrai-Karácsony 1997: 58.

¹²⁸⁴ Tátrai-Karácsony 1997: 90.

áthalad az égi egyenlítőn. A tavaszpontra való áthaladás jelképes egyesülés, amely az archaikus kultúrákban nászünnepek formájában nyilvánult meg.¹²⁸⁵ Ott, ahol a téli napfordulót a Napisten születésnapjaként ünnepelték, a Magna Mater fogantatásának naptári helye a kilenc hónappal korábbi tavaszpontra esett. Az ünnep a keresztény hagyományokba is átkerült, a katolikus egyház a tavaszi napéjegyenlőség időpontjához közel eső Gyümölcsoltó Boldogasszony napjához (március 25.) köti az Angyali Üdvözetet, Jézus Szentlélektől való fogantatásának napját.¹²⁸⁶ A tavaszpont köré szerveződő ünnepek azt a fordulatot érzékeltetik, amikor a fény győzedelmeskedik a sötétség felett. Ennek égi helye egykor a Kos csillagképben volt. A Nap kiszabadul a rabságból, újjászületik, legyőzi rabtartóját a kozmikus víziszörnyeteget, amelyet az ekliptika alatt található Cet csillagkép testesít meg. A nagyböjti vasárnapok kapus játéka ezt a kozmikus eseményt szimbolizálják. Amikor a Nap eléri a napéjegyenlőségi pontot, úgy lép át rajta, mintha egy kapu küszöbét lépné át.¹²⁸⁷

A nagyböjt étkezési, szórakozási, mulatozási tilalmán oldottak valamelyest a böjti vasárnapok. Mivel a vasárnap Krisztus feltámadásának az ünnepe, így a nagyböjt időszakára eső hat vasárnap nem számított bele a negyven napba, nem volt része a böjtnak. Ekkor keríthettek sort a fiatalok a tavaszi termékenységi rítusokhoz kötődő táncokra, játékokra. A böjti leányjátékoknak két változata volt: a kanyargós vonulás kisebb lányok körül és a karikázók.¹²⁸⁸ A Nyitra megyei Béden és Menyhén a nagylányok és a kisebb lányok játéka volt az ulicskázás, hajujvárazás, amely feltehetően egykori avatórítus emlékét őrzi.¹²⁸⁹ A menyhei változatban az ének után a nagylány, a keresztmamuska megkérdezte a kisebb leányt, a keresztgyerekét: van-e szeretője. Utána magasra dobott egy követ és hangosan kiabálta: Ilyen magas ágya legyen, ilyen magas létrát járjon bele!¹²⁹⁰ A ének pedig így hangzott:

Hajujvár mit keres hajujvári bíró bálták!
Innét onnét amonnét az új várnak mellőle
lányodat kéretjük!
Melyiket?
Szebbiket keskeny magasabbikat,
keskeny magasabbikat!¹²⁹¹

Nagyböjti szokás volt a sajbózás is. A legények farkarikákat készítettek, melyeket hosszú botra tűztek, megtüzesítették és a fejük felett lóbálva deszkához csapták és elrepítették, miközben annak a nevének kiáltották, akit kedveltek.¹²⁹²

¹²⁸⁵ Dömötör 1983: 149-154. Magyar 1975: 48.

¹²⁸⁶ Tátrai-Karácsony 1997: 77.

¹²⁸⁷ Jankovics 1996: 85. Jankovics 1988: 71.

¹²⁸⁸ Tátrai 1990: 149.

¹²⁸⁹ Tátrai 1990: 149.

¹²⁹⁰ Tátrai-Karácsony 1997: 84.

¹²⁹¹ Tátrai 1990: 149.

Az újjászületés archetípikus képzetrendszerébe illeszkedik bele Jézus halála és feltámadása is. Jézus élettörténete a naphéroszokéval állítható párhuzamba. Héraklész, hogy megmentse a cetnek áldozandó trójai királylány, Heszióné életét, beveti magát a víziszörny szájába, s három napot tölt annak gyomrában. A három nap elteltével kivágja magát a fogvatartó cet gyomrából és újjászületik. Jézus is alászáll a poklokra, „belép az óriás cet alakú szörny száján”, majd a tavaszi napéjegyenlőség idején legyőzve a halált, harmadnapon feltámad a halottak közül.¹²⁹³ A régi világ megsemmisülése és az új világ keletkezése a nagyszombati víz- és tűzszentelés, a húsvéti ételszentelés, határjárás és locsolkodás szimbolikus cselekvései által jut kifejezésre.

A tavasz a természet újjászületésének ideje a megújult élet kezdete.¹²⁹⁴ A nappalok hosszabbodásával a napfény ereje fokozatosan növekszik, a hőmérséklet emelkedik, ami életre hívja, serkenti a természetet. A földből fű sarjad, rügyeket bontanak a fák, majd megtermékenyülésre készen virágba borulnak. Madarak éneke, méhek zsongása tölti be a korábban hűvös és néma levegőt. A tavaszi újjászületésben az első születés ismétlődik újra, az élet egy kozmikus erő hatására felidézi és megismétli születését, újjajátssza keletkezését.¹²⁹⁵ Ez az életigenlő folyamat az emberben is nyomot hagy. A napfény, a megelevenedő természet hatására az emberben is fokozottabbá válik a párválasztásra, az utódnemzésre való hajlandóság. A tavasz eljövetelével nemcsak a természet, hanem az ember is ünnepel. A kozmikus eseményekkel való együtt rezdülés nászünnepek formájában bontakozik ki. Mezopotámiában Innin és Dumuzi nászát a tavaszi napéjegyenlőség időszakában tartották, amely egyben az újév kezdete is volt.¹²⁹⁶ A perzsa újév, a Nouruz, annak a napnak az emlékét ünnepli, amelyen a világot és az embert megteremtették. Nouruz napján, a tavaszi napéjegyenlőség időpontjában a teremtés megújulása következik be.¹²⁹⁷ Az egyiptomi újév is, melynek időpontját a Nílus áradása és a Szíriusz csillag napfelkelte előtti megjelenése (július 19. táján) mutatta, az újjászületéssel, a termékenységgel, a növényvilág újraéledésével áll kapcsolatban. Dendarában az egyiptomi újév napja előtti éjszakán Hathor szobrát átvitték a templom tetején lévő pavilonba. Itt várta meg a hajnalt, hogy a felkelő nap első sugarai elárasszák új élettel.¹²⁹⁸

A magyar pünkösdi király és királyné választás szokása is a tavaszi napéjegyenlőség időszakának kozmikus történéseit személyesíti meg. Mivel a pünkösöd a virágbaborulás ideje,

---

¹²⁹² Tátrai 1990: 149.

¹²⁹³ Jankovics 1996: 205.

¹²⁹⁴ Bálint 1976: 175.

¹²⁹⁵ Grandpierre 2002: 174.

¹²⁹⁶ Jankovics 1996: 40-41.

¹²⁹⁷ Eliade 1987: 70.

¹²⁹⁸ Wilkinson 2006: 95- 98.

a pünkösdi játékokat 16-18 éves eladó leányok mutatják be. A leány pünkösdi rózsá, életútjában eljött az asszonnyá válás ideje, megérett arra, hogy „leszakítsák”.

A pünkösdi rózsá
Kiállott az útra
Én csillagom, én galambom
Szakassz egyet róla.

A pünkösdi játékok az élet megújulását ünneplik a halálból, ezért egykor egyben a halottak ünnepe is volt. A rómaiaknál a temetkezési egyletek a májusi halotti ünnepeken ételt vittek a sírokra, amelyeket később rózsával borítottak be. Kiemelkedő ünnep volt a Lemuralia vagy Limuria, a holt lelkek ünnepe, amely a Juliánus-naptár szerint május 9., 11 és 13-ra esett. A Rosalia ünnepeket Itáliában, a Balkán-félszigeten, Pannoniában és Kis-Ázsiában említik.¹²⁹⁹ A szlávoknál a pünkösdi: rózsáünnep, halotti ünnep. Az oroszoknál a pünkösdi, a Ruszália-hét s különösen a pünkösdi megelőző vagy azt követő csütörtök: a „szemik” halotti ünnep, mely egyaránt szól a fák tiszteletének és a temetetlenül fekvő halottaknak. A halott szüzeket is ruszáliáknak hívják.¹³⁰⁰ A szerb orthodoxok a húsvéti ünnepkör végén, a halottak húsvétján (Ružičalo) közösségi halotti ünnepet tartanak, mely során a pap megáldja és megszenteli a sírokat, az asszonyok pedig gyertyákat gyűjtenek, és tojást helyeznek a kövekre. A románoknál az asszonyok pünkösdvasárnap hajnalán sötétben mennek ki a temetőbe. Enni-, innivalót visznek a sírokra és siratnak, napfelkeltére térnek haza.¹³⁰¹ Kínában a qingming ünnepen (április 4 vagy 5) nemcsak a tavaszt, a Napot köszöntik az emberek, hanem a halottakról is megemlékeznek; kilátogatnak a temetőbe és lesöprik a családi sírokat. A temetőbe ételeket, gyümölcsöket, bort és papírpénzt is visznek. Az innivalót a sírok előtt helyezik el, a papírpénzt pedig elégetik. A sírokat friss földdel erősítik meg, és friss faágakat szúrnak a sírhantba.¹³⁰²

Halálra, természetlenségre, kiszámíthatatlan időjárásra, természeti veszélyre, meggondolatlan szerelmi kapcsolatra, emberi felelőtlenségre utal a magyar pünkösdi játék szövege is:

Csütörtök, Csütörtök
Áldozó Csütörtök!
Az ég megzendüle,
A föld megrendüle,
Jeremiás boszorkánya,
Mind összecsődüle.

¹²⁹⁹ Dömötör 1979: 128-129.

¹³⁰⁰ Dömötör 1979: 128-129.

¹³⁰¹ Falvai 2006: 248-249.

¹³⁰² Ecsedi 1990: 54.

Jól megtartsad,
Jó lovadnak lábát,
El ne taposd,
El ne taposd,
A pünkösdi rózsát,¹³⁰³

VI. 5. 6. 2. A nyári ünnepkör

A nyári napforduló (június 21-én esetenként 22-én vagy 20-án) alkalmával a legrövidebb az éjszaka és leghosszabb a nappal. Ettől a ponttól kezdve azonban a nappalok fokozatosan rövidülnek, a Nap minden reggel a megelőző napkelte pontjától kissé jobbra tér. A magyar népszokások a kereszténység felvétele óta Szent Iván, más néven, Keresztelő Szent János napjához (június 24.) kötik a nyári napfordulót, amely korábban ősi pogány párosodás ünnep volt.¹³⁰⁴ Szent Iván éjjeléhez kapcsolódik a szertartásos tűzgyújtás és tűzugrás hagyománya is, melynek lényeges része a szerelemvarázslás: a fiatalok párosító és kiházasító dalokat énekeltek a tűz átugrása közben.¹³⁰⁵ A pünkösdlő énekekhez hasonlóan a szentiváni énekekben is megjelenik a virágszedés, virágszakítás szerelmi szimbóluma:

A violát akkor szedik,
Mikor reggel harmat fémlik;
Mert ha akkor le nem szedik,
A szénye is megváltozik:
S a férfiak nem kedvelik.¹³⁰⁶

A Szent Iván-napi tűznek egészség- és termékenységvarázsló szerepe is ismert. A tűzbe dobott, megfüstölt növényeket, gyümölcsöket gyógyításra használták. A tűzre tett illatos füvekkel elűzték a sárkányokat, ördögöket, hogy a vetésben ne tegyenek kárt, hogy a kutakat, forrásokat ne mérgezzék meg.¹³⁰⁷

Az ókori Rómában a nyári napfordulóhoz közel, június 1-én ülték meg Carda, ajtósarok-istennő ünnepét, akit Ovidius Janus isten női párjának tartott. Janusról, a kapuk istenéről a téli napforduló szomszédságában, január 1-én emlékeztek meg.¹³⁰⁸ Az év kapuinak ünnepét a kereszténység is tovább hagyományozta; a nyári napforduló kapujának őrzője Keresztelő Szent János lett, a téli napfordulóé Szent János evangélista.¹³⁰⁹ Keresztelő Szent János napján megnyílik az ég kapuja, és lehetővé válik a halottak világával, a túlvilági

¹³⁰³ Falvay 2006: 245. Dömötör 1979: 128.

¹³⁰⁴ Róheim 1990: 311. Vikár 1901: 353. 401. 449. Sebestyén 1906: 32-43. Marót 1939: 254-296.

¹³⁰⁵ Tátrai-Karácsony 1997: 128.

¹³⁰⁶ Vikár 1901: 408.

¹³⁰⁷ Róheim 1990: 309-310.

¹³⁰⁸ Hoppál-Jankovics-Nagy-Szemadám 1997: 108.

¹³⁰⁹ Jankovics 1988: 164.

szférával való érintkezés. A múlt és a jelen, a halottak és az élők világa közötti határvonal ismételten átjárhatóvá válik. A lelkek a napfordulókor megnyílt tejút-kapukon közlekednek egyik világból a másikba.¹³¹⁰

Mivel János a keresztleletlenül meghalt gyermekek égi pártfogója, a tűzbe szórt gyümölcsöt a kis halottak lelkének szánják táplálékkul. A tűzben sült almát orvosságnak, gyermekóvó szernek is tekintik.¹³¹¹ A tűz körül elfogyasztott cseresznye pedig a gyermekáldást segíti elő.¹³¹² Dinnye-Berkén a gyermekek a tűzugrálásra almát és fát kéregetnek. Mielőtt odaadnák nekik az almát, háromszor feldobják a levegőbe, és amikor visszaesik, angyalok almája lesz belőle.¹³¹³ Akinek kis gyermeke halt meg, csak azért dobja fel, hogy a kis angyaloknak is legyen aranyalmája. Innen egyenesen a temetőbe mennek, és a sült almából néhányat a sírhalmokra tesznek.¹³¹⁴ Aszalón azok a szülők, akiknek kisgyermekük halt meg, a levegőbe dobálják a szentiván- vagy aranyalmát, hogy élő gyermekeik felszedjék azokat. Szent Iván-nap előtt az ilyen szülőknek nem szabad Szent Iván-almát enni. Óbecsén is azt mondják, hogy az anya csak a tűz után ehet almát, mert különben a tisztító-tűzben szenvedő gyermekének a részét is megeszi. Körmöcbányán, ha egy asszonynak meghalt a gyermeke, Szent Iván-nap előtt nem ehet gyümölcsöt, mert ezen a napon oszt a mennyországban Szent János gyümölcsöt a gyermekeknek. Akinek az anyja ideleln evett, annak azt mondja: Te nem kapsz, a te részedet megette az anyád.¹³¹⁵ Csongrádon azt tartották, hogy a tűzbe azért kell almát dobni, hogy az elhunyt rokonok is élvezzenek a gyümölcsből.¹³¹⁶

A természetfeletti szférát nyitja meg az „angyalozás”, más névvel „jánosolás” köszöntő szokása is, melyet 7-8-10 éves lányok mutatnak be Keresztelő Szent János napján a csíki székely falvakban.¹³¹⁷ A köszöntő ének két szakasza a Júlia szép leány balladatípus egyik kezdő formulájával egyezik meg.¹³¹⁸

Az „angyalozás” szövegrészlete:

---

¹³¹⁰ Jankovics 1988: 164.

¹³¹¹ Jankovics 1988: 164.

¹³¹² Jankovics 1988: 164.

¹³¹³ Róheim 1990: 318.

¹³¹⁴ Róheim 1990: 318.

¹³¹⁵ Róheim 1990: 318.

¹³¹⁶ Dömötör 1981: 664.

¹³¹⁷ Balázs 1993: 1-27.

¹³¹⁸ Domokos 1941: 258. Dömötör 1983: 178-193.

Rózsafák völgyében vizek áradának,
Citromfák ujjultak, rozsmarint hajlottak,
Hol vagytok angyalok itten az egekben,
Hogy nem iszonyultok az új történetben?
Látjátok a Jézust talpig álló vérben,
Ő isteni szívét nagy keserűségben
Szántalan megszegették, fejét koronázták,
Tövissel kirakták s a fejébe nyomták.

Szent Jánoson kívül egy kerek dombocska,
Azon növelkedik egy édes almafa,
Édes az almája, csukros a rózsája,
Az alatt ül vala Szűz Anya Mária.
Úgy köti, úgy köti ékes koszorúját
Fejérrel, veressel, ha aval nem éri
Arannyal béfeji.

A Márton Szép Ilona ballada szövegrészlete:

Ihol kerekedik egy kerek dombocska,
S azon nevelkedik egy édes almafa,
Édes az almája, csokros a virágja,
S az alatt ül vala szűzlán, mártírasszon.

Ebben a helyzetben következik be az égi jelenés: egy úton az égből bárány ereszkedik le, a napot és a holdat viseli a testén, szőre szálán misegyertyák (csillagok) ragyognak:

Kötögeti vala maga koszorúját,
Énekli vala tanult énekjeit.
Nihol ereszkedik egy arany ösvenke,
S azon ereszkedik egy fejér báránka,

Szőre szálán viszi hatvan misegyetyát,
Jobboldalán viszi áldott napnak fényét,
Baloldalán viszi áldott holdnak fényét.
Szarva között viszi mennyeji harangot.

Hatvan misegyertya gyújtatlan meggyulnak,
Mennei harangok huzatlan kondulnak,
Meg ne ijedj, ne ijedj Merton Szép Ilona
Hogy mink idejöttünk, Isten parancsolta.

Az almafa alatt ülő Mária ősi Magna Mater szimbólum, amely az egymástól különálló kozmikus világok összekapcsolását fejezi ki. A Magna Mater közvetítésével lehetővé válik az őseredeti idő, a teremtést megelőző Káosz újra felidézése. Az almafa alatt ülő Mária motívum feltehetően kozmogóniai mítosz töredéke lehet, amelyet az archaikus népi imádságok is megőriztek:

...Én elmentem ujhold vasárnap Keleten
Mise halhatatlanba paradicsom kertbe,
Feltekintetem egy aranyos almafáron
Galamboknak nyála csepeget a szemembe
Termés termet rájtá
Hálog eredt rája
Asszonyunk Szűz Mária soha nem lát a szemikél.¹³¹⁹

VI. 5. 6. 3. Az őszi ünnepkör

Az őszi napéjegyenlőség időpontjához közel, szeptember 15-én emlékeznek meg Mária anyai fájdalmára, aki Szent Fiát, Jézust siratja.¹³²⁰ A Napisten távozik ekkor, alászáll az Alvilágba, hogy megküzdjön a sötétséggel. A természet is átalakuláson megy keresztül: a nappalok rövidülnek, az időjárás hidegebbre, csapadékosabbra, szelesebbre fordul, a lombhullató növények levelei elsárgulnak, majd elszáradnak és lehullanak. Az ősz nemcsak a szomorúság, a gyász, hanem az új élet reményének az időszaka is. Egyes vidékeken szeptember 21-én, Máté napján, Máté hetében vetették a búzát.¹³²¹ Az újrateremtés elképzelhetetlen hierogámia nélkül; szeptember 29-éhez, Szent Mihály arkangyal ünnepéhez kapcsolódik a lakodalmak őszi időszakának kezdőnapja, amely, Katalin-napig (november 25.) tart.¹³²² Szent Mihály arkangyal az időtlenség kapuit is megnyitja; ott van a haldoklók mellett, segít a halottaknak, hogy itt tudják hagyni a földi világot, átkíséri a lelkeket a túlvilágra. Ezzel függ össze a halottszállító sarogja Szent Mihály lova elnevezés is, és ehhez kapcsolódik a Göncölszeker másik neve, Szent Mihály szekere és a Tejút egyik középkori neve, Szent Mihály útja.¹³²³

VI. 5. 6. 4. A téli ünnepkör

A téli napforduló estéjén lemenő Nap a Napisten halálát jelenti. A Föld északi féltekén ekkor a leghosszabb az éjszaka és legrövidebb a nappal. Ettől a szakasztól kezdve azonban már nem hosszabbodnak az éjszakák, a Nap minden reggel a megelőző napkelte pontjától kissé balra kel föl, a nappalok fokozatosan hosszabbodnak. A téli napforduló így egyben a fény, a Napisten, Jézus születésének az időpontja is. A sötét napok túlsúlya, a növényvilág időleges

---

¹³¹⁹ Erdélyi 1976: 126.

¹³²⁰ Tátrai-Karácsony 1997: 146.

¹³²¹ Tátrai-Karácsony 1997: 146.

¹³²² Tátrai-Karácsony 1997: 147.

¹³²³ Tátrai-Karácsony 1997: 147.

eltűnése, a harmónia látszólagos megbomlása az egyensúlyi állapot helyreállítására, újbóli megtapasztalására készíti az embert. Ezzel magyarázható, hogy a karácsonyi ünnepekör szerelmi jóslásokban, varázsló eljárásokban bővelkedik. András (november 30.), Luca (december 13.), karácsony (december 24-26.) újév (január 1.) napjához számos házasságiósló eljárás kapcsolódik.¹³²⁴ A karácsonyi regöles a legények és házasemberek termékenység-, bőség- és párokat összevarázsló, házról házra járó köszöntő szokása a téli napforduló pogány kori emléke.¹³²⁵

Itt is tudunk egy szép kislányt, kinek neve Hári Teréz,
Amott tudunk egy szép legényt, kinek neve Györe Lajos.
Soha Isten meg ne vesse, kebelébe bele ejtse,
bele sindirsöndörgesse, mint a róka farkát likba,
még annál is jobban! Haj regö, régi törvény, haj regö rejtem!¹³²⁶

A káosz, az időtlenség közegének újbóli előidézésére, megnyitására utal a halottak, természetfeletti lények megvendéglése Karácsony éjszakáján. Az asztalon hagyott mákos kalács az éjjel látogató halottak, angyalok ellátását szolgálja.¹³²⁷ A karácsonyi ünnepekör szokásaiban a bajelhárítás, a rontás elleni védekezés is fokozottan jelen van. Luca napján a boszorkányok rontása ellen védekeztek, Karácsony éjszakáján, és Szilveszterkor zajkeltő eszközökkel üzték el a gonoszt.¹³²⁸

Az évkör sarokpontjainak ünnepi szokásai – függetlenül attól, hogy melyik évszakot érintik – ugyanarra a rítusmodellre épülnek, az újévi szertartás felépítését követik. Az Új Év alkalmából végzett rítusok egyrészt a Káoszba való visszatérést szimbolizálják, másrészt a világteremtést jelölik. Hasonló elv érvényesül az átmeneti rítusok esetében is. Az ember elméje a változás törvényszerűségeit ragadja meg, s az elválás-egyesülés, elmúlás-újjászületés feszültsége által kiváltott tudatállapotokat a mikro- és makrokozmosz világára is kivetíti. A rítusok összehangolásának hátterében a természettel, a kozmikus hatásokkal való együtt mozdulás és az élettapasztalat áll. Az ember a többi élőlényhez hasonlóan „fénykövető” életmódot él; a nappalok és az éjszakák ciklikus váltakozása szabályozza életritmusát, s naponta átéli az ébredés és az álomba merülés mozzanatát. Az életritmus növekedések és fogyások egymásutániságából áll. Az újjászületés képzete egy adott jelenség ismételt megtapasztalásában, visszatérésében gyökerezik. A születés-halál-újjászületés körforgásszerű folyamata a megjelenés-eltűnés-újbóli megjelenés sémarendszerébe illeszkedik bele. Az

¹³²⁴ Tátrai-Karácsony 1997: 159. 175.

¹³²⁵ Tátrai-Karácsony 1997: 237.

¹³²⁶ Tátrai-Karácsony 1997: 240-241.

¹³²⁷ Pócs 1980: 68.

¹³²⁸ Tátrai-Karácsony 1997: 229. 250-251.

újboldi megjelenés azonban mindig egy másik minőségben következik be, a korábbi szintekre már nem lehetséges a visszalépés. Az újjászületés új életet, új élethelyzetet teremt, s e beavatási folyamat már a legkisebb naptári egység, a nap viszonylatában is lejátszódik. A ciklikusság olyan kozmikus törvény, amely minden létezőre érvényes. Mivel a létezők eltérő ritmusban mozognak, a ciklikusság időtartama – a legkisebb összetevőktől a legnagyobb rendszerekig – eltéréseket mutat. Többféle, különböző ritmusú ciklikusság létezik egymás mellett egyidejűleg. Az emberi élet és az évkör változásai sem feltétlenül ugyanabban a ritmusban és időpontban következnek be, a tél beköszöntése például nem vonja maga után az emberek eltűnését, halálát. A kozmikus történések azonban olyan érzelmi folyamatokat indíthatnak el, amelyek elősegíthetik a kozmikus törvényszerűségek felismerését, és az azokkal való azonosulást. Az évkör sarkpontjai köré tömörülő rítuselemek egyrészt a külvilág történéseinek a visszatükröződései, másrészt a külső hatásokkal összeköttetésben álló belső lelki folyamatok kivetülései. A mítoszok, népmesék alvilágjárás, túlvilági utazást bemutató történetei, a hősi énekek és egyéb műfajok alvási-költögetési motívumai, öröm-formulái a napkör és az évkör változásaihoz igazodnak, azonban belső lelki tartalommal is bírnak, kódolt ismereteket hordoznak a létezésről, keretbe foglalt élettervet adnak. Az évkör sarkpontjain bekövetkező változások – az ember életfordulóinak változásaihoz hasonlóan – a születés-halál-újjászületés tudatalattiba merülő, egymásba vegyülő ősképeit mozgósítja. Ennek külső jelei az egyesülési törekvésekben, a nász és halotti ünnepek egyidejű megtartásában, a túlvilági szféra, a kimeneti és bemeneti átjárók megnyitásával mutatkoznak meg.

Összefoglalva a fejezet tanulságait a halotti és szerelmi szimbólumok nem különíthetők el egymástól, s ebből következik, hogy a halotti és a szerelmi énekköltészet sem lehet egymástól elkülönítve vizsgálni. A magyar szerelmi költészet első írásos emlékei, a virágénekek ugyan csak a XV. századból maradtak fenn (Soproni virágének-1490, Körmöcbányai táncszó-1500-as évek eleje),¹³²⁹ de ez nem jelenti azt, hogy korábban a szóbeliség szintjén már ne létezett volna valamilyen formában a szerelmi líra. Az ősvallások rítusához kapcsolódó siratóének virág-szimbólumai kiforrott, mély gyökerű szerelmi költészet jelenlétére utalnak, s ezek megléte az évszázadok között fennálló ürességet is kitölti. A halotti, a misztikus és a szerelmi szféra állandó kölcsönhatásban állt egymással, ez a kapcsolat azonban sokkal mélyebben, évezredekre visszanyúló távolságban gyökerezik, mintsem hogy a magyar szerelmi énekköltészet szimbólumait, kifejezésvilágát teljes mértékben a középkori misztika nyelvezetéből lehetne levezetni.¹³³⁰

¹³²⁹ Kardos 193?: 238-242. Gerézdi 1962: 298. Ujváry 1972: 40.

¹³³⁰ Alexa 1970: 298.

A virágszimbólumok másrészt a halotti búcsúztató eredetéhez is támpontokat adnak. A halotti búcsúztató őstípusa feltehetően az egyes szám első személyű, kötetlen szerkezetű, recitatív menyasszony-búcsúztatóhoz hasonló egyszerű búcsú-formula lehetett, melyet – különösen a fiatalon elhunytak esetében – virágmetaforákkal is díszítettek.

Annak ellenére, hogy a halászat és a vadászat eszközei is ősi halotti és szerelmi szimbólumok, a halotti búcsúztató búcsú-formulájába csak jóval később – a magyarországi reneszánsz irodalmi alkotásainak közvetítésével, az antikvitas költői örökségének elterjedésével – kerültek be. A háló, a horog, az íj és a nyíl Balassi Bálint (1554–1594) szerelmi költészetének jellegzetes képi kifejező eszközei. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a halászat és a vadászat eszközei a „prózai” siratókban nem fordulnak elő, a vadászat eszközei pedig inkább a műköltészeti alkotások jellemzői, és a népdalokban nem lelhetők fel.

A búcsú-formulában alkalmazott szimbólumok tehát rétegzettségét mutatnak. Vannak közöttük olyan képi elemek, amelyek hosszú időn keresztül megőrizték változatlanságukat, s több ezer éves történeti korszakokat is átíveltek. Ide sorolhatók a növényi szimbólumok legegyszerűbb képi elemei: a virágszakítás, ágtörés, természeti jelenségek által történő pusztulás. A technikai fejlődés hatására ezek az elemek kibővültek, s a korábbi jelentésüket megőrizve, bővült formában tovább hagyományozódtak. Például a virágvágás-kaszálás, favágás szimbólumai. A halászat és a vadászat eszközei új fejleményeknek tekinthetők a halotti búcsúztatóban. Mindezek háttérben azonban ott munkál a születés-halál-újjaszületés ősi képze, amely a halotti és a szerelmi szimbólumokat egymás képére formálja, s egységbe szervezi.

VII. Összegzés

VII. 1. Magyar nyelvű összegzés

A dolgozat a halotti búcsúztató eredetét, történeti rétegeit tárgyalja, s kilenc szakaszra tagolódik. A bevezető első fejezet után, melyben a kutatás céljai és módszerei találhatóak, következik a második fejezet, amely a kutatástörténeti áttekintést tartalmazza.

A harmadik fejezet a halotti búcsúztatás pszichológiai összetevőit mutatja be, s azt vizsgálja, hogy a búcsú rítusának érzelmi elemei, gesztusai milyen szerepet játszanak a halotti búcsúztató műfajok kialakulásában. Melyek azok a műfaji határokon kívül álló, búcsú rítusát alkotó formulák, amelyek a búcsúztató műfajok alapját képezhetik.

A negyedik fejezet részletesen elemzi a halotti búcsúztató műfajok szerkezeti elemei közötti viszonyt, s feltárja a műfaj fejlődéstörténetét. A történeti áttekintés elsősorban a magyar búcsúztató hagyományokra korlátozódik, azonban ahhoz, hogy a műfajok közötti

viszonyrendszer jobban kirajzolódik, alkalmanként szükségessé vált az európai hagyományokra történő kitekintés. Mivel a búcsúzás rítusának a sémája egyetemes érvényű, a dolgozat részévé váltak a tipológiai rokonságot erősítő, magyar búcsúztató hagyományoktól távol eső vagy elszigetelt kultúrtörténeti adatok is. E párhuzamok akadály nélkül ráilleszthetők a búcsúzás sémájára, s segíthetik a töredékesen fennmaradt magyar hagyományok kiegészítését, teljesebb megértését. A halotti búcsúztató fejlődéstörténetének a tipológiai és műfajgenetikai megközelítése azonban nem szigetelődik el egymástól; a két közeg közös pontja a korszakonként változatlanul ismétlődő búcsú-formula. Míg a műfajgenetikai vizsgálatok egy szűkebb, időben behatárolt terület leszármazási rendszerének a kimutatására korlátozódnak, addig a tipológiai rokonság tanulmányozása egy átfogó, a műfajgenetika vizsgálódási területét is magába foglaló genetikai viszonyrendszer feltárását eredményezi. A búcsúzás szavakban, mozdulatokban kifejeződő gesztusa az embernél genetikailag rögzített viselkedésforma, amely jelentős szerepet játszik a halotti búcsúztató műfajok alapmotívumainak a kialakulásában, rögzülésében.

Az ötödik fejezet a halotti énekköltészet ismétlés-alakzatait az énekdiktálás eredetének a tárgykörébe ágyazva mutatja be. Az ősköltészeti ismétlés-alakzatok és a klasszikus latin retorika magyar nyelvű színező gondolat- és szóalakzatai, paralellisztikus szövegszerkesztési módjai egyidejűleg érvényesülnek, s ez a stílusbeli együttállás genetikai kapocsként fűzi össze a búcsúztató műfajokat. E különálló stílussajátosságok egyidejűsége nem csupán azt igazolja, hogy a XII. századi magyar nyelvű Halotti beszéd stílusbeli rokonságban áll a vitézi siratóval, históriás énekkel, halotti beszéd jellegű temetési énekekkel, hanem időben is behatárolja e műfajok egymásra hatását, feltételezett keletkezési korát.

A hatodik fejezet a halotti és a szerelmi szimbólumok azonosságának a kérdéskörét tárgyalja. Az egyezések háttérében az emberi agy fiziológiai sajátosságai, s e két különálló élettani folyamat közel azonos formában megélt tudatformái állnak. A születés-halál-újjászületés archetípusos képzetének az összemosódása nem csupán a halotti és szerelmi szimbólumokat, hanem a halotti és lakodalmi rítusok felépítését is egymás képére formálja, egységbe szervezi. A halotti és a szerelmi szféra ősképei a tudattalanban teljes mértékben áthatják egymást, egymásba folynak, majd a tudat felszínére érve különválnak, de szimbólumaik, kifejezőeszközeik a szakadást követően is azonosak maradnak. Így történhet meg az, hogy a leszakított virág egyaránt lehet a halotti és a szerelmi költészet szimbóluma, s hogy a halotti rítusban a nászmotívumok (jegyeség, esküvői jelenetek, szokások, halotti lakoma, tánc, örömrészlet) is helyet kapnak. Az emberi életfordulók eseményei az évkör kozmikus történéseivel is párhuzamba állíthatók; mindkettő a ciklikusság törvényszerűségeinek van alárendelve. Az évkör sarokpontjainak ünnepi szokásai –

függetlenül attól, hogy melyik évszakot érintik – ugyanarra a rítusmodellre épülnek, mint az átmeneti rítusok. Az ember elméje a változás törvényszerűségeit ragadja meg, s az elválás-egyesülés, elmúlás-újjaszületés feszültsége által kiváltott tudatállapotokat a mikro- és makrokozmosz világára is kivetíti. Az évkör sarokpontjain bekövetkező változások – az emberi életfordulók változásaihoz hasonlóan – a születés-halál-újjaszületés tudatalattiba merülő, egymásba vegyülő ősképeit mozgósítja. Ezért van az, hogy a napfordulók és napéjegylenlőségek időszakában a temetési és lakodalmi rítuselemek is megjelennek, s hogy a nászünnep egyben halotti emlékünnepp is. A váltóponton való áthaladás egyidejű kilépés és belépés, elszakadás és egyesülés, temetés és lakodalom, halál és feltámadás. A halotti és szerelmi énekköltészet virágszimbólumainak az elemzése, rétegeinek az elkülönítése a halotti búcsúztató eredetére nézve is eligazítást adhat. A halotti búcsúztató őstípusa feltehetően az egyes szám első személyű, kötetlen szerkezetű menyasszony búcsúztatóhoz hasonló egyszerű búcsú-formula lehetett, melyet – különösen a fiatalon elhunytak esetében – virágmetaforákkal is díszíthettek.

A hetedik fejezet a kutatási eredményeket összegzi, a nyolcadik a felhasznált szakirodalom-jegyzéket sorakoztatja fel, a kilencedik a dolgozat fejezeteihez kapcsolódó kép- és kottamelléleteket, táblázatokat tartalmazza.

A halotti búcsúztató műfajok a búcsú rítusában felszínre kerülő érzelmekből, gesztusokból, nyelvi kifejezőeszközökből fejlődnek ki. A búcsúztató műfajok tehát már a műfajjá formálódás pillanata előtt is léteznek, alkotóelemeik a műfajok határvonalain kívül is jelen vannak. Ilyen alkotóelem a búcsú-formula is, amely az életáttekintés, az életmérleg részét képezi, s amely kortól, nemtől, társadalomban betöltött szereptől, vallási hovatartozástól, világnézettől függetlenül minden ember sajátja. A halálra készülő ember hagyatkozik, köszönetet mond, bocsánatot kér, jókívánságokat, kéréseket fogalmaz meg, elköszön. Ez a folyamat műfaji keretek nélkül is lejátszódik. Mivel a búcsúzás kölcsönösségen alapszik, a búcsú-formula a gyászolók kifejezésvilágába is beépül. Az elválás a haldoklót és a hátramaradókat is arra ösztönzi, hogy összegezzék, mérlegeljék egymáshoz fűződő kapcsolataikat. A búcsú-formula mellett az életút-áttekintés, a halál körülményeinek az elbeszélése, a halott adatainak a feltárása, az újratalálkozás igénye is kívül áll a műfaji kereteken. A műfaji határok átlépésével a rég eltűnt, megcsonkult műfajok körvonalai is láthatóvá válhatnak. A gyász lelki élményei újateremtik a búcsúzás örökérvényű sémáit, formuláit. A belső párbeszéd, amely az egészséges gyászfolyamat lényeges eleme, számos műfaj alapsémájává vált. Az ősvallások rítusához kapcsolódó magyar siratóének is erre a sémára épül.

A verses halotti búcsúztató egyik elődműfajának a siratóének tekinthető, amely egykor a búcsú-formulát is magában foglalta. A halotti rítus búcsú-formulája, vagyis a halottbúcsúztató őstípusa a kötetlen szerkezetű menyasszony-búcsúztatóhoz hasonlíthatott. A középkori krónikák, legendák beszámolóit nem csupán azt igazolják, hogy a halottsiratás, búcsúztatás széles körben elterjedt gyakorlat volt a középkor folyamán, hanem, hogy a búcsú-formula, valamint a halott és a hátramaradók közötti párbeszéd az epikus alkotások, hősi énekek szerkezetével is összeforrt. Dobszay László búcsúsiralom formájában megszólaló hősi énekek nevezi ezt a műfajt, amelynek a hősök elsiratásán kívül az volt a funkciója, hogy a történelmi eseményeket átörökítse, emlékezetben tartsa. Mivel a hősök búcsúztatásának mély gyökerei alakultak ki a pogány korban, azt a keresztény egyház sem hagyhatta figyelmen kívül, s létrehozta az egyház által jóváhagyott búcsúztató típusokat. A búcsúsiralom jellegű hősi énekek beépülése a keresztény temetési szertartásba egy új műfaj, a vitézi sirató kialakulásához vezetett. E átalakulási folyamat kezdete időben a klasszikus latin retorika anyanyelvi formáinak a meghonosodásához köthető, vagyis feltehetően a magyar nyelvű Halotti beszéd (1192-95) lejegyzéséhez. A vitézi siratónak valószínűleg két őstípusa volt, amelyek a halotti rítushoz kapcsolódtak: az egyes szám első személyű epikus költemény a hozzá tartozó búcsú-formulával (példa: Báthori Gábor halotti búcsúztatója), valamint az egyes szám harmadik személyű epikus költemény az egyes szám első személyű búcsú-formulával (példa: Vitéz Kádár István históriája). A vitézi siratók egyes szám harmadik személyű sirató-formulái már arra utalnak, hogy a műfaj idővel elszakadt a liturgiától, funkcióját veszítette, de a továbbiakban alkalmassá vált a tragikus kimenetelű történelmi események, emberi sorsok hírüladására, bemutatására. A vitézi sirató önállósodása feltehetően a XIV. században kezdődött el. A búcsúsiralom jellegű hősi énekek létezését támasztják alá az egyes szám első személyű búcsú-formulát, valamint a halott és a gyászolók közötti párbeszédet tartalmazó, szájhagyományos formában fennmaradt népballadák is, amelyeknél az egyházi retorika hatása nem mutatható ki. A siratóének és a hősi ének a magyar nyelvű Halotti beszéd szerkezetére is befolyással volt. Az elbeszélő jelleg elkülöníti a Halotti beszédet a korabeli halotti beszédek stílussajátosságaitól, s az epikus műfajokhoz közelíti. A Halotti beszédnek a XII. században feltehetően az volt a rendeltetése, hogy a bibliai ismereteket terjessze, és imára serkentsen hallgatóit. Hasonló célt szolgál a XVI. századi bibliai história is. Ily módon a Halotti beszéd a XVI. századi bibliai história előképének tekinthető.

A vitézi siratókhoz hasonlóan az egyházi, tanító jellegű, verses halotti búcsúztatók eredete is a magyar nyelvű Halotti beszéd szerkezeti sémájából és a pogány kori siratóének búcsú-formulájából vezethető le. Az eddig feltárt adatok alapján nem lehet pontosan

meghatározni, hogy a búcsú-formula mikor kapcsolódott a Halotti beszéd szerkezeti sémájához, a Halotti beszédet ugyanis búcsú-formula nélkül jegyezték le. Az első adat, amely kiindulási alapot adhat, az I. Károly király halálának éve, 1342. A király temetésén elmondott beszéd már tartalmazza a sirató-formulát. Az összeolvadási folyamat azonban – annak ellenére, hogy azt más adatok nem bizonyítják – már megkezdődhetett korábban is. Valamilyen formában le kellett bonyolítani a temetéseken a búcsúzás rítusát. Az is elképzelhető, hogy a kezdeti időszakban a búcsúztató a halotti beszéd és az imádság közé ékelődve önálló, különálló műfajként hangzott el, s majd csak fokozatosan következett be a műfajok egybeolvadása. Az egyes szám első személyű búcsúztatást ebben az esetben a család női hozzátartozói vagy a siratóasszonyok végezheték, majd lassanként ez a feladat is áthárulhatott a temetést végző papra. A Halotti beszéd szerkezeti sémája a XVI-XVII. században nyomtatásban megjelent temetési énekek felépítésében is kimutatható. A katolikus és protestáns halottas énekek összehasonlításával nyilvánvalóvá vált, hogy a protestáns énekeskönyvek összeállítói, írói nem új mintákkal dolgoztak, hanem a régieket alakították át úgy, hogy elhagyták a búcsú-formulát és átírták a középkori temetési szertartás elemeire emlékeztető imádságszakaszokat. A halotti beszéd jellegű halottas énekek keletkezése tehát nem a XVI. századhoz köthető, csupán a népénekké válásuk történt meg ebben az időszakban. A halotti beszéd jellegű halottas énekek egy része valójában halotti búcsúztatók töredékei, amelyeket egykor szóló előadásra szántak, hasonlóan a halotti búcsúztatók néphagyományban fellelhető műfaji, előadói sajátosságaihoz. A halotti búcsúztató énekelt változata tehát már a középkor folyamán kialakult. Ezzel magyarázható, hogy a szóban elmondott XVI-XVII. századi halotti beszédek mellett jelen voltak a verses halotti búcsúztatók is, melyek egy időben mélyebben gyökerező búcsúztató hagyományt képviseltek, s melyeket a temetési szertartáson többnyire kántorok, rokonok, diákok énekeltek. Az énekelt halotti búcsúztató műfaját éppen ezért nem lehet a XVII. századi halotti prédikációk prózai búcsúztató szakaszaival összefüggésbe hozni, s a halotti prédikáció műfajából levezetni. A halotti prédikációk ugyan hatással voltak a verses búcsúztatókra, de azok nem a XVI-XVII. századi halotti beszédekből önállósultak, mintáik már évszázadokkal korábban készen álltak. Az, hogy a búcsú-formula a prózai halotti prédikációk részévé is vált, az annak a jele, hogy a búcsú rítusát nem lehet kirekeszteni a temetési szertartásból, s nem lehet elhanyagolni a gyászolóknak lejátszódó érzelmi folyamatokat sem. Ahol valamilyen oknál fogva nem tudták megoldani a verses búcsúztatást, ott a közösség igényeinek megfelelően a lelkipásztornak kellett átvállalnia.

A halotti búcsúztató műfajok különböző történeti rétegei egyrészt a falusi kántorok, előénekesek, diktáló emberek XIX-XX. századi kéziratos énekgyűjteményeiben, másrészt a verses-énekes történeteket készítő, előadó históriások ponyvanyomtatványaiban éltek tovább.

VII. 2. Angol nyelvű összefoglalás - Summary

The composition discusses the origin and historical layers of the funeral song, and it is divided up 9 sections. Following the introductory first chapter in which you can find the aims and methods of the research, the second chapter comes containing the synopsis of research history.

The third chapter presents the psychological components of the rite of funeral farewell and examines what role the emotional elements and gestures of the funeral valediction's rite plays in the formation of funeral valediction genres. Which are the formulas that stand out of the genres' boundaries forming the rite of funeral orations that can compose the base of funeral oration genres.

The fourth chapter analyses the relation between the structural elements of funeral valediction genres in detail and it also reveals the phylogenesis of the genre. The historical review is limited to Hungarian funeral valediction traditions in the first place, but for relation between genres becoming more distinct, outlook for European traditions became necessary sometimes. As the scheme of the funeral valediction's rite is of universal validity, data of cultural history strengthening typological relation, isolated or alien to Hungarian funeral speech traditions became part of the dissertation, too. These comparisons can be fitted on the scheme of funeral oration without hitch and also can help to complement the fragmentary remained Hungarian traditions and the more thorough understanding of it. However the typological and genetic approach of the funeral speech's phylogenesis in terms of genre don't become isolated from each other; the common point of the two media is the periodically and invariably repeating farewell formula. While scientific investigations concerning the genetic of genre are circumscribed to the demonstration of a narrower field's genealogical system, limited in time, studying the typological relation results the revelation of an overall genetic relationship that includes the studying field of the genetic of genres, too. The gesture of farewell that is expressed in words and motions is a genetically fixed form of behaviour of people that plays significant role in the formation and fixation of the base-motive of the funeral valedictions' genres.

The fifth chapter presents the repetition-formations of the funeral song poetry's genres embedded in the subject of the song dictation's origin. The repetition-formations of ancient

poetry and the simultaneous effectiveness of Hungarian colouring thought and word formations of classical Latin rhetoric and the parallelistic text edition method of it binds the funeral valediction genres together as a genetic link. The simultaneity of these autonomous characteristics of genres verifies not just that the Funeral sermon (Halotti beszéd) in Hungarian language from the 12th century is in relation with the laments of heroes, historical songs, funeral speech like funeral songs in style, but it also confines the interference and the supposed age of these genres' formation.

The sixth chapter deals with the questions concerning the simultaneity of funeral and love symbols. In the background of similarities there are the physiological characteristics of human brain and the forms of consciousness of these two autonomous physiological processes lived in nearly the same form, standing. Merging of birth's-death's-rebirth's archeotypical notion forms to the picture of one another and organises into unity not just the symbols of funeral and love but also the structure of funerals' and wedding receptions' rites. The ancient pictures of the sphere of death and love are totally influenced by one another in the unconscious, they flow into each other and getting to the surface of consciousness they separate, but their symbols and means of expression remain the same even after the split. That's why the picked flower both can be the symbol of poetry concerning death and love and there is also place for wedding motives (engagement, wedding scenes and traditions, funeral feast, dance, feeling of joy) in funeral rite. The events of human life's turning points can be compared with the chosmic events of the circle of the year, too; both are placed under the regularity of cyclicism. The festive traditions of the circle of the year's corner points – apart from which season they are related to – are built onto the same rite model than transitional rites. The mind of the human grabs the regularities of change and projects the states of mind triggered by the tension of separation-unification, mortality-rebirth to the world of micro- and macrocosm, too. Changes happening in the corner points of the year – similarly to the changes of human life's turning points – move the ancien pictures of birth-death-rebirth that sinks into the unconscious and intermingles. That's why that in the period of solstices and equinoxes the elements of funeral's and wedding's rites also appear and that the celebration of wedding is also a commemoration feast in one. Crossing the changing point is a simultaneous quit and enter, separation and unification, burial and wedding, death and resurrection. The analysis of death and love poetry's flower symbols and the separation of its layers can give orientation regarding to the origin of funeral song, too. The ancient type of funeral song could be probably the free structured, simple farewell-formula in first person singular similar to the farewell of the bride that could be decorated with flower metaphores, too – particularly in the case of the young deceased ones.

The seventh chapter summarises the results of the research, the eighth enumerates the special bibliography that was used, the ninth contains the charts and the appendix of notes and pictures connected with the chapters of the dissertation.

The funeral farewell genres develop from the emotions, gestures, language systems of expression that is become known in the rite of funeral oration. So funeral valediction genres also exists before the point of being formed to be genres, their components are present also outside the boundary lines of genres. Such component is the farewell-formula, too, that is part of the review and the taking stock of life and that is every people's own independently from age, gender, role played in society, religious believes and word view. The person who is dying relies on others, gives thanks, asks forgiveness, says good wishes and asks things and says goodbye. This process happens without the frames of genre, too. As farewell is based on mutuality, farewell-formula is being built into the mourners' words of expressions, too. Separation motivates also the dying person and the left behind ones to summarise their relationships and take it into consideration. Beside the farewell-formula reviewing the past life, telling the circumstances of death, revealing the datas of the deceased one, the claim to meet again are also outstanding of the genre's frames. Crossing the boundaries of the genre the long ago disappeared, trunkated sketches of genres can become visible, too. The spiritual experiences of mourning recreate the eternal schemes and formulas of farewell. The inner dialogue that is the significant element of the normal process of mourning became the basic scheme of several genres. Hungarian lament connected with the rite of ancient religions is also built on this scheme.

Lament can be seen one of the predecessor genre of funeral song in verse that used to comprise the farewell-formula, too. The farewell-formula of funeral rite that is the ancient type of funeral song could be similar to the free structured farewell of the bride. Chronicles from the medieval ages, reports of legends verifies not just that mourning of the death and funeral oration were widespread practices during the medieval ages, but also that the farewell-formula and also the dialogue between the deceased one and the left behind ones became inseparable from the structure of epic works and heroic poems, too. László Dobozay calls this genre song of heroes giving forth sound in the form of farewell lamentation that's function was to transmit and bear historical events in mind apart from lamenting the heroes. As deep roots of heroes' funeral valediction developed in the pagan ages and that couldn't be neglected by the christian church and made the funeral oration types verified by the church. The building into the christian funeral ceremony of the songs of heroes with the character of farewell lamentations led to the formation of a new genre that is the laments of heroes. The beginning of this transformation process can be attached to the introduction of the classic

Latin rhetoric's mother tongue forms in time that is supposedly the putting down of the Funeral sermon (Halotti beszéd) (1192-'95) written in Hungarian language. It's probable that the lament of heroes had two ancient types that were attached to the funeral rite: the epic piece of poetry in first person singular with the farewell-formula, which belongs to it (e.g.: the funeral valediction of Gábor Báthori), and also the epic piece of poetry in third person singular with the farewell-formula in first person singular (e.g.: the story of István Kádár Vitéz). The lament-formulas of laments of heroes in third person singular refer to the genre to be drifted away from liturgy in time, and it also lost its function, but later it became fit to the telling and presentation of historical events and human fates with tragical result. The emancipation of the lament of heroes started presumably in the 14th century. Folk ballads that have remained in oral tradition form containing farewell-formula in first person singular and also dialogue between the deceased one and the left behind ones, in which the effect of the church's rhetoric can't be traced corroborate the existence of song of heroes of funeral lament character. The lament and the heroic poem had influence on the structure of the Funeral sermon (Halotti beszéd), too that was written in Hungarian language. The epic character separates the Funeral sermon (Halotti beszéd) from the style characteristics of the funeral sermons of that age and has it approach to the epic genres. In the twelfth century the function of the Funeral sermon (Halotti beszéd) was perhaps to spread biblical knowledges and to motivate the listeners to pray. Biblical story from the sixteenth century has similar aim, too. Thus the Funeral sermon (Halotti beszéd) can be regarded as the archetype of the biblical story from the sixteenth century.

Similarly to the laments of heroes also the origin of the ecclesiastic, didactic funeral songs in verse can be deduced from the structural scheme of the Funeral sermon (Halotti beszéd) written in Hungarian and from the farewell-formula of the pagan ages' lament. On the basis of the so far revealed data the time can't be precisely defined when the farewell-formula joined with the structural scheme of the Funeral sermon (Halotti beszéd), because the Funeral sermon was put down without farewell-formula. The first datum that can give starting point is the year of Charles I's. death, 1342. The speech that was said in the king's funeral already contains the lament-formula. However the process of merger – in spite of the fact that other data don't verify it – could even started earlier. The rite of farewell had to be made somehow in the funerals. It's also imaginable that originally the funeral valediction was said as an independent, separate genre inserted between the funeral song and the prayer and the merger of the genres was happening gradually after a while. The funeral valediction in first person singular was said by female relatives or professional mourners in this case and step by step this duty was shifted onto the priest who was doing the funeral ceremony. The structural

scheme of the Funeral sermon (Halotti beszéd) can be verifiable in the structure of the funeral songs that was published in printed form in the 16th-17th century. With the comparison of catholic and protestant funeral songs it became obvious that the compilers and writers of protestant song books didn't work with new patterns, but they modified the old ones in the way that they omitted the farewell-formula and rewrote the passages of prayer reminding to the elements of funeral ceremony from the medieval ages. So the genesis of funeral speech type funeral songs can't be attached to the 16th century, just their transformation to be religious folk songs happened at this time. One part of the funeral oration type funeral songs are in fact fragments of funeral songs that were designed for solo performance at one time likewise the genre and reciter characteristics of the funeral songs that can be found in folk tradition. So the sung version of the funeral speech was already formed during the medieval ages. With it can be explained that beside the funeral speeches that were said orally in the 16th-17th century, funeral songs in verse were present, too that were representing funeral oration tradition rooted deeper at a time and that was chanted mainly by cantors, relatives, students in the funeral ceremony. For this reason the genre of the funeral song can't be brought into connection with the prosaic funeral valediction passages of funeral preaches from the 17th century and deduced from the genre of funeral preach. However funeral preaches had effect on funeral songs in verse but these didn't become independent from funeral speeches of the 16th-17th century, their patterns were already made centuries before. That farewell-formula became also the part of the prosaic funeral preaches is the sign of that funeral oration's rite can't be excluded from funeral ceremony and neither emotional processes can be neglected, too that happens in the mourners' minds. Where funeral valediction in verse couldn't be made for some reasons the priest had to undertake it according to the needs of the community. Several historical layers of funeral valediction's genres remained living in the hand written song collections of village cantors, precentors, dictating people from the 19th-20th century on the one hand, and in the trash printed publications of story tellers who made and presented stories in verse and song on the other hand.

IRODALOM

- Adorjáni Rudolf Mihály
1995 A halottak útja a ravai unitáriusoknál. In: Küllös Imola (szerk.):
Vallási Néprajz 7. Budapest, 181-207.
2006 Lukács Sándor ravai búcsúztatói. 1930-1938 között.
Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2006.
- Agendarius 1583 Nagyszombat, RMK I, 204; RMNy 528.
- Albert István
1901 Halotti szokások a baranyai hegyhát vidékén. Ethnographia. XII. 25-32.
Budapest.
- Alexa Károly
1970 A misztika stíluselemei a régi magyar költői nyelvben.
Irodalomtörténeti Közlemények. LXXIV. 285-304. Budapest.
- Alexiou, Margaret
1974 The ritual lament in Greek tradition. Cambridge University Press.
- Allport, Gordon W.
1980 A személyiség alakulása. Budapest.
- Alszeghy Zsolt
1914 A magyar reformáció és antireformáció temetési énekei.
Irodalomtörténeti Közlemények. XXIV. 1-21. Budapest.
- Anonymus - Szabó Károly (ford.)
1993 Középkori irodalom: A magyarok cselekedetei.
Diák- és házikönyvtár 7. Budapest.
- Arisztotelész - Bence György – Bodnár M. István – Borbély Gábor – Boros Gábor
2006 Lélektudományi írások. Filozófiai írók tára III. Budapest.
- Ábel Jenő
1888 Beriszló Péter énekéhez.
Egyetemes Philologiai Közlöny. XII. 529-535. Budapest.
- Ács Géza - Pilling János - Zatik István
1992 Meghaltam - és élek Halál közeli élmények. Budapest.
- Balassa Iván
1973 A magyar temetők néprajzi kutatása. Ethnographia. LXXXIV. 225-242.
Budapest.
- Balassi Bálint – Eckhardt Sándor
1968 Balassi Bálint összes versei, Szép Magyar Comoediája és levelezése.
Budapest.
- Balázs János
1980 Magyar deákság. Budapest.

Balázs Lajos

1993 Szent János-napi angyalozás Csíkszentdomokoson.
Néprajzi Látóhatár. II. 1-27. Debrecen.

1995 Menj ki én lelkem a testből. Csíkszereda.

2006 A vágy rítusai – rítusstratégiák. A születés, házasság, halál
szokásvilágának lélektani háttere. Kolozsvár.

Balázsi Dénes

2000 Halotti búcsúztatók a Kis- és a Nagy-Homoród mentéről. In: Cseke Péter-
Hála József (szerk.): A Homoród füzes partján. Dolgozatok a Székelyföld
és a Szászföld határvidékéről. Csíkszereda, 363-384.

Balogh József

1921 „Voces Paginarum” adalékok a hangos olvasás és írás kérdéséhez.
Budapest

1926 Hangos könyörgés – síró fohász.

Ethnographia. XXXVII. 190-192. Budapest.

Barth, Johann

1776 Das vollständig vermehrte Herrmannstädtische Gesangbuch.
Herrmannstadt.

Bartha Elek

1985 Halottkultusz és temetkezési szokások a medvesalja falvaiban. In: Ujváry
Zoltán (szerk.): Gömör néprajza I. Debrecen, 149-162.

1994 A váratlan halál a dél-gömöri magyar kántorok halottbúcsúztató
szövegeiben. In: Ujváry Zoltán (szerk.): Folklor és etnográfia, 85.
In memoriam Sztrinkó István. Debrecen, 391-402.

1995/a Halotti búcsúztatók a dél-gömöri falvak folklórjában. I–II. Debrecen.

1995/b Vallásos motívumok kelet-szlovákiai magyar halottbúcsúztató
énekekben. In Ujváry Zoltán (szerk.): Tanulmányok és közlemények.
Debrecen-Szolnok, 413-417.

2002 Adatok a halotti búcsúztató szokásához a XIX. században.
Ethnica. IV. 4. 185-187. Debrecen.

Bartus Antalné

2008 Halálközeli élmények a kézírás tükrében. Budapest.

Bataille, Georges

2001 Az erotika. Budapest.

Bálint Sándor

1976 Karácsony, húsvét, pünkösöd. Budapest.

Bálint Sándor- Barna Gábor

1994 Búcsújáró magyarok. Budapest.

Bánfalvi András (ford.)

2002 Egyiptomi Halottaskönyv. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó.

- Bányai Éva
2005 Az eksztázis kialakításának kísérleti modellje: aktív – éber (dinamikus) hipnózis. In: Hoppál Mihály – Szathmári Botond - Takács Andor (szerk.): Sámánok és kultúrák. Budapest, 90-113.
- Behringer, Wolfgang
2010 A klíma kultúrtörténete: A jégkorszaktól a globális felmelegedésig. Budapest.
- Benedek Elek
1968 A kék liliom és más mesék. Budapest.
1996 Gyöngyvirág Palkó és más mesék. Budapest.
2010 Magyar mese- és mondavilág. Budapest.
- Benkő Lóránd
1980 Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei. Budapest.
- Bereczki Gábor (szerk.)
1979 Hozott isten holdacska!: Finnugor varázsigék, imádságok, siratók. Budapest.
1982 Földisten lánykérőben: Finnugor mitológiai és történeti énekek. Budapest.
- Berger, Arnold E.
1888 Orendel.
Ein deutsches Spielmannsgedicht mit einleitung und anmerkungen.
Bonn.
- Bernáth Béla
1981 A magyar népköltés szerelmi szimbolikája. In: Hoppál Mihály (szerk.): Előmunkálatok a magyarság néprajzához 9. Folklór tanulmányok. Budapest, 16-84.
- Berze Nagy János
1957 A magyar népmesetípusok I-II. Pécs.
2004 Égig érő fa: Magyar mitológiai tanulmányok. Debrecen.
- Békési Imre
1994 A Halotti beszéd kompozíciós tagolásáról.
In: Békési Imre-H. Tóth Imre (szerk.): Magyar Tudományos Akadémia Szegedi területi bizottsága IV. Bárczi Géza centenárium. Szeged, 49-68.
- Biernaczky Szilárd
1986 Költészet, zene és társadalom a „hagyományos Afrikában” I.
Magyar Zene. XXVII. 312-332. Budapest.

- Bisztray Gyula-Klaniczay Tibor-Nagy Lajos-Stoll Béla
1959 Régi Magyar Költők Tára XVII. sz. 1. kötet
A tizenötéves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete.
Budapest.
- Bíró Lajos
2006 Magyar halottaskönyv. Pilisszentiván.
- Bodrogi Tibor
1980 Temetés – vallás – társadalom In: Szőlősi Gyula (főszerk.): Hajdú- Bihar temetőművészete. Debrecen, 11-71.
- Bognár László
1992 Az ókori Kelet nevelése. Budapest.
- Boldizsár Ildikó
2004 Rózsák a tündérmesékben. Eső irodalmi lap. VII. 82-87.
Jászberény.
- Bolgár Ágnes
1943 Magyar bájoló imádságok a XV-XVI. századból. Budapest.
- Bonfini, Antonio-Kulcsár Péter (ford.)
1995 Rerum Ungaricarum decades A magyar történelem tizedei. Budapest
- Borhidi Attila
2002 Gaia zöld ruhája. Budapest.
- Borsa Gedeon-Hervay Ferenc-Holl Béla-Käfer István-Kelecsényi Ákos
1971 Régi magyarországi nyomtatványok. (1473-1600). I. kötet. Budapest.
- Borsa Gedeon-Hervay Ferenc-Holl Béla
1983 Régi magyarországi nyomtatványok. (1601-1635) II. kötet. Budapest.
- Borza, Lucia
1993 Hora mortului la chitighăzeni. In: Nagyné Martyin Emilia (szerk.):
A magyarországi románok néprajza 8.
Din tradițiile populare ale romanilor din Ungaria. Salgótarján, 96-113.
- Brassóiné Pfendtner Ágnes
2008 A gyász feldolgozásának támogatása az iskolapszichológusi munkában
„Bátorság a gyáshoz” (szakdolgozat) Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Pedagógiai és Pszichológiai Kar Tanácsadó szakpszichológus képzés
Budapest.
- Capra, Fritjof
1990 A fizika taója. A modern fizika és a keleti miszticizmus közötti párhuzam
feltárása. Budapest.

- Carr-Gomm, Sarah
2001 Szimbólumok a művészetben. Budapest.
- Catullus, Caius Valerius
1978 Catullus versei Budapest.
- C. Nagy Béla
1947 A magyar népdal eredete. Zenei szemle. új folyam I. 203-213.
Budapest.
- Cornificius -Adamik Tamás (ford.)
1987 A C. Herenniusnak ajánlott rétorika latinul és magyarul.
Budapest.
- Csehy Zoltán
2000 Hárman az ágyban: görög és latin erotikus versek. Pozsony.
- Csete Balázs
1942 Temetés a kalotaszegi Nyárszón. Ethnographia. LIII. 200-215. Budapest.
- Csiszár Árpád
1965 Gyógyítás emberkoponyával Beregben.
Ethnographia LXXVI. 602-603. Budapest.
1965-66 A hazajáró lélek. A beregi nép lélekhitéből.
In: Csallány Dezső (szerk.):
A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. VIII-IX. Budapest,
159-201.
1969-71 A halál oka: kelevény. In: Csallány Dezső (szerk.):
A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. XII-XIV.
Budapest, 93-99.
1984 Szájról szájra... In: Ujváry Zoltán (szerk.):
Folklór és etnográfia 13. Debrecen.
1985 A régi nemzetségi rend nyomai a Felső-Tisza vidéki templomokban
és temetőikben. In: Dankó Imre-Küllös Imola (szerk.): Vallási Néprajz I.
Budapest, 157-197.
- Csokonai Vitéz Mihály
2002 Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Tanulmányok. Budapest.
- Csomasz Tóth Kálmán
1952 Halottas énekeink és a gyülekezeti éneklés.
Református egyház. 11-19. Budapest.
1953 Halottas énekeskönyveink dallama.
In: Szabolcsi Bence-Bartha Dénes (szerk.):
Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára.
Zenetudományi tanulmányok. Budapest, 287-330.
1958 A XVI. század magyar dallamai. Budapest.
1971 Dicsérvétek az Urat: Tudnivalók énekeinkről. Budapest.
- Danforth, Loring M.-Tsiaras, Alexander
1982 The death rituals of rural Greece. New Jersey.

- Dargan, William T.
2006 *Lining Out the Word: Dr. Watts Hymn Singing in the Music of Black Americans*. University of California Press.
- David-Neel, Alexandra
1991 *Mágusok között Tibetben*. Gyula.
- Deák Ferenc Lóránd
2009 *Temetkezési és halottas szokások Csernátonban és környékén*. Csíkszereda.
- Debreczeni Sámuel (kiad.)
1769 *Halott temetéskorra való énekek*. Nagyenyed.
- Dedinszky Gyula
1993 *Írások Békéscsaba történetéből, néprajzából*. Gyula.
- Demény István Pál
1980 *Kerekes Izsák balladája. Összehasonlító-tipológiai tanulmány*. Bukarest.
1997 *A magyar szóbeli hősi epika*. Csíkszereda.
2002 *Hősi epika*. Budapest.
- Denzinger, Heinrich-Hünemann, Peter
2004 *Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Budapest.
- Dégh Linda
1955 *Kakasdi népmesék I. Palkó Józsefné meséi*. Budapest.
- Déri Balázs
2007 december 29. *Bartók Rádió Esti kérdés: Déri Balázs Négyesi Mária indológussal beszélget*.
2008/2009 *„Szép harmóniák, új dallamok” Az új Baptista Gyülekezeti Énekeskönyv – XIII.*
Magyar Egyházzene. XVI. 289-326. Budapest.
- Dézsi Lajos
1912 *Tinódi Sebestyén*. Budapest.
1927 *Magyar történeti tárgyú szépirodalom.*
(Hazai elbeszélő források. A történeti tárgyú szépirodalom).
Budapest.
1930 *Régi Magyar Költők Tára 8. kötet. XVI. századbeli magyar költők művei (1566-1577)* Budapest.
- Diószegi Vilmos
1998 *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Budapest.
- Dobrovits Aladár
1963 *A paraszt panaszai*. Budapest.

- Dobrovits Aladár - szerk.: Harmatta János, Kákossy László
1979 Dobrovits Aladár válogatott tanulmányai Egyiptom és az antik világ. I-II.
Budapest.
- Dobszay Benedek-Galambosné Száraz Kriszta (szerk.)
2009 A ferences család közösségei Magyarországon. Budapest.
- Dobszay László
1983 A siratóstílus dallamköre zenetörténetünkben és népzeneinkben.
Budapest.
1986 A középkori magyar temetés maradványai az erdélyi néphagyományban.
In: Tüskés Gábor (szerk.): „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a
népi vallásosság köréből. Budapest, 189-210.
1995 A magyar népének. Universitas Vespreniensis
2000 Az esztergomi rítus. Budapest.
2005/2006 Jeney Zoltán: Halotti szertartás-Funeral Rite.
Magyar Egyházzene. XIII. 265-292. Budapest.
- Dobszay László- Szendrei Janka
1988 A magyar népdaltípusok katalógusa. I-II. kötet. Budapest.
- Dobszay László-Németh István
1997 A magyar népének népzenei felvételeken. /8 kazetta/.
Magyar Egyházzenei Társaság, Budapest.
- Domokos Pál Péter
1941 A moldvai magyarság. 3. kiadás. Kolozsvár.
1953 Rezeda 96 csángómagyar népdal. Budapest.
1979 Édes hazámnak akartam szolgálni. Kájoni János Cationale catholicum
Kassa, 1676.
- Domokos Sámuel
1958 Az újjörög kleftisz-balladák és a román népballadák.
Filológiai közlöny. IV. 107-115. Budapest.
1959 Betyárok tüzénél: Kelet-európai népek betyárballadáit. Budapest.
1979 „Horile mortilor” ale lui Teodor Sava.
In: Balassa Iván-Kovács Ágnes (szerk.):
A magyarországi románok néprajza (Tanulmányok és ismertetések) 2.
Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria. Budapest, 7-39.
1985 Magyar-román irodalmi kapcsolatok. Budapest.
1989 Horele mortilor ale lui Teodor Sava. Budapest.
- Dömötör Tekla
1979 Naptári ünnepek – népi színjátszás. Budapest.
1983 A népszokások költészete. Budapest.
1981 Szent Iván-nap (szócikk). In: Ortutay Gyula (szerk.):
Magyar Néprajzi Lexikon 4. kötet. Budapest, 664.
- Drössler, Rudolf
1986 Amikor a csillagok istenek voltak. Budapest.

- Ecsedy Ildikó
1990 Hétköznapiak és ünnepek a régi Kínában. Budapest.
- Eliade, Mircea
1987 A szent és a profán: A vallási lényegről. Budapest.
1987 Bevezetés a halál mitológiájába. In: Adamik Lajos – Jelenczki István – Sükösd Miklós – Kelényi Béla (szerk.): Mauzóleum Halálirodalom. Bölcsész Index Centrál Könyvek, 179-188.
1997 Képek és jelképek. Budapest.
2001 A samanizmus Az eksztázis ősi technikái. Budapest.
2002 Vallási hiedelmek és eszmék története I-II-III. Budapest.
2006 Mítoszok, álmok és misztériumok. Budapest.
2006 Az örök visszatérés mítosza. Budapest.
- Erdélyi János
1886 Pályák és pálmák. Budapest, Franklin-Társulat.
- Erdélyi Pál
1887 A XVI. és XVII. századi magyar históriás énekek. Magyar Könyvszemle. XII. 119-179. Budapest.
1899 A virágének. Ethnographia. X. 257-269. 337-352. Budapest.
- Erdélyi Zsuzsanna
1961 Adatok a magyar népköltészet színszimbolikájához. Ethnographia. LXXII 173-199. 405-429. 583-598. Budapest.
1976 Hegyet hágék lőlt lépék, archaikus népi imádságok. Budapest
- Evola, Julius
2000 A szexus metafizikája. Budapest.
- Érszegi Géza (szerk.)
1999 Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I. Budapest.
- Faggyas István
1988 Fejfás temetők a magyarországi Gömörben. In: Ujváry Zoltán (szerk.): Gömör néprajza XII. Debrecen.
- Falus Róbert (szerk.)
1982 Apollón lantja. A görög-római irodalom kistükre. Budapest.
1984 Platon összes művei III. Budapest.
- Falvay Károly
2006 Nagyboldogasszony: Női szerepkör a magyar ősvallás tükrében. Budapest.
- Falvy Zoltán
1961 Énekmondók a középkori Magyarországon I. Filológiai Közöny. VII. 86-106. Budapest.
- Faragó József
1960 Legszebb román népballadák. Bukarest.

- Fehér Bence
2000 Priapusi versek: római erotikus költemények. Budapest.
- Fekete Csaba
2003/2004 Versszedés, énekeskönyv, kottagrafika.
Magyar Egyházzene XI. 195-204. Budapest.
- 2004/2005 Versszedés, prózaszedés, dőltbetűs szedés.
Magyar Egyházzene XII. 409-414. Budapest.
- Felhősné Csiszár Sarolta
1985 A közvetítők szerepe a beregi temetkezési szokásokban.
In: Dankó Imre- Küllős Imola (szerk.): Vallási Néprajz II.
Budapest, 432-461.
- 1986 Temetési szokások a Beregi-Tiszaháton.
In: Ujváry Zoltán (szerk.): Studia folkloristica et ethnographica.
Debrecen.
- Ferenczi Ilona
1997 Graduale Ráday. Musicalia Danubiana 16.
MTA Zenetudományi Intézet, Budapest.
- Ferenczi Sándor
1997 Katasztrófák a nemi működés fejlődésében. Pszichoanalitikai tanulmány.
Budapest.
- Finánczy Ernő
1922 Az ókori nevelés története. Budapest.
1926 A középkori nevelés története. Budapest
- Fincicky Mihály
1870 Magyar-orsz népdalok. A hazai nem-magyarajkú népköltészet tára.
2. kötet. Pest.
- Finta Gergely
1995-96 Egy egyházmegye bemutatkozik I.
Magyar Egyházzene. III. 237-339. Budapest.
- Fiók Károly
1903 India. In: Heinrich Gusztáv (szerk.): Egyetemes irodalomtörténet I. kötet
Ó-kori keleti népek és hellének Budapest, 1-128.
- Firth, Raymond-McLean, Mervyn
1990 Tikopia songs: poetic and musical art of a Polynesian people of the
Solomon Islands. Cambridge.
- Fodor Attila
2008 Az aranyosszéki halottbúcsúztató versek 21. századi vizsgálata.
Erdélyi Múzeum LXX. 1-17. Kolozsvár.
- Fol, Aleksander – Marazov, Ivan
1984 Thrákia és a thrákok. Budapest.

- Foley, Edward-Bangert, Mark Paul
2000 Worship music: concise dictionary. USA.
- Fónagy Iván
1942 Wawiri. Primitív népek költészete. Budapest.
- Földényi F. László
1985 A boldogtalan szerelem. In: Kamarás István – Varga Csaba (szerk.):
A szerelemről komolyan Tanulmányok. Budapest, 9-27.
- Földi János
1792 Elmélkedés a 'Sidó Vers-írásról.
Magyar Hírmondó. 905-914. Bécs.
- Francé, Raoul Heinrich
1913 A növények érzéki és szerelmi élete; A darwinizmus mai állása.
Budapest.
- Frazer, James G.
2005 Az aranyág. Budapest.
- Futó József
1975 A Föld éghajlata és hatása az élővilágra. Budapest.
- Gahlin, Lucia
2001 Egyiptom: istenek, mítoszok és vallás: izgalmas útikalauz az óegyiptomi
mítoszok és vallás lenyűgöző világába. Budapest.
- Galgóczi László:
1994 Ház, feze, tömlöc. In: Békési Imre-H. Tóth Imre (szerk.): Magyar
Tudományos Akadémia Szegedi területi bizottsága IV. Bárczi Géza
centenárium. Szeged, 15-32.
- Gábor Ignác
1925 A magyar ritmus problémája. Zrínyi verselése és a magyar ősi ritmus.
Budapest.
- Gál Kálmán
1895 Temetési szokások a Nyárad mellett.
Ethnographia. VI. 222-226. Budapest.
- Gennep, Arnold van
2007 Átmeneti rítusok. MTA Néprajzi Kutatóintézete,
Pécsi Tudományegyetem Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék,
L' Harmattan Kiadó.
- Géczi János
2006 A rózsa és jelképei Az antik mediterráneum. Budapest.
- Geréb László-Kardos Tibor
1959 Képes Krónika: Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről. Budapest.

- Gerézdi Rabán
1962 A magyar világi líra kezdetei. Budapest.
- Gönczy Lajos
1960 A búcsúztató. Református szemle. 279-288. Kolozsvár.
- Grandpierre Attila
1999 Az ősi magyar mágikus világlátás fennmaradt nyomai.
Kapu. 80-86, 46-48. Budapest.
2002 Az élő világegyetem könyve. Budapest.
2003 A kozmosz fogalmának rejtélye. Kapu.
45-47, 36-38, 50-53, 42-44. Budapest.
2006 Karácsony. Budapest.
- Grün, Anselm – Riedl, Gerhard
2000 Misztika és érosz. Pannonhalma.
- Gyöngyössy Orsolya
2010 „Adom végbúcsúzásom, a legutolsó szólásom...” Knapek Dezső halotti
Búcsúztatói Csanytelek. Szeged
- György Horváth László:
1994 Temetési szokások a Kis-Küküllő menti Magyar királyfalván.
In: Bartha Elek, Dankó Imre, Küllös Imola, Molnár Ambrus (szerk.)
Vallási Néprajz 6. kötet. Debrecen, 53-65.
- Gyurgyák János-Pótó János (szerk.)
2004 Képes Krónika. Budapest.
- Hamilton, Edith
1992 Görög és római mitológia. Budapest.
- Hahn István
1998 Naptári rendszerek és időszámítás. Budapest.
- Hargittay Emil
1996 A biblikus mitizáció a 17. századi magyar költészetben.
In: Jankovics József- Monok István-Nyerges Judit (szerk.):
A magyar művelődés és a kereszténység II. IV. Nemzetközi
Hungarológiai Kongresszus előadásai Róma-Nápoly, 731-742.
- Hámori József
2001 Az emberi agy aszimmetriái. Budapest – Pécs.
- Hetényi Ernő (ford.)
1993 Tibeti halottaskönyv Bar-do thos-sgrol. Budapest.
- Hésziadosz -Trencsényi-Waldapfel Imre (ford.)
1974 Istenek születése/ Munkák és napok. Budapest.

- Homérosz
1984 Íliász. Budapest.
1991 Odüsszeia. Budapest.
- Homérosz-Devecseri Gábor (ford.)
1941 Homéroszi himnuszok. Budapest.
- Hont Ferenc
1940 Az eltűnt magyar színjáték. Budapest.
- Hoppál Mihály
1990 Tulipán és szív Szerelmi jelképek a magyar népművészetben. Debrecen.
1994 Sámánok: Lelkek és jelképek. Budapest.
- Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György
1997 Jelképtár. Budapest.
- Horn, David
2003 Lining out (szócikk) In: Shepherd, John (szerk.):
Continuum Encyclopedia of popular music of the world. Volume II.
Performance and production. London, 146.
- Horváth Iván
1972 A grammatikai szemlélet kezdetei a magyar verselméletben
(Földtől Aranyig)
Irodalomtörténeti Közlemények. LXXVI. 290-306. Budapest.
- Horváth János
1928 A középkori magyar vers ritmusa. Berlin.
1931 A magyar irodalmi műveltség kezdetei Szent Istvántól Mohácsig.
Budapest.
1948 A magyar vers. Budapest.
- Ifj. Horváth János
1954 Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Budapest.
1970 A Halotti Beszéd történetéhez.
Magyar Nyelv. LXVI. 421-429. Budapest.
- Horváth Sándor
1990 A négy végsőről. In: Gál József (szerk.): Vasi szemle. XLIV. 3.
Szombathely.
- Horváthné Schmidt Ilona
2005 Ősi sámányógyítás – neosamanizmus – modern pszichoterápia. In:
Hoppál Mihály – Szathmári Botond – Takács András (szerk.):
Sámánok és kultúrák. Budapest, 79-89.
- Hughes, Richard A.
2004 Lamesnt, death, and destiny. New York.

- Huszka József
 1994/ a A magyar turáni ornamentika története. Budapest.
 1994/ b Az istenfá. Debrecen.
 2005 A székely ház. Debrecen.
- Illyés István
 1693 Sóltári Énekek a magyar anyaszentegyház vigasztalására és halottas énekek a szomorú temetések alkalmatosságára. Nagyszombat.
- Jacobi Lányi Ernő
 1936 A Königsbergi Töredékek versalakja. Magyar Nyelv. 302-311. XXXII. Budapest.
 1937 Az ismétlés a magyar népdalban. Ethnographia. XLVIII. 25-29. Budapest.
 1942 A magyar verstan a finnugor és török népköltészet megvilágításában. Ethnographia. LIII. 17-27. Budapest.
- Jagamas János-Faragó József
 1974 Romániai magyar népdalok. Bukarest.
- Jancsi László
 1931 A misztikus intuíció. Pécs.
- Jankovics József
 1991 Régi magyar Költők Tára XVII. század Énekek és versek (1686-1700) 14. kötet Budapest.
- Jankovics Marcell
 1980 A népmesék és a csillagos ég. Budapest.
 1987 „Csillagok között fényességes csillag” A Szent László-legendája és a csillagos ég. Budapest.
 1988 Jelkép-kalendárium. Budapest.
 1991 A fa mitológiája. Debrecen.
 1996 A Nap könyve. Debrecen.
 2006 Csillagok között fényességes csillag. A Szent László legenda és a csillagos ég. Budapest.
- P. Jáki Sándor Teodóz
 1995-1996 Ősi és modern. Magyar Egyházzene. III. 429-433. Budapest.
- Jakubovich Emil
 1931 Honfoglalási hősi énekeink előadásformájához. Magyar Nyelv. XXVII. 265-276. Budapest.
- Jung, Carl Gustav
 1993 Bevezetés a tudattalan pszichológiájába. Budapest.
 2000 Az ember és szimbólumai. Budapest.
 2006 Emlékek, álmok, gondolatok. Budapest.
- Justyák János – Szász Gábor
 2001 Az éghajlat, a növényzet és a talaj övezetes elrendeződése a Földön. Debrecen.

- Kallós Zoltán
 1960 Gyimes-völgyi keservesek.
 Néprajzi Közlemények. V. 3-51. Budapest.
 1974 Balladák könyve. Magyar Helikon.
- Kalmár Elek
 1895 A Königsbergi Töredék versmértéke.
 Nyelvtudományi Közlemények. XXV. 351-355. Budapest.
- Kardos Tibor
 193? Középkori kultúra, középkori költészet. Budapest.
- Karasszon Dezső
 1994/1995 „Krisztus az mi bűneinkért” Huszár Gál húsvéti éneke és a
 „virgulálás” technikája.
 Magyar Egyházzene. II. 189-196. Budapest.
- Kast, Verena
 2009 A gyász: Egy lelki folyamat stádiumai és esélyei. Budapest
- Katona Ferenc
 2009 Az agy fejlődésének kultúrtörténete. Budapest.
- Katona Imre
 1982 a. Vers. (szócikk) In: Ortutay Gyula (főszerk.):
 Magyar Néprajzi Lexikon 5. Budapest, 530.
 1982 b. Halottas énekköltészetünk tiszta és átmeneti műfajai.
 In: Hoppál Mihály-Novák László (szerk.):
 Előmunkálatok a magyarság néprajzához 10. Halottkultusz.
 Budapest, 133-143.
- Kaufman, Charles H.
 1981 Music in New Jersey 1655-1860 A study of musical activity and
 musicians in New Jersey from its first settlement to the civil wor.
 USA.
- Kákossy László
 1998 Az ókori egyiptom története és kultúrája. Budapest.
- Kárpáti János
 1998 Kelet zenéje. Budapest.
- Kárpáty Ágnes
 2002 A gyász szociológiája. Budapest.
- Károly S. László
 1977 „Jaj nekem, szomorú életem!” (A szövegformulák főbb típusai
 siratóénekeinkben) In: Ortutay Gyula (szerk.):
 Nép kultúra-népi társadalom. Budapest, 307-326.
 1988 Siratóének. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): Magyar Néprajz V.
 Magyar népköltészet. Budapest, 611-632.

- Kecskeméti Gábor
1998 Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. Budapest.
- Kecskeméti Gábor-Nováky Hajnalka
1988. Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból.
MTA Irodalomtudományi Intézete, 93.
- Kecskés András
1991 A magyar verselméleti gondolkodás története: A kezdetektől 1898-ig.
Budapest.
- Kelemen András
1979 A sámánizmus kórlélektani szempontból. In: Forrás II. 49-62. Budapest.
- Keresztury Dezső (szerk.)
1982 Arany János összes művei. XVI. kötet. Levezés II. Budapest.
- Kerényi György
1951 Gyermekjátékok. Magyar Népzene Tára I. kötet. Budapest.
1953 Jeles napok. Magyar Népzene Tára II. kötet. Budapest.
- Keszeg Vilmos
2002a A genealógiai emlékezet szervezése. In: Árva Judit-Gyarmati János
(szerk.): Közelítések az időhöz. Tanulmányok. Tabula könyvek 3.
Budapest, 172-212.
2002b A halott biográfiája: lázadás a névtelen halál ellen. In: Uő: Homo
narrans. Emberek, történetek és kontextusok. Kolozsvár, 205-256.
2004 Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek, kontextusok. I-II.
Marosvásárhely.
- Képes Géza- Simon Róbert
1968 Perzsa költők antológiája. Budapest.
- Kéri Katalin
1999 Medreszék a középkori iszlám világban.
Iskolakultúra. IX. 12. 29-39. Budapest.
2002 Nevelésügy a középkori iszlámban. Iskolakultúra 16. Pécs.
- Kilián István
1981 Magyar Mária-siralmak. Új írás. XX. 3-17. Budapest.
- Kirk, G. S- Raven, J. E.- Schofield, M.
2002 A preszókratikus filozófusok. Budapest.
- Kiss Áron
1984 (1891) Magyar gyermekjáték-gyűjtemény. Budapest.
- Kiss Lajos- Rajeczky Benjamin
1966 A Magyar Népzene Tára. V. kötet Siratók. Budapest.

- Kodály Zoltán
1921 Árgirus nótája. Ethnographia. XXXII. 25-35. Budapest.
1943 Sirató. In: Viski Károly (szerk.): A magyarság néprajza. IV. Budapest, 38-42. p.
- Komlowszki Tibor-Stoll Béla
1976 Régi Magyar Költők Tára. XVII. század. 8. kötet.
Bethlen Gábor korának költészete. Budapest.
- Komoróczy Géza
1979 A sumer irodalmi hagyomány. Tanulmányok. Budapest.
1983 „Fénylő ölednek édes örömében...” A sumer irodalom kistükre. Budapest.
1988 Az ókori Mezopotámia vallásai. Budapest.
- Kormos István-Rab Zsuzsa
Ékes fejr hatyú: orosz népköltés. Budapest.
- Koronczai Magdolna - Hollósi Nikolett (szerk.)
2003 A szexualitás egészségkönyve. Budapest.
- Kovács Ágnes
1977 Égig érő fa (szócikk). In: Ortutay Gyula (szerk.): Magyar Néprajzi Lexikon. Budapest, 639-640.
- Kovács Előd
2005 Török népdalok Európától Szibériáig: A magyar népköltészet török kapcsolatairól. Debrecen.
- K. Kovács László
2004 (1944) A kolozsvári hóstátiak temetkezése. Kolozsvár.
- Kozma Erzsébet
1930 A misztika és Boldog Margit. Vác.
- Kóthay Katalin Anna – Gulyás András
2007 Túlvilág és mindennapok az ókori Egyiptomban Források a Kr. e. 3 – 2. Évezredből. Miskolc.
- Körner, Max
1840 Historische Volkslieder. Stuttgart.
- Kőszeghy Péter (szerk.)
1986 Huszár Gál: A keresztyéni gyülekezetekben való isteni dicséreték és imádságok Komjáti 1574. Bibliotheca Hungarica Antiqua XIII. 1-3. kötet. Budapest.
- Kristó Gyula
2002 Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Budapest.

- Kríza Ildikó
1993 Felsőnyéki halotti búcsúztatók. Budapest.
1996 Halotti búcsúztatók az irodalom és folklór határán.
In: Jankovics József-Monok István-Nyerges Judit (szerk.):
A magyar művelődés és a kereszténység II. IV. Nemzetközi
Hungarológiai Kongresszus előadásai Róma-Nápoly, 975-983.
2001 In persona defuncti. In: Pócs Éva (szerk.): Lélek, halál, túlvilág:
Tanulmányok a transzcendensről II. Budapest, 372-382.
- Kríza János-Kríza Ildikó
2005 Júlia szép leány. Budapest.
- Kunt Ernő
1987 Az utolsó átváltozás. Budapest.
- Kuntár Lajos
1957 Az arany rózsafa. Vasi népmesék. Budapest.
- Krupa András
1993 A halál, a temetés a szlovákoknál. In: Grin Igor-Krupa András (szerk.):
Békéscsaba néprajza. Békéscsaba, 745-776.
- Kühár Flóris
1928 A misztikus természetszemlélet alapjai. Budapest.
- Lanković, Agnjica S.
1987 Pogrebni običaji u Koljnofu. In: Ujváry Zoltán (szerk.):
Etnografija Južnih Slavena u Mađarskaj - A magyarországi délszlávok
néprajza. 149-205. Budapest.
- Láng János
1979 A mitológia kezdetei Az ősi népek elbeszélései. Budapest.
- László Gyula
1967 Hunor és Magyar nyomában. Budapest.
- Lázár Katalin
1990 Magyar népi játékok. In: Dömötör Tekla-Hoppál Mihály (szerk.):
Magyar Néprajz VI. kötet. Népzene néptánc népi játék.
Budapest, 544-647.
- Linke, Detlef
2005 Az agy. Budapest.
- Lips, Eva
1960 Könyv az indiánokról. Budapest.
- Liszka József
1988 Halál és temetés Kéménden. In: Liszka József (szerk.):
„Kurtaszoknyás hatfalu” Dolgozatok Kéménd község néprajzából.

- Losontzi István (szerk.)
1778 Halotti Énekek. Pest.
- Lükő Gábor
1942 A magyar lélek formái. Budapest.
- Madas Edit
2002 Középkori prédikációirodalmunk történetéből. Debrecen.
2007 A szóbeliség és az írásbeliség határán 1192-1195: A Halotti beszéd.
In: Jankovits László, Orlovszky Géza (szerk.):
A magyar irodalom története A kezdetektől 1800-ig Budapest, 59-70.
- Magyar Adorján
1975 A lelkiismeret aranytükre. Svájc.
1995 Az ősműveltség. Budapest.
- Mahler Ede
1908 A halhatatlanságban való hit az ókori keleti népeknél.
In: Munkácsi Bernát, Sebestyén Gyula (szerk.): Ethnographia.
Budapest, 1-12.
- Manguel, Alberto
1996 Az olvasás története. Budapest.
- Margitai János
1778 Debreceni Énekeskönyv. Debrecen.
- Marjai Márton-Bartha Elek
1980 Sírfeliratok, temetői költészet Hajdú-Biharban.
In: Szöllősi Gyula (szerk.): Hajdú-Bihar temetőművészete.
Debrecen, 269-287.
- Maróth Károly
1939 Szent Iván napja. In: Györffy István (szerk.): Ethnographia.
Budapest, 254-296.
- Maróth Miklós
2002 A görög filozófia története. Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK.
- Mereskovszkij, Dimitrij Szergejevics
1992 Kelet titkai. Budapest.
- Metcalf, Peter- Huntington, Richard
1991 Celebrations of death: the anthropology of mortuary ritual. Cambridge.
- Mészáros István
1964 A középkori nevelés. Budapest.
1973 A XII. századi esztergomi diákjegyzet.
Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Mills, Alice
2006 Mitológia: mítoszok, mondák és legendák. Budapest.

Molnár Ambrus

1993 Temetési szokások eredete, a halottsirató mai gyakorlata a Küküllő mentén. Theologiai Szemle XXXVI. 79-84. Budapest.

1994 Adatok temetési szokásaink eredetéhez: a virrasztás mai gyakorlata a Küküllő és Nyárad menti református és unitárius gyülekezetekben. In: Bartha Elek-Dankó Imre-Küllös Imola (szerk.): Vallási néprajz. VI. Debrecen-Budapest, 21-39.

Molnár Csilla

1994 Énekdiktálás a kárpátaljai Nagydobronyban. In: Bartha Elek-Dankó Imre-Küllös Imola-Molnár Ambrus (szerk.): Vallási Néprajz VI. Debrecen, 41-51.

Molnár János

2003 A szerelem országútján. Kolozsvár.

Molnár Mihály

2000 Sírfeliratok a magyarországi Gömörben. In: Ujváry Zoltán (szerk.): Gömör néprajza LIV. Debrecen.

Munkácsi Bernát

1892 Regék és énekek a világ teremtéséről. Budapest.

1892 Vogul népköltési gyűjtemény II. Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Budapest.

1893 Vogul népköltési gyűjtemény III. Medveénekek. Budapest.

1897 Vogul népköltési gyűjtemény IV. Életképek. Budapest.

Nagy Jenő

1942 Temetés, temető és halotti tor a kalotaszegi Magyarvalkón. Ethnographia LIII. 133-143. Budapest.

Nagy Júlia

2004 Mennyei parnasszus. Sárospataki diákok halottbúcsúztató versei. Acta patakina 16. Sárospatak.

Nagy Mária

1997/1936 A gyermek és a halál. Budapest.

Nagy Olga

1990 Az egyházi tanítástól eltérő szokások az erdélyi református népi vallásosságban. In: Fejős Zoltán-Küllös Imola (szerk.): Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl. Budapest, 124-131.

Nagy Zoltán-Nagy Ilona

1990 Az ikertündérek. Budapest.

Nagyné Martyin Emília

2002 A magyarországi románok halottkultusza. In: Szatmári Imre (szerk.): A Békés Megyei Múzeumok Közleményei. 23. kötet. Békéscsaba, 315-347.

- Náray György
1695 *Lyra coelestis*. Nagyszombat.
- Neumann, Erich
2005 *A Nagy Anya: A Magna Mater archetípusai a jungi pszichológiában*.
Ursus Libris.
- Noszlopi László
1997 *A titkos erők és tanítások lélektana*. Budapest.
- Novák László Ferenc
2005 *Fejfa monográfia*. Nagykőrös.
- Nyíri Kristóf
1994 *A hagyomány filozófiája*. Budapest.
- Nyíri Tamás
1985 *A szerelem antropológiája*. In: Kamarás István – Varga Csaba (szerk.):
A szerelemről – komolyan. Budapest, 63-82.
- Ortega y Gasset, José
1991 *A szerelemről*. Budapest.
- Ortutay Gyula
1979 *Székely népballadák*. Magyar Helikon.
- Ortutay Gyula-Kríza Ildikó
1968. *Magyar népballadák*. Budapest.
- Otrokocsi Nagy Gábor
1937 *A misztika kódexirodalmunkban*. Debrecen.
- Pap Ferenc
2006/2007 *Graduáltól diktálásig*. Magyar Egyházzene. XIV. 57-74.
Budapest.
- Papp János
1972 *A férfisiratókról*. In: Dankó Imre (szerk.):
Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. Debrecen, 333-361.
- Pál József – Újváry Edit
1997 *Szimbólumtár Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és magyar kultúrából*. Budapest.
- Pálffy Endre
1961 *A román irodalom története*. Budapest.
- Petrik Géza
1968 *Magyarország bibliographiája 1712-1860*. I. kötet. Budapest.
- Pettitt, Georg A.
1946 *Primitive education in North America*. Los Angeles.

- Pék Zoltán (ford.)
1981 Rig-Véda. Budapest.
- Perls, Fricz
2004 A Gestalt-terápia alapvetése: Terápia testközelből. Budapest.
- Petz Gedeon
1891 Magyar és német hegedősök. Irodalomtörténeti Közlemények.
I. 22-31. Budapest.
- Piaget, Jean
1978 Szimbólumképzés a gyermekkorban. Budapest.
- Pallottino, Massimo
1980 Az etruszok. Budapest.
- Platón
1999 Platón összes művei kommentárokkal. A lakoma. Atlantisz könyvkiadó.
- Polcz Alaine
1989 A halál iskolája. Budapest.
1995 Meghalok én is? Budapest.
2000 Gyászban lenni. Budapest.
2005 Együtt az eltávozottal. Budapest.
- Pócs Éva
1980 Karácsonyi vacsora (szócikk). In: Ortutay Gyula (szerk.):
Magyar Néprajzi Lexikon 3. Budapest, 67-68.
- Predrag, Stepanovic
2005 A régi szerb irodalom története. Budapest.
- Pukánszky Béla-Németh András
1996 Neveléstörténet. Budapest.
- Pusztai István
1987 Régi Magyar Kódexek. 2. Bod- kódex XVI. század első negyede.
Budapest.
- Radloff Wilhelm
1868 Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme Süd-Sibiriens II. Theil.
St. Petersburg.
- Rákos Sándor (ford.) - Bodrogi Tibor (szerk.)
1976 Táncol a hullámsapkás tenger. Óceánia népeinek költészete. Budapest.
- Rapaics Raymund
1932 A magyarság virágai. Budapest.
- Raymond A. Moody
1986 Élet az élet után. Budapest.

- Reich, John
1987 Az ősi Itália. Budapest.
- Rezessy Anna
2007 A halott átváltozása: karjalai és magyar siratószövegek.
In: Pócs Éva (szerk.): Maszk, átváltozás, beavatás: vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Budapest, 321-357.
- Ries, Julien
2007 A mítosz az emberiség történetében. Budapest.
- Rockenbauer Zoltán
2002 Tá aroa. Tahiti mitológia, a primitív népek lírai költészete. Budapest.
- Roth, Paul
1963 Die neuen zeitung in deutschland im 15. und 16. Jahrhundert. Leipzig.
- Róheim Géza
1990 Magyar néphit és népszokások. Szeged.
- Saenger, Paul
2000 Az olvasás a középkor utolsó századaiban. In: Guglielmo Cavallo, Roger Chartier (szerk.): Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban. Budapest, 136-167.
- Sarosácz György
1971 Baranyai délszláv népszokások II. Temetkezési szokások a sokácoknál és bosnyákoknál. In: Dankó Imre- Mándoki László (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. XVI. 153-168. Pécs.
- Sax, Ibolya
2000 Der Tod, das Begräbnis und die Friedhofskultur der Deutschen in Werischwar/Pilisvörösvár, mit besonderem Hinblick auf die deutschen Grabinschriften. In: Manherz Károly (szerk.): Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen. 71-125. Budapest.
- Sámuel Aladár
1918 Kisküküllő vármegye református népének temetkezési szokásai. Ethnographia. XXIX. 91-104. Budapest.
- Sápy Szilvia
1997/1998 „Tercelés” Erdőháton. Magyar Egyházzene. V. 157-172. Budapest.

2000 „Diktálás énekek” Vámosoroszi temetkezési hagyományaiban. Ethnographia. CXI. 157-176. Budapest.

2005 A hagyományon kívüli diktáló múltja. In: Diktáló, énekdiktálás, diktálós ének. Debreceni Egyetem Néprajz Tanszék. Szakdolgozat. (témavezető: Dr. Bartha Elek)
2004/2005 A hagyomány szerinti diktáló jelene. Magyar Egyházzene. XII. 239-255. Budapest.
2006/2007 A diktálókönyv. Magyar Egyházzene. XIV. 75-104. Budapest.

- 2008 Tinódi Lantos Sebestyén vitézi siratói.
Valóság. LI. 34-61. Budapest.
2010 Tinódi Lantos Sebestyén, a literátus műveltségű énekmondó.
Korunk. III. 70-87. Kolozsvár.
2009/2010 Az énekdiktálás eredete.
Magyar Egyházzene. XVII. 433-454. Budapest.

Schalk Gyula

- 1993 Idők-korok-naptárak. Budapest.

Schmikli Norbert

- 2000 Csíksomlyói Mária-siralmak elő- és utóélete.
In: Demeter Júlia- Kilián István (szerk.):
A magyar színház születése: az 1997. évi egri konferencia előadásai.
Miskolc, 44-64.

Schram Ferenc

- 1974 A népénekek egy csoportjának kialakulása Magyarországon.
Ethnographia. LXXXV. 373-383. Budapest.

Sebestyén Gyula

- 1906 A pütkösdi király és királyné.
Ethnographia. XVII. 32-43. Budapest.

Sebestyén Károly

- 1898 A görög gondolkodás kezdetei Thalestől Sokratesig. Budapest.

Seres András-Szabó Csaba

- 1991 Csángómagyar daloskönyv. Budapest.

Shepherd, John (szerk.)– Horn, David

- 2003 Continuum Encyclopedia of popular music of the world. Volume II.
Performance and production. Lining out (szócikk) London.

Schober, Josef

- 1913 Trauerlieder bei Leichenbegängnissen. Budapest.

Soltau, Friedrich Leonard van

- 1845 Ein hundert deutsche historische Volkslieder. Leipzig.

Solymossy Sándor

- 1906 A líra és epika eredetéről.
Ethnographia. XVII. 1-19, 65-84, 201-211, 329-343. Budapest.
1907 Az énekes rendek keletkezése.
Ethnographia. XVIII. 193-213, 269-280, 339-348. Budapest.
1927 A gondolatrítmus eredete. Ethnographia. XXXVIII. 1-15. Budapest.

Somogyi Józsefné (szerk.)

- 2001 Temetők Békéscsabán: Temetkezési szokások, temetők, sírfeliratok,
Síremlékek. Békéscsaba.

- Stoll Béla:
2002 A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542-1840). Budapest.
- Süle Ferenc
2001 A túlvilág archetípusa a pszichoterápiában. In: Pócs Éva (szerk.): Lélek, halál, túlvilág. Budapest, 30-35.
- Svenbro, Jesper
2000 Az archaikus és klasszikus Görögország. A csöndes olvasás feltalálása. In: Guglielmo Cavallo-Rober Chartier (szerk.): Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban. Budapest, 44-70.
- Szabolcsi Bence
1928 A középkori énekmondók kérdéséhez. Irodalomtörténet. XXXVIII. 219-236. Budapest.
1956 A Halotti Beszéd ritmusa. Irodalomtörténeti Közlemények. LX. 119-129. Budapest.
- Szabó Csaba
2003 Adalékok a népzene-prozdia kérdéséhez. Szombathely.
- Szabó Károly
1879 Régi magyar könyvtár. I. Budapest.
- Szántai Lajos
1999 Az örök királynak leánya Árpád-házi Szent Margit. Debrecen.
- Szántó Hugó
1928 Mechanizmus, élet, lélek. Korunk. III. 321-326. 416-422. Kolozsvár.
- Szántó R. Tibor
2005 A samanizmus mint (ismeret)rendszer. In: Hoppál Mihály – Szathmári Botond – Takács András (szerk.): Sámánok és kultúrák. Budapest, 38-50.
- Szeberényi Lajos
1866 Tót népdalok. A hazai nem-magyarajkú népköltészet tára. 1. kötet. Pest.
- Szegedi Lénárd
1674 Cantus Catholici. Kassa.
- Szendi Gábor
2009 Isten az agyban. Budapest.
- Szendrei Janka-Tátrai Zsuzsanna
1979 Halott búcsúztatása. (szócikk) In: Ortutay Gyula (szerk.): Magyar Néprajzi Lexikon. Budapest, 437-438.
- Szepes Erika
2004 Rózsa és napraforgó. Eső irodalmi lap. VII. 24-50. Jászberény.

- Szepessy Tibor
1962 Tibullus és Propertius összes költeményei. Budapest.
- Szerdahelyi István (szerk.).
1994 Világirodalmi lexikon XVI. kötet. Budapest.
- Székács József
1836 Szerb népdalok és hősregék. Pest.
- Székelyi-Orovicza, Elisabeth
2003 Vergleichende Untersuchungen zum Todes- und Bestattungsbrauch in Pogan/Pogány. In: Manherz Károly (szerk.): Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen. – A magyarországi németek néprajza. 163-193. Budapest.
- Szilády Áron
1877 Régi Magyar Költők Tára I. kötet, Középkori magyar költői maradványok. Budapest.
1880 Régi Magyar Költők Tára II. kötet. XVI. századbeli magyar költők művei. Budapest.
1881 Régi Magyar Költők Tára XVI. század, III. kötet, Tinódi Sebestyén összes művei. Budapest.
- Szilvás-Újfalvi Anderkó Imre
1598 (1602) In exequiis defunctorum Halot temetésorra való énekek. Debrecen.
- Tatelbaum Judy- Jámbor Katalin (ford.)
1998 Bátorság a gyászhoz. Budapest.
- Tánczos Vilmos
2007 Szimbolikus formák a folklórban. Budapest.
- Tátrai Zsuzsanna
1990 Jeles napok – ünnepi szokások. In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): Magyar Néprajz VII. kötet Népszokás néphit népi vallásosság. Budapest, 102-264.
- Tátrai Zsuzsanna – Karácsony Molnár Erika
1997 Jeles napok, ünnepi szokások. Budapest.
- Thuróczy János- Horváth János (ford.)
1980 A magyarok krónikája. Budapest.
- Tokarev, Sergej Aleksandrovic
1988 Mitológiai enciklopédia I-II. Budapest.
- Tornai József
1977 Boldog látomások. A világ törzsi költészete. Budapest.

- Trencsényi-Waldapfel Imre
1952 Bellerophon-tés. In: MTA Nyelv – és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. Budapest, 491-533.
- Turnbull, Colin M.
1970 Az afrikai törzsek élete. Budapest.
- Tylor, Edward Burnett
1871/2010 Primitive Culture. Cambridge University Press.
- Ujváry Zoltán
1972 Ej-haj, gyöngyvirág... Debrecen.
1975 Varia folkloristica: Írások a néphagyomány köréből. Debrecen, 137-155.
1978 A temetés paródiája. Temetés és halál a népi játékokban. Debrecen.
1988 Játék és maszk. Dramatikus népszokások IV. Debrecen.
1991 Farsangi népszokások. Debrecen.

1993 Születéstől a halálig Az emberélet fordulójának szokásai Lévárton és Deresken. Gömör néprajza XL. Debrecen.
1997 Népi színjátékok és maszkos szokások. Debrecen.
2004 Néprajz Móra Ferenc műveiben. Kiskunfélegyháza.
- Varga Imre
1977 Régi Magyar Költők Tára XVII. század 9. A két Rákóczi György korának költészete (1630-1660). Budapest.
1981 Régi Magyar Költők Tára XVII. század 10. kötet
Az 1660-as évek költészete (1661-1671). Budapest.

1986 Régi Magyar Költők Tára XVII. század 11. Az első kuruc mozgalmak korának költészete (1677-1686). Budapest.
- Vargyas Gábor
2010 Mítoszok a halál eredetéről (és a bibliai bűnbeesés története).
In: Pilling János (szerk.): A halál, a haldoklás és a gyász kultúrantropológiája és pszichológiája. Budapest, 13-24.
- Vargyas Lajos
1960 Kutatások a népballada középkori történetében. II. A honfoglalás kori hősi epika továbbélése balladáinkban.
Ethnographia. LXXI. 479-523. Budapest.
1962 Kutatások a népballada középkori történetében.
IV. Műfaji és történeti tanulságok.
Ethnographia. LXXIII. 206-259. Budapest.
1976 A magyar népballada és Európa. I-II. Budapest.
1979 Balladáskönyv. Budapest.
1988 Lírai népköltészet. In: Vargyas Lajos (szerk.):
Magyar Néprajz Népköltészet V. kötet. Budapest, 427-565.
- Varjas Béla (szerk.)
1975 A keresztyéni gyülekezetekben való isteni dicséretnek Várad 1566.
Bibliotheca Hungarica Antiqua IX.
1982 A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei. Budapest.

- Vas Olga
1937 A misztika hatása kódexirodalmunkra. Budapest.
- Vasziljev, Leonid Leonidovic
1964 Telepátia. Budapest.
- Váczy Kálmán
1997 Carl Linné (1707-1778) a természet rendszerezője vallomásai műveiről.
Kolozsvár.
- Vekerdi József- Jánosy István (ford.)
1964 Mahábhárata; Rámájana. Budapest.
- Vikár Béla
1901 A szentiváni ének. Magyar Nyelvőr. XXX. 352-459. Budapest.
- Vikár Béla (ford.)
1985 Kalevala Budapest.
- Virt István
2001 "Elszakasztottad a testemtől én lelkemet": a moldvai és
a Baranya megyei csángók halottas szokásai és hiedelmei. Kolozsvár.
- Vistai András János- Domokos János (szerk.)
1961 Kihajtott a bükk levele: Román népballadák és népdalok. Budapest.
- Visnovszky Rezső
1907 Széphistóriáink olasz-latin csoportja. Budapest.
- Vitebsky, Piers
1996 A sámán. Budapest.
- Vogt, Friedrich
1880 Salman und Morolf. Halle.
- Voigt Vilmos
2000 Az érzelmek és a fájdalom eltávolítása. In: Voigt Vilmos:
Világnak kezdetétől fogva: Történeti folklorisztikai tanulmányok.
Budapest, 341-359.
- Vulcanu József
1877 Román népdalok. A hazai nem-magyarajkú népköltészet tára. 3. kötet.
Budapest.
- Wallis, Richard T.
2002 Az újplatonizmus. Budapest.
- Watterson, Barbara
2008 Az ókori egyiptom istenei. Debrecen.

Wilkinson, Richard H.

2006 Az ókori Egyiptom templomai. Pécs.

Winkler, Eberhard

1967 Die Leichenpredigt im deutschen Luthertum bis Spener. München.

Tinódi Lantos Sebestyén sirató-formulái

Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról (1541)	Príni Péternek, Majlát Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról (1542)
Fohászcodik vala és igen sír vala, Jó Terek Bálintné hogy hírt nem hall vala, Mert ő vitéz urát igen félti vala, Hogy az terek hiti végre meg ne csalná. Egy levelet néki ha megmutatának Hogy fogsága volna ő vitéz urának: Erő szakaszkodék kezének, lábának, Földhöz üté magát, ott sokan sírának. Csudaképen töri, fárasztja ő magát, Sírva apolgatja futosó két fiát, Oly igen kesergi urának fogságát, És az két fiával az nagy árvaságát. Ígyen éjjel nappal hallják kesergését, Immár nem alítja világban élését, Hallja meg az Isten az ő könnyörgését, Hogy hamar láthassa ura megjövését.	I. rész: Vala nagy bánatja szép asszon társának, Fiját hogy megérté vinnék az császárnak, Erő szakaszkodék kezének, lábának, Földhöz öté magát, ott sokan sírának. Sokat szép fiának ő nem szólhat vala, Mert nagy keserőség szívét folta vala, Ölelgeti, sírva apolgatja vala, Egy hintó-szekérben úgy öltette vala. II. rész: Vivék fogva ötöt az terek császárnak, Három szegín bojért hagyák Majlátnének, Örök siralma lön az tisztös asszonnak, És nagy emléközet egynéhán országnak. III. rész: Fohászcodik mostan sok gyakor sírásval Asszony-feleségöd az két szép fiadval, Mert ők élnek mostan az nagy árvaságval, Nagy sok bosszúságval, gyámoltalanságval. Örömök soholt nincs te jó szolgálidnak, Kik szível szeretnek, gyakran fohászcodnak, Egynéhán közülök tétova búdosnak, Ha megszabadulnál mégis sokan várnak. Csuda mint ohítanak az te jó barátid, Még azok is hogy kik voltak ellneségid, Lennének nagy somma kincscsel segítségid, Csak kiválthatnának az te szeretőid.

Szitnya, Léva, Csábrág és Murán váraknak megvevése I. rész (1549)	Szegedi veszedelem (1552)
Az spanyolok ezzel sem gondolának, Harminczkettőt bennök megnyakazának; Magyar vitézök ott sokan sírának, Az kegyötlenségön sírva ők ohajtának. Nám ezt az fő vitézök hogy meghallák, Vitézök halálát igön siraták, Gróftul az testöket kérék, eltakarnák, Horvát Vídót, Terek Tamást, Kis Andrást elhozaták.	I. rész: Rémölés, nagy sírás mind utcánként vala, Az sok holt test széllal ott feköszik vala, Két halomot az testben nagyot raktak vala, Az sok drága kincsöt széllal takarják vala. II. rész: De lám nagy ohítás, sírás köztök vala, Noha az sok kincsöt visszanyerték vala, De szántalan fő terek ott veszött vala, Kiket az terek igen siratnak vala. III. rész: „No hozzá! No hozzá!” hajdúk mondják vala, Reménsége Kaszonnak már ott nem vala, Mert java népében sok elhullott vala, Lovát ott megölék, sebben haza indúla. Tön ő nagy siralmat vitézi halálán, Igen bosszankodék nagy szégyenvallásán, Nem lehetött rajta Szeged viadalján, Hajdúk hálát adnak istennek nagy jóvoltán.

Az vég Temesvárbán Losonczy Istvánnak haláláról (1552)

Búcsú-formula:

Siet készülni az vég Temesvárbá,
Asszon társátul az Csejte várában
Szép gyermekitől búcsúzik búában,
Többé nem látja, gondolja magában.

Sok ohítások lőnek barátitul,
Török Ferencztől, jó tisztartóitul,
Az jó Prínitől, és ország Kristóftul,
Vég búcsút vészön, mint fiaitul.

Sirató-formula:

Csudáját király hogy hallotta vala,
Jó Losonczinak vesztét szánja vala,
Igyében hogy meg nem segélhette vala,
Mert békeség dolgát akkor futja vala.

Ezen Baptista Bátori Andrásval,
Igen bánkódék sok könyhullatásval,
Hogy segítségvel nem lelete hadával,
Mert ellensége Moldvában lőn nagy hadval.

Mondjam az Pökri Annának csudáját?
Vitéz Losonczy szép társa sírását,
Őt árvájával özvegygyé maradtát,
Mikort megérté urának halálát.

Csak álméllkodék, magát lebocsátá,
Keserűségvel ő urát siratá,
Ő szép gyermekit sírva apolgatá,
Olymint ő magát ott halni bocsátá.

Az Ország Kristóf két hajadon hűgával,
Príni Gárbielnek szép mátkájával,
Terek Ferencznek es szép mátkájával,
Ország Lászlónak megmaradékival.

Sok könyhullással ők siratják vala,
Mint édes atyjokat ohítják vala,
Úrnak két szép leán magzatja vala,
Édös atyjokat ők kesergik vala.

Sok jó adassék felségös királnak,
Szolgálatjáért vitéz Losonczinak,
Minden várait engedé leányinak,
Fiakká tevő ő sok jószáginak.

Oh mely szertelen hallják kesergését,
Az jó asszonnak csuda veszödését,
Ő nem ohítja világban élését,
Mert elvesztötte édös szeretőjét.

Vígasság nem kell már semmi dolgában,
Ő beöltözék fekete gyászba,
Szép gyermekivel holtig nagy síramba,
Jó hív szolgái azon színű gyászba.

Jó Losonczinak halálát ohítja
Príni Gábriel, egy fogadott fia,
Jó Török Ferencz, más fogadott fia,
Sok jó barátja szánja bánja.

Ő elveszésén sok úr szomorodék,
Mert jószágokban sok elpusztítotték,
Ő családjokval búdosóba esék,
Tisza kétfelé terek kézbe esék.

Ez Magyarország, sok nemes nemzetség,
Halálát száná, báná szegén község,
Rác, oláh, tót, sok magyar nemzetség,
Egész Erdélség, spanyol, némötség!

Erdélyi históriának V. rész (1553)

I. rész:

Rettenetös lón halála az barátnak,
Kin lón nagy siralmok sok jó szolgáinak,
Jelesben ohítás az horvát uraknak,
Nagy sok jóval vala, mint atyjafiainak.

Siralma nagy vala az tisztös asszonnak,
És ő véle öszve az kiseded fiának,
Hogy más ura léssen az erős Kassának,
Jó Magyarországnak, kincses Erdélszágnak.

Oly igen örülik nagy sok várasokban,
Kik voltak miatta gyakran kárvallásban,
Mert kinél mit érzött, volt ólálkodásban,
Vagy fogsággal, vagy szép szóval azt kivonyásban.

Bánkodik királfi, jó lován ől vala,
Kassát nézi vala, szép sokat szól vala,
Vajjon mikor léssen Kassában szállása,
Jó Magyarországnak és Erdélben lakása?

II. rész:

János királné fiával már Kassában
Az barát halálát hallá hamarságban
Csak elámélnék nagy gondolkodásban,
Nagy szernyü halálán ő tudakozásban.

Ohajtják, siratják az kik látják vala,
Az ő búdosását keserőlik vala,
Ő eszt, elméjét es csudálják vala,
Ő lovon ölése, termete nagy szép vala.

Csuda sápolódása az jó asszonnak,
És ő véle öszve az királ fiának,
Vala nagy öröme az ő udvarának,
Hogy nagy ostort vetött isten az kincstartónak.

III. rész:

Siratják vitézek, mint kegyes atyjokat,
Üdvezlik és áldják mint jól tött urokat,
Ő atyjafiai ohítják bátyjokat,
Éltette, táplálta, nékik adott sok jókat.

Az királné asszon utában meghallá,
Az királ fiával halálát ohítá,
Ők el-bémenének az Lengyelországba,
Herczegségbe onnan neves Opúliába.

Búcsú-formulák

Báthori Gábor halotti búcsúztatója (1613)

„Oh szép nemszetsegim, uitez Bathoriak,
Szaniatok, hol uattok, mert uadak, madarak
Siratnak kik szanak sok jo uitez iffiak,
Erdely vrakban kik el marattanak.

Biszony segetenj titeket kesz ualek,
De nagy ueletlenul halalom történek,
Megh asot ueremben fejem im be esek,
Szorniu rut halalal eltem el uegeszek.

Megh ozlot seregek, tzata uszo rendek,
Szerelmes uitieszim, szabad jo legeniek,
Hegien, uolgion jartam ty ueletek,
Diadalmas czatan forgottam koztetek.

Tanulatlanokbul jo vitezt neueltem,
Hitunk, Istenunkert ueletek szenuettem,
Czata les helekben ueletek legeltem,
Istenek szolgait ueletek örszöttem.

Mennietek ki imar siralmas uolgiekre,
Siruan kialztatok az magas kek egre,
Tekentzen az folsegh ti koniorgestekre,
Jusak tj nektekis vrak, ezsetekben.

Oh Bathory Andras, en jo uitez oczem,
Ueled nem szolhatok, mert el fogiot eltem,
Szany megh, uetessed fol en viteszi fejem,
Temesd tisztessengel en ki mulot testem.

Istenek fejenkint titeket ajanlak,
Szerelmes hiueim majd imar el hallak,
Istenek angialy uelem czak maradnak.
Haszamnak lakoj mind ream tamattanak.

Valtoszik magh udo, holnapis nap leszen,
Orszagh fejedelmet lasd ki el uesesen,
Jouendo pusztulast, sirast az remenlien,
Felö, hogy az ket tar szarniara ne kellien.

Szerelmes haszamnak kedues tanitoy,
Strasat kik allotok Istennek szolgay,
Tegietek koniorgest, hiueknek paztory,
Hitben alhatatos Christusnak vray.”

Mikó József halotti búcsúztatója (1636)

„Matskási nemse Ilanád
Ohajt, hogy hamar el hagyád,
Talpig szegént gyászban hagyád,
Bura juttatád.

Özvegységre hamar juta,
Buval lelke meg árada,
Jaj szóval szive fárada,
Árván marada.

Im nemzetedet el hagyad,
Ennek gyámola vólt anyád,
Immár néz vala csak reád,
Árvául hagyád.

El multak te kevés napid,
Meg hültek te nemes tagid,
Igy gyültek ide nemzetid,
Sírnak hugaid.

Szánnyák mert rövid életed,
Iffiu volt hidegült fejed,
El hagyád kegyes özvegyed,
Nem szolhat veled.

Immár tégedet el viszünk,
Az sirban szomorán tészünk,
Mi penig bánatban lészünk,
Rád nem nézhetünk.”

Kandó Lajos halotti búcsúztatója (1775)

„Feletsd el kedvellett nyájjaskodásait
Költsön adott gyenge szájának tsókjait
Meg ölelne most is ha birná karjait.
Altalam így kezdi utólsó szavait:

Az Egek nézzenek élted folyására
Ne akadj szerentse ugro játékára
Épüllyön, vidullyon, Lelked beteg vára
Meszsze ki terjedjen napjaid határa.

Reménykedik, tedd le gyászos bánatidat
El mult ö, vólt már nints, de szép magzatidat
Lathatod, 's enyhithedd bús gondolatidat
Él a' bátyyaiban, szüntesd kinyaidat.

Mind Attya mind Annya voltál Lajosodnak
 Miolta szivétől el estél párodnak
 Jól neveltetését tartád fő gondodnak
 Nem velted, hogy oka lenne bánatodnak.

E' vólt a' Mennyei Udvar végezése
 Hogy ma lenne kedves fiad temetése
 Nem várt dolgot szüle Patakra jövése
 Hirtelen lett piross vére meg hülése.

Itt jól meg se pihent; Mennyben ment pihenni
 Futták a' készülőt, nem tudott mit tenni
 Rövid, de nagy kin közt, bútsút kellett venni
 Itt is jo helyen volt jobbra kívánt menni.

Köszönöm képiben dajkálkodasodat
 Szeressék az Egek Uri ujj Párodát
 Az Isten is ez is visellye gondodat
 Felejtsd el ne sirasd többé Lajosodat

Josef e meg holtnak egy igaz testvére
 Venne, ha vehetne Téged is nyelvére
 Köszönné hűséged mellyel életére
 Vigyáztál, míg meg nem hült testében vére

Általam köszöni igaz hűségedet
 Tölle el nem titkolt tiszta szerelmedet
 Fizesse meg az Ég 's nyutsa életedet
 Hajtsa jo szél minden igyekezetedet'

II/a. melléklet

Imádságsszakaszok Tinódi Sebestyén műveiben

Mű címe	Erdélyi história V. rész (1553)	Az vég Temesvárbán Losonczy Istvánnak haláláról (1552)
Imádságsszakasz	Oh ti keresztyének mind feltámadjatok, Ez fejedelmünkért istent imádjátok, Szent malasztjával szeresse ti királtok, Hogy az pogán kéztől épen maradhassatok.	Immár magyarok mind széllel pillagtok, Hogy ha lehetne már feltámadnátok, Méges jó hittel Istent imádjátok: Mert ha nem segél, majd elfogyatkoztok.

Mű címe	Budai Ali basa históriája (1554)	Eger vár viadaljáról való ének (1553)
Imádságsszakasz	Ezön kérönk, atya úristen, tégödet, Kegyösön hallgasd meg hív körösztényidét, Térítsd meg pogán ellen szerencsénket, Ronts meg és elveszesd az fene terekeket.	Ti magyarok már istent imádjátok, És ő néki nagy hálákat adjatok, Jelösben Tiszán innét kik lakoztok, Egri vitézeknek sok jót mondjátok. ¹³³¹

¹³³¹ Az ének kezdő verse

Mű címe	Eger vár viadaljáról való ének (1553)	Egri históriának summája (1553)
Imádságsszakasz	Isten lássa javával királyunkat, Ferdinánd királynak kegyelmes voltát, Oltalmazhassa nagy bölcsen országát, Békében tarthassa alatta valókat. Isten éltesse király udvarában Oláh Miklós érsököt jó szándékában, Sok szegén magyarnak táplálásában, Ő felségénél minden jó szavában....	Már meghallátok revid summáját Egri szállásnak históriáját, Azon imádjuk mennyei atyát, Tőlünk se vonja nagy irgalmasságát. Egröt minékönk éltig megtartsa, Több végházakkal megszabadítsa, Az pogán kéztől megoltalmazza, Körösztýén népet igaz hitben tartsa.

Mű címe	Enyingi Terek János vitézsége (1553)	Károly császár hada Saxoniában, ott Kúrfirstnak megfogása (1550)
Imádságsszakasz	Az úristen soká őtet éltesse! Még több igyben őtet szerencséltesse!	Sőt szüntelen könyörgjünk Istennek, Ez fejedelmek soká élhessenek, Keresztýennek rontói ne légyenek, Csak pogánnal gyakran igyeközzenek.

Mű címe	Szitnya, Léva, Csábrád és Murán váraknak megvevése (1549)	Buda veszéséről és Terek Bálint fogságáról (1541)
Imádságsszakasz	Adjatok azért Istennek nagy hálát, Hogy adott tinekők kegyelmes királt, Csak igazán szeressétök ti egymást, Hátra nyerhetitök az elveszött házakat.	Ti jó keresztýenök! Tegyük áldozatot, Hogy Isten hallgasson tőlünk imádságot, És megszabadítsa jó Terek Bálintot, Hívön szolgálhassa ez szegín országot.

Mű címe	Az szalkai mezőn való viadalról (1544)	Varkucs Tamás idejébe lött csaták Egerből (1548)
Imádságsszakasz	Ugyan igen kérlek vitézők kik vattok, Hogy az jó Istennek nagy hálát adjatok, Az ő jó voltában mindenkor bízjatos, Nagyobb diadalmat tereken vallotok.	Az Istennek erről mind hálát adjunk, Könyörögjünk hogy nabróra ne jussunk, Ahol lakunk épen megmaradhassunk, Régi földönkben es uralkodhassunk.

Mű címe	Kapitán György bajviadala (1550)	A János király fiáról való szép krónika (vlsz. 1554)
Imádságsszakasz	Vitézők erről mind példát vehetnek, Bajviadalba mikoron ti mentök, Sok fegyver ne legyen ti reménységtök, Csak az egy Istenhöz reménködjétek. Jól meghallhattátok az ó törvényben, Dávid Góliáttal mint járt igyében, Felöltözék Saul királ fegyverében, Abban nem bízék, lón levetközésben...	Oh magyarok már istennek ti könyörögjeteök, Az gyermeköt fölnevelje, legyön előttetök, Országtoknak épülését vele nyerhessétök.

A Halotti beszéd imádságszakasza

Mű címe	Halotti beszéd és könyörgés (1192-95)
Imádságszakasz	Imádjuk Urunk Isten kegyelmét e lélekért, hogy irgalmazzon őneki, és kegyelmez- zen, és bocsássa mind[en] ő bűnét! É imádjuk Szent Asszony Máriát és Boldog Mihály arkangyalt és mind[en] angyalokat, hogy imádjanak érte! És imádjuk Szent Péter urat, akinek ad[at]ott hatalom oldania és kötnie, hogy oldja mind[en] ő bűnét. És imádjuk mind[en] szenteket, hogy legyenek neki segedelmére Urunk színe előtt, hogy Isten ő imádságuk miá bo- csássa ő bűnét! És szabadítsa őt ördög üldözésétől és pokol kínzásától, és vezesse őt pa- radicsom nyugalmaiba, és adjon neki mennyországba utat, és mind[en] jóban részt! És kiáltsátok Urunkhoz háromszor: kyrie eleison! Szerelmes Testvéreim! Imádjunk e szegény ember lelkéért, [a]kit Úr e napon e hamis világ tömlöcéből mente, [a]kinek e napon testét temetjük, hogy Úr őt kegyelmével Ábrahám, Izsák, Jákob kebelében helyezze, hogy bírságnap jutva mind[en] ő szentei és kiválasztottai között jobb felől iktatnia élessze fel őt! És tibennetek. Clamate ter: kyrie eleison!

II/c. melléklet

**A XV-XVI. századi
elbeszélő költemények imádságszakaszai**

Mű címe	Szabács viadala (1476)	Beriszló Péter éneke 1515 (Cantio Petri Berizlo)
Imádságszakasz	Ma imár őérettek imágyon, A felett istennek nagy hálát agyon Mendennemő nagy sok jótételről, És erős Szabács megvételéről; Ki alatt volt népnek válogatotta, Dolgát minden ment vitéz tartotta, Kit meg nem mondhat emberi állat, Mely nagy harcolás volt Szabács alatt! Menden ott vitézségét mutatta, Mert királ ökököt hozzá nügatta.	Kenyeregjönk az úristennek mi mind fejenkint, Hogy ne hagyjon terekeknek dúlnia koroskint, Bátorítson viadalhoz minket mind fejenkint.

Mű címe	Geszthy László éneke 1525-ből
Imádságszakasz	Tiv úristen ellen ne háborganátok, Régi decretomot es.....tartanátok, Az dézmát igazán kiszolgáltatótok, Koroskint istennek vele áldoznátok. Isten, szűz Mária háborútól védjen, Hatvanban gyületek, hogy jó végre légyen, Jó Lajos királyunk diadalmat végyen, Minden tanácstokban ő jó véget tégyen.

II/d. melléklet

**Protestáns énekszerzők művei,
bibliai históriák**

Mű címe	Farkas András: Az zsidó és magyar nemzetről (1538)	Batizi András: Meglőtt és megleendő dolgoknak, teremtéstül fogva mind az ítéletig való história (1544)
Imádságszakasz	Azért mi es kérjük istent mint atyánkat: Igazgassa az kerált miközöttök: Magyari uraknak pártoló szívöket Igazgassa immár ah jámbor kerál mellé: Adjon békességet minden népek között, Hogy mi ő felségét egyetembe dicsírhecssük.	Azért minden ember lelkéhez tekétsen, És az ő bünétől minden megrettenjen, Isteni félelemben ő magát foglalja, És várja nagy vígan az úr Jézus Krisztust.

Mű címe	Dobai András: Az utolsó ítéletről (1540)
Imádságszakasz	Dícsértessél atya mindenható isten, Az te szent fiadban az Jézus Krisztusban, És az szent lélökkal ki vagy egy fölségben, Tarts meg mind végiglen minket igaz hitben.*

Mű címe	Csikei István: Az Illyés prófétáról és Acháb királyról való história (1542)	Székely Balázs: Az szent Tóbiásnak egész históriája (1546?)
Imádságszakasz	Chyac mű is bizzuc öfelségében, es hidgyüknc ő Istenségében, nem hagy meghalnunc mű éhségünkben, de tamasz leszen mű szükségünkben	Azért nagy hálákkal tartozunk mi istennek, És szent fia által azért esedezzünk, Hogy ő szent szerzése maradjon meg bennünk, Kit vak hitetlenek nuha nem böcsülnek. Kérünc édes Iesus esedez erettünk, engeszteld attyadnac ő boszszuallasat, adgya ayandekol az szent Lélec Istent, ki szyünk siralmat nekünc vigasztallya.

Mű címe	Névtelen: Penitenciára intő história, istennek irgalmasságának ajánlásával, Manassesről és Nabugodonozorról (1553 előtt)	Fekete Imre: Egy néhány szép históriák az királyoknak könyveikből (1546)
Imádságszakasz	Töryünk azert az vagy mű most Istenhez, elsőnc hamar kegyes üdvözítőnkhez, iusson hamar mű elveszet lelkünkhez, ez vilagon nyomorult életünkhez. Végre rolunc az régi nagy vaksagot, testönkbeli nagy soc haborusagot, oltalmazza ez nyomorul orszagot, es engedgye az régi szabadsagot. Esz Istenől mű hamar meg nyerhettyüic, szent igeiet ha ő neki meg hiszszüic, ő szolgait ha mindenkor tisztellyük, a' mit mondnac örömetst tellyesítjük. Kit engedgyen nekünc az szentharomsag, ki egy Isten egy örök hatalmassag, kiuel vayon mindenkor irgalmassag, mind öröcke mennyei nagy boldogsag.	Ha mies az Istent nyelvönkel vallangyuc tellyes szüből ő hozza foazkodunc, chyac ötet tisztellyuc es ötet imagyuc minden dolgainkba es chac ötet düchüryuc, Isten megszabadít minden ellenségtől mint megszabadíta Dauidot Saul markabol.

* Utolsó vers

II/e. melléklet

Temetési énekek

Mű címe	Illik nekünk arról emlékeznünk (Illyés István halottas énekek 1693)	Emlékezzünk mi keresztyén nepek (Szilvás-Újfalvi Anderkó Imre: In exequiis defunctorum Halot temetéskorra való énekek 1598)
Imádságsszakasz	Erre tőle Sz:malasztot kérjünk, Hogy mind végig maradjon mi velünk. Alhatatos légyen benne hitünk, Es gyümölcsös a' mi szeretetünk. A'kik pedig ő benne ki-múltak, Nyugodalmat adgyon ő azoknak. Birtokában ő Sz: Országának, Hellyheztesse dicső Menny-Orzágnak. Amen.	Dicsirtessek az Attya Úr isten, Ő igije az Fiu Úr Isten, Egyetemben szent Lelek Úr Isten Szent haromság egy bizony Úr Isten.

II/f. melléklet

XVII. századi halotti búcsúztatók, vitézi siratók

Mű címe	Báthori Gábor halotti búcsúztatója (1613)	Vitéz Kádár Istvánnak históriája (1658)
Imádságsszakasz	Diczerettel attia az magas meniekben, Es az uigasztalo szent lelek Vr Isten Uigasztaly megh minket keserusegunkben, Aldassal my tulunk mind öröken, amen.**	Dicsiret dicsöség h légyen az Istennek, Fogya megh fel pártját ez megh romlót népnek, Adgyon vitézeket szegény nemzetünknek, Kiért dicziretet mondgyunk szent nevének.

II/g. melléklet

XVII. századi egyházi, tanító jellegű halotti búcsúztatók

Mű címe	Halotti búcsúztató RMKT 9/204. (Cserey János énekeskönyve)	Halotti búcsúztató RMKT XVII. sz. 9/ 211. (Cserey János énekeskönyve)
Imádság- szakaszok	Muis mar utanna diczeret mondgiunk, Az eő hüilt testenek nyugodalmot adgiunk, Valakik most azért temetesen vagiunk, Boldogult lelkiert illjen aldast mondgiunk: Nyugossa megh Jsten kegyelmessegeben, Mikor Christus el io angyali seregyben, Kölczön fel tegedet megh diczioult testben, Alliczjon tegedét Maria sergiben.	Immar az Istennek nyugodalmot mondgyunk, Az szegen holt testnek nyugodalmat adgyunk, Valakik most azért temetesen uagyunk, Benedek urunknak illen aldast mondgyunk. Nugosson megh Jsten kegelmesegiben, Mikor Chritus el io angyali seregben, Kölczion fel tegedet megh diczöült testben, Eő szent orszagaban uigen teged, amen.

** Utolsó vers

II/h. melléklet

Mű címe	Tholnai Dániel halotti búcsúztatója 1674 RMKT XVII. sz. 11/89.	Halotti búcsúztató RMKT 9/ 214. (Cserey János énekeskönyve)
Liturgiailag módosult imádságsszaka- szok	Jovel Uram Jesus, dicső fenyességben, Hadd mennyen-be lelkem Ura örömeben! Fogjatok testemet, s' tegyetek a' földben, Nyugodgyek csendessen tamadasig, amen.	Jmmár az Istennek diczeretet mondgunk, Kik körülé uagyunk, koporsoiat fोगiuk, Testet eő annyának, az fodnek megh adguk, Lelke üduosseget adgya Jsten, mondgiuk.

II/i. melléklet

Mű címe	Jármi Ferenc halotti búcsúztatója 1651 RMKT XVII. sz. 9/121.
Imádságsszakasz nélküli zárórész	Szollas miat szinte megh faradva vagyok, Ez vagyon tsak hatra, hogy selyet fogjatok, Testemet ez földben mindgyart szalitsatok, Minnyajan el hadlak, Isten mar hozzatok.

III/a. Melléklet

Párbeszédés halotti búcsúztatók

KESERVES ÉS SIRALMAS SORSÁRÚL VALÓ ISTENES PANASZA TEKINTETES ÉS
NAGYSÁGOS RÉVAI ERSEBETH ASZSZONYNAK KI AZ ÉDES KEDVES, ANNYA
ASZSZONYNAK HALÁLÁNAK ALKALMATOSSÁGÁVAL EL-MONDATOTT. (1700)

(RMKT XVII. sz. 14/110)

(Részlet)

1. Jaj az én Sorsomnak! Jaj én életemnek!
Jaj állapotomnak 's keserves szivemnek!
Jaj az én dolgomnak 's magános létemnek!
Jaj rosz szerentsémnek rútt meg esésemnek!
2. Ha születésemtől fogva napjaimat,
Elő számlálom-is Leányi koromat,
Férjhez mentem után lött állapotomat,
Egyben vetem, látok többire siralmat.
3. Gyermeki koromat töltöttem vigságban
Gyönyörű életben éltem vidámságban,
Edes Atyám, Anyám kedves látásában
Kik fel-neveltenek Isten országában.

4. Ki esvén ez korbúl nagy terh reám szálla
Mert házas tarsammal bújdosásom vala
Ki néha bújdosott egyedül az tudgya
Melly nagy kereszt légyen bújdosó nyavalya.
5. Ki tudná akkori nyomorúságimat
Ki tudná számlálni, vagy irni bajomat.
De még-is enyhitém szenvedett sorsomat,
Az míg élni láttam Atyámat 's Anyámat.
7. Uram –is kit adott az Isten igyemet,
Velem lételevel 's keserűségemet,
Könnyebiti vala sulyos terheimet,
Segíti-is vala nyögő keresztimet.
8. El-szakasztott osztán engemet szerentse,
Uramtúl 's ez vala keserü gyümöltse,
Mi házasságunknak, Az gonosz szerentse
Kinek vagyon forgó, 's változó erköltse.
10. De ez sérelmet –is kedves Atyám Anyám,
Kik még éltek vóltak, támasztó kö-sziklám,
Friss vigasztalással látogatván hozzám
Enyhiték de immár nagyobb én nyavalyám.
11. Mert már mind a' kettő mind Atyám 's mind Anyám
Erős két kö-falam kikre támaszkodnám
Le-düle, nints immár, nintsen bástyám,
Ellenem támad már rokon, szomszéd talám.

ANYAI VIDÓGASZTALÓ FELELET

25. Ne sirj én edgyetlen édes egy leányom,
Ne sirj ne keseregj én édes Magzatom,
Ne sírj ne keseregj, hogy vagyon most hóltom
Mert ki születetett vitetik ez nyomon.
26. Tudom mért kínlódol szomorúságodban,
Keserü 's keserves nagy búsulásodban.
Orzádat fonnyasztó te bánkódásodban
Homállyban bé-borúlt felleges napodban.
27. Békétlen szóktul ódd magad ha sirsz-is
Türhetetlenséget kerüld, ha jajgatz-is
Nyughatatlan se légy, ha szinte tsüggetz-is
El-hagyatott vagyok! Jajjal ha mondod-is.
28. REVAI ERSEBETH kedves ERSEBETHEM
Légy szolgáló leány Istennek helyettem
Ne feletkezzél-el róla, mert mellettem
Szoktad vólt ditsirni szent nevét szülöttem.

29. Ez téged el-nem hágy magános vóltodban,
El sem vét el-hidgyed el-hagyott sorsodban,
Midön bánkodol-is sok bú bánatokban,
Bizony meg-vigasztal siralmas korodban.
39. Ne háborgasd azért már meg-hólt testemet,
Koporsóban fekvő hideg tetememet,
Haszontalan immár inditni szememet
Könyvre, és nyújtásra el-hervadt kezemet.
40. Egyedül az Isten fedező paisod,
Mérges nyilak ellen lészen oltalmazód,
A' pörök ellen-is kík majd adnak okot,
De kiket el-széleszt öríző Angyalod.

III/b.

UTOLSO VÉGÉHEZ KÖZELITŐ ISTENES FÉRJNEK UTOLSO SZAVAI KIVÁNATOS ÉLETE TÁRSÁHOZ

KÖLESÉRI SÁMUEL HALOTTI BÚCSÚZTATÓJA (1683)

(Részlet)

(RMKT XVII. sz. 11/165.)

1. Szép idők folytában kedves hites Társom,
Sulyos kinaimban állandó Istápom,
Keservesnek tetzik töled el-válásom,
Ez életből valo jajos ki-mulásom.
2. Mivel ez életben veled meg maradni,
Sátorom bomlása tovább nem engedi,
Tetzik vég butsumat irántad ki-adni,
Az Úr tárházából sok jokat kivánni.
3. Az Arvak Istene légyen te Tutorod,
Gyászban maratt Márám hüseges Ductorod,
Világon éltedben kegyes Kalauzod,
Erötlensegedben állandó tamaszod.
4. Voltál életemben velem báno Dajka,
Sűrű jajjaimban lellem vigassága,
Sajlodot testemnek hiv Apolgatoja
Meg-gyógyulásomnak szives ohajtoja.
5. Hogy életemben erőtlensegembül
Ellened vétettem, arrul tellyes szivbül
Bocsánatot kérek töled mindenekrül,
Tekintsen reád Isten kiért a' Menyégbül.

Az Urban ki-mulandonak meg-keseredet Házás-Társának feleleti

6. Jaj mi esek rajtam! Méltó panaszimat,
Es ritka pédájú bokros jajjaimat
Csontaimban rekett nagy tűz fájdalommat
Titkolni nem hadgya, nyomorult sorsomat.
7. Idegen Országban bujdosó Josephnek
Vallyon láthatomé első szülöttemnek
Személyét? Ki régen Isten te népednek
Számára izzadozz, nézd-meg igyét ennek!
8. Hol vagy Benjamimom? Szivem vigassága,
Kebelemben hajdan nevelt virágotska,
Kit amaz siralmas esztendő meg fójta,
Szép virág-szálamat föld gyomrában zárta.
9. Ezek felet valo szerelmes Jákobom
Miért távozol-el hüséges Tutorom?
Majd el-hadcz engemet oktató Aronom,
Eretted bizonynal gyászos minden sorsom.
10. Nyilván van Istennél hozzám való szived
El-felejthetetlen tülem szereteted,
Emlékezetben vann a' te nagy hüseged,
Es Mosesi hozzám való szelidseged.
11. Kebelünkben gyengén nevelt Magzatidra,
Távúl s' közel való édes Rajjaidra,
Koporsom zártáig, hidgyed, mind azokra
Szemeimet vetem, az storge ezt hozta.
12. Mivel az Úr lelked majd meg-boldogittya;
Lelked házának-is nyugodalmát adgya
A' fel-támadáskor azont fel-támaszsza
Ohajtom, szent színét veled meg-láttassa.
13. Itten meg-némúlok szájamat bé-zárom;
Mert te cselekedted Attya ezt meg-vallom,
Egyedül magamat Felsegedre bizom,
Jajjos próbáimban irgalmadat várom.

IV. Melléklet

205. dicséret (Ne szállj perbe énvelem)

$\text{♩} = \text{cca } 46, \text{ Poco rubato}$

Ne szállj perbe én velem,

Ne szállj per - be én - , ve - lem,

Óh, én édes Istenem,

Óh én é - des Is - te - nem,

Mert meg nem igazul teelötted lelkem,

Mert meg nem i - ga - zul te - e - lőt - ted lel - kem,

Kárhozatra kell mennem,

Kár - ho - zat - ra kell men - nem.

332. dicséret (Búcsút vennem, el kell mennem) (1921)

♩ = cca 44, Poco rubato

Búcsút vennem, el kell mennem e földről nékem,

Bú-csút ven-nem el kell men-nem e föld-ről né- kem,

Fé-nyességben, dicsőségben lesz ü-lő szé-kem,

Fé-nyes-ség-ben, di-csó- ség-ben lesz ü- lő. szé- kem,

Jé-zusom kebelébe,

Jé- zu - som ke- be- lé- be,

Rej - tőzöm szent ölébe,

Rej-tő-zöm szent ö- lé- be,

Fájdalmidtól, siralmidtól szűnj meg hát lelkem.

Fáj-dal- mid-tól si- ral- mid-tól szűnj meg hát lel- kem.

2. Ott vígságom, boldogságom végnélkül leszen,
Anyalokkal, boldogokkal örömet veszen,/*
Én lelkem vigasságban,/ Mert él ártatlanságban,
Jézusának, főúranak már szolgál készen.

3. Sátoromat, hajlékomat sirba helyezem,
Szép pálmámat, koronámat fejemre teszem,
Amire törekedtem,/ Azt örömmel elvettem,
Mennysországba, boldogságba*, mert felvittem.

4. Hát kedvesim, szerelmesim már ne sirjatok,
A válásban, búcsúzásban megnyugodjatok,
Tőlem ugyan elváltok,/ De még utánam juttok,
Az Úr lelke és kegyelme legyen* rajtatok.

* A jelölt részeket az énekesek Losontzi István 1778-ban kiadott halottaskönyve alapján éneklik:
-Sok karokkal, angyalokkal örömet veszen,
-boldogságban
-Az Úr lelke és kegyelme legyen rajtatok.

1) 2. vers   3-4. vers   2) 2-4. vers   3) 3. vers   4) 4. vers   5) 2. vers   3-4. vers

6) 2-4. vers 7) 3-4. vers 8) 2-4. vers 9) 2-4. vers 10) 2. vers

Mi mindnyájan csak elenyészünk

♩ = cca 44, Poco rubato

1

Mi mindnyájan csak elenyészünk,

2

9 8

Mi mind - nyá - jan csak el - e - nyé - szünk,

c. f.

12

Földdé leszünk végbúcsút veszünk

13

Föld - dé lé - szünk vég - bú - csút ve - szünk,

14

Ez is, kit borít e sötét bolt,

Ez is kit bo - rít e ső - tét bolt,

Világtól búcsút vévén mehholt.

Vi - lág - tól bú - csút vé - vén meg - holt.

Mulandó, romlandó, halandó volt.

Mu - lan - dó, rom - lan - dó, ha - lan - dó volt.

2. Testem már a földbe tétetik, Helyeztetik, eltemtetik. Hidegült testem nyugalmat vár, Minden tetemem ingadoz, már. Ingadoz, bomladoz, romladoz már.	4. E világon nincs állandóság, Semmi jószág, mind mulandóság, Melyért én is gyászba öltöztem, Lásd, mely sötét boltba költöztem, Halálom csak álom, nem sajnálom.
3. De nem bánom, van vigasságom, Boldogságom, mennyben lakásom. Megadatott nékem az a kincs, Amelyben semmi gyötirelem nincs. Gyötirelem, félelem, sérelem nincs.	5. Földi életem immár letettem, Elvégeztem, mennybe költöztem. Bár bűnnek zsoldja komor halál, Mely mindent egyaránt lekaszál, Semmi kárt, ami árt, nem tehet már.
6. Ki elhunyt kedvesét siratja,
Szűnjék meg szívének bánatja,
Sírva ne nézze a temetőt,
Inkább imádjá a teremtőt,
Ne féljen, csak kérjen, megáldja őt.

1) 2-6. vers   2) 2-6. vers   3) 3. vers

4) 2-6. vers

5) 2. vers

5) 3. vers

5) 4. vers

5) 5. vers

5) 6. vers

6) 2. vers

6) 3. vers

6) 4. vers

6) 5. vers

6) 6. vers

7) 2. vers

7) 3. vers

7) 4. vers

7) 5. vers

7) 6. vers 8) 3. vers 9) 4. vers

Itt a követ a nagy Jehovától

$\text{♩} = \text{cca } 44, \text{ Poco rubato}$

Itt a követ a nagy Jehovától,

c.f.

Itt a kö - vet a nagy Je - ho - vá - tól,

Az életnek, halálnak Urától,

Az é - let - nek, ha - lál - nak U - rá - tól.

Megyek Uram, óh örömmel megyek,

Me - gyek U - ram, óh ö - röm - mel me - gyek,

Hogy szent jobbod örököse legyek.

Hogy szent job - bod ö - rö - kö - se le - gyek.

2. Feloldattak testem bilincsei/
 Felnyíltak az élet kellemei./
 Amiért a lélek a földön él,
 Előtte most közel vagyok a cél.

3. Maradjon a földi, jobb az égi./
 Nincs a tiszta örömmek itt végi./
 Végtelen az Úrnak dicsősége,
 Ez a lélek tiszta öröksége.

1) 2. vers

1) 3. vers

Feloldattak testem bilincse - i Maradjon a földi, jobb az é - gi

2) 2-3 vers

V. Melléklet

315. dicséret dallama /1921/
/ E mulandó világban.../

NAGY ÉNEK

1) E mu-lan-dó vi-lág-ban El-vé-gez-tem é-le-te-met,
3) Sző-mo-ru ko-por-só-ba Be is tet-ték már tes-te-met.
4) Va-gyon im-már bol-dog-sá-gom, 2) Jé-zu-som-mal vi-gas-sá-gom.

2. Ilyen jó reménységgel.
Hajtom fejem nyugalomra
Jól tudja, hogy az égben
Rátalálok Jézusomra.
Mégfutottam már pályámat,
Add meg Uram koronádat.

3. Adj Uram csendességet
Sokat fáradó testemnek.
Adj örök üdvösséget
Tebenned bizó lelkemnek.
Testemet pedig majd végre
Vidd fel lelkemhez az égbe.

4. Kebled fájó jajai
Elnémulnak a hant alatt.
Sötét sirod feneckén
Elaltatnak, betakarnak.
Ne félj, ne félj odamenni;
Odalent már nem fáj semmi.

5. Nyugodj, pihenj békében
Kint a csendes temetőben.
Lelked fenn az égben
Angyalokkal zengedezzem.
Eljő ama feltámadás,
Ismét viszontlátjuk egymást.

1) 3. vers   2) 3. vers   3) 4. vers   4) 5. vers

KIS ÉNEK

Ó hát mely cse-n-des á-lom le-ve az én ha-lá-lom

De jó az Is-tent fél-ni, vé-le ö-rök-ké él-ni.

De jó az Is-tent fél-ni, vé-le ö-rök-ké él-ni.

Isten örök hála.... NAGY ÉNEK

1) 2)
Is-ten ö-rök há-la, hogy ba-jom köny-nyi-téd

4)
Vég-ződ-vén a pá-lya, fáj-dal-mim meg-szü-nék.

5)

Nap-ja-ink tün-té-vel, bo-csá-tá lel-ké-vel

3)

Meg-nyer-tem várt ö-rök-sé-gem.

2. Nem leszek semmivé
A sírban egészen
Győz majd a halálon
Az én jobbik részem.
Sőt hiszem bizonynal,
Hogy majd hatalommal
Felköltetem a halálból.

3. Édes jó Istenem
Kegyelmedet kérem
Nyolcvan év teltével
Szólitád el lelkem.
A mennytrónusodnál
Örvendek szüntelen,
Hü Jézusom, segíts engem.

4. Véreim, barátim
Kik ide gyűltetek,
E ravatalomhoz
Résztvenni jöttetek.
Az Urnak bő keze
Szálljon mindötökre,
Áldást kíván mindenkire.

1) 2. vers

1) 3., 4. vers

2) 2., 3., 4. vers

3) 2. vers

4) 3. vers

5) 3. vers

65. zsoltár dallama
/ Kevés napjaim véghatára.../

KIS ÉNEK

Ke-vés nap-ja-im vég-ha-tá-ra El-jő nagy hir-té-len

Em-ber hív az Ur nem-so-ká-ra, Légy ké-szen szün-té-len.

Mint ki-es ta-vasz é-kes-sé-ge Her-va-dunk, el-hul-lunk

E-nyész e vi-lág dí-csö-sé-ge Szü-le-tünk, meg-há-lunk.

A mennyei dicső várnak...

NAGY ÉNEK

1) A meny-nye-i di-cső vár-nak ka-pu-in a szent an-gya-lók vár-nak

2)

3) A meny-nye-i kö-vet, a-ki en-ge-met kö-vet, ínt hogy men-jek

4)

5) mert a meny-nyek nyit-va vagy-nak az én szá-mom-ra.

2. Megyek hát szent Atyám, megyek
 Hogy ott a szentekkel együtt legyek.
 Nagy örömök között,
 A boldog lélek között
 Örvendezve, zengedezve
 Szent Felsegednek Hosánnával.

3. Örvendve sietek belé
 Mert e földön nyugalmát nem lelé
 Halhatatlan részem.
 Már a sirba betészen.
 Mert csak durva, földtől durva
 Volt ez a test, csak földi részem.

4. Isten veletek családim,
 Rokomaim és ti jó barátim.
 Én most már elmegyek,
 Vissza többé nem térek,
 Mert a Jézus, az Ur Krisztus
 Helyet készített én számomra.

1) 2. vers 1) 3. vers 1) 4. vers

2) 2. vers   2) 3., 4. vers   3) 2. vers   3) 4. vers   4) 2. vers

4) 3. vers   4) 4. vers   5) 2. vers

5) 3. vers   5) 4. vers

278. dicséret dallama
/ Kedves szeretteim.... /

KIS ÉNEK

Ked-ves sze-ret-te-im Tó-le-tek bé-kén bu-csu-zom

Kö-szö-nöm, hogy en-gem hü-sé-ge-sen á-pol-ga-tott.

Él-te-te-ke-tet u-gy for-mál-já-tok, Is-tén Jéz-u-sunk i-mád-já-tok,

Hogy a menny-or-szág-ba jus-sa-tok.

Él-te-te-ke-tet u-gy for-mál-já-tok, Krisz-tus Jéz-u-sunk i-mád-já-tok,

Hogy a menny-or-szág-ba jus-sa-tok.

MERRE MENSZ, TE BÁRÁNYKÁM

Gyermekjáték

Tempo giusto ♩ = 84

Mer-re mész, te bá-rán-kám, Mer-re mész, te bá-rán-kám?

acc. al. ♩ = 96-100

Sz er-dő-re, bácsi-kám, Sz er-dő-re, bácsi-kám.

1) A 3. vsz-ban: 1) A 4. vsz-ban: 2) A 3. vsz-ban:

Ki vert meg té-gé-dét, Mi-vel vert meg té-gé-dét, Ki vert meg té-gé-dét,

2) A 4. vsz-ban: 1) A 2. vsz-ban: 1) A 6. vsz-ban:

Mi-vel vert meg té-gé-dét, Mit sánsz te ot-(ä) Mit sánsz te az er-dön-(ä),

1) A 7-8. vsz-ban: 1) A 9. vsz-ban: 1) A 10. vsz-ban:

Hog-ész-nek dol, te Mi-vel vág-nak el té-géd; Hogy ész-nek meg té-géd,

Hog-ész-nek gal-lál,

2. Mit sánsz te ot(ä),¹ báránkám,
Mit sánsz te od(ä),¹ báránkám?
Fívet észem, baticám,
Fívet észem, baticám.
3. Ki vert meg tégedét, báránkám,
Ki vert meg tégedét, báránkám?
S a gazdéskám, baticám,
S a gazdéskám, baticám.
4. Mivel vert meg tégedét, báránkám,
Mivel vert meg tégedét, báránkám?
S a vesszővel, baticám,
S a vesszővel, baticám.
5. Hogy bögtél, te báránkám,
Hogy bügtél, te báránkám?
Be-he-he-he, baticám,
Be-he-he-he, baticám.
6. Mit sánsz te az erdön(ä), báránkám,
Mit sánsz te az erdön(ä), báránkám?
Jádzogattom, baticám,
Jádzogattom, baticám.

7. Hul játszodol, te báránkám,
Hul játszodol, te báránkám?
Zódalakkon, baticám,
Zódalakkon, baticám.
8. Hod játszogattál, báránkám,
Hod játszogattál, báránkám?
Szökdölgettem, baticám,
Szökdölgettem, baticám.
9. Mivel vágnak el téged, báránkám,
Mivel vágnak el téged, báránkám?
A késekvel, baticám,
A késekvel, baticám.
10. Hogy észnek meg téged, báránkám,
Hogy észnek meg téged, báránkám?
Háp-háp-háp-háp, baticám,
Háp-háp-háp-háp, baticám.

Házkerülés

A lányok egy csoportban állnak, előttük az asszony. Jön az úr kíséretével.
A férfiak éneklék:

Hej, ge-ren-da, ge-ren-da, tar-to-má-nyi ge-ren-da
Nyisd ki, asszony, ka-pu-dat, hadd ke-rül-jem vá-ra-dat

zöld kar-ma - zsin - ja, zöld kar-ma - zsin - ja.
zöld kar-ma - zsin - ba, zöld kar-ma - zsin - ba.

Az asszony:
-Mit ke-rü - lőd, mit for-du - lod az én há-zam tá - je-kát?
Az úr:
-Azt ke-rü - löm, azt for-du - lom a te há-zad tá - je-kát,
hogy én i - gen megsze-ret-tem Il-ka ne-vü lá - nyodat.

Az asszony:
-Az én lá-nyom nemel - a - dó a-ranygyűrű néi - kül,
jobb karját sem mu-ta-tom fá-tyol ingváll nél - kül.

Alány:
-Ne hív-ja - tok en - gem Told I - lo - ná - nak,
csak hív-ja - tok en - gem vi - rág - za - bo - lá - nak.

Alányok:
Hej, la - la, hej, la - la cú - cor - kán - ja,
szag - gat a, szag - gat a bí - bor - kán - ja.

Mind:
-Most viszik, most viszik U-bor-ká-né lá-nyát,
bí - gyelbe, bá - tyolba a-ranybugyo - gó-ba.

„Most viszik”: a pár kézenfogva elindul, a többiek menetben követik.

Nagykörös (Pest), Dr. Mokcsay Zoltánné.

Péczeley, 1933.

A násznagy és az anya párbeszéde

«Násznagy»: I - lo - na, za - lo - na,
«Anyja»: I - lo - na, za - lo - na,
«Násznagy»: I - lo - na, za - lo - na,
«Anyja»: I - lo - na, za - lo - na,

én ki - ké - rem a menyasszony jegy-gyü - rü - jét.
én ki - a - dom a menyasszony jegy-gyü - rü - jét.
én ki - ké - rem a menyasszony jegy-csiz - má - ját.
én ki - a - dom a menyasszony jegy-csiz - má - ját.

Ninive-játék

Sorbanállók és egy játszó párbeszéde:

1. — Mit a - kar ez az éggy em - bér?
2. — Leg - szebb lá - nyod a - ka - rom,

1.-2. Ni - ni - ve, ni - ni - ve, ki - rály, ki - rály biz - tos.

3. — Legszebb lányom nem adom, refr.

4. — Betöröm az ablakod, refr.

5. — Katonáságot hívatok, refr.

6. — Katonáságtól nem félek, refr.

7. — Legszebb lányom odadom, refr.

A játék megismétlésekor „éggy embér“ helyett „két embér“-t, majd „sok embér“-t mondanak.

Dad (Komárom), 10 éves lányok.

Kerényi, 1937.

VI/d.

Hidasjáték

— Itt-hol vagy-e, hidas-mes-ter?
— Itt-hol va-gyok, csak mast-jöt-tem.
— E-ressz á - tul a hi - dá - don!
— Nem e-reszt-lek, mer lé-sza - kad.
— Ha lé-sza - kad, még-ra-gad - juk.
— Mi-vel tun - nád még-ra-gad - ni?
— Gyűrűgyönggyel, gyöngyvirággal.
— Hol vennéd a gyűrűgyöngyöt?
— Is-ten ad - ná szent marká - ba.

Bujj, bujj bokros-tul, bokrod in-nen ma-rad-jon.

Vaj-jon, vajjon jó vi-téz, megyek hi-don á - tul.

Haj, li-li-om, li-li-om. Hányat termett a magya-ró?

Ti - zet, ti - zen - ket - töt.

Kardá (Somogy), Keresztes Rozália.

Mért küldött az új asszony hidasháték

A játszók közül kettő kézfogással s felemelt karokkal — mintegy hidat alkotva — 8—10 lépésnyire megáll a többiekkel szemközt, akik egy csoportban tetszésük szerint állanak. A párbeszédés éneket a nagy csoport kezdi, a két fiú felel:

—Mért küldött az új asszony? ha - ja gyöngye, gyön - gyel
 —A - rany hi - dat csi - nál - ni, ha - ja gyöngye, gyön - gyel
 —Mi - nek az az arany hid? ha - ja gyöngye, gyön - gyel
 —Nektek a - zon át - jár - ni, ha - ja gyöngye, gyön - gyel
 —Nyisd ki, asszony, ka - pu - dat, hadd ke - rül - jem vá - ra - dat.

Új ház, fényes ház, fé - nyes ka - pi - tány - nél!

Az utolsó sor dallamára a nagy csoport egyenként a híd felé vonul, hogy azon átmenjen. A legutolsónál a híd álló két fiú leereszti karját, azt elfogja, s maga mellé állítja. Ezt ismétlik mindaddig, míg valamennyi el nincs fogva.

Jászsalsószentgyörgy (Jász-Nagykun-Szolnok).

K. Á. 207—8. I. (1, 3).

VI/e.

Hintázó

Eggy a - rany - al - ma, két a - rany - al - ma,
 három a - rany - al - ma, négy a - rany - al - ma,
 öt a - rany - al - ma, hat a - rany - al - ma,
 hét a - rany - al - ma, nyolc a - rany - al - ma,
 kilenc a - rany - al - ma, tíz a - rany - al - ma.

Tíz, tíz, tíz, tiszt - ta víz, te - ke - nő - be fo - lyó víz.
 (Víz, víz, víz, ten - ger - víz)

—Mi - nek az a vi - zecs - ke? —Kertecs - két lo - csol - ni.
 —Mi - nek az a kertecs - ke? —Tö - köcs - két ne - vel - ni.
 —Mi - nek az a tö - köcs - ke? —Disznócskát hiz - lal - ni.
 —Mi - nek az a disznócs - ka? —Há - jat gyűj - tő - get - ni.
 —Mi - nek az a hájacs - ka? —Köcsit ke - ne - get - ni.
 —Mi - nek az a ko - csi - ka? —Kő - vet hordoz - gat - ni.

—Mi - nek az a há - zacs - ka?

—Szép fi - ú - kat, szép lá - nyo - kat be - le - csa - lo - gat - ni.

Szállj le, ba - rát, a hín - tő - ről, nem a te pén - zed á - ra,
 a - mott jön eggy ő - regasszony, an - nak a pén - ze á - ra.
 (sánta csi - kó)

Szállj, szállj, szállj.

Egy gyermek a hintán ül, két-három gyermek hajtja énekelve. A dal végén más gyermek ül fel a hintára, s a játék újra kezdődik.

Sajóivánka (Borsod), Molnár Balázs (16).

Kerényi, 1949. vi.

Villőzés

Estefelé, *villőzés* után készítenek egy szalmababot, föllőtztetik rossz kabátba, régi kalap is akad rá. Ez a *kicevice* (kice: zsúpszalma). Néhányan fölkapják, megkerülik vele a falut kert megöl is, utcán is, azután kiviszik a határba. A többi lány velök, közben folyton énekelik a dalt:

Ki - ce - vi - ce vil - lő,
gyűj - jön rád a him - lő!
Be - hoz - tuk a zö - ld a - gát,
ki - visz - szük a ki - ce - vi - cét.
Ki - ce - vi - ce vil - lő,
gyűj - jön rád a him - lő!

Há - tá - rin - kát a jég - e - ső Ki - ce - vi - ce vil - lő,
el - né - ver - je! gyűj - jön rád a him - lő!

Kint azután elégetik a kicevicét, imádkoznak egy Miatyánkot és Üdvöz - légyet.

Béd (Nyitra).

Kodály, Ethn. 1909: 120.

Regösének

Ré - gi rej - tēm, ré - gi rej - tēm, sej, re - gü rej - tēm,
azt is ne - kéd ej - tēm ez uj esz - ten - dő - ban.
1-5. Ad - jön az Is - ten en - nek a gaz - dá - nak
6-7. Ad - jön az Is - ten en - nek az asz - szony - nak

1. egy hold föl - dōn száz mé - rō bú - zát. Refr.
2. egy hold föl - dōn száz mé - rō ro - ztot. Refr.
3. egy hold föl - dōn száz mé - rō ár - pát. Refr.
4. egy hold föl - dōn száz mé - rō za - bot. Refr.
5. egy disz - nō a - latt husz ma - lac - fi - at. Refr.
6. egy lúd a - latt száz li - ba - fi - at. Refr.
7. egy tyúk a - latt száz csir - ke - fi - at. Refr.

Re - gü - lōm a gaz - dát, ve - lé az asz - szo - nyát. Refr.

Re - gü - lünk egy szép le - gényt, kinek ne - vē vol - na
Re - gü - lünk egy szép le - ányt, kinek ne - vē vol - na

Ta - kács Gyu - la vol - na. Mit visz ne - ki, Ma - ris - ka?
Marti - nec Ma - ris - ka vol - na.

Vi - szek ne - ki tüğ - tőt vánkost, Mit visz ne - ki Gyu - la?
tüğ - tőt párnát.

Szent Iván – napi ének

a *1*

I. Tyü - zit meg - ra - ká - juk, négy - szög - re ra - ká - juk.

Egyik szög in únek szíp öreg asszonyok,
A másikon únek szíp öreg emberek,
Harmagyon únek szíp hajadon lányok,
Negyediken únek szíp ifjú legények.

ha - jók, ha - jók sár ha - jók Ma - gyar I - lo -
a *2*
ná - nak ha - ján fő - lyő gyöngy ko - szo - rú gyöngy.

a *1* *2*

II 1. Meg - gyu - lan - dó Bal - kó Pis - tá - nak kő - há - za,
2. Meg - gyu - lan - dó Csá - szár Bor - csá - nak kő - há - za,

ojt - suk, ojt - suk, jaj ne hagy - juk sze - gí - nye - ket.
ojt - suk, ojt - suk, jaj ne hagy - juk sze - gí - nye - ket.

III. Mel - ma - gos ru - ta - fa, á - ga el - á - ga - zott,

a ten - ge - ren ál - tal haj - lon - gott.

a *1*

1. E - gyik á - ga haj - lott Bal - kó Pis - ta ud - va - rá - ba,
2. Má - sik á - ga haj - lott Csá - szár Bor - csa ud - va - rá - ba,

1-2. Se - lem sár ha - jó Ma - gyar I - lo - ná - nak ha - ján

fő - lyő gyöngy ko - szo - rú gyöngy.

a *1*

IV. Ki lo - va - i van - nak a nagy he - gyek a - latt,
Té - ridd, Il - ka, té - ridd az én lo - va - i - mot,
de ott is ott van - nak a Bal - kó Mi - há - lé
én is meg - té - ri - tem a te lu - da - i - dot.
Se - lem sár ha - jó Ma - gyar I - lo - ná - nak
ha - ján fő - lyő gyöngy ko - szo - rú gyöngy.
V. 1. O - da ve - te - ke - gyik há - rom - fé - le vi - rág.
Vi - rá - gom, vé - led el - me - gyek,
vi - rá - gom, tő - led el sem ma - ra - dok.
a _____ *l*

2. Elsőféle virág a búza szíp virág. Virágom stb.

3. Másikféle virág a szőlő szíp virág. Virágom stb.

4. Harmadikféle virág a rúzs szíp virág. Virágom stb.

5. Ne vetekedj vélem te szőlő szíp virág,
mert bizony énvélem széles ez a világ il. Virágom stb.

6. Ne vetekedj vélem te rúzs szíp virág,
mert bizony énvélem szent misét szolgálnak. Virágom stb.

7. Odavetekedik a rúzs szíp virág. Virágom stb.

8. Ne vetekedj vélem, te szőlő szíp virág,
mert bizony én vélem lányok dicsekednek. Virágom stb.

Az 5., 6. és 8. strofa második sorának ez a dallama:

mert bi - zony én - vé - lem szé - les ez vi - lág il.
VI. 1. Ha ja gyi - vó meg í - rik, a le - ve - le le - hui - lik,
rop - pan gyi - vó mo - gyo - ró le - vél a - latt.

2. Lassan csendijjetez, tik apró gyiákim,
hagy aludjon Mária napfőkötyig.

3. Ahun a nap ényugszik, Máriájában nyugszik,
roppan gyivó mogyoró levél alatt.

4. Hajtsad rúzsám hajtsad a cseresnye jágát,
hagy szakajjak szípibő szeretőmnek.

VII. Melléklet

Siratóéneke

$\text{♩} = 96$

Dí - csír - tes - sík a Jé - zus Krisz - tus! Ád - jon Is - ten
 úd - vős - sí - gés jó rég - vét, í - des a - pám - u - rács - kám!

Bé nagy gyász - bá há - gyott ké, bé nagy szo - mo - ró - sá - got

poco sost. $\text{♩} = 92$

há - gyott ké ránk, *hy* bé nem hit - tem vó - ná, hogy a
 jó Is - ten ily - len nagy bá - ná - tos ná - pos - ká - kot hoz - zon
 ránk, *hy* í - des a - pám - u - rács - kám! Í - des tár - sács -
 kám, mi e - sőt ráj - tunk, bé né - me tu - dod, í - des
 pá - rocs - kám, *hy* mer má - já tá í - des - a - päd
 töb - bet nincs! Nem fo - gó ve - le be - szil - get - nyi,
 $\text{♩} = 84$
 í - des tár - sács - kám! Hár - mánn ö - tá - tok, *hy*
 csak a - päd há - lá - lán egy - gye - tük sém le - he - tett,
 $\text{♩} = 76$
 í - des a - pám - u - rács - kám! Bé so - kát

I. B)

poco a poco acc.

jár - tām-kē - tem a nagy sár - bá or - vos - ság u - tāt,

de nēm vāt - hát - tām mēg kē - dēt a há - lal - tól,

í - dēs a - pām - u - rācs - kām! De ná - gyon szo - ret - te

kēd a gye - rē - kí - mēt, í - dēs, gyer - mēk - sze - re - tő,

gyer - mēk - nē - vo - lő, jó a - pām - u - rācs - kām!

De nēm hit - te vó - ná, az í - dēs a - pus - kām u - tāt

há - to - gyik hét - rē a föld - be tē - gyük kē - dēt!

Í - dēs a - rá - nyos drā - gā jó szü - lēs - kém,

í - dēs a - pus - kām, drā - gā jó szü - lēs - kém!

Dē egy - be vert kē ben - nün - lēt a há - lā - lā - rē,

mind mēg - je - lēu - tünk ott, mind vā - lá - ni - kor

Mā - ri - ā - nāk a ti - zēn - két a - pos - tol.

Csak a egy - gyet - lēu - egy gyer - mē - ke, az nēm lē - he - tett

köz - tünk, í - dēs a - pus - kām.

Zsére (Nyitra), Molnár Teréz (37). Kodály, 1915.

Istvánházi nagy híd alatt

Tempo giusto ♩ = 92

1. *Jst-ván-há-zi nagy híd a- latt, Jst-ván-há-zi nagy híd a- latt*

♩ = 100

Fo- jik a szé- rē- lēm- pa- tak, Fo- jik a sze- re- lem- pa- tak, csi- haj.

1) A 4. vsz- ban: 2) A 2. vsz- ban: 3) A 2-3. és 4. vsz- ban:

2. Aki abból vizet iszik,
Aki abból vizet iszik,
Babájától elbúcsúzik,
Babájától elbúcsúzik, csihaj.

3. Én is abból vizet ittam,
Én is abból vizet ittam,
S a babámtól elbúcsúztam,
A babámtól elbúcsúztam, csihaj.

4. Édesanyám rózsafája,
Édesanyám rózsafája,
S én voltam a legszebb ága,
Én voltam a legszebb ága, csihaj.

— — — — —
6. Én is leányokhoz jártam,
Én is leányokhoz jártam,
Szemetes ládába háltam,
Szemetes ládába háltam, csihaj.

5. Barna legény leszakisztott,
Barna legény leszakisztott,
Kalapjába elhervasztott,
Kalapjába elhervasztott, csihaj.

7. Lám én menyecskékhez járok,
Lám én menyecskékhez járok,
Sejempaplan alatt hálok,
Sejempaplan alatt hálok, csihaj.

*

Istvánháza, Mg 58e. E.z.: b. Domokos Erzsébet 16 éves.
1954. VII. JJ.

Elmennél-e s elhadnál-e?

Gyimesközeplok.
 Adám Géza susuj, 54 éves. 1960.

1. El-men-nél-e s el-had-nál-e? El-men-nél-e s el-had-nál-e?
 Szű-ved ér-tem nem fáj-na-e? Szű-ved ér-tem nem fáj-na-e?

2. /: De ha fáj es, mit tucc tenni? :/
 /: Mikor ennek így kell lenni. ://
3. /: Úgy elvállunk mű egymástól, :/
 /: Mind a falevél az ágától, ://
4. /: Én elmegyek, te itt maradsz, :/
 /: Tőlem több panaszt nem hallacc. ://
5. /: Kit hallottál, avál maradsz, :/
 /: Avál vigasztalod magad. ://
6. /: Édes rózsám, vigy el veled, :/
 /: Hogy ne maradjak el tőled. ://
7. /: Mer ha elmaradok tőled, :/
 /: Meghasad a szívem érted. ://

Kinek adtál engem?/A nagy hegyi tolvaj

Parlando ♩ = 96

„A-nyám,é-des - a-nyám, ki-nek ad-tál in-gem?
 A-nyám,é-des - a-nyám, ki-nek ad-tál in-gem?
 Nagy he-gyi tol-vaj-nak, hat-ök-rös gaz-dá-nak,
 Nagy he-gyi tol-vaj-nak, hat-ök-rös gaz-dá-nak,

Nekem is volt édesanyám

Poco rubato ♩ = 104

1) Né- kem is volt é- des- a- nyám, de már(ā)nincs,

Né- kem is volt é- des- a- nyám, de már(ā)nincs,

Mert ē- vit- tē a sze- ge- di nagy ár(ā)-víz,

Mert ē- vit- tē a sze- ge- di nagy ár- víz.

1) A 2. vsz.-ban: 1) A 3. vsz.-ban: 1) A 4. vsz.-ban:

2) A 2-4. vsz.-ban:

2. Kilenc hete, hagy a vizet halászom,
Kilenc hete, hagy a vizet halászom,
Könnyeimtől még a partját sē látom,
Könnyeimtől még a partját sē látom.

3. S kihalásztam édesanyám kendőjét,
Kihalásztam édesanyám kendőjét,
Közepébe rávaratom a nevét,
S közepébe rávaratom a nevét.

4. S négy sarkára búbánatot varatak,
Négy sarkára búbánatot varatak,
Hogy én édesanya nélkül maradtam,
Hogy én édesanya nélkül maradtam.

Csak azt mondd meg, rózsám

Rubato ♩ = 92

1. (hm) Csak azt mondd meg, ró-zsám, me-jik ú-tan mé-sz el, (hm)

Csak azt mondd meg, ró-zsám, me-jik ú-tan mé-sz el?

♩ = 72   ♩ = 69   ♩ = 80

fel-szán-tam én az-tat a-ra-nyas e-ké-vel,
Be is ve-tem az-tat sze-men-sze-dett gyöngy-gyel,

♩ = 69   ♩ = 84

Fel-szán-tam én az-tat a-ra-nyas e-ké-vel.
El is bo-ró-ná-lam sű-rű könnye-im-mel.

2. Születlek, galambam, mint a jó kenyeret,
Születlek, galambam, mint a jó kenyeret,
Súhajtak érted egy nap százezeret,
Súhajtak érted egy nap százezeret.

Szék, Mg 72b. E.z.: f. Kiss Sándor 49 éves.
1954. IX. JJ.

Mi lele engemet?/ A megesett leány

Parlando ♩ = 92

„Is - te - nem, Is - te - nem,

Mi le - le in - ge - met,

Is - te - nem, Is - te - nem,

Mi le - le in - ge - met?

Lázár és Erzsébet/ A két kápolna- virág

Parlando ♩. 88

Ma - gya - ri csá - szár - nak
Lá - zár fi - a va - la,
Mes - te - re Má - nó - nak
Es egy lyá - nya va - la.

Magyari császárnak
Lázár fia vala,
Mestere Mánónak
Es egy lyánya vala.

✓ S e rózsa mezőbe...
Rózsa virág szedni,
Rózsa virág szedni,
Bokrétába kötni.”

Zapjik nem engedték,
Hogy egymást szeressék,
Még azt sem engedték,
Együtt beszéljenek.

✗ Ő es csak elmene
E rózsa mezőbe,
S ő ott nem kapá meg
Erzsébet mátkáját.

De ők attól éltek,
S ehol esszegyűltek,
S ehol esszegyűltek,
Ők ott beszélgettek.

S onnat visszamene
Mestere Mánóhoz.
„Jó napot, jó napot,
Isméretlen anyám!”

Magyari császárnak
Lázár fia vala,
S ő es csak elmene
Mestere Mánóhoz.

„Isten hozott, Isten,
Isméretlen fiam!”
„Másodikszor mondom:
Há hol van, há hol van?”

„Jó napot, jó napot,
Isméretlen anyám!”
„Isten hozott, Isten,
Isméretlen fiam!”

Há hol van, há hol van,
Szép Erzsébet mátkám?”
✗ „Ő el van, ő el van
Vendég fogadóhoz.

✗ „Há hol van, há vol van
Szép Erzsébet mátkám?”
„Ő el van, ő el van
E rózsa mezőbe.

✗ Ő el van, ő el van
Vendég fogadóhoz,
Vendég fogadóhoz,
Tánygyért törölgetni.”

Azért vagyok lenvirág

Tempo giusto [♩ = 100-108]

A- zér va- gyok len- vi- rág, Hogy sze- res- sen a vi- lág.

A- zér va- gyok len- bin- gó, Hogy sze- res- sen a bi- ró.

Klézse, 2102. sz. Csurál Józsefné Kánya Katalin 44 éves.
1950. XII. KZ.

Fehér Anna

Parlando - 108

Fe- hér Lász- ló lo- vat lo- pott

A fe- te- ke ha- lom a- latt.

Fe- hér Lász- ló lo- vat lo- pott

A fe- te- ke ha- lom a- latt.

Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja fogva vóna,
Fehér Anna meghallotta,
Hogy a bátyja fogva vóna.

Fogva vagyan, fogva vagyan,
S a temlecbe zárva vagyan.
Fogva vagyan, fogva vagyan,
S a temlecbe zárva vagyan.

Én felköttem szép piros hajnalban

(parlando)

Én fel - köt - tem szép pi - ros haj - nal - ban

Meg - mozs - dóz - tam bú - nös ál - ma - im - ból.

Megkendőzttem arany-kendőzőmmel:[:
Felttekintek fényes mennyországba:[:

Nyitva látom mennyország kapuját:[:
Azon belül egy viasz-lajtorját:[:

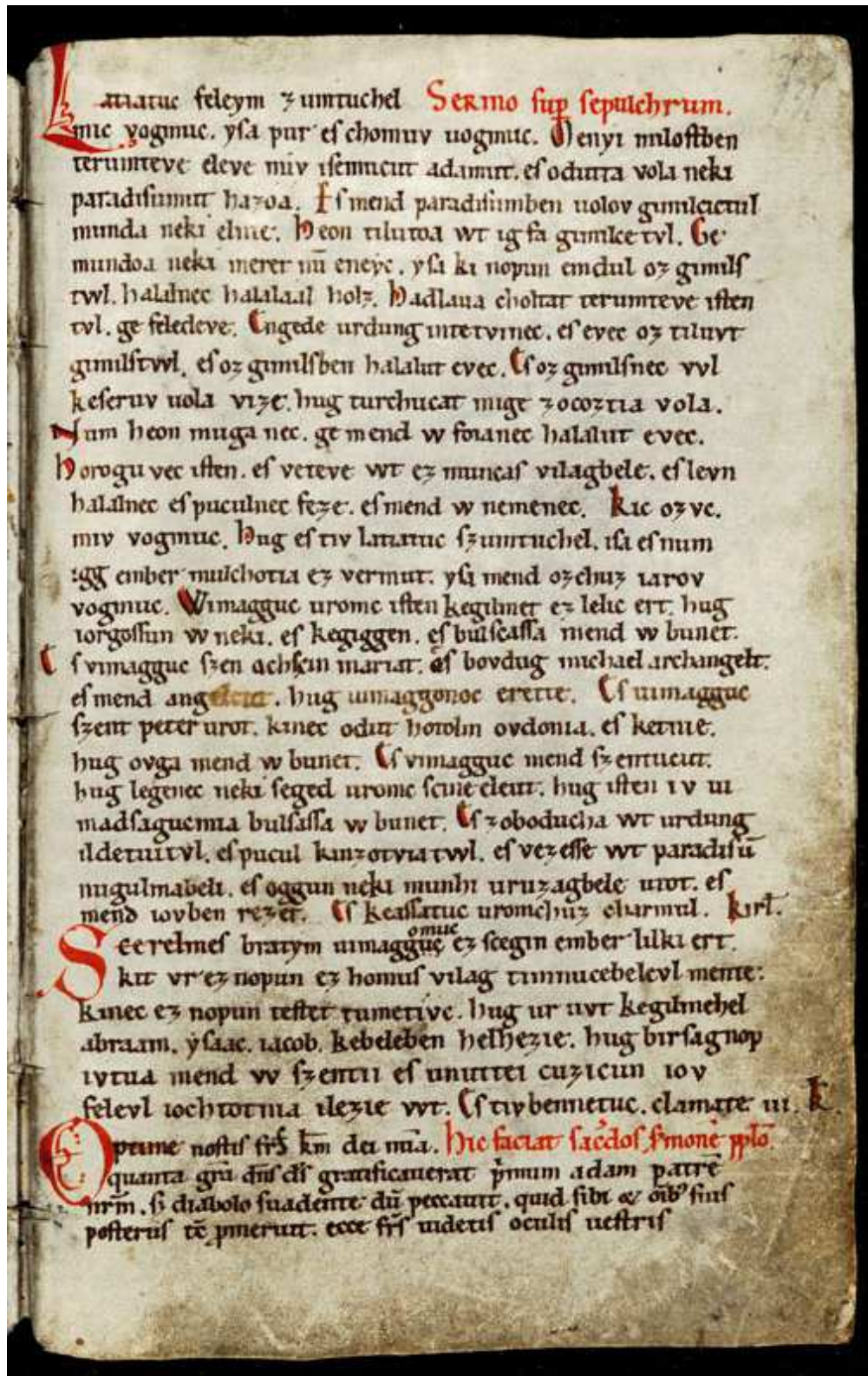
Azon belül márvány-kőkoporsót:[:
Mellette sír szent asszon, Mária

Mér sírsz, mér sírsz, szent asszon, Mária?:[:
Hogyne sírnék, hogyne keseregnék:[:

Mikor egy anyának egy két testnek vére
Ott nyugszik lent mély sír fenekébe.

*Feketelak (Románia). 1974. nyár. Együd Árpád gyűjtése.
Balla Ferencné buzai születésű, szamosújvári lakos.*

„A buzai születésű és Szamosújváron lakó Balla Ferencné Feketelakon énekelte magnóba Kallós Zoltán nagynénje temetése után. Kallós – leg-alábbis akkor – az imát nem vette fel. A »Mellette sír...« és az utolsó két sor kivételével minden sort ismételve adott elő az énekes.” E. Á.

Mennek vala minden felől ő váralokba, erdet
ferent nemzetfeg ferentü hazaiokba, hog be irat
nák ő magokat Czafar leuelben.

Ez hir haluán á sent Iosefűz Mariaual, el indu
la Galileaból es Nazaretből, David Kiralnak vára
saba az Betlehembe.

Immar á sok védéc népuel ott á szállóc, á város
ban be töltek vala, azert fét Ioseph, el befállá iége
feuel egy Istalloban.

Tisztalagban mi Vrunkat á fűz Maria. fűzen fűz
Ic nekünk vilagra az istalloban, bepolaruan hely-
hezteté ott az isfolba.

Szent Pal iris bizony beféd mellyet hinnünk
kell, ez vilagra vr Kristus ioue ennek okert hog
ő minket bunófoket iditözitene.

De ha irtalmaslagabol el nem iöt volna, mű
minnyayan el vesztünk volna karhozunk volna
mert mind feien két Vr Istenec valanc haragában:

Az mi első Atyanc Adam mikor vgtkezéc, Vr
Istennec parantolatyat hog ő meg fegg, magat
eyt é es Fiaijt Isten haragiaba.

Minden lelkök kik ő töle fármaznak vala ef-
nek vala Isten átkaba, es haragiaba, fogantatuan
fületetuen eredendő bünben.

Senki io ezelekedetiből sem creeből mennyor
sagba, nem mehet vala, es Vr Istennec, meg nem
engéütheti vala ő nag haragiat.

Elías

Elías sent propheta örömet monda, hogy mi-
nekünk gyermek fületéc fia adatnak, ki Istenec
nag haragiat meg engéüelene.

Angyal pasztoroknak eyel hogy meg icelene, é
fot monda hirderek nekre en nag örömet mert
fületéc ez nap nekre iduözitötök.

Nag fereggel az Angyalok égben eneklik, Vr
Istennec dicözöfeg menyben es itt az földön, beke-
seg es io akarat az embereknék.

Az pasztorok mind fel keluén el be menene,
Betlehembe es megtalalák á sent Iosephet, fűz Ma-
riaual az Gyermeket ott az isfolban.

Dicözöttéc es diczerék Istent mindeneben,
mellyeket őc hallottak vala es lattak vala, azert
mi es diczeretet nekye mondgyunk.

Atya Vr Istennek fia emberre lön, ő altala hog
Vr Istennek aldot fajj.

Vigafagnak es örömnék ez az nag napa, kin ő
rülnek mind az Angyalok, no azert mijs, adgunk
hálat ez gyermeknek mint mi V runknak.

Atya Vr Isten ő fiat nem azert küldé, ez vila-
got hogy meg icelye es el véséste, de meg tartá
sabaditá es iduözité.

Bizonfaggal ez vilagra azert fületéc hog vala-
kik ő benne biznak tellyes leuelkel, örök életet
valhassanak Istent láthassak.

R ij Es

Ez Gyermec lön Vr Istennel mi közbe iaronc
es minekűnc ű az űot m ondá feretõ fiam, higy
en bennem en meg boczatom minden bűneidet.

Azert higen minden ember Iesus Christusban
mert kic biznac õ erdemeben, űületéleben, nem
karhoznac de vitetnac eõk menyországba.

O te áldotestép Gyermec Vr Iesus Christus, hã
látadunc ez nap teneked es kerűnc teged tekénis
reanc magas menybõl mint haidra.

Adgyad nekunc aiandekol űent lélec Isten, hog
vállhassuc teged örõcké es diczer hessűnc, holtunc
vtan mennyországba teged láthassűnc,

Diczeretec űent Haromsag é mai napon, Attia
Fiu es az űent Lelec egy byzony Isten, Alleluia
mind örõke neki mondhasűnc.

MAS ENEC AZONROL.

MIkor é űeles világ karhozatba esõtt volna, es
minden nemzet az örõc tüzre valo volna, es
mind a pokolra szállana.

Az kegyetlen halál mindeneket meg õl vala,
mert az õ nagy somoru arniekaba uicel vala az õ
az nag tüzre keferit vala

Nag örõmet ada nekűnk a menniek nec Kiral-
lia az áldot Attia Isten a menybõl io keduet mu-
tatta, é földet meg vilagolta.

Ala küldene kűnc az õnnõn igeciér, es az õ alla-
pattyancac termesfet űerent valo hat, az õ dragala-
tos nag kinczét.
Ezt

Ezt hog el boczattya világ kezditõifogua, iget
té es hydette a űent atyancac altala, az õ népét
ugy vigasztalta

Kincc el iouefet nagy õhaitaffal vártac, es nag
fohaskodaffal, ezert õt mindenkor imadtac, czac
hog é nag kiralt lathatnac.

Mertcz akal hitcc ez vilagnac űabadulását a
bűnec es halalnac örõcke valo meg romlafat, mi
ndenek nec meg vyulafat.

Mikorez vilagnac dolga é keppen volna, egy
űep lõtelen űűzet Isten Sido nembõl valafsta, ab-
bol vön tette õ magara.

A Romai Auguftus Czafar, hog V ralkod nec,
es mind é űeles világ õ birtokaba űamlaltatnéc, es
leuelébe iratnéc.

Akor Sidofagban Daid kiraly várofaban, a
Mikheas Prophetanacmint vala irafaban, űüle
tec Iesus Betlehemben.

Azon tartomaniban mikor pafstoroc volna-
nac, es az õ nyaioc mellet cyel õrizuén vigyazna
nac Angyalifozatot hallanac.

Nefellyetec immar ti bűnõs emberec, im õ örõ-
met mondoc az nagy Iftentõl en tinektek, ma űű
letõt űdñõziterec.

Az Angyallal lõnec azontol mennyci űereget,
kic nag diczerett az Vr Istennec éneklénec, cz
vy kiralynac örűendénec.

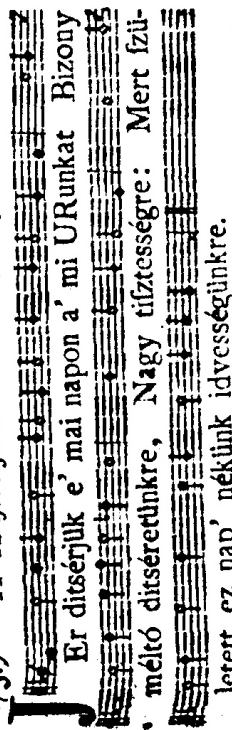
R ij

Ki

D I T S É R E T E K. 235

- 13. En lelkemnek rejtekébe Zarkozál-be szekrenyé-be; Hogy el-ne felejthesselek, Söt örökké ditsérjelek.
- 14. A'menyei magas égben Istennek ditsőség légyen, Ki szent Fiját küldé értünk, Hogy Meg-váltrónk lenne nekünk.

175.) *A Krisztus születésének Hístóriája: Luk. 2.*

Er ditsérjük e' mai napon a' mi URunkat Bizony méltó ditséretünkre, Nagy tisztességre: Mert szü- letett ez nap' nekünk idvességünkre.

- 2. Az Augustus Római Tsázar' uraságába, 'Sidósá- got ki bírja vala Es Galileát, Parantsolá e' Világ- nak meg-számlálását.
- 3. Mennek vala minden-felől ő városokból, Eredé- tek 's nemzetek szerént, Ó hazájokból; Hogy irat- nák magokat Tsázar' levelébe.
- 4. Ez hírt hallván a' szent Jósef Száz Márával El-indúla Galileának Názáretjéből, Dávid Király' városába a' Bethlehcmbe.
- 5. Immár a' fok vendég néppel mind a' szászok A' városban be-töltek vala, Azért szent Jósef El-be- szálla Jegyesével egy ifállóba.
- 6. Tisztaságban mi URunkat a' Szüz Mária Szü- zen szülé nekünk Világra Az ifállóba, Bé-póál- vóp helyhezteté őt' a' jászolba.

Gc 3

7. Szent

336. K A R A T S O N I

7. Szent Pál írja, bizony befűd, mellyet hinnünk kell: UR Krisztus jöve e' Világra Ennek-okáért, Hogy ő minket bűnösöket idvezítene.

8. De ha irgalmasságából el-nem jött volna, Mi mind-nyájan maradtunk volna A' kárhozatban: Mert fejenként Istennek valánk haragjában.

9. A' mi első Atyánk Adám mikor vétkezék, UR Istennek parantsolatját: Hogy ő meg-szegé, Magát: ejté 's fíjait: Isten' haragjába.

10. Minden lelkek, kik ő töle származnak vala, Es-nek vala Isten' átkába, Es haragjába, Fogantatván 's születvén eredendő bűnben.

11. Senki jó-tselekedetből, sem érdemből Meny-orfzágba nem mehet vala: Es UR Istennek Meg-nem engesztelheti vala nagy haragját.

12. Ésaiás szent Próféta örömet monda: Hogy mi-nékünk Gyermek születnék, Fíjü adatnek, Ki Isten-nek nagy haragját meg-engesztelné.

13. Angyal Pásztoroknak éjjel hogy meg-jelenék, E' szót monda: hírdetek néktek En nagy örömet: Mert született ez nap' néktek Idvezítők!

14. Nagy fereggel az Angyalok égben éneklük: UR Istennek dicsőség menyben; Es itt e' földön Béke-fég és jó-akarát az embereknék!

15. A' Pásztorok mind fel-kelvén el-bemenének Beth-lehembe, holott meg-lelék A' szent Josefet, Szűz Máriával a' jászolban a' Gyermeket

16. Di-

D I T S E R E T E K. 237

16. Dicsőtök és dicsérék Isten mindenben, Mel-lyeket ő hallanak vala, Es látnak vala; Azért mi-is dicséretet nékie mondjunk.

17. Atya UR Istennek Fija emberré úgy lön, Ő általa hogy mi emberek, Az igaz hitben, Fejenként leunénk Istennek áldott fíjai.

18. Vigáságnak és örömnék ez a' nagy napja, Kinn örülnek mind az Angyalok: No azért mi-is Adjunk hálát e' Gyermeknek mint mi URunknak.

19. Atya UR Isten ő Fíját nem azért küldé, E' Világot hogy meg-ítélje, Es el-velesse; De meg-tartsa, Izabaddisa és idvezítse.

20. Bizonyosságul e' Világra azért születék, Hogy valakik tellyes lelekkel Ő benne hífnék, Örök élet várjanak, Isten nézhessék.

21. E' Jésus lön UR Istennél mi Közbenjárórk, Es minékünk ő e' szót monda: Szerető Fíjam! Hiddj én bennem, meg-botsárom minden bűnötet.

22. Azért hiddjen minden ember Jéus Krisztusban: Mert kik bíznak ő érdemében, Születésében, Nem kárhoznak, de vitemek-bé meny-orfzágba.

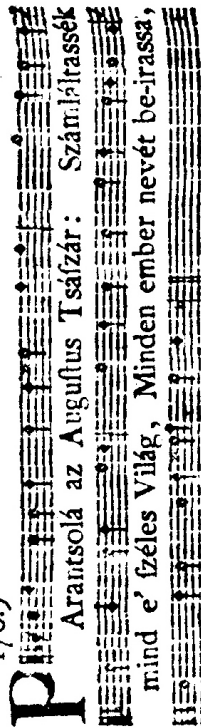
23. Oh te áldott Idvezítő, UR Jéus Krisztus! Mát adunk ez nap' tenéked, Es kerünk teged, Te-künts reánk magas menyből; mint fíjaidra.

24. Adjad nekünk ajándékul Szent Lélek Isten; Hogy vallhassunk téged' örökké Es dicsérhessünk; Hóltunk után meny-orfzágban téged' láthassunk.

25. Di-

25. Ditsértessék Szent Háromság e' mai napon,
Atya, Fijú, és a' Szent Lélek, Egy bizony Isten:
Ditséretet mind örökké nékie mondjunk.

176.)

Es Tsáfár' levelebe be-vallja.

2. Siriában számlálást kezdének; Mennck vala
minden-felöl népek, Hazájokból és ő városokból;
Vallást tévén Tsáfárnak magokról.

3. El-indula Jósef 's a' Mária, El-felméne Beth-
lehem városba: Mert ő vala Dávid' nemzetsége;
A' városba kell vala mennie.

4. Máriának el-jöve szülése, Nem találá szállást
Bethlehembe; Vendég néppel város bé-tölt vala; Bé-
szállának edgy kis iftállóba:

5. Születteték a' kicsinyded Jésus; Páfztoroknak kit
Angyal jelentett: Ne féljeteK, im' mondok örömet;
Mert született a' kicsinyded Jésus.

6. Vigadjanak immár minden népek, Ditséretet
fejenként tégyenek: Ditsóság meny-égben UR Is-
tennek, Ks e' földön békeség népeknek!

7. Kérünk, óh áldott Jésus! tégedet; Vigasztaljad a' mi
szíveinket: Adj e' földön néltünk békeséget; Meny-ország-
ban örök ditsóséget.

177.)

VALO ENEKEK 107

A' több kőszep szent, szentekre melyek a' Mi' Aljánok közötti három és har-
minczon vannak, mondásit azon Notára a' mint a' főtő versetéké. Algyon az én
lelkem a' dicsőit, a' dicsőit az Urat: ezen szentekkel a' mint kőszepnek.
Cantor Szent, Szent, Angyal Seregek Ura Istene Populus
idem repetit; Cantor exemplar versum canendo
Tellyestek az Eggek, és föld dicsőséggeddel. Populus similitet idem repe-
ti. Eodem modo cantentur reliqua duo versus super quosdam pradiño medietri gra-
no, ut hic submenciamur.
Szent Isten, Isten erős, Szent vagy, és halhatatlan, Te-
kincs reánk mennyekből, és mi rajtunk könyörölj.
Dicsőség Attyának, és Fiúnak, és Szent Léleknek Miköz
vala kezdetben, ugy most és mind örökkön. Amen.

Bóldogságos Szent Szűz Mariarúl való Enekek.

H Istennek Szent Anyja, szépséges Maria

örvendezél menyekben, üdvöz légy Maria.
Benedd Istennek kedve, szépséges Mária: Angyaloknak ó-
róme, üdvöz légy Maria.
Szűznek vagy Páldiája, szépséges Mária, Virágzó koroná-
ja, üdvöz légy Maria. P Szentek.

SZ: HÁROMSÁGRUL VALO ENEKEK.

Szent Lélek, ebben mind' egyenlő, Mellyekben rézesülünk
Szent Háromság által: Hogy meg- is üdvözülünk az egy isten
által; Dicsőség Istennek: Amen.

A' Szent Háromságra való Oltosít: is el mondhatni mind' ének-féval
kiváltságos mikor misztórá, processióval szoktak menni, egybegy az Oltóla Me-
st, avagy két is: énekek gyermekek, egy verseteket első mondgya, az más másnak a'
nép w yan azont, és a' szentint énekeljont, egy más szent olvasgában mondattik: a'
Kerjeszen leg- alóban. Híjsek egy Istennek.
Mondásit Ad Notam, mire békédel ob te én szentem, supra pagin. 2.
Igy Cantor. Híjsek egy első Oltóla Istennek. Populus Repetit: Híjsek egy első Oltóla
Istennek O'.

Az más minden Miatyánk első mondatjait ezen következendő verset-
ke, ad Notam: mandgyatok dicsőitót O'.

Lgyon az én lelkem, algyon s dicsőitje az Urat,

Es a' mik bennem vannak, mindenek ó Sz: Nevit.
Már a' mint ezen versetéké mondattik minden Miatyánk első: egy minden
Mi' Altyánk névén mondattik Eudod: légy Mária, mely alternatim énekelteiték fe-
lé: való mod' szentint a' mint vox pugna' canenda.
Miatyánk prófétáitól való versetéké kezdte, és Eudod: légy Mária kezdte,
mely az egész Oltóla (és de kezdte: er talákozit, mondattiték ut supra pag. 1. és így a'
kezdek Miatyánk, és utamra való üdvöz légy Mária: idem vigezdeltek: a' utraffé. A' 106

XIII. Melléklet

A magyar lakodalmi és temetési rítusmodell-összehasonlító táblázat

	Lakodalom	Temetés
I.	A leány megkérése.	Szent Mihály arkangyal jelenik meg a halál angyalaként.
II.	Kézfogó, kendőcsere.	Ravatalra helyezik a halottat. Mosdatás, öltöztetés, értesítés.
III.	Kézfogó: vacsora, kisvacsora, kisvendégség a menyasszonyos háznál.	Köszömlére teszik a halottat, halottnézés, siratás.
IV.	Jegyesség, mátkaság: előkészületek a záró eseményre.	A lélek elhagyja a testet, és amíg kiviszik a halottat a temetőbe, addig ott kering a házban. Koporsó, fejfa elkészítése.
V.	A menyasszony bemutatása, megajándékozása, bejelentik az eseményt a templomban.	A házban vagy a ház udvarán koporsóban történő felravatalozás.
VI.	Kikérés-kiadás. A vőlegényes násznép a menyasszony házához vonul.	Koporsófelvétel, a szemfedél kikérése és kiadása, koporsó lezárása.
VII.	A menyasszony búcsúztatása. Leányságát siratja a lány v. helyette a vőfi.	Siratás. A koporsót kiviszik az udvarra. A halott búcsúztatása, egyházi szertartás.
VIII.	Ágyvitel. A menyasszony esküvőre megy.	A halott elkísérése.
IX.	Befogadás: A vőfélyvel érkező menyasszonyt a vőlegény édesanyja fogadja az új otthonában. Vacsora.	A halott befogadása a temetőbe. Földelés. Tor.
X.	Menyasszonytánc. Szertartásos beiktatás az új családba.	Tánc a toron.
XI.	Nászesemény: A menyasszony fektetésének Szertartása éjfél körül.	Nászesemény: A Földanyával, Nagyboldogasszonnyal történő egyesítés nász-aktusa.
XII.	Kontyolás. Újasszonnyá avatás, új élet kezdete.	A hátramaradottak vigasztaló köszöntése. A temetés utáni gyász időszaka.

Tartalom

I. Bevezető.....	4
II. Kutatástörténeti áttekintés.....	7
III. A búcsú rítusa, a halotti búcsúztatás pszichológiai összetevői.....	18
III. 1. A haldokló, a halott búcsúja.....	18
III. 2. A gyászoló búcsúja, a gyász fázisai.....	24
III. 2. 1. Az elutasítás fázisa.....	25
III. 2. 2. A felszakadó érzések fázisa.....	26
III. 2. 3. A keresés, a megtalálás és az elválás fázisa.....	26
III. 2. 4. Az élet újjászervezésének fázisa.....	31
III. 2. 5. A kóros gyász.....	33
III. 3. A rítus és a műfaj kapcsolata.....	39
IV. A halotti búcsúztató műfajok szerkezeti elemei.....	41
IV. 1. A búcsú-formula.....	41
IV. 2. A párbeszédes szerkezet.....	42
IV. 3. A sirató-formula.....	62
IV. 4. A vitézi sirató és a XVII. századi halotti búcsúztató szerkezeti elemei...	66
IV. 5. A Halotti beszéd és a halotti énekköltészet műfajainak közös retorikai kifejezőeszközei.....	71
IV. 6. A hősi ének és a vitézi sirató tematikai elemei.....	78
IV. 7. Az öröm-formula.....	83
IV. 8. Az imádságszakasz.....	87
IV. 9. Az I. Károly király temetésére írt „két” halotti beszéd.....	90
IV. 10. Az egyes szám első személyű közlés.....	95
IV. 11. Az elbeszélő jelleg.....	116
V. Az énekdiktálás eredete.....	118
V. 1. Az énekdiktálás és a kommunikáció kapcsolata.....	119
V. 1. 1. Ismétlés a tanulási folyamatban.....	122
V. 1. 2. Ismétlés a költészetben.....	126
V. 1. 2. 1. Ismétlés-alakzatok a világirodalmi alkotásokban.....	127
V. 1. 2. 1. 1. A teljes ismétlés.....	127
V. 1. 2. 1. 2. A változtató ismétlés.....	130
V. 1. 2. 1. 3. A bővítő ismétlés...	131
V. 1. 2. 1. 4. A parallelismus membrorum.	131
V. 1. 2. 1. 5. A többszörös ismétlés.....	132
V. 1. 2. 1. 6. Az epikus ismétlés.....	133
V. 1. 2. 1. 7. A negatív ismétlés.....	133
V. 1. 2. 1. 8. A felsorolás-alakzat.....	134
V. 2. Az énekdiktálás válfajai.....	138
V. 3. Az énekdiktálás eredetének kérdése a magyar szakirodalomban.....	139
V. 4. Szükség vagy emberi szükséglet?.....	140
V. 5. Az ismétlő éneklés a magyar folklórban és az ősköltészetben.....	140
V. 6. A halotti énekköltészet műfajainak ismétlés-alakzatai.....	145
V. 7. Versrendszer és közösségi éneklés.....	160
V. 8. Az énekdiktálás változatainak kora.....	167
V. 9. Az énekdiktálás mint közvetítés.....	168
V. 10. „Lining out”- Énekdiktálás az angolszász világban.....	170
VI. A halotti énekköltészet szimbólumai.....	173
VI. 1. A halotti szimbólumok.....	173
VI. 2. A virágmetafora eredete.....	182

VI. 2. 1. Az egységérzet filozófiai, vallási, pszichológiai, biológiai megközelítése.....	182
VI. 2. 1. 1. Élő növények.....	186
VI. 2. 1. 2. Élő égitestek.....	187
VI. 3. A szerelmi szimbólumok.....	189
VI. 4. A halotti és szerelmi szimbólumok azonosságának pszichológiai háttére.....	194
VI. 4. 1. A haldokló, a szerelmes és a misztikus lelki élményei, az ekstázis fázisai.....	197
VI. 4. 1. 1. Az első fázis: via purgativa.....	197
VI. 4. 1. 2. A második fázis: via contemplativa.....	198
VI. 4. 1. 3. A harmadik fázis: via unitiva.....	199
VI. 4. 1. 4. Az ekstázis fiziológiai jellemzői.....	200
VI. 4. 1. 5. Személyiségjegyek.....	201
VI. 5. A halotti és szerelmi szimbólumok azonosságára vonatkozó kultúrtörténeti adatok.....	202
VI. 5. 1. A világirodalmi alkotások halotti és szerelmi szimbólumai.....	203
VI. 5. 1. 1. Műköltészet.....	203
VI. 5. 1. 2. Népköltészet.....	207
VI. 5. 2. A halál eredetéről szóló mítoszok szerelmi motívumai.....	214
VI. 5. 3. Az alvilágjáró mítoszok szerelmi motívumai.....	215
VI. 5. 4. A szerelmi történetek túlvilági elemei.....	218
VI. 5. 5. Az emberi élet ciklikussága.....	222
VI. 5. 5. 1. A rejtőzködő ciklikusság.....	223
VI. 5. 5. 2. A ciklus váltópontjainak elválasztó és egyesítő rítusai.....	226
VI. 5. 5. 2. 1. A hierogámia.....	227
VI. 5. 5. 2. 2. Az átmeneti rítusok.....	229
VI. 5. 5. 2. 3. A halotti rítus egyesítő szerepkört betöltő nászmotívumai.....	230
VI. 5. 5. 3. Ciklikusság a magyar népköltészeti alkotásokban....	236
VI. 5. 5. 3. 1. A hősi ének.....	236
VI. 5. 5. 3. 2. A másvilágjáró mesék.....	238
VI. 5. 5. 3. 3. A világfa.....	239
VI. 5. 5. 3. 4. Virágok.....	242
VI. 5. 6. Az évkör ciklikussága.....	246
VI. 5. 6. 1. A tavaszi ünnepkör.....	248
VI. 5. 6. 2. A nyári ünnepkör.....	254
VI. 5. 6. 3. Az őszi ünnepkör.....	257
VI. 5. 6. 4. A téli ünnepkör.....	257
VII. Összegzés.....	260
VII. 1. Magyar nyelvű összegzés.....	260
VII. 2. Angol nyelvű összegzés.....	265
VIII. Irodalom.....	270
IX. Mellékletek.....	298
X. Tartalom.....	357